

sp

sociální práce sociálna práca

nabízíme spojení teorie s praxí
ponúkame spojenie teórie s praxou

Metody sociální práce

3

2021

ročník 21

vydává Asociace vzdělavatelů v sociální práci
a Evropský výzkumný institut sociální práce OU

Sociální práce / Sociálna práca

Czech and Slovak Social Work

Recenzovaný odborný časopis

Šéfredaktor / Editor-in-chief:

Musil, Libor, Masaryk University, Czech Republic

Zástupci šéfredaktora / Deputy to the Editor-in-chief:

Littlechild, Brian, University of Hertfordshire, United Kingdom

Mydlíková, Eva, Trnava University in Trnava, Slovakia

Redakční rada / Editorial Board

Barretta-Herman, Angeline, University of St. Thomas, Minnesota, USA

Bathke, Sigrid A., University of Applied Sciences Landshut, Germany

Baum, Detlef, Hochschule Koblenz, Germany

Ewijk, Hans Van, University for Humanistic Studies, Netherlands

Gojova, Alice, University of Ostrava, Czech Republic

Gulczyńska, Anita, University of Lodz, Poland

Hämäläinen, Juha, University of Eastern Finland, Kuopio, Finland

Chrenková, Monika, University of Ostrava, Czech Republic

Chytil, Oldrich, University of Ostrava, Czech Republic

Janebová, Radka, University of Hradec Králové, Czech Republic

Jovelin, Emmanuel, Catholic University of Lille, France

Keller, Jan, University of Ostrava, Czech Republic

Matulayova, Tatiana, Palacky University, Czech Republic

Metteri, Anna, University of Tampere, Finland

Mills, Karen, University of Hertfordshire, United Kingdom

Montgomery, Arlene, University of Texas at Austin, Texas, USA

Novosad, Libor, Palacky University, Czech Republic

Payne, Malcolm, Manchester Metropolitan University, United Kingdom

Pazlarova, Hana, Charles University, Czech Republic

Rusnakova, Marketa, Catholic University in Ruzomberok, Slovakia

Semigina, Tetyana, Academy of Labour, Social Relations and Tourism, Kyiv, Ukraine

Schavel, Milan, St. Elizabeth University in Bratislava, Slovakia

Sookraj, Dixon, University of British Columbia, Okanagan, Canada

Žiaková, Eva, Pavol Jozef Šafárik University in Košice, Slovakia

Vychází 6x ročně / The Journal is published 6 times per year (4 times in Czech and Slovak, 2 times in English)

ISSN 1213-6204 (Print), ISSN 1805-885X (Online)

Registrační číslo MK ČR / Registration Number of the Ministry of Culture: MK ČR E 13795

Číslo vyšlo 30. června 2021 / This issue was published on 30th June 2021

Editor čísla / Issue Editors:

Musil, Libor, Masaryk University, Czech Republic

Vydává / Published by:

Asociace vzdělavatelů v sociální práci, Joštova 10, 602 00 Brno, IČO: 49465619

Evropský výzkumný institut sociální práce OU, Fr. Šrámka 3, Ostrava

Foto na titulce: Skupina Street support Brno, Společnost Podané ruce o.p.s., 2021.

Peer pracovníci, jejich přátelé a dobrovolníci při úklidu Svitavského nábřeží. Úklidy probíhají pravidelně několikrát do roka. Akce vznikla z iniciativy peer pracovníků skupiny Street support na podporu lokality s otevřenou drogovou scénou.

Korektura / Proofreading: Vilem Kmunicek

Grafická úprava / Layout: Radovan Goj (www.goj.cz)

Tisk / Print: Printo, spol. s r. o. (www.printo.cz)

Webové stránky časopisu / Journal Website: www.socialniprace.cz

Editorial

Editorial	3
-----------------	---

Stati

Eva Mydlíková, Peter Patyi Rapid test sociální rizikovitosti rodiny	5
--	---

Kateřina Glumbíková, Lenka Caletková, Ivana Kowaliková, Marek Mikulec Komunitní plánování sociálních služeb v obci: Zhodnocení nastavení procesu komunitního plánování	21
--	----

Jan Vašat Přístupy využívané v sociální práci v sociálně vyloučených lokalitách	36
--	----

Markéta Čtvrtečková, Jakub Černý Zkušenost s participací v oblasti sociální práce s lidmi, kteří užívají psychoaktivní látky	53
---	----

Jan Kaňák Možné metody práce s průběhem truchlení u dospělých v profesionálním pojetí sociální práce s jednotlivcem	69
---	----

Petr Lazar Důsledky neoliberalizace pro sociální práci	89
---	----

Eliška Černá, Štěpán Ripka Rapid Re-Housing v Brně: výzvy a příležitosti v prokazování účinnosti metod sociální práce	107
--	-----

Radka Janebová Jak pracovat s ne/zodpovědností klientů v sociální práci? Model „společné odpovědnosti“ Iris Marion Young	128
--	-----

Recenze

Marie Vágnerová: Současná psychopatologie pro pomáhající profese	146
--	-----

Online prakticko-publicistická část časopisu	149
---	------------

Zaměření příštího čísla	150
--------------------------------------	------------

Naše poslání a cíle	151
----------------------------------	------------

Editorial

Editorial	3
-----------------	---

Articles

Eva Mydlikova, Peter Patyi Rapid Test of Social Risk of the Family	5
Katerina Glumbikova, Lenka Caletkova, Ivana Kowalikova, Marek Mikulec Community Planning of Social Services in the Municipality: Evaluation of the Settings of the Community Planning Process	21
Jan Vasat Approaches used in Social Work in Socially Excluded Areas	36
Marketa Ctvrtickova, Jakub Cerny Experience with Participation in Social Work with People Who Use Drugs	53
Jan Kanak Methods Related to Adults' Greif in the Professional Conception of Social Work	69
Petr Lazar The Consequences of Neoliberalisation for Social Work	89
Eliska Cerna, Stepan Ripka Rapid Re-Housing in Brno: Challenges and Opportunities in Proving the Effectiveness of Social Work Methods	107
Radka Janebová Working with Non/responsibility of Clients in Social Work: Iris Marion Young's "Social Connection" Model	128
Book Review	146
Online Practical-Journalistic Part of the Journal	149
Next Issue Focus	150
Our Mission	151

Editorial

Techniky a přístupy

Vždycky jsem si myslel, že časopis o sociální práci by měl především, byť ne výhradně, věnovat pozornost způsobům práce s klienty. S chutí jsem se proto stal editorem čísla o metodách sociální práce. Byl jsem zvědav, jaké články a o čem se sejdou, a zaměstnávala mě otázka, zda dokážeme čtenářům nabídnout inspirativní odpověď na otázku: „Jak na to?“

Statí se sešlo více, než bylo možné do čísla 3/2021 zařadit. Do příštích čísel jsme z kapacitních důvodů museli odkázat článek o potenciálu a rizicích moci Labátha a o psychosociálním přístupu Prádové. V publicistické části čísla, na webu, jsou rozhovory, zprávy a zamyšlení, které zasvěceně pojednávají o využití respektujícího a dialogického přístupu (Šimáčková, Eisner; Šípošová; Banás a Lulei), peer-konzultanství (Novotná), využití online technologií v práci se seniory (Háša, Režný; Lacinová, Šišková) aj.

Autoři statí i publicistických textů nehovoří toliko o „technikách“ práce s klienty. Pojednávají o „přístupech“ k nim: I když nabízejí „návody“, jak na to, čtenáři předkládají způsoby uvažování o klientech a o práci s nimi a zmíněné návody představují jako aplikace těchto způsobů uvažování.

Mydlíková a Paty představují test pro rychlé vyhodnocení sociální rizikovosti rodiny, který podle nich je „akcentovaný více do prevence než do krizové intervence“. Konstrukce testu vychází ze zamyšlení nad modely rozhodování a umožňuje oddělit emocionální prožívání sociálního pracovníka od jeho věcného rozhodování. To se zdá být moudré. Emoce se totiž stávají branou, kterou do věcného uvažování vstupují ne vždy opodstatněná ustálená přesvědčení toho, kdo rozhoduje. Oddělování emocí od věcného rozhodování má ovšem i svá úskalí. Lacinová a Šišková v rozhovoru na webu představují „S-Case“, přístroj pro sledování zdravotního

stavu seniorů, který lékaři mj. skýtá přehled o jejich zdravotním stavu, aniž by bylo třeba provádět preventivní prohlídky. Představuji si, že z pacienta se stává série čísel a člověk mizí z obzoru lékaře i s emocemi, které by mohly komplikovat jeho rozhodování. Tuto úvahu podporuje argumentace Kušnírové, Moldrzyka a Škody, kteří ve zprávě z výzkumu příbuzenských pěstounů uvádějí, že pro tyto pěstouny, a asi i pro příslušné sociální pracovníky (?), je kritický okamžik, kdy jsou nuceni rychle rozhodnout o přijetí, resp. umístění dítěte. Autoři zjistili, že potenciálním příbuzenským pěstounům se nedostávají informace a je pro ně důležité, kdo jim informace poskytuje. Nabízí se domněnka, že jim nemusí jít jen o informace, ale také o sdílení emocí, které s nimi souvisejí... Glumbíková, Caletková, Kowaliková a Mikulec nabízí případovou studii o tom, co vše a kdo hraje roli v procesu komunitního plánování. Jejich poznatky vedou k domněnce, že kvalita výstupů komunitního plánování je podmíněna participací účastníků, která může narážet na skutečnost, že celý proces je ovlivněn střetem odlišných organizačních kultur veřejné správy a lidí zainteresovaných v sociálních službách. Otázka střetu kultur se vynořuje i za projektem tzv. dynamické bezpečnosti ve vězeňství. Píší o ní na webu Bañas a Lulei. V konceptu dynamické bezpečnosti, stručně řečeno, jde o prevenci konfliktů pomocí otevřené a dialogické interakce mezi personálem a vězeňskou klientelou. Předpokládám, že v rámci personálu věznic i mezi lidmi ve výkonu trestu existují rozdílné organizační subkultury, které se budou k představě „neignorování, sdílení, zpracovávání a vyhodnocování informací, které mohou souviset s bezpečností ve věznici“ stavět odlišně. Jejich rozdílné reakce na představy o dynamické bezpečnosti mohou brzdit participaci účastníků subkultur věznic podobně, jako rozdíly kultur veřejné správy a sociálních služeb brzdí

participaci v kontextu komunitního plánování. Systematické zamýšlení nad přístupy k práci s klienty sociální práce nabízí stati Vašata, který se zabývá různými pohledy na práci s obyvateli sociálně vyloučených lokalit, a Kaňák, který promýšlí pojetí pomoci sociálních pracovníků lidem, kteří truchlí. Oba uvedení autoři se zabývají prací s dosti odlišnou klientelou, společným znakem jejich argumentace přesto je důraz na, v obou případech odlišně pojatý, respekt k tomu, jak věc vidí či prožívají klienti.

Vašatův pohled na respekt ke klientům vychází z konceptu participace. Z podobné perspektivy vychází Čtvrtečková a Černý, kteří prezentují své pojetí a výsledky výzkumu zapojení peer pracovníků (pracovníků s podobnou zkušeností jako klienti) do sociální práce s lidmi, kteří mají zkušenost s užíváním drog. Pokud Vašat a Kaňák zvažují respekt ke klientům, Čtvrtečková a Černý upozorňují, že participace skýtá peer pracovníkům respektující prostředí příhodné pro změnu jejich sebepojetí. Podobně

argumentuje na webu Novotná, která se zabývá zapojením peer konzultantů do pomoci osobám s poruchami příjmu potravy.

Stať Lazara o důsledcích neoliberalizace pro sociální práci v různých zemích Evropy navrhuje mj. téma ztráty či nejistoty postavení a sebevědomí sociálních pracovníků ve společnosti. Autor označuje za jednu z cest k překonání těchto nejistot re-politizaci sociální práce. O té pojednávají Černá a Ripka v článku o evaluaci projektu Rapid Re-Housing (tj. poskytnutí bydlení a intenzivní provázení) v Brně, a taky Janebová v pojednání o tom, jak různé lze chápat odpovědnost klientů a jak s ní pracovat. Černá s Ripkou upozorňují, že evaluaci prokázané výsledky projektu nejsou pro politiky dostatečným důvodem k jeho podpoře. Z toho, dodávám, nepřímo plyne, že prokázání účinnosti postupů sociální práce nestačí. Jejich implementaci je třeba podpořit i politickým vyjednáváním. Janebová navrhuje, aby sociální pracovníci při posuzování situace klientů brali v úvahu, nakolik měli reálně možnost zvolit to jednání, za jehož uskutečnění nebo neuskutečnění je společností činí osobně odpovědnými. Dodávám, pokud klient takovou možnost neměl, úkolem sociálního pracovníka je vytvářet podmínky k tomu, aby ji získal. To znamená politicky vyjednat. Například v rámci procesu komunitního plánování, ale taky leckde jinde.

Pěkné počtení!

*Libor Musil,
editor čísla*

REMIUM
PRAHA

VZDĚLÁVACÍ PROGRAMY

CHATOVÁ KRIZOVÁ INTERVENCE

16ti hodinový kurz zaměřený na rozšíření Vašich dovedností v oblasti krizové intervence v online prostředí. Pro Vás, kdo využíváte nebo se chcete naučit chatovou komunikaci s klienty.

online kurz
6. – 7. října 2021

ZÁKLADY DLUHOVÉ PREVENCE V SOCIÁLNÍ PRÁCI S DĚTMI A MLÁDEŽÍ

V 8 hodinovém kurzu získáte základní orientaci v dluhové problematice se zaměřením na podporu finanční gramotnosti dětí a mládeže. Pro Vás, kdo si chcete osvojit metody dluhové prevence v praxi.

1. října 2021

Akreditace MPSV ČR

Podrobnější informace na
www.remedium.cz
tel: 272 743 360
vzdelavani@remedium.cz

Rapid test sociálnej rizikovosti rodiny

Rapid Test of Social Risk of the Family

Eva Mydlíková, Peter Patyi

Prof. PhDr. Eva Mydlíková, PhD.,¹ je docentkou a vedúcou Katedry sociálnej práce na Fakulte zdravotníctva a sociálnej práce Trnavskej univerzity. Výskumne aj publikačne sa venuje v širšom rámci rizikovým rodinám v kontexte sociálnoprávnej ochrany detí.

Mgr. Peter Patyi, PhD.,² je odborným asistentom na Katedre sociálnej práce na Fakulte zdravotníctva a sociálnej práce Trnavskej univerzity. Výskumne aj publikačne sa venuje problematike násillia a subkultúram.

Abstrakt

Chybné rozhodnutia sociálnych pracovníkov dokážu fatálne ovplyvniť život dieťaťa a jeho rodiny. CIELOM príspevku je teda prezentovať proces tvorby, testovania a konštruktivej a obsahovej validizácie nového rapid testu sociálnej rizikovosti rodiny. TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ: Autori článku, ktorí sa dlhodobo výskumne venujú poruchám a dysfunkciám rodiny, využili výsledky zakotvenej teórie predchádzajúcich výskumov a overovali platnosť novovytvoreného teoretického konceptu sociálnej rizikovosti rodiny. METÓDY: Na základe výsledkov kvalitatívnej analýzy dát boli zostavené položky testu určené na kvantitatívnu analýzu, tie sa následne štatisticky testovali na vzorke 307 sociálne rizikových rodín. Výstupom procesu je konštrukcia siedmich subtestov zostavených v elektronickom diagnostickom nástroji, ktoré boli podrobené overeniu úroveň platnosti prostredníctvom viacrozmernej štatistickej analýzy dát pomocou faktorovej analýzy. VÝSLEDKY testovania sú validné a štandardizované na populáciu sociálne rizikových rodín Slovenska. IMPLIKÁCIA PRE SOCIÁLNU PRÁCU: Test je primárne určený sociálnym pracovníkom, pôsobiacim v oblasti sociálnoprávnej ochrany detí, a pomocou neho by mali byť schopní urobiť rýchly a relatívne objektívny odhad sociálneho rizika rodiny v aktuálnej situácii.

Kľúčové slová

rapid test, sociálna rizikovosť, rodina, sociálnoprávna ochrana, deti

Abstract

The wrong decisions of social workers can fatally effect the life of a child and his family. The OBJECTIVE of the paper is to present the process of creating, testing and constructing the validation of a new rapid test of family social risk. THEORETICAL BASE: The authors of the article, who have long been researching the disorders and dysfunctions of the family, used the results of the established theory of previous research and verified the validity of a newly created theoretical concept of social risk of the family. METHODS: Based on the results of qualitative

¹ Kontakt: Prof. PhDr. Eva Mydlíková, PhD., Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce Trnavskej univerzity, Univerzitné nám. 1, 918 43 Trnava; eva.mydlikova@truni.sk

² Kontakt: Mgr. Peter Patyi, PhD., Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce Trnavskej univerzity, Univerzitné nám. 1, 918 43 Trnava; peter.paty@truni.sk

data analysis, test items were compiled for quantitative analysis, which were then statistically tested on a sample of 307 families at social risk. The output of the process is the construction of seven subtests compiled in an electronic diagnostic tool, which has been subjected to validation through the multi-dimensional statistical analysis of data using factor analysis. The OUTCOMES of testing are valid and standardized for the population of socially risky families in Slovakia. SOCIAL WORK IMPLICATIONS: The test is primarily intended for social workers working in the field of social protection of children and should be able to make a quick and relatively objective estimate of the social risk of the family in the current situation.

Keywords

rapid test, social risk, family, social protection, children

ÚVOD

Slovensko je štandardná krajina centrálnej a východnej Európy, s celkovým počtom obyvateľstva 5,3 milióna ľudí, z toho asi 1,1 milióna tvoria deti. Slovenské súdy v roku 2018 vydali súdne nariadenia pre 24 227 detí, dôsledkom ktorých bolo vyňatie detí z biologickej rodiny a ich zverenie do náhradnej rodinnej starostlivosti (MPSVR SR, 2018).

Súdy rozhodujú na základe odporúčania pracovníkov sociálnoprávnej ochrany. Dlhodobu sa výskumne zaoberáme zisteniami, na základe čoho sociálny pracovník návrh na súd formuluje. Okrem rôznych administratívnych noriem, ktoré musia sociálni pracovníci vo svojej práci používať, majú k dispozícii najmä svoje znalosti, skúsenosti a „profesionálnu“ intuíciu. To považujeme za dosť slabú výbavu na tak závažné rozhodnutia. Najmä začínajúcim pracovníkom chýba aspoň orientačný a rýchly nástroj na meranie úrovne ohrozenia dieťaťa v rodine, ktoré by nasmerovali pracovníka k jeho ďalšej dôslednejšej intervencii. Staršie školy, orientované na diagnostiku (Richmond, 1917; Perlman, 1957; Hollis, 1964; Holland, 2004) vystriedali modernejšie reflektívno-reflexívne postupy (Harrison, 1991; White, 1997; Payne, 2005; Coulshed, Orme, 2006; Fook, 2009; Navrátil et al., 2018). Od roku 2003 sa venujeme téme sociálnej rizikovosti rodiny v intenciách sociálnoprávnej ochrany dieťaťa. Výsledky sú publikované v 15 rôznych článkoch a monografiách, ktoré z úsporných dôvodov neuvádzame v zozname literatúry.

V našom článku chceme predstaviť koncept sociálnej rizikovosti rodiny, ktorý tvoril teoretické východisko pre tvorbu položiek rapid testu, ďalej proces testovania v teréne, spôsob vyhodnotenia výsledkov a následne ich štandardizáciu.

KONCEPT SOCIÁLNEJ RIZIKOVOSTI RODINY

Výsledkom predchádzajúcich kvalitatívnych výskumov bola zakotvená teória, ktorej výsledným produktom bol *Koncept sociálnej rizikovosti rodiny* (Mydlíková, 2017a; 2017b; 2018a; 2018b; 2019; Mydlíková, Patyi, 2020). Tento teoretický model, ktorý je aplikovateľný najmä v oblasti sociálnoprávnej ochrany detí, je postavený na dvoch premisách: 1. rodina je otvorený a živý systém so špecifickými charakteristikami a 2. rodina saturuje potreby svojich členov a spoločnosti pomocou svojich základných funkcií.

Otvorený a živý systém rodiny charakterizuje šesť základných znakov, ktoré definoval ešte Ludwig von Bertalanffy, a síce, že je každý systém je zložený z navzájom prepojených prvkov, fungujúcich na základe reciprocity, ktoré sú ohrozené, snažiace sa o homeostázu, fungujúce na princípe cirkulárnej kauzality a princípe ekvifinality (Bertalanffy, 2001; Jonesová, 1996; Ludewig, 1996; Hollstein-Brinkmann, 2001; Minuchin, 2003; Zatloukal, 2006; Ludewig, 2011; Turner, 2011; Barker, 2012; Matoušek, Pazlarová, 2014; Prochaska, Norcross, 2018). Ak v niektorom z charakteristických znakov dochádza k deformáciám, ukazuje sa rodina ako „poruchový systém“, čo je jedným z dvoch prediktorov rizika.

Druhým prediktorom rizika je spôsob a rozsah saturácie potrieb jedincov v rodine, ale aj potrieb spoločnosti rodinou. Saturáciu týchto potrieb „vykonáva“ rodina prostredníctvom svojich základných funkcií, ktorých delenie býva rôzne. My sme pre výskum akceptovali funkcie rodiny: biologicko-reprodukčnú, emocionálnu, sociálnu, ekonomickú, opatrovateľskú, kultúrno-hodnotovú a výrobnú (Ackerman, 1966; Dunovský, 1986; Dunovský, 1999; Patterson, 2004; Cinotto, 2006; Larson, Branscomb, Wiley, 2006; Sobotková, 2007; Satirová, 2007; Hudecová, Brozmanová-Gregorová, 2008; Gabura, 2012; Gurman et al., 2014; Mydlíková, Kertisová, 2019).

Na základe výskumného overovania týchto dvoch prediktorov rizika (charakteristik systému a schopnosti plniť funkcie) nám vznikol teoretický koncept, založený na tvrdení, že *rodina, ktorá vykazuje poruchy vo svojom systéme a má problémy s naplňaním svojich funkcií, sa považuje za sociálne rizikovú*.

Skúmanie sociálnej rizikovosti rodiny je úzko previazané s regiónom, v ktorom sa vykonáva, a politikou sociálnej ochrany na národnej úrovni. V zásade nie je možné hovoriť o jednotnom výskumnom modeli, ktorý by determinoval postupy výskumníkov v tejto oblasti. Legislatívne normy, štruktúra verejnej správy, kompetencie sociálnych pracovníkov, ale tiež metódy rozhodovania či politická klíma v krajine znemožňujú akademikom vytvárať ucelené vedecké koncepty v globálnom meradle. Preto je dôležité vyvíjať originálne postupy na regionálnej úrovni, zohľadňujúce vyššie spomenuté charakteristiky. Môže sa to však zdať neuveriteľné, že takýchto mikrореgionálnych prístupov, ktoré v konečnom dôsledku napomáhajú v praxi sociálnych pracovníkov pri práci s rodinou a ich rozhodovaní, je i v súčasnej dobe minimum. Tvorba diagnostických nástrojov určených pracovníkom sociálnoprávnej ochrany je v stredoeurópskom regióne skôr kuriozitou a v podstate žiadne významnejšie pokusy o vývoj takýchto nástrojov za posledných 20 rokov ani nezaznamenávame. Výskumníci na celom svete zameriavajú svoje štúdie na parciálne skúmanie konkrétnych problémov pri rozhodovaní v praxi odborných pracovníkov, ktoré sú v našom koncepte súčasťou väčšieho systému ako celku. Napríklad Laura Cook (2020) sa vo svojej štúdii snaží konceptualizovať úlohu emócií sociálnych pracovníkov pri návštevách v rodinách. Cooková zastáva presvedčenie, ktoré podporuje kvalitatívnu štúdiu, že emócie pracovníkov zohrávajú pri domácich návštevách ústrednú úlohu a že emocionálne reakcie odborníkov majú významný dopad na ich ďalšie vnímanie situácie pri rozhodovaní. Náš diagnostický nástroj, ktorého cieľom je objektivizácia získaných údajov o rodine, môže do veľkej miery oddeliť emocionálne prežívanie sociálneho pracovníka od samotného rozhodovacieho procesu.

Objavujú sa aj ucelenejšie štúdie, ako napríklad práca od kolektívu autorov z Catholic University of The Sacred Heart (Milani et al., 2020), ktorá skúma riziká súvisiace s rodinami a ochrannými faktormi, ktoré ovplyvňujú rozhodnutia pracovníkov CPS (Child Protection Services) o udržaní dieťaťa v rizikových rodinách. Autori štúdie síce nevyvíjajú konkrétny nástroj, avšak precízne skúmajú modely rozhodovacích procesov, ktoré majú napomôcť odborníkom v praxi pri spracovávaní informácií získaných počas šetrenia v ohrozených rodinách. Dôležitá je z nášho pohľadu i práca amerických autorov (Font, Maguire-Jack, 2015), ktorí sa zaujímajú o faktory rizikovosti rodín na viacerých úrovniach sociálnej ekológie. Prístup k sociálnym službám, geografické kontexty i atribúty pracovníka pracujúceho s rodinou, ale i spolupráca s inými sociálnymi inštitúciami podľa nich zohrávajú silnú úlohu pri rozhodovaní pracovníka o vyňatí dieťaťa z domácej starostlivosti. Font a Maguire-Jack zistili, že sociálni pracovníci pri posudzovaní prípadov v menšej miere brali do úvahy charakteristiky lokality ako faktora sociálneho rizika rodiny, čo sa prejavilo i v samotnom rozhodovacom procese.

Vzhľadom na kontext nášho článku je pre nás dôležitá tiež práca kolektívu výskumníkov z Izraela (Benbenishty et al., 2015), v ktorej sa autori zaoberajú komparáciou a štúdiom rozhodovacích procesov medzi tromi nezávislými oblasťami (charakteristikou prípadu, charakteristikou pracovníka a kontextom systému ochrany) a tromi závislými faktormi (odôvodnením zlého zaobchádzania, hodnotením rizika a odporúčaním intervencie). Osemstodvadsiatim ôsmim pracovníkom zo 4 európskych krajín bola poskytnutá kazuistika prípadov s údajne zlým zaobchádzaním s deťmi

v rodine. Boli požiadaní, aby určili, či je posúdenie zlého zaobchádzania opodstatnené, aby sami posúdili riziko a odporučili intervenciu pomocou štruktúry nástrojov, ktoré majú vo svojej krajine k dispozícii. Štúdia dokazuje významné rozdiely medzi odborníkmi z rôznych krajín a tak sa významne podporuje dôležitosť lokálneho kontextu pri rozhodovaní o ochrane detí. Veľmi podobný výskum realizovali už skôr aj odborníci zo Švédska v spolupráci s chorvátskymi kolegami (Brunnberg, Pečnik, 2007), ktorí zistili rozdiely v systémoch sociálnej ochrany pri porovnávaní týchto dvoch krajín. Dôsledkom boli rozdielne podoby rozhodnutí sociálnych pracovníkov, keď švédski sociálni pracovníci viac podporovali udržanie dieťaťa v domácej starostlivosti rodiny a chorvátski pracovníci podporovali viac vyňatie dieťaťa z rodinného prostredia. Podobne ako o pár rokov neskôr Font a Maguire-Jacková (2015) videli hlavný dôvod odlišného rozhodovania pracovníkov v rozdielnej dostupnosti služieb na podporu rodiny, ale tiež v rozdielnych odborných diskurzoch vzťahujúcich sa na daný región.

V podmienkach Slovenskej republiky doposiaľ nie je dostupná relevantná štúdia, ktorá by sa na výskumnej úrovni zaoberala rozhodovacími procesmi v praxi sociálnych pracovníkov a merala relevanciu rozhodnutí odborných zamestnancov na oddeleniach sociálnoprávnej ochrany v zmysle identifikácie rizikovosti ohrozených rodín. Rovnako nie je možné v súčasnosti ani exaktne odmerať, koľko rodín bolo negatívne ovplyvnených zlým rozhodnutím sociálneho pracovníka. O posun v tejto oblasti sa snažíme prostredníctvom vývoja diagnostického nástroja, ktorého analýza je obsahom tohto článku.

METODOLÓGIA

Cieľom tohto príspevku je prezentovať proces tvorby, testovania a validizácie (konštruktovej a obsahovej) nového rapid testu sociálnej rizikovosti rodiny. Aby sme výsledky prezentovali zrozumiteľne, prezentáciu výskumných zistení sme prispôbili tomuto cieľu.

Proces konštrukcie testu

Na základe predchádzajúceho kvalitatívneho výskumu³ sme identifikovali indikátory, ktoré nám vytvorili repertoár jednotlivých položiek budúceho kvantitatívneho výskumného nástroja (testu). Položky testu sme rozdelili do 6 kategórií (dimenzií), ktoré vytvorili 6 jednotlivých subtestov a tieto sme dali dvakrát pre-testovať niekoľkými odborníkmi z oddelení sociálnoprávnej ochrany detí (ďalej len SPOD) úradov práce a mimovládnych organizácií.

Počas rozhovorov s pracovníkmi SPOD sme sa stretávali s tým, že pracovníci niekedy registrovali skutočnosť, že napriek veľmi kritickému prvému hodnoteniu v jednotlivých sledovaných indikátoroch rodina nakoniec vďaka „niečomu“ dokázala situáciu odvrátiť od sociálnej krízy. To „niečo“ vnímajú ako istý potenciál rodiny, ktorým dokáže vyvážiť svoje deficity. Nazvali sme ich *kompenzačné mechanizmy* a postavili sme ich ako siedmy subtest (dimenziu). Pri vymedzovaní a definovaní sociálnej rizikovosti rodiny sme uvažovali v intenciách capability prístupu v ochrane práv dieťaťa a princípov well-beingu dieťaťa, o čom svedčí najmä klasifikácia indikátorov v subteste *Kompenzačné mechanizmy*. Najmä vďaka recenznému posudku sme si ujasnili, že test nemá univerzálnu platnosť a že napríklad pri využití v rodinách bez maloletých detí pravdepodobne test nebude relevantný.

Vnútornú sústavu 7 dimenzií sociálnej rizikovosti rodiny (Mydlíková, 2019) sme po treťom predtestovaní a overení pomocou faktorovej analýzy rozdelili do 20 komponentov, ktoré spolu tvoria 171 indikátorov (položiek testu). Štruktúru indikátorov uvádzame v tabuľke 1.

³ VEGA č. 1/0487/2014 Kľúčové koncepty vybraných systémových teórií pri posudzovaní rizikovosti rodín v intenciách sociálnoprávnej ochrany detí.

Tabuľka 1: Štruktúra indikátorov pre test sociálnej rizikovosti rodiny

<i>Dimenzia</i>	<i>Faktor</i>	<i>Počet položiek</i>
Saturácia základných potrieb	Bývanie	25
	Strava	11
	Zdravie	15
	Oblečenie a hygiena	8
Fungovanie rodiny a komunikácia	Role a pravidlá	9
	Vzťahy a komunikácia	7
	Identita rodiny	5
	Integrita rodiny	4
	Rodinné vzťahy	4
Emotivita a vzťahy v rodine	Bezpečie a podpora	7
	Citová väzba a sociálne kontakty	6
Patologické prvky v rodine	Agresivita a starostlivosť	5
	Závislosti	4
	Akceptácia situácie	3
Ekonomická situácia v rodine	Hospodárenie so zdrojmi	10
	Zamestnanie	4
	Lokalita	2
Vzťah rodiny k vzdelávaniu a výchove	Škola	6
	Príprava na vzdelávanie	6
	Spolupráca so školou	4
	Výchova	4
Kompenzačné mechanizmy	Láska a dôvera	5
	Zabezpečenie a výchova	7
	Vzdelanie a potenciál	5
	Spolupráca s úradom	3
	Sociálna opora	2
Spolu položiek		171

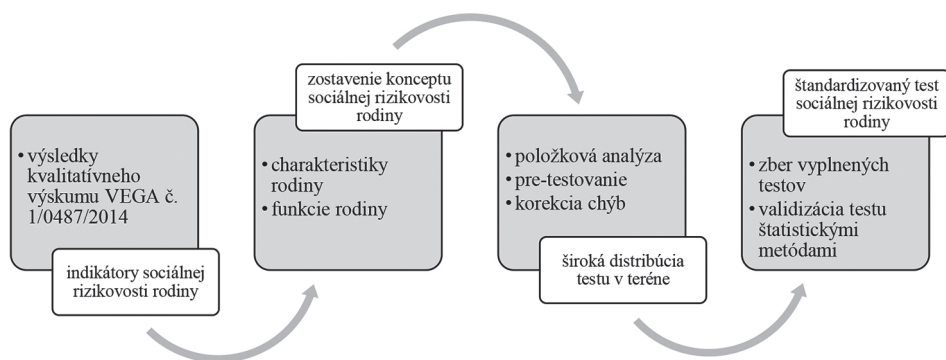
Zdroj: Mydlíková, 2019, upravené autormi

V prvých dvoch verziách testu sme použili na zaznamenanie dát štandardnú Likertovu škálu, avšak vzhľadom na skúsenosti a diskusiu medzi odborníkmi sme od tejto metódy upustili a dotazník sme skonštruovali pomocou intervalových bipolárnych škál. Škálu odpovedí sme redukovali na +1 (pozitívna odpoveď), cez 0 (neutrálna odpoveď) až po -1 (negatívna odpoveď). Každý pól obsahoval popis konkrétnej situácie v inverznej podobe. V siedmom subteste (kompenzačné mechanizmy) sme zvolili tiež intervalovú škálu odpovede, avšak v rozsahu od 0 (žiadne, nevyskytuje sa) až po 5 (veľmi silný výskyt).

Samotný test a jeho technická podoba je vzhľadom na reálne možnosti konštruktéra aj užívateľa zostavený a modifikovaný pre platformu Microsoft Office Excel (jeho demoverzia je dostupná v slovenskom i anglickom jazyku na webe Trnavskej univerzity – odkaz nájdete na konci článku). Po jeho otvorení má užívateľ pomocou navigačných prvkov možnosť voľby jednotlivých funkcionality testu. Štruktúru nástroja tvoria 3 základné časti – úvodná časť a inštrukcie; meracia časť; analytická časť. Úvodná časť nástroja slúži na základnú navigáciu a inštrukciách, pričom sa snaží získať i základné sociodemografické údaje pre potreby ďalších analýz autorov testu. Druhá časť je rozdelená do výberu 7 jednotlivých subtestov, v ktorých má užívateľ možnosť vyplňať dané položky pre posudzovanie rizikovosti rodiny. V tretej, analytickej časti sa automaticky počas vyplňania

meracej časti vykonáva výpočet výsledkov, ktoré sa transformujú do vizuálnej podoby. Po dokončení testu má užívateľ možnosť tento výsledok vidieť, vyhodnotiť ho a interpretovať pre potreby svojej praxe. Takto zostavený nástroj je výsledkom predchádzajúceho procesu dlhodobého originálneho výskumného vývoja na pracoviskách autorov článku. Tento proces znázorňuje obrázok 1.

Obrázok 1: Proces konštrukcie dotazníka a jeho overovania

Zdroj: Mydlíková, Patyi, 2020

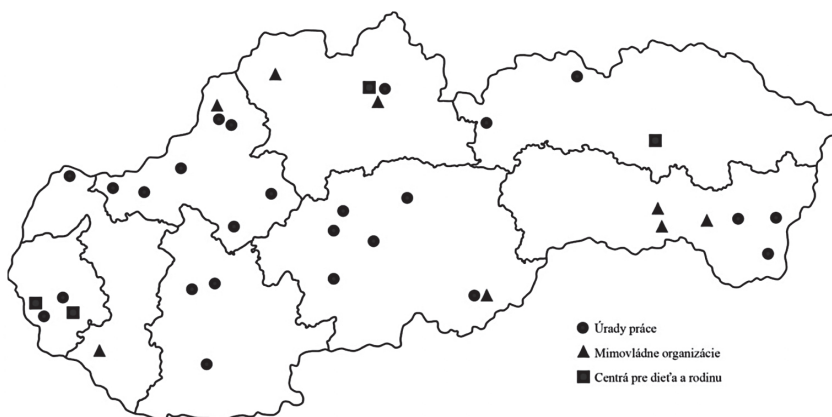
Proces testovania

Test sme prostredníctvom Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR distribuovali na 46 regionálnych úradov práce, sociálnych vecí a rodiny a na niektoré NGOs. Primárnou cieľovou skupinou boli pracovníci sociálnoprávnej ochrany detí z 37 okresných úradov (otestovali 176 rodín), 6 mimovládnych organizácií (otestovali spolu 113 rodín) a 8 Centier pre dieťa a rodinu (otestovali spolu 44 rodín) – ich regionálne rozloženie je znázornené na mapke (obrázok 2). Z tohto počtu 312 rodín testovali sociálni pracovníci, 24 rodín testovali psychológovia, 7 rodín učitelia a 2 rodiny profesionálni rodičia. Po vyselektovaní nekompletných testov nám ostalo úplne vyplnených 303 testov.

Jednou z pracovných povinností pracovníka SPOD je určiť mieru ohrozenia dieťaťa a v zmysle toho upraviť následné intervencie. Na určenie týchto kvantitatívnych požiadaviek však majú k dispozícii len kvalitatívne (deskriptívne) nástroje. S vedením Ústredia práce sociálnych vecí a rodiny sme teda uzavreli dohodu o spolupráci pri tvorbe diagnostického nástroja. Vedenie ústredia úradov nám vytvorilo priestor v rámci 4 celoslovenských porád svojich pracovníkov oddelení sociálnoprávnej ochrany a niektorých Centier pre rodinu a dieťa v priebehu roka 2018. Na nich sme pracovníkom vysvetľovali princípy fungovania konceptu sociálnej rizikovosti rodiny a jeho možnosti využitia pre posúdenie miery ohrozenia dieťaťa. Každý takto zaškolený záujemca dostal bezplatne tlačенú verziu *Užívateľskej príručky* a v prílohe aj test, nahratý na CD. Záujemcovia sa zaškolenia aj testovania zúčastnili dobrovoľne a prevažná väčšina z nich nám vyplnený a anonymizovaný test poslala do našej databázy. V prípade mimovládnych organizácií a niektorých Centier pre dieťa a rodinu sme zaškolenie do práce s testom urobili osobne v mieste ich pracoviska.

Obrázok 2: Rozloženie výskumnej vzorky v rámci jednotlivých pracovísk v Slovenskej republike

Zdroj: Mydlíková, Patyi, 2020

Po prvostupňovej filtrácii dát sme získali 307 relevantných rodín. Pri ďalšom hodnotení dát sme však dospeli k záveru, že sociálni pracovníci neposudzovali pri každej rodine kompenzačné mechanizmy vo vzťahu ku konkrétnemu subtestu sociálnej rizikovitosti. Preto sme každú dimenziu redukovali vždy vo vzťahu k posúdeným kompenzačným mechanizmom. Konečná veľkosť vzorky je preto heterogénna vzhľadom na viazanosť ku konkrétnej dimenzii (tabuľka 2).

Tabuľka 2: Výskumná vzorka v jednotlivých dimenziách

<i>Subtest/Dimenzia</i>	<i>N</i>
Saturácia	242
Fungovanie	245
Emotivita	247
Patológia	248
Ekonomická situácia	264
Vzdelanie	261

Proces tvorby hodnotiacich kritérií testu

Počet položiek v subtestoch je rôzny, a teda rôzne sú aj minimálne a maximálne hodnoty (hrubé skóre), ktoré je možné dosiahnuť. Aby sme výsledky v subtestoch navzájom emancipovali, prepočítavali sme hrubé skóre indexami a dostali sme tak vážené skóre. Výsledkom prepočtov je, že maximálna hodnota skóre jednotlivých subtestov bez ohľadu na počet položiek je 24,83 a minimálna hodnota -24,83. Čím je dosiahnuté skóre nižšie, tým je vyššia miera rizika. Vzhľadom na tento zjednotený číselný údaj sme mohli pristúpiť k vytvoreniu vyhodnocovacej škály, rozdelenej do 3 základných zón: zóna ohrozenia; zóna rizika; zóna bezpečia.⁴

⁴ Úlohou pracovníkov SPOD je určiť mieru ohrozenia dieťaťa. Po podaní podnetu na OSPOD začína pracovník v zmysle metodiky pracovať s predpokladom, že dieťa je: plne v bezpečí, alebo že je v riziku, alebo že je v ohrození. Po tejto selekcii následne pracuje už len s kategóriou „dieťa v ohrození a dieťa v riziku“. Po zhodnotení situácie dieťaťa má určiť, v akej miere ohrozenia sa dieťa nachádza. Podľa metodiky má k dispozícii kategórie: nízka miera ohrozenia, stredná miera ohrozenia a vysoká miera ohrozenia dieťaťa. Našou snahou bolo skonštruovať test tak, aby bol aplikovateľný a najmä využiteľný v praxi SPOD a interpretácia výsledkov testu bola v súlade s požiadavkami ich metodických pokynov, aby mali motiváciu s testom pracovať.

Pre zvýšenie citlivosti nástroja sme zónu rizika rozdelili na riziko vysoké, stredné a mierne (tabuľka 3). Škála teda obsahuje 6 rovnomerných oblastí, ktoré znázorňujú mieru rizikovosti rodiny vzhľadom na dosiahnuté skóre.

Tabuľka 3: Škála pre vyhodnocovanie rizika

-12,42		12,42			
-24,83	-6,21	6,21			24,83
I.	II.	III.	IV.	V.	VI.
Zóna ohrozenia	Vysoké riziko	Stredné riziko		Mierne riziko	Zóna bezpečia
Zóna rizika					

Pre užívateľa nášho nástroja je však potrebné tiež pripočítanie hodnoty skóre kompenzačných mechanizmov k dosiahnutému skóre subtestu, nakoľko tento faktor môže mierne pozitívne ovplyvniť mieru rizika a v nerozhodných prípadoch tak rozhodnúť o tom, v ktorej zóne sa rodina nachádza. Preto je nutné pre každý individuálny prípad vypočítať hodnotu takzvaného konečného skóre ($Score_{final}$), ktoré je dôležité pre záverečnú interpretáciu zo strany sociálneho pracovníka.

$$Score_{final} = (x_i) index_{xi} + (x_k) index_{xk}^5$$

Kde x_i – dosiahnuté skóre subtestu jedného prípadu; x_k – dosiahnuté skóre testu kompenzačných mechanizmov jedného prípadu; $index_{xi}$ – indexová hodnota pre vážené skóre subtestu; $index_{xk}$ – indexová hodnota pre vážené skóre testu kompenzačných mechanizmov

Obsahová a konštruktová validizácia testu

Vzhľadom na štruktúru indikátorov testu sme pre určovanie validity využili možnosti viacrozmernej štatistickej analýzy dát pomocou faktorovej analýzy, ktorá nám pomohla pri exaktnom sledovaní hodnôt a vzťahov medzi jednotlivými dimenziami. Pokúsili sme sa tak o potvrdenie konštruktovej a obsahovej validity nášho nástroja.

Prvá analýza dát sa sústredila predovšetkým na zisťovanie korelácie jednotlivých položiek s danými dimenziami, do ktorých boli zaradené (item-total correlation). Z celkového počtu 171 položiek nedosiahli uspokojivú koreláciu ($p > 0,30$) len 3 položky. Keď sme sprísnilí kritérium na dosiahnutie minima ($p > 0,40$), uspokojivú koreláciu nedosiahlo 7 z celkového počtu položiek. Už tento prvotný údaj naznačoval pozitívny vývoj smerom k priaznivému stupňu validity nástroja.

V nasledujúcej etape sme po vyradení neuspokojivých položiek podrobili dáta faktorovej analýze. V tabuľke 4 uvádzame údaje o vhodnosti použitia faktorovej analýzy na spracovávaných dátach.

Tabuľka 4: Posúdenie vhodnosti dát pre vykonanie faktorovej analýzy

<i>Faktorová analýza</i>		
<i>Test</i>	<i>Kaiser–Mayer–Olkin</i>	<i>Bartlett's test</i>
Saturácia	0,922	0,00
Fungovanie	0,898	0,00
Emotivita	0,914	0,00
Patológia	0,829	0,00
Ekonomická sit.	0,859	0,00
Vzdelanie	0,926	0,00
Kompenzačné m.	0,882	0,00

Cieľom nášho úsilia bolo potvrdiť štruktúru jednotlivých dimenzií definovaných konceptom sociálnej rizikovosti rodiny. Využili sme metódu extrakcie hlavných komponentov. Pre prehľadnejšiu štruktúru a dvojrozmernú kontrolu sme využili operáciu rotácie hlavných komponentov v ortogonálnom i šikmom riešení. Spolu 20 hlavných faktorov v 6 dimenziách spolu vyčerpáva 71,39 % variancie. Varianciu vo vnútri jednotlivých dimenzií uvádzame v tabuľke 5.

Tabuľka 5: Vyčerpanie variancie v jednotlivých dimenziách konceptu sociálnej rizikovosti rodiny

<i>Dimenzia</i>	<i>% of Variance</i>
Saturácia	52,70
Fungovanie	60,74
Emotivita	59,17
Patológia	52,64
Ekon. sit.	62,78
Vzdelanie	68,45
Kompenzačné m.	65,73

Vzhľadom na kapacitné možnosti nášho článku a objemnosť dát výskumu nie je možné uviesť výsledky faktorovej analýzy v celom rozsahu a všetkých dimenzií, avšak všetky údaje sú dostupné u autorov článku k nahliadnutiu. Ako príklad uvádzame v tabuľke 6 výsledky faktorového zaťaženia položiek v dimenzii „Ekonomická situácia“.

Tabuľka 6: Faktorové zaťaženie položiek v dimenzii „Ekonomická situácia“

	Položka	Faktor		
		1	2	3
Hospodárenie so zdrojmi	Celkový príjem rodiny pokrýva základné potreby všetkých členov	0,66		
	Rodina je schopná platiť si načas pravidelné výdavky	0,76		
	Rodina nevyužíva služby nebankových organizácií / úžerníkov	0,69		
	Rodina si nepožičiava peniaze ani od rodiny a známych	0,74		
	Rodina nemá žiadne dlhy na nájomnom a energiách	0,72		
	Rodina sa nenachádza v exekučnom konaní	0,71		
	Rodina si vie zohnať iné zdroje na obživu (záhradka, jedlo z jedálne, starých rodičov, predávajú svoj výrobok, upratujú...)	0,44		
	Rodina je schopná hospodáriť s príjmom, rodičia disponujú ekonomickými zručnosťami	0,71		
	Rodina má stabilné, trvalé bývanie	0,56		
	Životný štýl rodiny zodpovedá jej príjmu	0,59		
Zamestnanie	Obaja rodičia sú zárobkovo činní		0,81	
	Obaja rodičia majú stále trvalé zamestnanie		0,84	
	Rodičia pracujú na pozícii primeranej ich vzdelaniu		0,83	
	Rodičia sú v zamestnaní primerane socializovaní, sú schopní udržať si svoju pracovnú pozíciu		0,75	
Lokalita	Rodina žije v regióne, v ktorom je nízka miera nezamestnanosti			0,82
	Rodina žije v prostredí s primeranou mierou inklúzie			0,71
% of Variance		62,78		

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalisation

Výsledky faktorovej analýzy všetkých dimenzií nám potvrdzujú, že jednotlivé faktory v nich vykazujú zaťaženie v rovnakom rozložení, ako je štruktúra našich indikátorov (viď vyššie tabuľka 1). Ďalším spôsobom nášho overovania bol výpočet interkorelácií medzi jednotlivými dimenziami. V tabuľke 7 je možné vidieť pomerne silný vzájomný vzťah medzi jednotlivými dimenziami navzájom. Dokazuje to tak predpoklad konceptu rizikovosti rodiny o vzájomnosti daných komponentov v jednom ucelenom systéme. Rovnako bolo však potrebné posúdiť i vzťah medzi jednotlivými dimenziami a kompenzačnými mechanizmami, nakoľko tie sú dôležitým prvkom pre celkové vyhodnotenie testu posúdenia rizikovosti rodiny. Ten sa nám podobne ako v predchádzajúcom prípade potvrdil.

Tabuľka 7: Interkorelácie dimenzií sociálnej rizikovosti rodiny

Dimenzia	Saturácia	Fungovanie	Emotivita	Patológia	Ekon. sit.	Vzdelanie
Saturácia	1,00	0,59**	0,38**	0,52**	0,71**	0,62**
Fungovanie		1,00	0,77**	0,70**	0,59**	0,58**
Emotivita			1,00	0,61**	0,37**	0,36**
Patológia				1,00	0,53**	0,52**
Ekon. sit.					1,00	0,60**
Vzdelanie						1,00

Pearson's r ; ** = štatisticky významné na hladine 0,01

Výsledky v tabuľke 8 naznačujú, že čím vyššia je hodnota skóre v jednotlivých kategóriách testov, tým vyššie sú i hodnoty skóre kompenzačných mechanizmov. Môžeme to interpretovať ako pozitívnu koreláciu vo vnútri rodinného systému. V bežne fungujúcej rodine môžeme predpokladať funkčnosť tohto vnútorného systému, a teda i vysoké vzájomné hodnoty. Vzťah medzi kompenzačnými mechanizmami a rizikovými faktormi, ako i samotný vplyv kompenzačných mechanizmov na rizikové faktory, je však nesmierne dôležitý pri ucelenom vyhodnocovaní rizikovosti rodiny a je cennou pomôckou sociálneho pracovníka pri citlivom rozhodovaní o ďalšej intervencii v rodine, ktorá vykazuje riziko v pásme nebezpečenstva, či vysokého rizika.

Tabuľka 8: Vzťah medzi dimenziami konceptu sociálnej rizikovosti a kompenzačnými mechanizmami

	<i>Saturácia</i>	<i>Fungovanie</i>	<i>Emotivita</i>	<i>Patológia</i>	<i>Ekon. s.</i>	<i>Vzdelanie</i>
Kompenzačné mechanizmy	0,62**	0,69**	0,57**	0,63**	0,56**	0,61**

Pearson's *r*; ** = štatisticky významné na hladine 0,01

Poslednou vlastnosťou, ktorú sme sa snažili posúdiť, bola presnosť a spoľahlivosť nášho nástroja. V tabuľke 9 môžeme vidieť, že koeficienty reliability v jednotlivých dimenziách sú vysoko uspokojivé a potvrdzujú dobrú homogenitu nášho nástroja.

Tabuľka 9: Reliabilita testu posúdenia rizikovosti rodiny

<i>Dimenzia</i>	<i>Počet položiek</i>	<i>Cronbach's Alpha</i>
Saturácia	59	0,97
Fungovanie	29	0,94
Emotivita	13	0,91
Patológia	12	0,80
Ekon. s.	16	0,92
Vzdelanie	20	0,95
Komenzačné m.	22	0,92

Vplyv kompenzačných mechanizmov na výsledky testu

Kompenzačné mechanizmy boli nielen testované, ale aj konštruované ako samostatný subtest. Sledovali sme jeho vplyv na každý subtest (kategóriu indikátorov) zvlášť, ale aj sumárne, na konci testovania jeho vplyv na celkový výsledok.

Na základe vytvoreného teoretického konceptu sociálnej rizikovosti rodiny sme sa pokúsili vytvoriť taký diagnostický nástroj, ktorým by pracovník sociálnoprávnej ochrany detí dokázal určiť mieru sociálneho rizika rodiny. Rozdelili sme výsledky každého subtestu do 6 pásiem (od žiadneho rizika až po vysokú mieru ohrozenia). Najskôr sme zisťovali, či sú rozdiely medzi výsledkami testovania rodín v jednotlivých kategóriách signifikantné, čo sa nám vo všetkých prípadoch potvrdilo (χ^2 ; $p = 0,00$). Významné rozdiely sa potvrdili vo všetkých dimenziách rovnako pri posudzovaní testu bez kompenzačných mechanizmov, ako i pri posudzovaní po pripočítaní kompenzačných mechanizmov. Následne sme vykonali párový t-test pre dva závislé výbery, aby sme overili, či môžeme hovoriť o tom, že existuje štatisticky významný rozdiel medzi výsledkom testu pred a po prirátaní kompenzačných mechanizmov. Aj tento predpoklad sa nám potvrdil. Výsledky

demonštrujeme v tabuľke 10, kde môžeme vidieť, že vplyv kompenzačných mechanizmov na pohyb výsledkov smerom k vyššiemu skóre je mierny až citlivý. Kompenzačné mechanizmy však skutočne majú v niektorých prípadoch „silu“ priaznivo posunúť výsledky v testovaní konkrétnej rodiny o jedno pásmo. Tento faktor hodnotíme ako veľmi dôležitý poznatok pre sociálneho pracovníka pri intervencii smerovanej do rodiny vzhľadom na udržanie integrity rodiny.

Tabuľka 10: Výsledky testovania rodín v jednotlivých dimenziách

		-24,83		-12,42		-6,21		0		6,21		12,42		24,83				
		I.		II.		III.		IV.		V.		VI.						
		Zóna ohrozenia		Vysoké riziko		Stredné riziko		Mierne riziko		Zóna bezpečia		Score MEAN		SD		N		
Saturácia	BKM	2		10		45		53		171		4,31		0,94		242		
	KM	0		10		34		40		197		4,46		0,86				
Fungovanie	BKM	11		24		95		45		70		3,56		1,13		245		
	KM	9		16		84		42		94		3,8		1,13				
Emotivita	BKM	23		19		97		33		75		3,47		1,25		247		
	KM	22		15		79		41		90		3,65		1,27				
Patológia	BKM	3		16		127		37		65		3,58		0,98		248		
	KM	3		13		94		52		86		3,82		1				
Ekonom. s.	BKM	11		33		87		35		98		3,66		1,21		264		
	KM	5		28		80		27		124		3,89		1,16				
Vzdelanie	BKM	16		16		102		45		82		3,61		1,16		261		
	KM	12		14		88		44		103		3,81		1,15				

Chi2; $p = 0,00$

Paired samples t-test; $p = 0,00$

Poznámka: BKM – skóre bez kompenzačných mechanizmov; KM – skóre s kompenzačnými mechanizmami

DISKUSIA A ZÁVER

Teoretický koncept sociálnej rizikovosti rodiny je postavený na predpoklade, že odhad sociálne rizikového správania sa rodiny sa dá urobiť na identifikácii kombinácie rizík v ne/poruchách jednotlivých charakteristík systému rodiny a v ne/schopnosti saturácie funkcií rodiny (Mydlíková, 2017a; 2018a; 2018b; 2019; Mydlíková, Patyi, 2020). Kombináciou týchto dvoch teoretických východísk nám vzniklo celkom 171 indikátorov odhadu sociálneho rizika rodiny (položiek testu), zoskupených do 12 kategórií, ktoré vytvorili spolu 7 subtestov. Pri testovaní korelácie zo 171 indikátorov len 3 položky – a pri prísnejšom posudzovaní 7 položiek testu – nevykazovalo požadovanú hodnotu. Teda môžeme konštatovať, že položky testu navzájom korelujú.

Už v úvode príspevku sme spomínali, že koncept sociálnej rizikovosti rodiny je postavený na kombinácii charakteristík systému a funkcií rodiny. Aj vďaka recenziám sme si uvedomili, že tento mix je postavený na „capability“ prístupe a princípe „well-being“ detí a je vhodný najmä pre oblasť sociálnoprávnej ochrany detí.

Všetky položky každej subtestu (v koncepcii sociálnej rizikovosti rodiny sú to kategórie indikátorov) sú kombináciou prvkov ne/plnenia funkcií rodiny a charakteristík systému.

Faktorová analýza 164 položiek potvrdila rovnaké rozloženie zataženia faktorov, ako je nami skonštruované rozloženie položiek jednotlivých subtestov, čo svedčí o relevantnosti formulácie a výberu indikátorov a ich zoskupenie do položiek a podkategórií testu vzhľadom na cieľ testovania. Výsledky tiež poukazujú na silné vzťahy medzi jednotlivými položkami testu navzájom, čo signalizuje homogenitu testu, a teda, že test aj štatisticky vychádza ako dobre komponovaný a adekvátny nástroj na meranie sociálnej rizikovosti rodiny (reliabilita jednotlivých subtestov neklesla pod 0,8).

Pri detailnejšom popise jednotlivých subtestov (kategórií indikátorov sociálnej rizikovosti) nám vychádza, že prvý subtest „Saturácia základných potrieb“ je zostavený zo 4 častí: bývanie, strava, oblečenie a hygiena a zdravie. Tu sa, podľa očakávaní, odráža vplyv najmä biologicko-reprodukčnej, ekonomickej a opatrovateľskej funkcie rodiny a schopnosti systému rodiny udržiavať istý stupeň homeostázy, za predpokladu výrazného vplyvu mechanizmov cirkulárnej kauzality.

Do subtestu „Fungovanie rodiny a komunikácia“ (zložený zo subtestov: potenciál rodiny, rodičia, vzťah detí a rodičov, súrodenecké vzťahy a vzťah rodiny k okoliu) sa premietli najmä funkcie: sociálna, kultúrno-hodnotová a emocionálna. Tieto sú podporované najmä systémovými charakteristikami, ako sú najmä: homeostáza, hranice, celistvosť a spätná väzba.

Tretím subtestom, kategóriou indikátorov sociálnej rizikovosti rodiny, je „Emotivita a vzťahy“, ktorý je sytený najmä emocionálnou funkciou rodiny, ale aj kultúrno-hodnotovou a sociálnou. Na rozdiel od predchádzajúcej kategórie je táto zameraná opäť na vzťahy, ale v kontexte emócií v rámci rodiny. Rodina si ju saturuje prostredníctvom emocionálnej funkcie, ktorú podporuje najmä schopnosť rodiny udržiavať si homeostázu a poskytovať si navzájom spätnú väzbu, vymedziť si hranice a to všetko za predpokladu fungovania princípu cirkulárnej kauzality a snahy o zachovanie celistvosti rodiny.

Subtest „Patologické prvky v rodine“ sú saturované funkciami rodiny: kultúrno-hodnotovou, opatrovateľskou, emocionálnou a biologickou a sociálnou. Či a ako sa tieto funkcie naplno rozvinú, ovplyvňuje najmä prvok cirkulárnej kauzality rodiny, snaha o dosiahnutie homeostázy, určením si hraníc, schopnosťou pôsobiť ako celistvý systém, ale aj ekvifinalitou a schopnosťou poskytovať a prijímať spätnú väzbu.

Ekonomická situácia je piatym subtestom, kategóriou testovania sociálnej rizikovosti rodiny. Táto kategória je rozpracovaná do troch častí: príjem a výdaj, zamestnanie a práca a sociálno-demografické činitele. Dalo sa predpokladať, že túto kategóriu indikátorov bude najviac sýtiť ekonomická funkcia rodiny, čiastočne aj výrobná a sociálna funkcia rodiny. Plnenie týchto funkcií je podporované najmä cirkulárnou kauzalitou, homeostázou a ekvifinalitou rodinného systému.

Predposlednou kategóriou, subtestom sociálnej rizikovosti rodiny, je vzťah rodiny k vzdelávaniu a výchove. Najvýraznejšie sa tu premieta fungovanie kultúrno-hodnotovej funkcie rodiny, sociálnej, ekonomickej a čiastočne aj opatrovateľskej funkcie rodiny. Opäť tu významnú rolu zohrávajú systémové charakteristiky, najmä snaha o homeostázu, spätná väzba a cirkulárna kauzalita.

Osobitné postavenie (v obsahu aj konštrukcii) subtestu „Kompenzačné mechanizmy“ podčiarkuje aj zloženie indikátorov (položiek testu). V tejto kategórii sa nachádzajú najdôležitejšie indikátory „pozitívneho“ potenciálu rodiny „bojovať“ s nepriaznivými sociálnymi rizikami. Sú tu prvky všetkých funkcií rodiny, ako aj progresívne prvky jednotlivých charakteristík systému. Pozitívna korelácia jednotlivých subtestov a kompenzačných mechanizmov poukazuje na potvrdenie nášho predpokladu, že pri ucelenom testovaní tento subtest spoľahlivo pozitívne „stahuje“ sociálnu rizikovosť rodiny, avšak reálne najviac však o jedno pásmo.

Na základe spracovania výsledkov pomerne rozsiahleho testovania sa nám podarilo overiť, že skonštruovaný diagnostický nástroj je zostrojený tak, že skutočne meria sociálnu rizikovosť rodiny a že dokáže v hrubšom odhade aj relevantne určiť pásmo miery ohrozenia.

Pre zvýšenie jeho objektivity, ako aj precíznejšiu štandardizáciu, je v ďalšom zbere údajov týmto nástrojom potrebné zamerať sa na niekoľko atribútov. Medzi najdôležitejšie patrí identifikácia potenciálnych regionálne podmienených rozdielov sociálnej rizikovosti rodiny a ich premietnutie do vážených skóre výsledkov jednotlivých subtestov.

Najvýznamnejšou výskumnou výzvou pre nás je kvalitatívne overenie významu vplyvu konkrétnych položiek Kompenzačných mechanizmov na položky ostatných kategórií indikátorov (subtestov). Sociálna práca môže využívať synergický potenciál tak charakteristík systému rodiny, ako aj miery a spôsobu plnenia funkcií voči svojim členom aj spoločnosti. Na základe dlhoročnej praxe práce s rodinami, ktoré majú problémy so sociálnym fungovaním v spoločnosti, sme zostavili teoretický koncept sociálnej rizikovosti rodiny. Tento koncept je postavený na odmietnutí stigmatizácie rodiny a predpokladá, že za istých podmienok každá rodina má „potenciál“ byť sociálne rizikovou. Negatívna emancipácia potenciálne diskriminuje všetkých, v čom je ako tak zachovaná „sociálna spravodlivosť“. Ak vychádzame z dnešnej reality SPOD, tak rodina, ktorá sa ocitne v ich registri, je vnímaná automaticky a dlhodobo ako problematická. Na jednej strane stojí v odbornej verejnosti preferovaný reflektujúci a reflexný prístup k práci s ľuďmi, na druhej strane stojí potreba spoločnosti kvantifikovať mieru podpory. V spolupráci s množstvom skvelých odborníkov zo sociálnej praxe sme vytvorili koncept sociálnej rizikovosti rodiny, ktorý je akcentovaný viac do prevencie než do krízovej intervencie. Overiť platnosť konceptu sme sa rozhodli tvorbou a validizáciou rapid testu. Na základe získaných kategórií aj jednotlivých indikátorov sociálnej rizikovosti rodiny sme si zostavili test, ktorý kým dostal dnešnú podobu, prešiel dvoma predkolami testovaní v širšej odbornej verejnosti. Po každom sme upravovali formulácie, obsah aj celkový dizajn testu. V aktuálnej podobe bol distribuovaný po území celého štátu a výsledky sme spracovávali takmer celý rok.

POUŽITÉ ZDROJE

- ACKERMAN, N. 1966. *Treatment the Troubled Family*. New York: Basic Books. Inc. Publishers.
- BARKER, P. 2012. *Rodinná terapie*. Praha: Triton.
- BERTALANFFY, L. 2001. *General Systems Theory: Foundations, Development, Applications*. New York: Braziller.
- BENBENISHTY, R., DAVIDSON-ARAD, B., LÓPEZ, M., DEVANEY, J., SPRATT, T., KOOPMANS, C., KNORTH, E. J., WITTEMAN, C. L. M., DEL VALLE, J. F., HAYES, D. 2015. Decision Making in Child Protection: an International Comparative Study on Maltreatment Substantiation, Risk Assessment and Interventions Recommendations, and the Role of Professionals' Child Welfare Attitudes. *Child Abuse and Neglect*, 49, 63–75. DOI: 10.1016/j.chiabu.2015.03.015
- BRUNNBERG, E., PEČNIK, N. 2007. Assessment Processes in Social Work with Children at Risk in Sweden and Croatia. *International Journal of Social Welfare*, 16(3), 231–241. DOI: 10.1111/j.1468-2397.2006.00456.x
- CINOTTO, S. 2006. Everyone Would be around the Table: American Family Mealtimes in Historical Perspective 1850–1960. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 111, 17–33.
- COOK, L. 2020. The Home Visit in Child Protection Social Work: Emotion as Resource and Risk for Professional Judgement and Practice. *Child & Family Social Work*, 25(1), 18–26.
- COULSHED, V. J., ORME, J. 2006. *Social Work Practice*. London: Palgrave Macmillan.
- DUNOVSKÝ, J. 1999. *Sociální pediatrie*. Praha: Grada.
- DUNOVSKÝ, J. 1986. *Dítě a poruchy rodiny*. Praha: Avicenum.
- FOOK, J. 2002. *Social Work: Critical Theory and Practice*. London: Sage.
- FONT, S. A., MAGUIRE-JACK, K. 2015. Decision – Making in Child Protective Services: Influences at Multiple Levels of the Social Ecology. *Child Abuse and Neglect*, 47, 70–82. DOI: 10.1016/j.chiabu.2015.02.005
- GABURA, J. 2012. *Teória rodiny a proces práce s rodinou*. Bratislava: Iris.
- GURMAN, A. S., KNISKERN, D. P. 2014. *Handbook of Family Therapy*. New York: Routledge.

- HARRISON, W. D. 1991. *Seeken Common Ground: A Theory of Social Work in Social Care*. Aldershot: Averbury.
- HOLLIS, F. 1964. *Caework : A Psychological Therapy*. New York: Random House.
- HOLLAND, S. 2004. *Child and Family Assesement in Social Work Practise*. London: Sage.
- HOLLSTEIN-BRINKMANN, H. 2001. *Sociálna práca a systémové teórie*. Trnava: SAP.
- HUDECOVÁ, A., BROZMANOVÁ-GREGOROVÁ, A. 2008. *Sociálna práca s rodinou*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela.
- JONESOVÁ, E. 1996. *Terapie rodinných systémů: Vývoj v milánských systemických terapiích*. Hradec Králové: Konfrontace.
- LARSON, R. W., BRANSCOMB, K. R., WILEY, A. R. 2006. Forms and Functions of Family Mealtimes: Multidisciplinary Perspectives. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 111, 1–15. DOI: 10.1002/cd.152
- LUDEWIG, K. 2011. *Základy systemické terapie*. Praha: Grada Publishing.
- LUDEWIG, K. 1996. *Systemische Therapie in Deutschland*. *Familiendynamik*, 21(1), 95–115.
- MATOUŠEK, O., PAZLAROVÁ, H. 2014. *Hodnocení obroženého dítěte a rodiny*. Praha: Portál.
- McDONALD, A. 1990. *Understanding Community Care: A Guide for Social Workers*. Basinstoke: Mcmilan.
- MILANI, L., GRUMI, S., CAMISASCA, E., MIRAGOLI, S., TRAFICANTE, D., Di BLASIO, P. 2020. Familial Risk and Protective Factors Affecting CPS Professionals' Child Removal Decision: A Decision Tree Analysis Study. *Children and Youth Services Review*, 109. DOI: 10.1016/j.childyouth.2019.104687
- MINUCHIN, S. 2013. *Rodina a rodinná terapie*. Praha: Portál.
- MPSVR SR. 2018. *Správa o sociálnej situácii obyvateľstva SR za rok 2018* [online]. Bratislava: MPSVR SR. [12. 3. 2021]. Dostupné z: <http://www.employment.gov.sk/sk/ministerstvo/vyskum-oblasti-prace-socialnych-veci-institut-socialnej-politiky/spravy-socialnej-situacii-obyvateľstva/rok-2018.html>
- MYDLÍKOVÁ, E. 2019. *Rodina a kognitívno-behaviorálny prístup*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis
- MYDLÍKOVÁ, E. 2017a. Indicators for Assessing Children from Socially At-risk Families. *The European Journal of Social & Behavioural Sciences*, 20(3), 2468–2475.
- MYDLÍKOVÁ, E. 2017b. Vybrané modely rodinnej terapie v kontexte posudzovania sociálneho rizika rodiny. *Sociálna práca / Sociálna práca*, 17(5), 5–16.
- MYDLÍKOVÁ, E. 2018a. *Posudzovanie sociálnej rizikovosti rodiny*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis
- MYDLÍKOVÁ, E. 2018b. Diagnostikovanie versus posudzovanie v sociálnej práci. *Sociálna práca / Sociálna práca*, 18(6), 57–64.
- MYDLÍKOVÁ, E., KERTISOVÁ, S. 2019. *Program vedenia prípadovej sociálnej práce*. Metodická príručka pre pracovníkov oddelení sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately [online]. Bratislava: ÚPSVaR. [12. 3. 2021]. Dostupné z: https://www.upsvr.gov.sk/buxus/docs/SESF/Opis_NP_DEI_NS_III_.pdf
- MYDLÍKOVÁ, E., PATYI, P. 2020. *Príručka na používanie VEGA testu odhadu sociálnej rizikovosti rodiny*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis.
- NAVRÁTIL, P. 2018. Epistemologické diskursy „vysvetlení“ a „porozumění“ v modelech posouzení životní situace. *Sociální práce / Sociálna práca*, 18(6), 5–25.
- PATTERSON, J. M. 2004. Integrating Family Resilience and Family Stress Theory. *Journal of Marriage and Family*, 64(2), 349–360. DOI: 10.1111/j.1741-3737.2002.00349.x
- PAYNE, M. 2005. *Modern Social Work Theory*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- PERLMAN, H. H. 1957. *Social Casework: A Problem - Solving Process*. Chicago: University of Chicago Press.

- PROCHASKA, J. O., NORCROSS, J. C. 2018. *Systems of Psychotherapy: A Transtheoretical Analysis*. Oxford: Oxford University Press.
- RICHMOND, M. E. 1917. *Social Diagnosis*. New York: Russell Sage Foundation.
- SATIROVÁ, V. 2007. *Společná terapie rodiny*. Praha: Portál.
- SOBOTKOVÁ, I. 2007. *Psychologie rodiny*. Praha: Portál.
- TURNER, F. J. 2011. *Social Work Treatment: Interlocking Theoretical Approaches*. Oxford: Oxford University Press.
- WHITE, S. 1997. Beyond Retrodution? Hermeneutics, Reflexivity and Social Work Practice. *The British Journal of Social Work*, 27(5), 739–753.
- ZATLOUKAL, L. 2006. Přesvědčení o rodinných vztazích – vybrané teoretické koncepce a nástin jejich aplikace v praxi rodinné terapie. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa* [online]. 41(2), 95–112. [4. 7. 2019]. Dostupné z: <http://dalet.cz/Clanky/beliefs2.pdf>

Komunitní plánování sociálních služeb v obci: Zhodnocení nastavení procesu komunitního plánování¹

Community Planning of Social Services in the Municipality: Evaluation of the Settings of the Community Planning Process

Kateřina Glumbíková, Lenka Caletková, Ivana Kowaliková, Marek Mikulec

Mgr. et Mgr. Kateřina Glumbíková, Ph.D.,² je odbornou asistentkou na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity. Ve svém výzkumu se zabývá zejména reflexivitou v praxi sociální práce s ohroženými dětmi a bezdomovstvím žen, matek a dětí.

Mgr. Lenka Caletková, Ph.D.,³ je vědecko-výzkumnou pracovnící na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity. Ve svém výzkumu se zaměřuje na strategie individuálního přístupu k dlouhodobě nezaměstnaným klientům využívané pracovníky úřadů práce.

Mgr. Ivana Kowaliková, Ph.D.,⁴ je vědecko-výzkumnou pracovnící na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity. Jejím výzkumným tématem je sociální opora seniorů v obtížných situacích s důsledky pro sociální práci.

Mgr. Marek Mikulec, Ph.D.,⁵ je odborným asistentem na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity. Ve svém výzkumu se dlouhodobě zabývá sociálním vyloučením, bezdomovectvím a sociálním bydlením.

Abstrakt

CÍLE: Cílem článku je tematicky popsat proces komunitního plánování sociálních služeb v dynamičnosti jeho interakce na příkladu jedné konkrétní obce a formulovat doporučení. **TEORETICKÁ VÝCHODISKA:** Komunitní plánování sociálních služeb chápeme jako metodu, ale také jako proces. **METODY:** Ve výzkumu jsme zvolili kvalitativní strategii výzkumu a dále postupovali podle tematické analýzy. **VÝSLEDKY:** Výsledkem výzkumu je vytvoření schématu dynamické interakce prvků procesu komunitního plánování sociálních služeb v obci, do

¹ Článek byl vytvořen s podporou projektu TA ČR TL03000005 Optimalizace komunitního plánování sociálních služeb na úrovni obcí.

² Kontakt: Mgr. et Mgr. Kateřina Glumbíková, Ph.D., Fakulta sociálních studií Ostravské univerzity, Českosobratrská 16, 702 00 Ostrava; katerina.glumbikova@osu.cz

³ Kontakt: Mgr. Lenka Caletková, Ph.D., Fakulta sociálních studií Ostravské univerzity, Českosobratrská 16, 702 00 Ostrava; lenka.caletkova@osu.cz

⁴ Kontakt: Mgr. Ivana Kowaliková, Ph.D., Fakulta sociálních studií Ostravské univerzity, Českosobratrská 16, 702 00 Ostrava; ivana.kowalikova@osu.cz

⁵ Kontakt: Mgr. Marek Mikulec, Ph.D., Fakulta sociálních studií Ostravské univerzity, Českosobratrská 16, 702 00 Ostrava; marek.mikulec@osu.cz

něhož patří motivace a angažovanost, atmosféra ve skupině, participace, smysluplnost, spolupráce a komunikace mezi jednotlivými pracovními skupinami, nastavení členství v pracovních skupinách, osoba manažera pracovní skupiny, cíle a funkčnost. **IMPLIKACE PRO SOCIÁLNÍ PRÁCI:** Článek díky holistickému popisu procesu komunitního plánování sociálních služeb umožňuje obcím a dalším aktérům zkvalitňovat jak nastavení celého procesu v dynamičnosti interakce jeho prvků, tak se zaměřit na specifické významné prvky, jako je např. participace či osoba manažera.

Klíčová slova

komunitní plánování, sociální služby, obec

Abstract

OBJECTIVES: The aim of the article is to thematically describe the process of community planning of social services in the dynamics of its interaction on the example of one specific municipality and to formulate recommendations. **THEORETICAL BASE:** We understand community planning of social services as a method, as well as a process. **METHODS:** In the research, we chose a qualitative research strategy and proceeded according to a thematic analysis. **OUTCOMES:** The result of the research is the creation of a scheme of a dynamic interaction of elements of the community planning process of social services in the community. This includes motivation and commitment, the atmosphere in the group, participation, meaningfulness, cooperation and communication between individual work groups. There is also the setting of membership in working groups, their goals and functionality. **SOCIAL WORK IMPLICATIONS:** Thanks to the holistic description of the process of community planning of social services, the article enables municipalities and other actors to improve both the setting of the whole process in the dynamics of the interaction of its elements and to focus on specific important elements such as participation or the style of the manager.

Keywords

community planning, social services, municipality

ÚVOD

Komunitní plánování sociálních služeb je metodou, kterou lze na úrovni obcí nebo krajů plánovat sociální služby tak, aby odpovídaly místním specifikům i potřebám jednotlivých občanů. Komunitní plánování jako jedna z metod sociální práce (Navrátil, Navrátilová, 2009) může být realizováno prostřednictvím participativních technik při řešení nepříznivé sociální situace určitých skupin obyvatel. Významem komunitního plánování sociálních služeb při řešení problémů sociální exkluze se ve výzkumu věnovaly Havlíková a Hubíková (2007). Sociální práce má podle autorek plnit důležitou úlohu mostu mezi těmi, kdo jsou sociálně vyloučení či jsou ohrožení sociálním vyloučením. Navrátilová a Navrátil (2009) uvádí na příkladu pracovní skupiny „*rodiny s dětmi*“, že komunitní plánování sociálních služeb může sloužit jako prostor, v němž mohou být vyjádřeny a vyjednávány potřeby rodin, se kterými je sociální pracovník v kontaktu. Je tedy zřejmé, že v procesu komunitního plánování sociálních služeb je významnou součástí výkon sociální práce i role sociálního pracovníka.

Proces komunitního plánování sociálních služeb je zaměřen na zjišťování potřeb a zdrojů a hledání nejlepších řešení v oblasti sociálních služeb (MPSV, 2020a). Komunitní plánování sociálních služeb představuje cyklický, spirálovitě se opakující proces, jehož smyslem je vytvoření platformy pro participaci na rozhodování za účasti dané komunity. Jedná se zejména o zástupce uživatelů, poskytovatelů a zadavatelů sociálních služeb, ale i zástupců veřejnosti (MPSV, 2020b). Jak uvádí Navrátilová a Navrátil (2009), základním znakem této metody je vzájemný dialog a vyjednávání

vedoucí k dosažení optimální nabídky a poptávky sociálních služeb v dané lokalitě. Komunitní plánování sociálních služeb má potenciál reagovat na specifické potřeby jednotlivých lokalit a jedinečnost životních situací ohrožených cílových skupin či obyvatel lokality (Navrátilová, Navrátil, 2009; Kubalčíková, Krchňavá, 2010).

V počátcích komunitního plánování (rok 2002–2004) byly v ČR realizovány projekty podporované MPSV (např. EQUAL EU č. 0076, Plánování sociálních služeb I a II či Zajištění místní a typové dostupnosti sociálních služeb) zaměřené na prvotní metodologické ukotvení procesu komunitního plánování. Zákon o sociálních službách (zákon č. 108/2006 Sb.) zavedl v roce 2007 pro kraje povinnost a pro obce možnost zpracovávat střednědobé plány rozvoje sociálních služeb a formuloval tak základní metodické východisko spolupráce v triádě zadavatelů, poskytovatelů a uživatelů sociálních služeb. V podstatě žádný z realizovaných projektů či výzkumů se však doposud nevěnoval explicitně procesu komunitního plánování v rámci odhalení dynamické interakce jeho prvků, aktérů a prostředí.

Pokud jde o stav poznání komunitního plánování sociálních služeb v České republice, najdeme výzkumy a teoretické statě zejména na stránkách časopisu Sociální práce / Sociálna práca. Dokonce jedno celé číslo tohoto časopisu bylo tematicky zaměřeno na Komunitní plánování (2009/1).

Výzkumy realizované v České republice se zabývají specifickými jasně ohraničenými jevy v rámci komunitního plánování sociálních služeb. Například výzkum autorek Havlíkové a Hubíkové (2007) se věnuje inkluzivnímu potenciálu komunitního plánování sociálních služeb ve vybrané obci. Dále Kubalčíková a Krchňavá (2010) popisují rizika při participaci cílové skupiny Romů, jako příklad uživatelů sociálních služeb se specifickými životními podmínkami, na procesu komunitního plánování ve vybrané lokalitě. Navrátilová a Navrátil (2009) se zamýšlí nad tím, zda proces komunitního plánování sociálních služeb může sloužit jako forma podpory individuálních životních projektů. Uvádí na příkladu výzkumu potřeb rodin, že proces komunitního plánování v sobě skrývá příležitost pro naplňování potřeb těchto rodin bez ohledu na to, v jaké životní situaci se rodiny nacházejí.

V rámci popisu aktuálnosti tématu předkládaného článku lze také konstatovat, že v současné době existují metodické materiály pro komunitní plánování sociálních služeb (viz např. MPSV, 2002; MPSV, 2005) a odborné publikace v oblasti komunitního plánování, které jsou spíše teoretickým shrnutím stávajícího stavu či souhrnem expertních doporučení (Pelcl, Oriniaková, Rosecký, 2001; Zatloukal, 2008; Víšek, Průša, 2012). Všechny tyto metodické materiály však vznikly pouze metodami desk research a obsahují pouze doporučení expertů, která jsou zaměřená na komunitní plánování sociálních služeb na úrovni kraje anebo slučují všechny možné úrovně komunitního plánování sociálních služeb, což nutně vede k určité úrovni obecnosti doporučovaných postupů a absenci konkrétních doporučení pro nastavení systémů komunitního plánování.

Žádný z výše uvedených textů se ovšem nevěnuje tematickému popisu procesu komunitního plánování sociálních služeb na úrovni obce v jeho dynamičnosti a následnému stanovení doporučení; což je záměrem tohoto článku. A to i přesto, že obce však samy identifikují potřebu optimalizace procesů komunitního plánování sociálních služeb. Poukazují konkrétně na problematické oblasti procesů komunitního plánování, jako je absence evidence, vágní hodnotící postupy a nedostačující či příliš rigidní metodické materiály. Jak uvádí i např. Bernard (2010), chybí práce, které by dokázaly reflektovat celkovou funkčnost plánovacích procesů a vnímat případné zásadní rozpory mezi postulovanými principy a realitou jejich aplikace. Cílem článku je proto tematicky popsat proces komunitního plánování sociálních služeb na příkladu obce a stanovit doporučení. Takto nastavený cíl článku vnímáme jako mající potenciál vyplnit výzkumnou mezeru v procesu komunitního plánování sociálních služeb na úrovni obcí popsanou výše.

VYMEZENÍ KOMUNITNÍHO PLÁNOVÁNÍ

Komunitní plánování sociálních služeb⁶ lze chápat jako a) metodu, „*kteřá umožňuje zpracovávat rozvojové materiály pro různé oblasti veřejného života na úrovni obce i kraje a která výrazně posiluje principy zastupitelské demokracie*“ (Vasková, Žezula, 2002:4); b) aktivní úsilí obce „*o dlouhodobé a průběžné zapojování veřejnosti do řízení záležitostí komunity, rozhodování o nich a jejich plánování*“ (Ulehla, 2002:8); a c) proces „*zjišťování potřeb a zdrojů a hledání řešení, která nejlépe odpovídají místním podmínkám, potřebám komunity a potřebám lidí. Klíčové pro komunitní plánování jsou obce*“ (MPSV, 2003). Podstatou fungování komunitního plánování je partnerství mezi institucemi veřejné správy, státními, privátními a neziskovými poskytovateli služeb a samotnými uživateli sociálních služeb (Rosecký, Oriniaková, 2003). Cílem tohoto partnerství a komunitního plánování sociálních služeb je posilování sociální soudržnosti komunity, podpora sociálního začleňování a řešení problematiky sociálního vyloučení (Macurová, 2008; Janků et al., 2013).

Komunitní plánování má dlouhou tradici zejména v západní Evropě, USA a Austrálii. Počátky komunitního plánování lze sledovat ve Spojených státech již ve 30. letech 20. století, více se zde pak rozšířilo v 60. letech v důsledku decentralizace a přenosu rozhodování na lokální úroveň. V Evropě je pak vznik komunitního plánování spojen s procesy probíhajícími ve Velké Británii v 60. letech 20. století. V Austrálii vznikaly první komunitní plány v 70. letech 20. století, v 90. letech pak zde bylo komunitní plánování i uzákoněno (Willis, 2008). Aktuálně existuje v zahraničí široké spektrum projektů komunitního plánování, pro příklad můžeme uvést projekty Audit Scotland, projekty Fife Partnership, projekty WAG či projekty jednotlivých měst, jako jsou např. Kodaň, Leicester či Stockholm. Oproti České republice je komunitní plánování v zahraničí vnímáno jako spolupráce místní samosprávy se členy komunity na širokém spektru témat vedoucích k udržitelnému rozvoji komunity a sloužící jako prostředek k přenesení moci na lokální úroveň (viz např. Blakely, Leigh, 2013; Community Planning Toolkit, 2014). V České republice je komunitní plánování vnímáno ve spíše užším vztahu k sociálním službám. V zahraničním pojetí komunitního plánování je rovněž: a) kladen větší důraz na evaluaci procesů komunitního plánování (viz např. Rowe, Frewer, 2004; Burton, 2009; Blakely, Leigh, 2013; Schroeter et al., 2016); a b) jsou využívány tzv. kreativní a participativní techniky komunitního plánování, jako např. urbánní hry (Sinclair, 2008; Wates, 2014; Pemberton, Peel, Lloyd, 2015).

Legislativně je komunitní plánování sociálních služeb v České republice (ČR) ukotveno v zákoně č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, včetně jeho novelizací. Podle tohoto zákona mají kraje povinnost „*zpracovat střednědobý plán rozvoje sociálních služeb ve spolupráci s obcemi na území kraje, se zástupci poskytovatelů sociálních služeb a se zástupci osob, kterým jsou poskytovány sociální služby*“. Na národní úrovni tuto povinnost zpracovávat střednědobý plán rozvoje sociálních služeb ukládá MPSV ČR ve spolupráci s kraji. Na obecní úrovni se uvádí pouze možnost tyto plány vytvářet, obce však mají povinnost spolupracovat při přípravě a realizaci plánu kraje. Zákon tak zavádí součinnost MPSV ČR, krajů a obcí při plánování sociálních služeb. Výsledný střednědobý plán rozvoje sociálních služeb je tímto zákonem definován jako „*strategický dokument obce nebo kraje schválený na dobu 3 let, který je výsledkem aktivního zjišťování potřeb osob na území obce nebo kraje a hledání způsobů jejich uspokojování s využitím dostupných zdrojů*“.

Na úrovni krajů a obcí se touto problematikou zabývá také zákon č. 129/2000 Sb., o krajích, 128/2000 Sb., o obcích, resp. 131/2000 Sb., o hlavním městě Praze. Dle zákona o obcích „*obec v samostatné působnosti ve svém územním obvodu dále pečuje v souladu s místními předpoklady a s místními zvyklostmi o vytváření podmínek pro rozvoj sociální péče a pro uspokojování potřeb svých občanů*“. Právě k uskutečňování této činnosti je adekvátní zapojovat veřejnost a využívat metody komunitního plánování.

⁶ Sociální službou se rozumí činnost nebo soubor činností zajišťujících pomoc a podporu osobám za účelem sociálního začlenění nebo prevence sociálního vyloučení (viz zákon o sociálních službách 108/2006).

Podporu zavádění a využívání metody komunitního plánování ukládá při plánování a řešení veřejných služeb usnesení vlády ČR č. 824 ze dne 1. září 2004 ke Strategii podpory dostupnosti a kvality veřejných služeb. Mezi další dokumenty upravující komunitní plánování patří Ústava České republiky a Listina základních práv a svobod (zejména pak článek 17) a Evropská sociální charta, jež je mezinárodní smlouvou, kterou ČR ratifikovala v roce 1999 a zavázala se tak usilovat o dosažení takových podmínek, aby byla naplňována práva občanů na sociální a zdravotní pomoc, sociální zabezpečení a využívání sociální péče.

Od roku 2010 je stěžejním dokumentem na úrovni EU Strategie Evropa 2020 a ČR v této souvislosti schválila rámcový dokument Strategie sociálního začleňování 2014–2020. Účelem této Strategie je „*příspěk k plnění národního cíle redukce chudoby a sociálního vyloučení, ke kterému se ČR zavázala v rámci evropského cíle v této oblasti strategie Evropa 2020*“ (MPSV, 2014).

V odborné literatuře a metodických materiálech (Skříčková, 2007; Macurová, 2008; Rosecký, Oriniaková, 2003) lze dohledat principy, na kterých stojí zásady procesu komunitního plánování. Například podle Skříčkové (2007) a Macurové (2008) se jedná o následující principy: (1) Princip triády spočívající ve spolupráci tří stran – uživatelů, poskytovatelů služeb (státních, soukromých i neziskových) a zadavatelů; (2) Princip participace, rovnosti a nediskriminace, jakožto právo občana podílet se na veřejných záležitostech, na němž je komunitní plánování založeno; (3) Princip skutečných potřeb ve smyslu aktivního průzkumu skutečných potřeb aktérů; (4) Princip dohody a konsenzu, jelikož komunitní plán sociálních služeb je výsledkem dohody a konsenzu všech zapojených aktérů; (5) Princip transparentnosti, kdy samotná jednání i informace o průběhu plánování jsou veřejně dostupné; (6) Princip dosažitelnosti řešení, v rámci něhož záběr řešených problémů musí odpovídat možnostem místní komunity, místním podmínkám a požadavkům; (7) Princip kompetence účastníků založený na jasně daných kompetencích a pozicích účastníků plánování. Jejich efektivní koordinace a řízení má vést k demokratické spolupráci, konstruktivnímu jednání a uzavírání dohod; a (8) Princip přímé úměry založený na tom, že úroveň a kvalita výsledného (komunitního) plánu je závislá na kvalitě a organizaci průběhu jeho plánování. MPSV dále přidává princip důležitosti procesu komunitní práce, jenž je srovnatelný s důležitostí výsledků tohoto procesu (komunitního plánu; MPSV, 2002).

Metoda komunitního plánování sociálních služeb je však uplatňována v různých místech a kontextech a realizována různými lidmi. Dodržování uvedených principů či jejich modifikace na konkrétní podmínky je nezbytným předpokladem pro realizaci kvalitního procesu komunitního plánování sociálních služeb.

Platformou pro vzájemné setkávání uvedených typů aktérů komunitního plánování sociálních služeb (zadavatelé, poskytovatelé, uživatelé sociálních služeb a širší veřejnost) jsou tzv. pracovní skupiny. Pracovních skupin je zpravidla několik a jsou zaměřeny na různé cílové skupiny. Smyslem pracovních skupin je diskutovat o silných a slabých stránkách sociálních služeb v dané lokalitě a vytvářet návrhy a podněty pro jejich optimalizaci. Prostřednictvím činnosti v pracovních skupinách se mohou všichni její aktéři podílet na tvorbě komunitního plánu (Havlíková, Hubíková, 2007).

Jeden z přínosů komunitního plánování sociálních služeb spočívá v tom, že systém sociálních služeb odpovídá zjištěným potřebám a je schopen průběžně reagovat na změny, tj. je vytvořen systém služeb podle existujících (a předpokládaných) potřeb, v odpovídající kvalitě a v souladu s místními specifiky (je zajištěna dostupnost sociálních služeb). Provázanost potřeb na systémové úrovni, tj. zjištěné potřeby na obecní úrovni se promítají i na krajskou úroveň a dostupnost služeb lze zabezpečovat z obecní i z krajské úrovně. Finanční prostředky jsou tak efektivně vynakládány na základě stanovených plánů, které vycházejí z potřeb (MPSV, 2005).

Legitimitu procesu zvyšuje rovněž participativní zapojení komunity (občané, poskytovatelé, veřejnost) do procesu plánování sociálních služeb, tj. možnost podílet se na rozhodování zvyšující inkluzi do komunity a identifikaci s takto vytvořeným plánem. Transparentností procesu komunitního plánování sociálních služeb získají občané, poskytovatelé a veřejnost lepší vhled a porozumění procesům komunitního plánování sociálních služeb a (lépe) přijímají rozhodnutí

samosprávy. Neméně podstatnými přínosy jsou také efektivita a inovativnost řešení vytvářené v průběhu spolupráce jednotlivých aktérů procesu komunitního plánování a rovnost daná možností zapojit se do procesu komunitního plánování sociálních služeb pro všechny aktéry (MPSV, 2002; MPSV, 2005).

Úskalí komunitního plánování sociálních služeb lze v odborné literatuře sledovat zejména ve vztahu k zapojování veřejnosti a uživatelů služeb do procesu komunitního plánování (Rosecký, Oriniaková, 2003; Zatloukal, 2008; Navrátil, Navrátilová, 2009). Rosecký a Oriniaková (2003) spatřují limity v zapojování veřejnosti v souvislosti s časovou a organizační náročností při přípravách komunitního plánu sociálních služeb. Obce jsou nuceny vytvářet časový prostor, zajistit finanční fondy a odborné konzultanty pro zapojení veřejnosti a mnohdy se potýkají s obtížným zdůvodněním těchto počátečních investic, které však ve výsledku vedou ke zvýšení efektivnosti vynaložených prostředků (Rosecký, Oriniaková, 2003; Zatloukal, 2008). Mapování stávajícího stavu a potřeb uživatelů sociálních služeb je však zásadní a náročná součást celého procesu komunitního plánování. Pro naplnění předpokladu vzájemné spolupráce a participace poskytovatelů, zadavatelů, uživatelů sociálních služeb a širší veřejnosti je zapotřebí demokratického vyjednávání. V případě, že by nebyly vytvořeny podmínky pro participaci uvedených aktérů v rámci procesu komunitního plánování, s velkou pravděpodobností by mohlo dojít ke snížení pozornosti vůči potřebám některého z aktérů. Zkušenosti jednotlivých aktérů s prosazováním vlastních potřeb v rámci procesu se však liší a uživatelé služeb i širší veřejnost si na tuto roli teprve zvykají (Navrátil, Navrátilová, 2009). Bernard (2010) uvádí, že participativní charakter komunitního plánování sociálních služeb, který je v teorii považován za podstatný rys celého procesu, se v realitě daří naplnit jen s obtížemi. Samotné formální zapojení různorodých aktérů do procesu komunitního plánování sociálních služeb nevypovídá nic o jejich roli. Aktéři mají různou míru vlivu a rovněž různou míru administrativní podpory. Řada aktérů se do plánování zapojuje spíše formálně a jejich role v procesu je výrazně pasivní.

METODOLOGIE

Hlavním cílem výzkumu bylo tematicky popsat proces komunitního plánování sociálních služeb na příkladu obce a stanovit doporučení. V rámci takto stanoveného cíle jsme si kládli čtyři otázky, u nichž jsme chtěli získat hloubkové porozumění. Jednalo se o otázky tematicky zaměřené na silné stránky, rozvojové oblasti, hrozby a příležitosti procesu komunitního plánování. Otázky byly založeny na principu SWOT analýzy, nicméně v průběhu rozhovorů sloužily spíše jako podnětový materiál pro povahově volný rozhovor s informanty, který směřoval k získání vhledu do problematiky perspektivou dotazovaných subjektů. Takto designovaný výzkum tedy využíval čistě kvalitativní výzkumné strategie.

V rámci takto designovaného výzkumného záměru jsme realizovali rozhovory s 30 informanty ve dvou vlnách vycházejících z cyklické povahy kvalitativního výzkumu. První vlna rozhovorů ($n = 10$) sestávala z rozhovorů s pracovníky města a kraje, kde se výzkum odehrával. Tito informanti nám dále doporučili další relevantní osoby pro realizaci rozhovoru, a i tyto osoby nám daly další doporučení na informanty. Relevance těchto osob byla definována následujícími kritérii: a) osoby byly úzce spojeny s procesem komunitního plánování (zejména ve vztahu k jejich pracovní pozici) a b) osoby již v komunitním plánování nefigurovaly (a to právě nejčastěji z důvodu odchodu z dané pracovní pozice), což nám umožňovalo od těchto osob získat náhled „zvenčí“ na proces komunitního plánování za uplatnění kritické reflexe (bez určitých obav ze zpětné vazby např. ze strany již zmíněného zaměstnavatele). Vznikla tak jakási zjednodušená verze sněhové koule nabalování dalších informantů (nikdy jsme ovšem nedošli dále než do třetí vlny nabalování).

Po analýze dat z první vlny rozhovorů a získání určitého vhledu do zkoumané problematiky následovala druhá fáze výzkumu, která sestávala z rozhovorů s manažery pracovních skupin a jejich kontaktními osobami z daného města ($n = 20$, vždy jeden manažer a jedna kontaktní osoba). Tito

informanti byli tedy vybráni pomocí záměrného výběru. Manažerem pracovní skupiny byla osoba volená ze strany členů konkrétní pracovní skupiny, která skupinu vedla ve spolupráci s kontaktní osobou města. V rámci těchto rozhovorů jsme (po zjištění preferencí informantů) uplatnili vždy skupinové interview, kterého se zároveň účastnil manažer i kontaktní osoba. Výhodou takto koncipovaných interview byla možnost využití určité dyadické dynamiky mezi informanty.

Data (využitá v tomto článku) byla analyzována pomocí tematické analýzy dle Braun a Clarke (2006), kdy proběhlo otevřené kódování dat a následně jejich seskupení do konkrétních témat (tj. obsahově-významových jednotek v datech) na základě jejich podobnosti nebo rozdílnosti. Obsahovou analýzu Braun a Clarke jsme využili, jelikož vychází z konstruktivistických principů práce s daty, která považuje za interpretačně spolu-vytvářená v interakci mezi výzkumníkem a informantem. Dále jsme provedli dynamickou analýzu mentálních procesů účastníků výzkumu, jejímž výsledkem je schéma, v němž se promítají procesy mentální konstrukce vztahů mezi jednotlivými mentálními reprezentacemi účastníků výzkumu. Dynamická analýza mentálních procesů přitom ukazuje, jak lidé zapojení do výzkumu v mysli pracují s jednotlivými, v jejich vědomí ohraničenými mentálními reprezentacemi v rámci svých kognitivních procesů (zejména pak v rámci myšlení a imaginace). Již zde považujeme za důležité podotknout, že vytvořené schéma nepopisuje dynamiku interakcí existující nezávisle na vědomí účastníků výzkumu. Dané schéma je tedy na místě interpretovat v intencích přemýšlení o tom, že téma A (mentální reprezentace A) souvisí s tématem B (mentální reprezentací B) v rámci vztahových konstrukcí v myšlení a představách účastníků výzkumu.

V rámci realizace výzkumu jsme dodržovali Etické principy organizace American Psychological Association (APA, 2016). *Účast ve výzkumu byla dobrovolná. Všichni informanti byli seznámeni s účelem výzkumu a způsobu zacházení s daty. Získaná data byla anonymizována, včetně jmen pracovníků, klientů, organizací a měst.* V rámci limitů výzkumu je také nezbytné výroky komunikačních partnerů vnímat v kontextu možné sociální desirability (míry připravenosti chovat se a jednat tak, jak si participant výzkumu myslí, že je od něj, např. výzkumníkem nebo spolu-informantem, očekáváno). Je také nezbytné si uvědomit, že komunikační partneři ve svých narativech generovali spíše výroky směřované k určitému cíli (výzkumné interview) než k realitě každodenní praxe komunitního plánování. Je také důležité reflektovat, že získaná data jsou založena zejména na (sebe)reflexi komunikačních partnerů. Data tak nemohou obsahovat to, co si informanti např. neuvědomují (ve svém chování; podobně viz např. Holloway, Jefferson, 2013).

V rámci reflexe limitů na straně výzkumníka je proto nutné vnímat, že výzkumníci vstupovali do prostředí výzkumu s určitou znalostí předmětu výzkumu, existovalo u ní tedy předpoznání („*záležitost odbornosti*“) o tom, jak může či „*má*“ předmět výzkumu v praxi sociální práce vypadat a jak může či má fungovat (Singh, 2003). I přes takto popsané limity výzkumu přináší předkládaný výzkum unikátní vhled do nastavení procesu komunitního plánování v konkrétním městě.

Pro dosažení co nejvyšší míry validity výzkumu byl zvolen cyklický přístup pro práci s daty. V rámci výzkumného terénu pravidelná reflexe získaných dat zaměřená zejména na ovlivnění designu výzkumu a vytvořených dat vlastními zkušenostmi a znalostmi výzkumníků; vhodnost a motivace informantů pro výzkum; pochopení cílů výzkumu informanty či chybějící data ve výzkumu (Valandra, 2012; Gabriel et al., 2017); a postup analýzy dat, kdy jsou prezentované výsledky výzkumu založeny na konsenzu čtyř analyzandů, kteří se zároveň podíleli i na sběru dat.

ANALÝZA A INTERPRETACE DAT

Analýza dat sestává z popisu kontextu komunitního plánování v (konkrétní) obci, popisu prvků nastavení procesu komunitního plánování (tematických celků v daném procesu) a popisu dynamické interakce jednotlivých tematických celků.

Kontext komunitního plánování v (konkrétní) obci

Kontext komunitního plánování v obci sestával z dlouhodobé tradice, zkušenosti realizačního týmu a s nimi spojené prestiže této metody a procesu. Další proměnnou svázanou s kontextem obce byla podpora politického vedení města, u níž informanti uváděli, že bez ní by komunitní plánování „nemohlo fungovat“. Kontext dotvářela dobrá dostupnost a pokrytí sociálními službami v daném městě, kdy se informanti shodovali na existenci „široké a dobře zabezpečené sítě sociálních služeb“, v rámci níž mají poskytovatelé „silnou pozici“ v jejím komunitním plánování v rámci města.

Širší kontext komunitního plánování tvořila plánovaná novelizace zákona o sociálních službách, kdy byl proces této novelizace hodnocen jako „poměrně turbulentní“, s čímž se pojil nedostatek informací o tom, jak bude konečná verze novely zákona vypadat. Jako další hrozba v tomto širším kontextu byla vnímána možná změna politické reprezentace (aktuálně související přímo s krajskými volbami) a „nepopularita problematiky sociálního vyloučení a některých cílových skupin“, která by mohla vést k „odepření politické podpory“. Další obava spojená s komunitním plánováním byla spojená se snižováním veřejných rozpočtů a „finančním podhodnocováním sociální práce“.

Tyto dva kontexty propojovala určitá společná obava informantů, která spočívala ve strachu z „redukce komunitního plánování jako procesu výměny zkušeností a propojování aktérů na pouhý zdroj financí“. S touto obavou informanti spojovali vědomí existence platformy pro sdílení, tedy „možnosti setkávání neziskových organizací za jedním stolem“ v kontrastu s „bojem o dotace“. Tuto obavu lze spojit s obecným trendem ekonomizace a byrokratizace sociální práce, kdy se z klientů stávají pouhé počty pro naplnění indikátorů projektů, které „je potřeba vykazovat“. V odborné literatuře je trend ekonomizace a byrokratizace sociální práce spojován i s určitou ztrátou přístupu založeného na vztahu s klientem, existence vzájemné důvěry či projevováním „lidskosti“ (jako protikladu k technicistnímu přístupu) ve vztahu ke klientovi (Chytil, 2007; Holasová, 2012). V získaných datech se však ukazuje, že lze tento trend spojit i s širší úrovní sociální práce v podobě systémového procesu komunitního plánování, kde je „ztráta lidskosti“ a uplatňování onoho ekonomizujícího paradigmatu vnímána rovněž jako nežádoucí. A to i částečně paradoxně ve chvíli, kdy je přidělování finančních prostředků nedílnou součástí komunitního plánování.

Prvky nastavení procesu komunitního plánování

Nastavení procesu komunitního plánování sestávalo z několika prvků, jednalo se o: motivaci a angažovanost, atmosféru ve skupině, participaci, smysluplnost a spolupráci a komunikaci mezi jednotlivými pracovními skupinami komunitního plánování, nastavení členství v pracovních skupinách, osoby manažera pracovní skupiny, cílů pracovní skupiny a funkčnost. Prvky přitom chápeme jako významné tematické oblasti daného jevu (tedy procesu komunitního plánování). Ještě před popisem samotných prvků je nezbytné říci, že jsou tyto prvky mentálními reprezentacemi spjatými s procesem komunitního plánování v dané obci, které vznikly na základě procesu mentálního konstruování v myslích účastníků výzkumu. Dané prvky tedy neexistují nezávisle na vědomí, tedy vně subjektivního světa účastníků výzkumu. Nyní jednotlivé prvky popíšeme a posléze se budeme věnovat jejich fungování v dynamické interakci v rámci procesu komunitního plánování, které popisujeme ve schématu níže. Dané schéma je na místě interpretovat v intencích přemýšlení o tom, že téma A (mentální reprezentace A) souvisí s tématem B (mentální reprezentací B) v rámci vztahových konstrukcí v myšlení a představách účastníků výzkumu.

Prvním prvkem byla **motivace a angažovanost**, která se pojila k zapojeným členům jednotlivých pracovních skupin (osoby vysílané členskými organizacemi na jednání jednotlivých pracovních skupin komunitního plánování). Motivace pro členství organizací v pracovních skupinách komunitního plánování byla dvojí; jednalo se o motivaci instrumentální (účelově vedoucí k zisku finančních prostředků pro chod organizace nebo konkrétní služby) a motivaci pro tvorbu a udržení funkční sítě sociálních služeb nasedající na potřeby jejich uživatelů v daném městě. Tyto dvě motivace přitom v narrativech komunikačních partnerů tvořily určité protipóly na pomyslné škále obecně prospěšnosti motivace pro členství v pracovní skupině, která začínala individuální

(instrumentálně laděnou) motivací organizace a končila čistým zájmem o společenské blaho (skupiny klientů). Uvedené ilustruje výrok jednoho z komunikačních partnerů: „*některé organizace se chtějí dostat do KR, aby se o nich vědělo a dostaly se snáze k financím a informacím, některým ale jde o to opravdové dobro v rámci potřeb klientů*“.

Další prvek, **atmosféra ve skupině** byla popisována jako určité „ovzduší“ ve smyslu prostředí ve skupině, v němž se odehrávají jednání pracovní skupiny. Atmosféra ve skupině byla samotnými členy pracovní skupiny popisována na pomyslné škále s protipóly spolupráce versus konkurence. Spolupráce byla přitom popisována v intencích neformálnosti vztahů a pocitu bezpečí a důvěry, která v praxi vyúsťovala v „*otevřenost a sdílení dobrých i špatných zkušeností, záměrů a plánů*“. Konkurence tvořila jakýsi protipól spolupráce, kdy byly vztahy mezi jednotlivými členy pracovní skupiny pouze formální a panovala zde určitá „*společenská zdrženlivost*“ a „*obava ze sdílení*“ v důsledku potřeby ochrany vlastního know-how.

Prvek **participace** byl vnímán jako možnost vlastního zapojení se do procesu plánování, a to nejen ve smyslu převzetí určitých informací či pokynů zvenčí, ale ve smyslu přímého spolu-rozhodování a spolu-vytváření výsledků práce pracovní skupiny. Participace byla vnímána opět na pomyslném kontinuu, jehož póly by bylo možné ilustrovat výroky „*plánujeme my*“ a „*plánují oni*“ (tedy ti druzí). Pakliže bylo naplňováno plánování ve smyslu „*my*“, byly výsledky procesu plánování výsledky spolu-vytváření, výsledky v dialogu, kdy se všichni zapojení měli možnost podílet stejnou měrou na argumentaci, skrze niž vznikala výsledek. Pakliže by vznikalo plánování ve smyslu „*oni*“, nedocházelo ke vzniku vzájemného porozumění, ale spíše k prosazování zájmu jedné skupiny osob nebo jedné osoby, která se snaží dosáhnout vlastního záměru. V tomto případě lze úspěšnost takto nastavené ne-participace hodnotit ve smyslu instrumentálního ne/dosažení onoho záměru.

Prvek **smysluplnosti** byl informanty popisován jako vnímání určitého významu činnosti komunitního plánování, přičemž tento význam může být opět buď instrumentálně připsaný zvenku, nebo naopak spolu-vytvářený výše popsáním „*my*“, kdy dochází ke ztotožnění se s tímto významem samotnými členy pracovní skupiny komunitního plánování.

I v dalším prvku, jímž byla **spolupráce a komunikace mezi pracovními skupinami**, existovala přesná pravidla pro komunikaci a spolupráci mezi pracovními skupinami, která tyto fenomény naplňovala velmi cíleně vyvěšením formálního zápisu z jednání pracovní skupiny; který sloužil jako prostředek či nástroj jednostranného informování. Přímou v pracovních skupinách fungoval mnohem dynamičtější systém sdílení informací mezi účastníky pracovní skupiny v jejich organizacích, z organizací do pracovních skupin a mezi samotnými pracovními skupinami např. formou různých „*návštěv*“ a řešení sdílených témat. Tento proces ovšem fungoval spíše živelně-neformálně jako jakýsi „*přídavek*“ k existenci systému, který bujel na různé úrovni funkčnosti a propustnosti informací.

Prvek **nastavení členství v pracovních skupinách** byl určen podobou hlasovacího řádu, který určuje (mimo jiné), kdo je členem pracovní skupiny (tj. konkrétní organizace), jak se organizace může stát členem komunitního plánování sociálních služeb, jak jsou voleni zástupci člena pracovní skupiny, kdo má hlasovací právo, kdy je možné hlasování uskutečnit atd. Tyto systémové prvky komunitního plánování přitom dále ovlivňují nastavení komunikačního prostoru konkrétních pracovních skupin, tedy velikosti pracovních skupin (která se v tomto konkrétním městě pohybovala od 3 členů po 40 členů) či četnosti setkávání pracovních skupin.

Dalším zajímavým prvkem byla **osoba manažera pracovní skupiny**. Na osobu manažera byly přitom kladeny zvláštní nároky, které byly spojované s jakýmsi ideálem „*dobrého manažera pracovní skupiny*“, který: má koordinační, komunikační, mediační a facilitační dovednosti; je odborníkem v tématu, má „*manažerské dovednosti*“ v podobě schopnosti skupinu „*vést*“, dokáže odstoupit od mikroroviny praxe k rovině systémového plánování atd. Uvedené ilustruje následující výrok jednoho z informantů: „*Pokud je aktivní, dovede z členů pracovní skupiny získat ta data, když takový manažer není, tak tomu odpovídá i výstup*.“ I u manažera ovšem byla vnímána rovina instrumentálního prosazování zájmů své organizace v komunitním plánování („*když je manažer z organizace, tak si tu skupinu udělá, jak chce a ve prospěch své organizace*“).

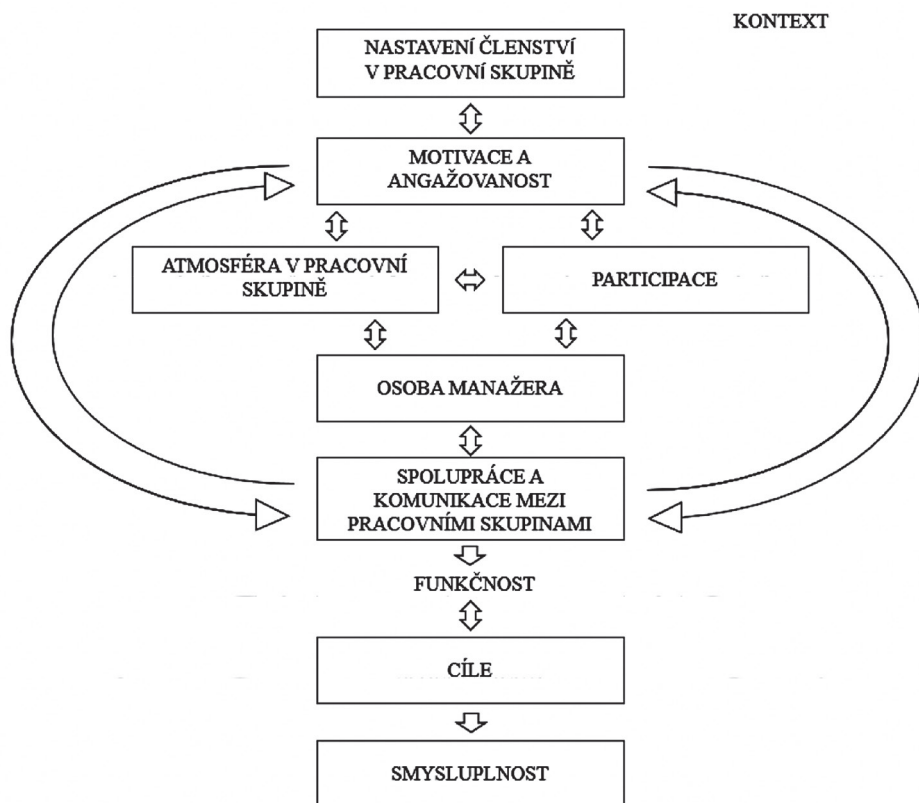

Výše uvedené prvky se projevovaly v dynamice nastavení **cílů pracovních skupin** a vnímané **funkčnosti** spolupráce pracovních skupin. Cíle pracovních skupin se přitom dle narativů informantů (kromě obecného cíle přípravy komunitního plánu) odvíjely od výše popsaných prvků. Cíle jednotlivých pracovních skupin přitom byly různé od sdílení know-how a řešení „*specifických témat*“, přes networking po systémovou a koncepční činnost, která sestávala z plánování a reflexe naplnění aktivit a plnění cílů. Od vnímaných cílů pracovních skupin byla následně odvozována funkčnost jako schopnost práce na konkrétním úkolu a dosažení stanovených cílů. Kritéria funkčnosti spočívala v technicistním dodržení stanoveného postupu, ekonomických parametrech a jejich dodržení, měřitelnosti, termínovanosti, ale také z kvality výsledku ve smyslu jeho relevance a přiléhavosti ke kontextu (specifických) potřeb cílových skupin v dané obci, schopnosti dosažení konsenzu skupiny či flexibility procesu jednání a vyjednávání.

Dynamickou interakci jednotlivých prvků lze dále ukázat v následujícím schématu, které představuje dynamickou interakci mentálních reprezentací (témat) vzniklých v procesu konstruování komunitního plánování sociálních služeb na úrovni obcí v mysli účastníků výzkumu. Výchozím prvkem dynamické interakce v procesu komunitního plánování je dle účastníků výzkumu nastavení členství v pracovních skupinách, které dále ovlivňuje a je ovlivňováno motivací a angažovaností členů pracovních skupin. Motivace a angažovanost dále dle účastníků výzkumu ovlivňují atmosféru v pracovní skupině (pracovních skupinách) a participace, které dále interagují i mezi sebou. Do procesu následně dle dotazovaných vstupuje osoba manažera, která dynamicky interaguje, jak s atmosférou ve skupině, tak s participací, a dále přenáší interakci z jednotlivých pracovních skupin do roviny spolupráce a komunikace mezi pracovními skupinami. Spolupráce a komunikace mezi pracovními skupinami je ovšem v rámci mentální konstrukce účastníků výzkumu sama v dynamické interakci s motivací a angažovaností jednotlivých aktérů procesu komunitního plánování a zároveň dále ovlivňuje funkčnost procesu. Funkčnost procesu dále dle participantů výzkumu vstupuje do dynamické interakce s jeho cíli, které dále ovlivňují výslednou vnímanou smysluplnost procesu komunitního plánování sociálních služeb v obci.

Schéma 1: Dynamická interakce prvků v procesu komunitního plánování

Zdroj: Vlastní konstrukce

DISKUSE

Cílem článku bylo tematicky popsat proces komunitního plánování sociálních služeb na příkladu jedné konkrétní obce v jeho dynamické interakci a stanovit doporučení. V rámci výzkumu jsme vytvořili schéma dynamické interakce jednotlivých prvků procesu komunitního plánování. Nyní se zaměříme pro úplné naplnění cíle článku na praktické implikace výstupů výzkumu.

V některých krajích probíhá komunitní plánování víceméně ve všech obcích s rozšířenou působností, zatímco v některých regionech se komunitního plánování aktivně chopilo jen několik obcí nebo měst. Obce, kde je komunitní plánování sociálních služeb realizováno, se nacházejí v různé fázi plánovacího procesu. Někde je komunitní plánování teprve zahajováno, jinde se např. pracuje na mapování místních služeb a zdrojů či na zjišťování potřeb uživatelů služeb a informovanosti o službách mezi veřejností. V určitých obcích je již hotov komunitní plán sociálních služeb s výhledem na nejbližší léta, jinde dochází k realizaci jednotlivých opatření a úkolů, které z něj vzešly. Podpora obcím ze strany krajů se přitom mnohdy odehrává jak na úrovni politické, tak i v oblasti informační a konzultační činnosti nebo prostřednictvím zajištění vzdělávání či další metodické podpory. Do současné doby je do procesu komunitního plánování postupně zapojeno několik desítek měst téměř ve všech krajích ČR. Námí předkládaný článek tak může dále dopomoci k pochopení (dynamického) nastavení procesu komunitního plánování sociálních služeb v obci, cílenému soustředění, rozvíjení a zkvalitňování specifických prvků procesu komunitního plánování.

V zahraničí existuje řada organizací, projektů, metodických materiálů (WAG, 2007; Fife partnership, 2007; Audit Scotland, 2011) a odborných publikací (Rowe, Frewer, 2004; Burton, 2009; Blakely, Leigh, 2013; Schroeter et al., 2016) věnujících se komunitnímu plánování. V České republice jsou přitom v rámci nastavení procesů komunitního plánování sociálních služeb přebírány zkušenosti a dobré praxe zejména z britského modelu komunitního plánování sociálních služeb. Vzhledem ke specifickým komunitního plánování ve Velké Británii nejsou principy komunitního plánování sociálních služeb zcela přenositelné do lokálních i národních praxí v České republice (MPSV, 2006 in Pilát, 2020). Ostatní zahraniční modely jsou v české praxi zastoupeny spíše marginálně nebo jsou zcela opomíjeny. Při přenositelnosti principů a přebírání zahraničních příkladů dobré praxe je potřeba kriticky nahlížet na zahraniční metodické postupy a reflektovat odlišnosti zahraničního kontextu uvedené praxe ve vztahu ke specifickým českého prostředí. Právě toto může umožnit námi vytvořené schéma nastavení procesu komunitního plánování a připravený popis jednotlivých prvků procesu.

Zajímavým fenoménem v analýze dat, který stojí v diskusi za specifickou pozorností, byla osoba manažera, jejíž roli informanti vnímali jako roli přemostující. Požadavky kladené na tuto osobu předpokládají vznik jakéhosi ideálu „vedoucího pracovní skupiny“. V tomto kontextu lze poukázat na podobný jev v praxi sociální práce s klientem, kdy sociální pracovníci (kteří tvoří mimochodem většinové zastoupení členů pracovních skupin) očekávají od sebe i svých kolegů „profesionalitu“. Tato profesionalita má přitom povahu ideálu namísto souboru postupů či procesů, jak se může obyčejný smrtelník vyrovnat s nároky praxe. Takto koncipovaná profesionalita očekávaná v praxi sociální práce a v tomto bodě i od manažera pracovní skupiny v procesu komunitního plánování sociálních služeb na úrovni obce přitom musí nutně vést k nenaplnění tohoto ideálu a s tím souvisejícím posilováním nejistoty sociálních pracovníků o svých kvalitách a postupech.

Při jednání pracovníka dochází tedy k tomu, že si sociální pracovník uvědomuje diskrpanci mezi ideálním já daným očekáváními, které na něj výkon jeho pozice klade, a skutečným já (které se projevuje skrze vlastní jednání a prožívání v dané situaci). V kontextu zmíněného je ovšem zjevné, že dochází ke ztotožňování ideálního já s požadovaným já („ought self“); tedy s já, které je konstruováno na základě požadavků, povinností, odpovědností a norem daných z vnějšku (Higgins, 1987). Ve vztahu k tomu, že je ideální já sociálního pracovníka spojeno s vysokými očekáváními (manažerské, komunikační, facilitační, mediační dovednosti aj.), musí zákonitě docházet k situaci, že je prominence (rozsah, ve kterém reflektovaný obraz jedince odpovídá ideálnímu já) poměrně nízká (McCall, Simmons, 1966).

V neposlední řadě lze zmínit, že v hodnocení procesu komunitního plánování vystával jako propojující prvek participace. V rámci stanovení doporučení je tedy jisté na místě podporovat posílení participace v procesu komunitního plánování sociálních služeb. Participace přitom neobsahovala jen zapojení jednotlivých aktérů do práce v rámci pracovních skupin komunitního plánování sociálních služeb v obci, ale také vzájemný dialog a vyjednávání vedoucí k dosažení optimální nabídky a poptávky sociálních služeb v dané lokalitě, jak jej popisují Navrátil a Navrátilová (2009). Vhodným nástrojem by v tomto kontextu mohlo být např. rozšíření využívání participativních technik v procesu komunitního plánování sociálních služeb. Inspiraci v tomto kontextu můžeme převzít ze zahraničí. Například v Holandsku byla na počátku 90. let vyvinuta metoda LENS, která nabízí alternativní přístup k tradičním metodám průzkumu. Tato metoda umožňuje podrobněji prozkoumat problémy vyplývající z průzkumů obyvatel a zkoumá možná řešení. Zatímco se průzkumy obvykle zaměřují na stávající situaci a poskytují lidem omezený počet možných reakcí, metoda LENS poskytuje alternativu založenou na „budoucí analýze“ s cílem zjistit, co lidé chtějí, aby se dělo v budoucnosti. Umožňuje tak větší kreativitu v odpovědích a reakcích osob, čímž generuje širokou škálu nápadů pro rozvoj komunity. Metoda je založena na sérii otázek a odpovědí mezi výzkumníkem a panelem obyvatel komunity. Na začátku jsou obyvatelé požádáni o zodpovězení řady otázek týkajících se života v jejich okolí. Respondenti se poté mohou účastnit panelových diskusí, v rámci nichž jsou vyjasňovány odpovědi z průzkumu a stanoveny priority pro

opatření. Výsledkem je podrobný plán priorit, řešení, odpovědnosti a potřebné zdroje (Community engagement techniques, 2012). Kriticky na možnost participace v rámci komunitního plánování sociálních služeb nahlíží Bernard (2010), podle kterého se participativní charakter komunitního plánování nedaří vždy naplnit. Nedostatky vidí v institucionálním prostředí, ve kterém komunitní plánování sociálních služeb probíhá. Jak lze zapojit uživatele sociálních služeb do procesu komunitního plánování sociálních služeb, popsala Kubalčíková (2009).

Celým nastavením procesu komunitního plánování sociálních služeb v obci se přitom prolínal střet odlišných organizačních kultur, a sice veřejné správy a komunitního plánování sociálních služeb (Zatloukal, 2006), který by do budoucna zasloužil širší výzkumnou pozornost. Cíl předkládaného článku považujeme tímto za naplněný a věříme, že naše závěry poslouží zkvalitnění praxe komunitního plánování sociálních služeb na úrovni obce.

POUŽITÉ ZDROJE

- AMERICAN PSYCHOLOGICAL ASSOCIATION. 2016. *Ethical Principles of Psychologists and Code of Conduct* [online]. Washington: APA. [10. 9. 2020]. Dostupné z: <http://www.apa.org/ethics/code/>
- AUDIT SCOTLAND. 2011. *Good Governance Principles for Partnership Working* [online]. Edinburgh: Audit Scotland. [11. 9. 2020]. Dostupné z: <https://www.communityplanningtoolkit.org/sites/default/files/WorkingTogetherR9.pdf>
- BERNARD, J. 2010. Komunitní plánování sociálních služeb a problémy participace. *Sociální práce / Sociálna práca*, 10(3), 100–109.
- BLAKELY, E. J., LEIGH, N. G. 2013. *Planning Local Economic Development: Theory and Practice*. Los Angeles: Sage Publications.
- BRAUN, V., CLARKE, V. 2006. Using Thematic Analysis in Psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101.
- BRUNKHORST, H., KREIDE, R., LAFONT, C. 2017. *The Habermas Handbook*. New York: Columbia University Press.
- BURTON, P. 2009. Conceptual, Theoretical and Practical Issues in Measuring the Benefits of Public Participation. *Evaluation*, 15(3), 263–284.
- COMMUNITY ENGAGEMENT TECHNIQUES. 2012. *The LENS Method* [online]. Brisbane: Queensland Government. [11. 9. 2020]. Dostupné z: https://www.health.qld.gov.au/_data/assets/pdf_file/0029/425576/33487.pdf
- COMMUNITY PLANNING TOOLKIT. 2014. *Community Planning* [online]. Belfast: Community Places. [11. 9. 2020]. Dostupné z: <https://www.communityplanningtoolkit.org/>
- FIFE PARTNERSHIP. 2007. *Fife Partnership Resource Pack*. [online]. Belfast: Community Places. [11. 9. 2020]. Dostupné z: <https://www.communityplanningtoolkit.org/sites/default/files/WorkingTogetherR2.pdf>
- GABRIEL, L. et al. 2017. Reflexive Research with Mothers and Children Victims of Domestic Violence. *Counselling and Psychotherapy Research*, 17(2), 157–165.
- HAVLÍKOVÁ, J., HUBÍKOVÁ, O. 2007. Význam komunitního plánování sociálních služeb při řešení problémů sociální exkluze na lokální úrovni. *Sociológia*, 39(1), 5–28.
- HIGGINS, E. T. 1987. Self-Discrepancy: A Theory Relating Self and Affect. *Psychological Review*, 94(3), 319–340.
- HOLASOVÁ, V. 2012. Sociální práce jako nová tržní příležitost? *Sociální práce / Sociálna práca*, 12(2), 126–137.
- HOLLOWAY, W., JEFFERSON, T. 2013. *Doing Qualitative Research Differently: Free Associations, Narrative and the Interview Methods*. London: SAGE.

- CHYTIL, O. 2011. *Proměny sociálních služeb a sociální práce*. Ostrava: ACCENDO, Centrum pro vědu a výzkum, o. p. s.
- CHYTIL, O. 2007. Důsledky modernizace pro sociální práci. *Sociální práce / Sociálna práca*, 7(4), 64–71.
- JANKŮ, V. et al. 2013. *Příručka dobré praxe v oblasti komunitního plánování sociálních služeb*. Brno: Jihomoravský kraj.
- KUBALČÍKOVÁ, K., KRCHŇAVÁ, A. 2010. Komunitní plánování jako prostor pro účast uživatelů na rozhodování: realita, nebo iluze? *Sociální práce / Sociálna práca*, 10(3), 110–121.
- KUBALČÍKOVÁ, K. 2009. Role uživatele a zajišťování potřeb v procesu komunitního plánování sociálních služeb. *Sociální práce / Sociálna práca*, 9(1), 85–96.
- Listina základních práv a svobod*.
- MACUROVÁ, M. 2008. Zapojení veřejnosti do plánování sociálních služeb v České republice. In: MAREK, O. (Ed.). *Zapojování veřejnosti, nástroj pro správu věcí veřejných*. Přerov: Centrum pro komunitní práci, 9–38.
- MCCALL, G. J., SIMMONS, J. L. 1966. *Identities and Interaction*. New York: Free Press.
- MOLNÁR, Z. et al. 2012. *Pokročilé metody vědecké práce*. Praha: Profess Consulting.
- MPSV. 2020a. *Komunitní plánování – věc veřejná (přívodce)* [online]. Praha: MPSV. [23. 9. 2020]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/komunitni-planovani-vec-verejna-pruvodce>
- MPSV. 2020b. *Co je komunitní plánování sociálních služeb a kdo jsou jeho hlavní aktéři* [online]. Praha: MPSV. [20. 9. 2020]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/co-je-komunitni-planovani-socialnich-sluzeb-a-kdo-jsou-jeho-hlavni-akteri>
- MPSV. 2014. *Strategie sociálního začleňování 2014–2020* [online]. Praha: MPSV. [15. 9. 2020]. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/documents/20142/225517/strategie_soc_zaclenovani_2014-20.pdf/bdaa475d-fd85-25d7-868e-c277575081e1
- MPSV. 2005. *Přívodce procesem komunitního plánování sociálních služeb* [online]. Praha: MPSV. [15. 9. 2020]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/cs/849>
- MPSV. 2003. *Bílá kniha o sociálních službách* [online]. Praha: MPSV. [15. 9. 2020]. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/files/clanky/736/bila_kniha.pdf
- MPSV. 2002. *Komunitní plánování – věc veřejná* [online]. Praha: MPSV. [15. 9. 2020]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/cs/847>
- MUSIL, L. 2004. *Ráda bych Vám pomohla, ale... Dilemata práce s klienty v organizacích*. Brno: Marek Zeman.
- NAVRÁTIL, P., NAVRÁTILOVÁ, J. 2009. Komunitní plánování jako forma podpory životních projektů. *Sociální práce / Sociálna práca*, 9(1), 74–84.
- PELCL, P., ORINIAKOVÁ, P., ROSECKÝ, D. 2001. *Zapojení veřejnosti do plánování regionálního rozvoje*. Přerov: Centrum pro komunitní práci.
- PEMBERTON, S., PEEL, D., LLOYD, G. 2015. The 'Filling in' of Community-Based Planning in the Devolved UK? *The Geographical Journal*, 181(1), 6–15.
- PILÁT, M. 2020. Method of Community Planning of the Social Services As an Effective Means of Social Policy on the Level of Local Administrative Units. In: NÁLEPOVÁ, V., UHROVÁ, N. (Eds.). *Proceedings of the International Scientific Conference ECONOMIC AND SOCIAL POLICY, 1.–3. 9. 2020, Trojanovice*. Ostrava: Vysoká škola PRIGO, 346–361.
- ROSECKÝ, D., ORINIAKOVÁ, P. 2003. *Komunitní plánování sociálních služeb*. Plzeň: Centrum pro komunitní práci ČR.
- ROWE, G., FREWER, L. J. 2004. Evaluating Public-Participation Exercises: A Research Agenda. *Science, Technology, & Human Values*, 29(4), 512–556.
- SEYMOUR-ROLLS, K., HUGHES, I. 2000. Participatory Action Research: Getting the Job Done. *Action Research E-Reports* [online]. 4. [6. 10. 2009]. Dostupné z: <http://www.aral.com.au/arow/rseymour.html>

- SCHROETER, R. et al. 2016. Testing the Value of Public Participation in Germany: Theory, Operationalization, and a Case Study on the Evaluation of Participation. *Energy Research & Social Science*, 2016(13), 116–125.
- SINCLAIR, S. 2008. Dilemmas of Community Planning: Lessons from Scotland. *Public Policy and Administration*, 23(4), 373–390.
- SINGH, J. P. 2003. Communication Technology and Development: Instrumental, Institutional, Participatory, and Strategic Approaches. In: MODY, B. (Ed.). *International and Development Communication: A 21st Century Perspective*. Thousand Oaks: SAGE Publications, 189–207.
- SKŘIČKOVÁ, Z. 2007. *Metodiky pro plánování sociálních služeb: komunitní plánování sociálních služeb*. Praha: Centrum pro komunitní práci.
- ÚLEHLA, I. 2002. Sociálně psychologické aspekty komunitního plánování obcí. *Sociální politika*, 28(12), 6–8.
- VALANDRA, V. 2012. Reflexivity and Professional Use of Self in Research: A Doctoral Student's Journey. *Journal of Ethnographic & Qualitative Research*, 6(4), 204–220.
- VAN DER LAAN, G. 1998. *Otázky legitimizace sociální práce*. Boskovice: Albert, Ostrava: Ostravská univerzita.
- VAN REIJEN, W. 1995. Dutina západní kultury. In: HORSTER, D. *Jürgen Habermas: Úvod k dílu: doplněno o příspěvek Willema van Reijena a interview s Jürgenem Habermasem*. Praha: Svoboda.
- VASKOVÁ, V., ŽEZULA, O. 2002. *Komunitní plánování věc veřejná: jak zjistit, co lidé opravdu chtějí? Jak zlepšit život v obci?* Praha: MPSV ČR.
- VÍSEK, P., PRŮŠA, L. 2012. *Optimalizace sociálních služeb*. Praha: VÚPS. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_343.pdf
- WAG. 2007. *Communities First Guidance* [online]. Cardiff: Welsh Assembly Government. [11. 1. 2021]. Dostupné z: <http://www.wales.nhs.uk/technologymls/english/resources/pdf/comfirst-e.pdf>
- WATES, N. 2014. *The Community Planning Handbook: How People Can Shape Their Cities, Towns and Villages in Any Part of the World*. London: Routledge.
- WILLIS, A. V. 2008. *Effective Use of Citizen Participation in Planning Decisionmaking Processes*. Baltimore: Morgan State University.
- ZATLOUKAL, L. 2008. *Plánování rozvoje sociálních služeb metodou komunitního plánování*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- ZATLOUKAL, L. 2006. Komunitní plánování sociálních služeb v obcích – střet organizačních kultur? *Sociální práce / Sociálna práca*, 6(3), 82–94.
- Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách.*
- Zákon č. 131/2000 Sb., o hlavním městě Praze.*
- Zákon č. 129/2000 Sb., o krajích.*
- Zákon č. 128/2000 Sb., o obcích.*

Přístupy využívané v sociální práci v sociálně vyloučených lokalitách

Approaches used in Social Work in Socially Excluded Areas

Jan Vašat

Mgr. Jan Vašat, Ph.D.,¹ je absolventem doktorského studijního oboru Sociální politika a sociální práce na Fakultě sociálních studií MU v Brně. V současné době působí jako odborný asistent na Katedře sociální práce Fakulty sociálně ekonomické Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem. Výzkumně se zabývá zejména tématy inkluze, integrace, participace.

Abstrakt

CÍLE: Cílem článku je analýza základních teoretických přístupů relevantních pro sociální práci v sociálně vyloučených lokalitách. **TEORETICKÁ VÝCHODISKA:** Práce vychází z různých teoretických přístupů využívaných při práci v sociálně vyloučených lokalitách. Opírá se přitom o koncepty sociální exkluze a sociální inkluze a o teorii stavebních kamenů sociálního začleňování dle Johna Piersona. **METODY:** Jedná se o analýzu textů. Autor vychází z literatury zabývající se tématem sociálního vyloučení a sociálně vyloučených lokalit. **VÝSLEDKY:** Sociální práce v sociálně vyloučených lokalitách je velice různorodá a vychází často ze vzájemně protikladných východisek. Vzájemná konkurence mezi organizacemi zastávajícími různé přístupy může snižovat celkový efekt pomoci poskytované obyvatelům sociálně vyloučených lokalit. **IMPLIKACE PRO SOCIÁLNÍ PRÁCI:** Závěry mohou sloužit pro další výzkum sociální práce v prostředí sociálně vyloučených lokalit i pro další diskusi o teoretických východiscích uplatnitelných pro sociální práci v tomto prostředí.

Klíčová slova

sociální vyloučení, sociálně vyloučené lokality, sociální začleňování, participace

Abstract

OBJECTIVES: This article analyzes the basic theoretical approaches that are relevant to social work in socially excluded areas. **THEORETICAL BASE:** The text is based on various theoretical approaches applied in work in socially excluded areas. This text is based on the concepts of social inclusion and exclusion and the theory of building blocks on social inclusion by John Pierson. **METHODS:** The preliminary conclusions are based on the analyses of texts coming from literature dealing with social exclusion and socially excluded areas. **OUTCOMES:** Social work in socially excluded areas is a very diverse field based on mutually contradictory starting points. Mutual competition between organizations exercising different approaches can reduce the overall effect of the assistance provided to the inhabitants of these socially excluded areas. **SOCIAL WORK IMPLICATIONS:** The conclusions can be used for further research in social work specifically employed in socially excluded areas and in further discussions about the theoretical starting points applicable for social work in this environment.

¹ Kontakt: Mgr. Jan Vašat, Ph.D., Fakulta sociálně ekonomická Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Pasteurova 3544/1, 400 96 Ústí nad Labem; jan.vasat@ujep.cz

Keywords

social exclusion, socially excluded areas, social inclusion, participation

ÚVOD

Téma sociálně vyloučených lokalit je a jistě ještě nějakou dobu bude tématem sociální práce. V různých sociálně vyloučených lokalitách napříč Českou republikou působí řada organizací a služeb, které se snaží nějakým způsobem přispět k řešení tématu sociální exkluze ať již na lokální, či širěji vymezené úrovni. Jedná se jak o organizace ryze formální a profesionalizované, které nabízí spektrum registrovaných sociálních služeb, tak o spolky či neformálně fungující skupiny usilující o změnu v sociálně vyloučených lokalitách. K řešení tématu byla zřízena na úrovni státu Agentura pro sociální začleňování, která má pomoc směřující do obcí se sociálně vyloučenými lokalitami na lokální úrovni koordinovat a pomáhat se zajišťováním finanční podpory pro místní aktivity.

Cílem textu je zodpovězení otázky: Jaké jsou možnosti a limity využití vybraných přístupů sociální práce v sociálně vyloučených lokalitách v České republice? Pro analýzu textů bude využit komparativní přístup srovnávající odlišné, v některých případech vzájemně konkurenční přístupy, které jsou v literatuře spojovány s prací v sociálně vyloučených lokalitách. Přístupy pro komparaci byly vybírány záměrně na základě orientace autora v prostředí sociální práce v sociálně vyloučených lokalitách. Byly tedy vybírány texty českých i zahraničních autorů, které představují vzájemně se lišící přístupy, které jsou využitelné v prostředí sociálně vyloučených lokalit v České republice. Komparativní analýza literatury je doplňována autorovými osobními zkušenostmi s tématem.

Nejprve bude představeno obecné vymezení sociálního vyloučení v prostředí sociálně vyloučených lokalit. Následně bude věnována pozornost různým, často proti sobě se vymezujícím východiskům sociální práce, která se ale mohou vzájemně také doplňovat. V jednom případě je to liberální pohled, kdy je třeba pomáhat jedincům s jejich individuálními zakázkami na jedné straně, a komunitaristický pohled stavící na důležitosti hájení zájmu komunity vyloučených jako celku na druhé straně. Ve druhém případě pak jde o pluralistický pohled řešící klientské případy v rámci fungujících struktur na jedné straně a radikální perspektivu usilující o změnu v rámci těchto struktur na straně druhé.

Následuje část věnující se přímo postavě sociálního pracovníka, který hledá určitou vlastní perspektivu, která jej ukotví v rámci práce v sociálně vyloučené lokalitě. Na toto ukotvování působí zcela jistě kultura organizace, v níž je pracovník zaměstnán. Nicméně toto působení není jednosměrné a rovněž sociální pracovníci přispívají k vytváření či přetváření kultury své zaměstnavatelské organizace.

Jako možná opora pro řešení sociálního vyloučení je dále diskutován koncept tzv. stavebních kamenů sociálního začleňování dle Johna Pierse (2010). Koncept přenesený z britského prostředí je současně porovnáván s reálnými podmínkami České republiky.

SOCIÁLNÍ VYLOUČENÍ A SOCIÁLNĚ VYLOUČENÉ LOKALITY

Sociální vyloučení se vyznačuje omezeným nebo zcela odepřeným přístupem k moci nebo určitým zdrojům (Mareš, 2007). Sociální vyloučení se může týkat různých cílových skupin a může nabývat různých podob. Zde bude věnována pozornost sociálnímu vyloučení v prostředí tzv. sociálně vyloučených lokalit, které se utvářejí v prostředí měst i venkova. Rovněž sociálně vyloučená lokalita může nabývat různých podob, může se jednat o jednotlivý dům, ulici nebo celou městskou čtvrť (Gabal, 2006). Sociální vyloučení je charakteristické různými dimenzemi (Mareš, 2006), projevujícími se v různých oblastech života člověka, kdy každá tato dimenze sama o sobě může být řešena poměrně snadno dostupnými a fungujícími nástroji, ale právě kombinace různých dimenzí současně způsobuje tzv. „bludný kruh sociálního vyloučení“, který je obtížné opustit, neboť snaha

o řešení jedné oblasti (např. nezaměstnanost) naráží na úskalí způsobované oblastmi jinými (např. bytová problematika, vzdělání a vzdělávání).

Toušek (2006) rozlišuje příčiny sociálního vyloučení na příčiny vnitřní a vnější. Za vnější označuje takové, které jsou zcela mimo možnost ovlivnění ze strany vyloučených jedinců. Jedná se například o bytovou politiku obce, aktuální stav trhu práce, ale také třeba diskriminační postoje majority. Za vnitřní pak označuje takové příčiny, které jsou samotnými vyloučenými jedinci alespoň do určité míry ovlivnitelné, například pracovní návyky, schopnost hospodařit s penězi apod. Ani vnitřní faktory však jedinec nemá zcela pod kontrolou, neboť tyto jsou konsekvencemi příčin vnějších, které jsou dány právě ztíženým přístupem ke zdrojům, jenž je podstatou samotného sociálního vyloučení. Pokud by jedinec měl vnitřní faktory zcela pod kontrolou, nemohl by být označován za sociálně vyloučeného. Levitas (2005) pak vymezuje diskursy redistributivní, morální a sociálně integrační. Dle redistributivního diskursu je pro odstranění nerovnosti a chudoby nutná redistribuce zdrojů. Přístup se vymezuje vůči individualismu, neboť zvládnout řešení sociálního vyloučení není jedinec sám o sobě schopen. Morální diskurs poukazuje na nedostatečnosti na straně jednotlivců. Dle tohoto přístupu někteří jedinci přijímají protispolečenské normy, snadněji selhávají, propadají drogám a jiným formám závislostí. Sociálně integrační diskurs klade důraz na participaci na trhu práce coby nástroje pro dosažení koheze ve společnosti.

V České republice byly provedeny dva výzkumy zabývající se rozsahem fenoménu sociálně vyloučených lokalit (Gabal, 2006; Čada, 2015). Z porovnání vyplývá nárůst počtu sociálně vyloučených lokalit a také nárůst počtu osob žijících v sociálně vyloučených lokalitách. Ačkoliv zůstává převaha sociálně vyloučených lokalit městského charakteru, čímž se Česká republika dlouhodobě liší od jiných postkomunistických zemí (Trlifajová, Hurrle, 2018), začínají se i zde ve větším měřítku objevovat sociálně vyloučené lokality také ve venkovském prostředí. Příčinou může být nedobrovolná migrace z měst do venkovského prostředí. Nejznámější případ nedobrovolného stěhování sociálně slabých romských obyvatel ze Vsetína do periferních obcí je spojen s Jiřím Čunkem (Trlifajová, Hurrle, 2018). Dalšími příčinami může být skutečnost, že vývoj fenoménu ve venkovských oblastech se zpožděním kopíruje vývoj ve městech, nebo také zlepšení znalosti problematiky sociálně vyloučených lokalit a schopnosti zaznamenávat a analyzovat tato území, což může vést k tomu, že některé lokality, které se jeví jako nové, mohou být pouze nově zachycené již dříve existující lokality (Trlifajová, Hurrle, 2018).

Ačkoliv se tato práce přímo nezabývá etnicitou a etnickým vymezením, nelze toto téma v kontextu sociálně vyloučených lokalit v České republice zcela pominout, protože mnohdy zejména v laickém, ale i politickém diskursu téma etnického pojetí problematiky stále dominuje. Gabal (2006:10) definuje sociálně vyloučenou romskou lokalitu jako *„prostor obývaný skupinou, jejíž členové se sami považují za Romy a/nebo jsou za Romy označováni svým okolím, a jsou sociálně vyloučeni“*. Považuji za důležité rozlišit dva možné pohledy spojené v této definici dohromady. Osoby, které se samy s určitou skupinou identifikují na jedné straně. A osoby, které se stávají příslušníky určité kategorie (Jenkins, 2014) bez vlastního přičinění a bez možnosti o této kategorizaci (spolu)rozhodovat. Ačkoliv může být druhý postup (přiřazení etnicity zvnějšku) vnímán jako eticky obtížně přijatelný, jedná se o postup běžně užívaný, z něhož vychází nejen extremisté při definování svých obětí, ale rovněž řada politických koncepcí nebo výzkumů, jak bylo ukázáno zde na příkladu tzv. Gabalovy analýzy sociálně vyloučených lokalit, která rovněž akcentuje oba pohledy – sebeurčení i prisouzení etnicity okolím.

Exkluze se netýká pouze Romů či jakkoliv jinak etnický vymežitelné skupiny, jak naznačuje i Analýza sociálně vyloučených lokalit (Čada, 2015), která poukazuje na stoupající podíl obyvatel, které není možné označit za Romy, na obyvatelstvu sociálně vyloučených lokalit. Přesto je takové vnímání ve veřejných diskusích neustále přítomné a řada publikací věnujících se tématu sociálního vyloučení nese Romy už ve svých názvech. Ačkoliv budu také tyto texty ve své stati využívat, neboť jsou relevantní pro diskusi tématu v České republice, budu se snažit činit tak obezřetně, abych nepřispíval k (další) etnizaci tématu.

LIBERÁLNÍ A MULTIKULTURNÍ PŘÍSTUP

Jsou lidé obývající sociálně vyloučené lokality komunitou, nebo shlukem jednotlivců, kteří se shodou okolností ocitli v jednu chvíli na jednom místě? Respektive tvoří obyvatelé sociálně vyloučené lokality komunitu sídelní v tom smyslu, že obývají společný prostor, nebo je možné předpokládat i znaky komunity zájmové (Hartl, 1997), na těchto stavět a dále aktivní sociální práci podporovat? V souvislosti se sociálně vyloučenými lokalitami se často v laickém i politickém diskursu užívá označení „komunity“, často i ve spojení s ať již skutečnou, či domnělou etnicitou obyvatel těchto území ve spojení „romské komunity“. Přičemž za problematické je možné považovat obě části tohoto pojmu. Jednak se exkluze netýká pouze Romů, jak bylo zmíněno výše, jednak je označení vyloučených lokalit v obecném pojetí za komunity problematické, neboť v mnoha případech znaky komunit nenaplňují, jak bude zmíněno v textu dále.

Kulturní antropologové Jakoubek a Hirt (Jakoubek, 2004; Hirt, 2005) se vymezují vůči multikulturalismu, který Hirt (2005) srovnává s nacionalismem, kdy multikulturalismus laskavě a nacionalismus odmítavě dle něj vytváří etnické kategorie, ve kterých jsou jedinci i proti své vůli uzavíráni. Hirt (2005) se zde pozastavuje nad tím, kdy jsou přednostně brány ohledy na zájmy definovaných kategorií před ohledy na zájmy jednotlivců a útlak na úrovni kultury je považován za větší problém než útlak na individuální úrovni, kdy jedinec strádá ať již psychicky, sociálně, či ekonomicky.

Oproti tomu např. Baršová a Barša (2005) coby zastánci multikulturalismu obhajují význam skupinové identity a význam respektu ke skupinovým, tedy i etnickým odlišnostem. Potřebu specifického přístupu k lokalitám, které jsou obývány výhradně či téměř výhradně Romy, zmiňuje Schuringa (2007).

Co z toho vyplývá pro sociální práci? Oba výše zmíněné protichůdné pohledy je třeba vzít do úvahy. Ryze liberální pohled představovaný Jakoubkem a Hirtem může na jedné straně zvyšovat příležitosti pro konkrétní jednotlivce a zvýšit jejich šance na vzestupnou sociální mobilitu. Na druhou stranu ale výrazně omezuje, pokud zcela neznemožňuje, příležitosti pro ochranu skupinových práv a zájmů, ať již na etnickém, či jinak definovaném principu, který mohou obyvatelé lokality pocítovat a považovat za významný.

Naopak ryze multikulturalistický pohled zdůrazňující práva (etnických) skupin umožňuje snadněji vést zápas za uznání vlastních požadavků se současným zachováním primordiálních odlišností, které není třeba zakrývat či potlačovat. Shluk jednotlivců bude obtížně partnerem pro vyjednávání například s místní samosprávou. Na druhou stranu zde hrozí riziko, že sociální pracovník může v dobré víře vyjednání kolektivních zájmů podsouvat svým klientům (etnickou) identitu, o kterou nestojí, která je nezajímá, se kterou se neidentifikují, nebo se identifikují jen proto, že jim to někdo (sociální pracovník) předestřel jako nejlepší možnost.

Pro sociálního pracovníka, který vstupuje do sociálně vyloučené lokality, z toho především vyplývá nutnost dobrého poznání dané lokality, vstup do ní bez předem vytvořené představy „jak to je“, „jak lokality funguje“. Pierson (2010) zdůrazňuje nutnost lokálního zaměření opatření řešících sociální exkluzi zahrnující ochotu ke spolupráci ze strany různých organizací, které se tématem na lokální úrovni zabývají. K tomu se vrátím později podrobněji.

Autor sám se měl možnost setkat s případy lokalit, kde se o komunitu jedná skutečně jen z hlediska prostorového, kde každý obyvatel hájí zájmy své vlastní či své rodiny a nevnímá žádnou příslušnost a společnou identitu s lidmi, kteří žijí v bezprostředním sousedství. Samozřejmě i zde je realizovatelná komunitní práce, ale sociální pracovník stojí v tu chvíli před úkolem zájmovou komunitu z náhodného shluku lidí teprve vytvořit. Pokud předpokládá, že zájmová komunita je již vytvořena, může rychle narazit na potíže, neboť nevychází z analýzy skutečné situace v komunitě, ale z vlastních představ či přání o fungování komunity. Obtížnější je situace v obcích, kde dochází k vysoké fluktuaci obyvatel vyloučených lokalit a tím se členové zvažované komunity neustále mění a komunitní práce začíná stále znovu stále s jinými členy komunity. Navíc významná migrace

zvyšuje napětí v obcích nejen mezi obyvateli vyloučených lokalit a okolím, ale i mezi obyvateli vyloučené lokality navzájem (Vašat, 2017; Toušek, 2018).

Na druhé straně existuje mnoho vyloučených lokalit, které skutečně stále fungují jako komunity ve smyslu společných zájmů a mohou být úzce provázány rodinnými vazbami. Tudíž oba výše naznačené pohledy mohou mít své opodstatnění, ale žádný není možný přijmout jako univerzálně platný.

Jak pracovník, který preferuje práci s vyloučenými jednotlivci v lokalitě, tak pracovník, který preferuje práci s vyloučenou komunitou jako celkem, může primární příčiny problémů, které je třeba odstranit, spatřovat buď na straně jednotlivců, či místní komunity, nebo na straně okolního prostředí. Dle toho pak realizuje a zdůvodňuje kroky své pomoci, čemuž se budu věnovat v další části.

PLURALISTICKÁ A RADIKÁLNÍ SOCIÁLNÍ PRÁCE

Popple (2015) vymezuje pluralistickou a radikální komunitní práci. Nicméně oba přístupy lze aplikovat i na sociální práci jako takovou. Ačkoliv radikální sociální práce je častěji spojována s prací se skupinami a komunitami, tak její využití v rámci radikální případové práce popisuje například Janebová (2014).

Popple (2015) charakterizuje pluralistické přístupy jako takové, které vychází z předpokladu existence různých zájmových skupin, které mezi sebou vyjednávají o rozdělení moci a zdrojů. Toto rozdělení tak není stabilní a v průběhu času se mění. Sociální pracovník v tomto přístupu pomáhá znevýhodněným skupinám, aby mohly participovat na životě společnosti. Za to bývá kritizován zastánci radikální sociální práce, kteří tvrdí, že pluralisté pomáhají udržovat stávající řád, kdy jsou určité skupiny udržovány ve znevýhodněném postavení, čemuž napomáhá i samotný sociální pracovník. Protagonisté radikální sociální práce vidí zdroje problémů nikoliv na straně klienta a jeho nedostatečnosti, ale na straně prostředí nebo strukturálních podmínek. Pro odstranění oprese je tedy nutná změna na straně prostředí, nikoliv na straně klienta.

Sociální pracovník v sociálně vyloučené lokalitě se nutně musí nějak vypořádat s tím, jak sám sebe a svou práci umístit na kontinuu mezi pluralistickou a radikální sociální prací. A to ať již se opírá o příslušná teoretická zázemí a své rozhodování prožívá vědomě, nebo rozhodování činí nevědomě a nezámyslně v průběhu své každodenní činnosti. Rozhodování samozřejmě zpravidla není ponecháno na samotném sociálním pracovníkovi, ale je usměrňováno prostředím, ve kterém se pohybuje. Významným prvkem v tomto prostředí je kultura jeho zaměstnavatelské organizace (Musil, 2004), která předpokládá, že určitou situaci bude pracovník řešit určitým ustáleným dojednaným postupem srozumitelným pro ostatní pracovníky téže organizace i jeho nadřízené. Pokud se tak třeba pracovník v organizaci, kde je zvykem pracovat na řešení konkrétních potíží omezujících jednotlivé klienty v rámci jejich sociálního fungování tím, že jsou klienti uschopňováni ke zvládnutí stávající situace pro společnost přijatelnými strategiemi, rozhodne skrze komunitní akci (Popple, 2015) zplnomocňovat lokální komunitu a řešit opresi, kterou obyvatelé lokality jako celek zažívají například díky nečinnosti místní politické reprezentace, pravděpodobně narazí právě na onu kulturu organizace, a nedokáže-li působit na její změnu, pravděpodobně také následně organizaci opustí. Podobně by to fungovalo i opačně u pracovníka zdůrazňujícího individuální faktory na straně klientů v organizaci, jejíž kultura je založena na odstraňování oprese.

Zastánci radikálního přístupu vyčítají pluralistům také formalizaci a profesionalizaci, která může odrazovat na jedné straně některé klienty od využití pomoci, na druhé straně může některým pomáhajícím bez formální kvalifikace znemožňovat pomáhání v rámci formálních organizací.

Ačkoliv bylo výše řečeno, že která východiska v organizaci převládnou, záleží do značné míry na kultuře organizace, neznamená to, že by vliv jednotlivých sociálních pracovníků neexistoval. Naopak. Jak zmiňuje Musil (2004), způsoby řešení strategických dilemat ovlivňují kulturu organizace a její celkové směřování. Ať již tím, že pracovníci první linie (Lipsky, 1980) přimějí nadřízené ke změně

orientace organizace a jejích způsobů pomoci, nebo tím, že formálně implementují činnosti dle představ svých nadřízených, ale v přímém kontaktu s klienty a zástupci jiných organizací jednají dle svého přesvědčení. Čili pracovníci organizace, která usiluje o strukturální změny, mohou nabýt dojmu, že potíž spočívá v přístupu klientů ke vzdělávání a trhu práce, a začnou tak bezděčně či cíleně působit na změny na straně cílové skupiny. Naopak pracovníci organizace, která se snaží zlepšit sociální fungování klientů skrze řešení jednotlivých zakázek, mohou dojít k poznání, že pro zvýšení kvality života cílových skupin je nezbytná změna na strukturální úrovni, a mohou tak aktivizovat cílové skupiny ke komunitní akci nebo mohou sami kandidovat do místního zastupitelstva a usilovat o změnu na úrovni lokální politiky.

SOCIÁLNÍ PRACOVNÍK V SOCIÁLNĚ VYLOUČENÉ LOKALITĚ

Musil a Navrátil (2002) vymezují čtyři různé přístupy sociálního pracovníka při práci s menšinovými klienty. Menšinu na rozdíl od většiny vymezují autoři tím, že je v podřazeném postavení, je předmětem oprese a určitého znevýhodnění. Klíčový pro vymezení většiny a menšiny je zde tedy mocenský vztah. Toto vymezení je nepochybně aplikovatelné na prostředí sociálně vyloučených lokalit, jejichž obyvatelé jsou vůči svému okolí, které představuje majoritní obyvatelstvo, ve znevýhodněném postavení, mají omezen přístup k moci a stávají se předmětem opresivních aktivit ze strany majority. Zmíněné přístupy jsou dány vypořádáváním se se dvěma dilematy – na jedné straně dilematem mezi distancí a identifikací a na druhé straně dilematem mezi donucením a porozuměním. Řešení stavící na kombinaci distance a donucení je nazýváno despotická manipulace, kombinace distance a porozumění expertiza, kombinace identifikace a donucení vůdcovství a kombinace identifikace a porozumění spojení.

Despotický manipulátor se snaží přimět klienty k tomu, aby se řídili jeho vlastními zájmy, je přesvědčen, že on ví nejlépe, co je pro klienty správné. Despotická manipulace může probíhat zjevně či skrytě a manipulátor si může být svých záměrů manipulovat jinými lidmi vědom a činit tak záměrně, nebo si těchto záměrů být vědom nemusí a může tak činit bezděčně. Bauman (2003) hovoří o „infantilizaci“ příjemců sociální pomoci ze strany sociálního systému, který je neustále kontroluje, silně zasahuje do jejich soukromí a poskytnutí dávek realizuje výměnou za naprostou podřízenost systému, jelikož příjemce dávek je považován za občanského odpadlíka, který nedokáže využívat své svobody, a proto mu musí být stanovena přesná pravidla, kterými se bude řídit jeho život.

Expert, který si stejně jako despotický manipulátor snaží zachovat odstup od skupiny, s níž pracuje, se na rozdíl od něj snaží porozumět členům cílové skupiny, čili pochopit motivy pro určité jednání lidí ve vyloučené lokalitě a zorientovat se v jejich potřebách tak, aby jim dokázal pomoci co nejefektivněji, ale zároveň si zachoval profesionální odstup a nadhled.

Vůdce, který se s cílovou skupinou identifikuje a zároveň členy skupiny k sobě připoutává, a ti se na něm mohou stávat závislí, je spíše v pozici aktivisty (Poppo, 2015) než profesionálního sociálního pracovníka. Vůdce se často může rekrutovat z lidí, kteří sami mají nějakou vlastní zkušenost s opresí, a mají tedy představu, že mají ostatní lidi v podobné situaci vést na cestě k lepšímu životu. Vůdce v tom případě může být motivován nezištnou potřebou pomoci lidem, které vnímá jako příslušející do stejné skupiny, jako on sám – ať už z důvodu sociální či etnické příslušnosti. Nebo může být motivován snahou o prosazení vlastních zájmů či politických ambicí a cílové skupiny k tomu jen manipulativně využívá. Někteří autoři v této spojitosti hovoří o „etnobyznysu“ (Hirt, 2005; Doubek, Levínská, Bittnerová, 2015).

Spojenec, který se vyznačuje identifikací a porozuměním, se může rekrutovat například z lidí, kteří pocházejí ze sociálně vyloučeného prostředí, ale prošli majoritními vzdělávacími institucemi, stali se z nich třeba pracovníci v sociálních službách či působí na jiné formální pozici v rámci neziskové organizace. Na rozdíl od vůdce spojenec respektuje, že by neměl podsouvat klientům své cíle, na rozdíl od experta však neudrhuje odstup ať již z toho důvodu, že se dokáže intenzivněji vcítit do

situace klientů, neboť sám má obdobné autentické zážitky, nebo z toho důvodu, že sám v lokalitě, kde žije většina klientů, také bydlí. Někteří klienti tak mohou být zároveň jeho příbuznými, a tudíž je na rozdíl od experta, který zpravidla po pracovní době lokalitu opouští, místním obyvatelům k dispozici stále.

Doubek, Levínská a Bittnerová (2015) nabízejí jinou typologii. Ačkoliv se zabývají obecněji pracovníky v pomáhajících profesích a nedávají důraz explicitně na sociální pracovníky, je i jejich typologie takzvaných generátorů logiky pomoci hodná pozornosti sociálních pracovníků. Zajímavé je i její porovnání se starším modelem Musila a Navrátila (2002), který zde byl představen.

Doubek, Levínská a Bittnerová (2015) staví typologii na vlastním výzkumném šetření v rámci obcí se sociálně vyloučenými lokalitami. Autoři stanovili tři generátory logiky pomoci, které nazývají systematik, liberál a láska.

Systematik je ten, který nejlépe ví, co je potřeba dělat, kdo potřebuje pomoci, jaká pomoc a jakým způsobem mu má být poskytnuta. Systematik se považuje za znalce, hlavním principem pomoci je dodržování pravidel, ke kterému mají být ti, kteří je nedodržují, donuceni. Systematik je přesvědčen o tom, že pravidla by se měla dodržovat i v situacích, kdy to pro jedince není výhodné – například by nezaměstnaný měl nastoupit do nabízeného zaměstnání, protože „je to správné“, ačkoliv ví, že si tím finančně nepomůže, nebo tím dokonce ztratí. Systematik je ochoten mu případně takovou informaci zamlčet, jenom proto, aby jej přiměl udělat to, co sám považuje za nejlepší, a neohrožil tím svůj vlastní vytyčený cíl. Ačkoliv Doubek, Levínská a Bittnerová (2015) uvádějí, že se systematik od subjektů své péče nedistančuje, z jeho dalších charakteristik je distance zřejmá. Zde je možné identifikovat významný překryv s výše uvedeným vymezením despotické manipulace. Doubek, Levínská a Bittnerová (2015) řadí mezi systematiky zejména zaměstnance místní samosprávy, úředníky, představitele školských institucí, kteří usilují spíše o asimilaci minority tím, že přijme veškerá pravidla nastavená majoritou – či přesněji veškerá pravidla nastavená systematikem jako tím, „kdo ví“ – a tím vlastně minorita zmizí.

Liberál, který je autory spojován zejména s prostředím neziskových organizací, zdůrazňuje svobodnou volbu a rozhodnutí jedince, který sám musí vnímat potřebu změny – pokud tomu tak není, vynucená pomoc by byla neautentická, a tudíž neúčinná. Liberál vychází z profesionálního pojetí, klientům nabízí spolupráci, ale zcela záměrně si od nich udržuje odstup, je pro něj významné téma hranic při práci s klientem, jejichž nedodržení považuje za problematické. Zároveň v souvislosti s formálností pomoci a nutností její administrace zde hraje významnou roli kvantitativní vyjadřování pomoci – spolupráce stojí na definovaných zakázkách, potřebě vykazovat indikátory – ty mohou být někdy absurdně nastavené, a tudíž kontraproduktivní (Doubek, Levínská, Bittnerová, 2015).² V prostředí sociální práce je možné připodobnit liberála k expertovi dle Musila a Navrátila (2002), neboť jeho charakteristiky odpovídají expertnímu pojetí sociálního pracovníka, který klienta provází, ale zároveň respektuje jeho rozhodnutí včetně rozhodnutí jeho služby nevyužívat.

Třetím generátorem logiky pomoci je láska. Pracovníci zastávající tento přístup se dle Doubka, Levínské a Bittnerové (2015) rekrutují z prostředí neziskových organizací i státní správy. Na rozdíl od liberála jejich logika pomoci stojí na identifikaci až ztotožnění se s příjemci pomoci. Představitelé tohoto směru jsou přesvědčeni, že vědí, co příjemci pomoci potřebují, protože s nimi společně tvoří jednu skupinu – vnímají a zdůrazňují společné kolektivní „my“, které, jak jsou přesvědčeni, je legitimizuje k pomoci a zároveň jim dává větší šanci pomáhat efektivně, neboť potřebným – které také zpravidla neoznačují jako klienty – nejlépe rozumí. Autoři tento model

² Autor při neformálních rozhovorech se sociálními pracovníky mnohokrát slyšel o tlacích na sociální pracovníky, aby ve službě udrželi klienty, kteří by ji již nepotřebovali, nebo aby nabízeli klientům další služby stejné organizace, aby se mohli lidé stát indikátory i jiných spřízněných služeb. K tomu bohužel vede situace, kdy jsou služby kontrolovány a hodnoceny na základě kvantitativních ukazatelů a jako úspěšnější pak vypadá ta organizace, která dodá výkaz z více indikátory.

spojují s romskou etnicitou, neboť za jeho nositele považují pracovníky, kteří se sami za Romy označují. Pracuje se zde s tématem odlišnosti Romů od ostatních obyvatel, protagonisté tohoto přístupu se sami za Romy označují a za Romy označují i ty, kterým má být pomáháno. Romové dle nich zažívají krivdu, jelikož jsou v nerovném postavení vůči majoritě a toto nerovné postavení je vnímáno zároveň jako nespravedlivé. Generátor logiky pomoci nazvaný jako láska může zahrnovat jak spojence, tak vůdce z hlediska typologie Musila a Navrátila (2002). Již výše jsem spojence i vůdce v prostředí sociálně vyloučených lokalit označil za spíše aktivistické pojetí pomoci, čemuž generátor „láska“ rovněž odpovídá.

Lze dovozovat, že představené typologie zachycují poměrně reálně sociální práci v sociálně vyloučených lokalitách v České republice. Dovožuji toto tvrzení z výše představeného rozboru těchto dvou typologií, které, ač vytvořené v jiném čase, sledující jiný cíl a užívající jinou terminologii, dospěly k velice podobným typologiím, a je tedy pravděpodobné, že se autorům podařilo zachytit všechny možné typy pracovníků působících v sociálně vyloučených lokalitách. Co z toho tedy vyplývá pro sociální pracovníky? Ačkoliv každá typologie má své omezení a ideální typy se v praxi příliš nevyskytují, může každý sociální pracovník na základě těchto typologií identifikovat vlastní převažující tendence a vlastní logiku pomoci. Uvědomění si přístupu, ze kterého (třeba bezděčně) vychází, může vést k jeho vědomé reflexi, aktivnímu využívání silných stránek a eliminaci limitů. Doubek, Levínská a Bittnerová (2015) rovněž uvádějí, že pozice, kterou pracovník zastává, se v průběhu času může měnit – například se změnou zaměstnavatele.

Dosud zde byly diskutovány různé přístupy, ze kterých vychází sociální pracovníci a které přispívají k rozdílnosti jejich pohledů na problematiku sociálně vyloučených lokalit a tím také ke vzájemným nesouladům v jejich představách o roli sociální práce při řešení tématu i vzájemnému nesouhlasu s podobami sociální práce, kterou vykonávají sociální pracovníci z jiných organizací. Dále bude věnována pozornost teorii Johna Piersona (2010), který formuluje pět takzvaných stavebních kamenů sociální exkluze. Tyto stavební kameny mohou být stmelujícím prvkem sociálních pracovníků reprezentujících různé výše analyzované přístupy, neboť v rámci jednotlivých „kamenů“ mohou najít uplatnění různé perspektivy i různé metody sociální práce, které se tak mohou vhodně doplňovat a nemusí si pouze konkurovat. Ačkoliv jednotlivé Piersonovy „kameny“ neobsahují nic zcela revolučního a řada doporučení je v nějaké podobě v České republice realizována, na což bude dále také poukazováno, zásadní přínos vnímám právě v provázanosti a společném cíleném uplatňování všech „kamenů“ současně, čímž může dojít právě k již zmíněnému uplatnění různých přístupů dosud fungujících paralelně vedle sebe, nebo někdy i proti sobě, čímž je snižován potenciál lidí a organizací věnujících se problematice.

PIERSON A STAVEBNÍ KAMENY PRO ŘEŠENÍ SOCIÁLNÍ EXKLUZE

Pierson (2010) představuje pět tzv. stavebních kamenů („building blocks“) řešení sociální exkluze. Mezi tyto stavební kameny řadí: Za prvé, maximalizaci zdrojů a ochranu sociálně potřebných jedinců a rodin. Za druhé, posilování sociálních podpor a sítí. Za třetí, partnerskou spolupráci agentur a lokálních organizací. Za čtvrté, vytvoření nástrojů pro efektivní participaci místních obyvatel a jejich organizací. Za páté, zaměření na sousedství a komunitní praxi. Tyto stavební kameny poskytují obecný rámec aplikovatelný pro sociální práci v různých podobách. V následujícím textu představím blíže jednotlivé stavební kameny a propojím je s podmínkami a situací v České republice.

Maximalizace zdrojů

Pierson (2010) obecně tvrdí, že většina těch, kteří využívají služeb sociálních pracovníků, jsou lidé, které je možné označit za chudé. V prostředí sociálně vyloučených lokalit toto platí jednoznačně. Zdejší populace jako celek je možné pojímat jako chudé minimálně co se týče konceptu relativní chudoby. V některých případech je možné najít i příklady chudoby absolutní, tedy lidí, kteří nemají

dostatek zdrojů pro zajištění základních životních potřeb (Mareš, 2006). Sociální pracovníci pomáhají lidem kromě jiného právě s hledáním zdrojů využitelných pro zvýšení jejich příjmů, proto by se měli být schopni vyznat v systému možné pomoci a jeho aktualizacích (Pierson, 2010). Dle Piersona (2010) nevyužívá řada lidí pomoci a podpory přicházející ve formě různých dávek ať už proto, že se v systému nejsou schopni sami orientovat a nejsou schopni identifikovat, na jakou dávku a za jakých podmínek by mohli mít nárok, nebo proto, že systém vyřizování dávek je odrazující. O složitosti a nepřehlednosti systému dávek pro obyvatele vyloučených lokalit hovoří například Moravec (2006), který úspěch či neúspěch při žádosti o dávku přirovnává z perspektivy obyvatel lokalit k počasí, nebo Steiner (2004), který jej přirovnává k loterii. V obou případech tedy k něčemu, co je naprosto mimo vůli a možnosti ovlivnění ze strany žadatele. Obyvatelé vyloučených lokalit pak žádají o různé dávky nikoliv na základě informovanosti o jejich relevantnosti, ale na základě zkušeností svého okolí – pokud se na někoho ze známých „usmálo štěstí“ a získal nějakou dávku, usilují o její získání následně i ostatní, bez ohledu na možnost reálného úspěchu³. O strategiích sociálních pracovníků při řešení dilematu mezi množstvím klientů a kvalitou služeb, které vedou k odrazení části klientů, výstižně referuje Musil (2004). Mezi tyto strategie patří například vytváření front nebo zvýšené náklady na využití služby, což v praxi znamená, že člověk je nucen pro získání dávky čekat, někdy i opakovaně, dlouhou dobu, než se dostane k příslušnému úředníkovi, který se bude jeho příběhem zabývat. Případně, pokud jej čekání neodradí, je po něm požadováno dodání dalších dokumentů potřebných pro rozhodnutí o dávce, což člověku způsobuje další náklady časové, případně i finanční, a je spojeno s další návštěvou úřadu a dalším vyčkáváním v dlouhé frontě. Obdobné strategie však nejsou doménou jen sociálních pracovníků. Vaňková (2008) popisuje strategii, kterou nazývá „systém brána“ v práci policie, kde je člověk přeposílán mezi různými osobami či služebnami, opakovaným čekáním a odpovídáním na totožné otázky různým osobám často nakonec zcela odrazen od svého zamýšleného podání.

Pierson (2010) formuluje 3 cíle pro sociální pracovníky při usilování o maximalizaci příjmů jejich klientů v prostředí sociální exkluze. Za prvé, orientovat se v různých systémech využitelných pro zvýšení příjmů a schopnost je vhodně kombinovat. Za druhé, pomoci se vstupem na trh práce a kombinaci příjmů ze zaměstnání a z dávek. Sociální pracovník by také měl svým klientům ukazovat další (nefinanční) benefity vstupu na pracovní trh, zejména sociální kontakty. Za třetí, přístup k možnostem podpory stoupá se statusem, a proto je třeba klientům pomáhat k sociálnímu vzestupu. Mareš (1999) v této souvislosti hovoří o „deserving“ a „undeserving“ chudých, čili o těch, kteří jsou hodni podpory ze strany společnosti, a těch, kteří takové podpory hodni nejsou. Zde může hrát v českém prostředí roli připisovaná etnicita. Lidé, kteří jsou okolím vnímáni jako Romové, jsou bez ohledu na cokoliv dalšího některými zaměstnavateli nebo pronajímateli bytů automaticky považováni za „undeserving“ a jsou odmítáni coby potenciální zaměstnanci či nájemníci. To pochopitelně komplikuje sociálním pracovníkům snahu o maximalizaci zdrojů. Je nepřijatelné, pokud diskriminační praktiky uplatňuje jakýkoliv subjekt, obzvláště problematické však je, pokud se k takovým postojům uchylují subjekty státní správy nebo místní samosprávy. Řešení tématu zdrojů musí probíhat ve vzájemné provázanosti, neboť zadluženému člověku se vstup na primární trh práce nevyplácí, a tudíž podpora při hledání zaměstnání bez návaznosti na řešení dalších oblastí (dluhy, bydlení, apod.) se stává neefektivní.

Posilování sociálních sítí

Pierson (2010) doporučuje sociálním pracovníkům, že by měli lidem pomáhat s mapováním sítí, které mají k dispozici, a jejich posilováním. Přirozené sítě sociálních kontaktů jsou důležitým zdrojem každého člověka, který mu pomáhá nejen při řešení náročných životních situací. Pierson

³ Autor této stati má zkušenost s tím, kdy poté, co byl jednomu obyvatele sociálně vyloučené lokality přiznán starobní důchod, jelikož splnil náležitosti pro jeho získání, žádosti o starobní důchod následně podala většina obyvatel téže lokality – včetně dvacetiletých.

(2010) se zmiňuje o dvou typech sociálních sítí, které nazývá „nettings for getting by“ a „nettings for getting ahead“. První typ představuje spíše uzavřené sítě každodenního kontaktu zahrnující rodinu, přátele, sousedy. Jsou to lidé, které zpravidla člověk může oslovit s žádostí o pomoc například při hlídání dětí, péči o nemocného člena domácnosti, s poskytnutím malé půjčky, nebo kteří se také vzájemně účastní na rodinných oslavách a jiných událostech. Druhý typ „slabších“ sítí se projevuje řidšími, spíše epizodickými vazbami mimo rodinu, přátele a bezprostřední sousedství. Zároveň ale Pierson (2010) hovoří o síle slabých vazeb, které zpravidla člověku nepomáhají se zajištěním běžného chodu domácnosti, ale poskytují mu cenné informace o pracovních či vzdělávacích příležitostech, o možnosti získání kvalitního bydlení. Jedná se o přemostující sociální kapitál, který poskytuje přístup k institucím a na pracovní trh, který Pierson (2010) vyjadřuje spojením „někdo zná někoho“. Právě tyto slabé vazby u lidí v sociálně vyloučených lokalitách chybějí, resp. zde dva výše uvedené typy vazeb splývají. Sítě lidí v sociálně vyloučených lokalitách se tak skládají převážně z osob v obdobné sociální situaci obývajících tutéž nebo jinou vyloučenou lokalitu. Tím je oslabena ona zmiňovaná síla slabých vazeb, která jinak spočívá třeba právě ve zprostředkování zaměstnání. Ovšem skládá-li se sociální síť dlouhodobě nezaměstnaného člověka převážně či výhradně z lidí, kteří se rovněž potýkají s dlouhodobou nezaměstnaností, je jejich využitelnost pro získání zaměstnání mizivá.

Svoboda (2010) upozorňuje na situaci, kdy děti ze sociálně vyloučené lokality dochází společně do jedné školy, kde se setkávají opět s dětmi ze stejného prostředí. Tím klesá kvalita výuky, kterou rodiče dětí ani nevyžadují, a ti, kteří vyžadují, přehlásí své dítě na jinou školu a daná škola se stává školou segregovanou, která navíc, pokud jsou žáci takové školy vnímáni okolím jako Romové, či pokud jsou dokonce právě pro svou vnímanou odlišnost směřováni právě do této jedné školy, získává pomyslné symbolické označení jako škola „romská“. Zároveň dochází k tomu, že děti ze sociálně znevýhodněného prostředí se ve školním prostředí nesetkávají s dětmi z prostředí jiného, se kterými by mohly navázat osobní vazby a které by pak mohly tvořit jejich „nettings for getting ahead“. Kromě toho ještě v nedávné době existovala v některých městech zažitá praxe, kdy děti z vyloučených lokalit docházely či dojížděly do základní školy praktické, kdy docházelo k záměně sociokulturního handicapu, který řada dětí ze sociálně vyloučených rodin při vstupu do školního prostředí má, za handicap mentální⁴.

V této souvislosti také byla Česká republika v roce 2006 odsouzena Evropským soudem pro lidská práva za segregaci přístup vůči romským dětem umístovaným do základních škol praktických. Rozsudek se sice týkal jen konkrétních šestnácti rodin, které žalobu podaly, nicméně bylo možné předpokládat, že daný problém se týká výrazně většího počtu osob (Svoboda, 2010).

Jelikož, jak bylo zmíněno, se sociální sítě obyvatel vyloučených lokalit sestávají téměř výhradně z uzavřených vazeb v rámci rodiny a sousedství („nettings for getting by“), je pro posílení sociálních vazeb, resp. vytvoření vazeb „slabších“ („nettings for getting ahead“) nezbytné pracovat nejen s obyvateli vyloučené lokality, kde se potenciální zdroje takových vazeb nenacházejí, ale působit v rámci širšího lokálního společenství tak, aby docházelo k integraci obyvatel vyloučené lokality s obyvateli jiných částí obce. Integrace, coby oboustranný multidimenzionální proces (Rákoczyová, Pořízková, 2009), vyžaduje zapojení obou částí dosud rozpojeného celku a změny v obou těchto částech tak, aby mohlo dojít ke vzniku kvalitativně nové společné entity. K tomu může docházet v rámci dimenze strukturální (Rákoczyová, Pořízková, 2009) zejména v prostředí škol a pracovních kolektivů, kde se setkávají lidé z vyloučeného i nevyloučeného prostředí společně. Ke snadnějšímu

⁴ Autor má osobní zkušenost s tím, kdy ještě v první dekádě tohoto století v některých konkrétních sociálně vyloučených lokalitách platilo, že sto procent dětí školou povinných zde žijících navštěvuje základní školu praktickou. O tom, že by se jednalo o takto specifickou koncentraci dětí s mentálním handicapem na konkrétním prostoru, nemůže být úvah. Rodina, která se jako první v lokalitě rozhodla posílat své děti do „běžné“ základní školy, čelila obrovskému množství obstrukcí ze strany pracovníků některých pedagogických organizací, kteří se snažili různými strategiemi rodiče od jejich rozhodnutí odradit.

průběhu může dopomáhat například i sociální pracovník působící na základní škole, který napomáhá rodinám dětí s problémy, které nespádají do kompetencí pedagogů, ale které mohou nepříznivě ovlivnit vzdělávání dětí (bytová situace, zadluženost, časté stěhování atd.). V rámci dimenze kulturní (Rákoczyová, Pořízková, 2009) dochází k porozumění normám, hodnotám. Porozumění nutně neznamená přizpůsobení se minoritní skupiny skupině majoritní, to by se již nejednalo o integraci, ale o asimilaci – i ta je v některých oblastech, zejména v oblasti lidských práv, nezbytná, jak se shodují zastánci multikulturalismu (Barša, 1999) i jeho odpůrci (Sartori, 2005), nicméně oblastí, kde je podoba budoucího vzájemného uspořádání vztahů jednotelná, je více. Ostatně již průkopník komunitní práce Samuel Barnett vycházel z předpokladu, že chudí lidé normy a hodnoty střední třídy neznají, a tudíž je nutné je s nimi nejdříve seznámit (Poppo, 2015). Sociální pracovník by zde měl působit na vzájemné porozumění obyvatel dosud vzájemně rozpojených částí obce, kteří mezi sebou mohou mít zakořeněny vztahy založené na lhostejnosti, ale také založené na nevráživosti a otevřeném nepřátelství. Důležitá je zde i role jazyka, který sociální pracovník užívá ve své běžné komunikaci – vyvarování se stigmatizujícím označením cílových skupin (např. „nepřizpůsobiví“ apod.). Interaktivní dimenze integrace (Rákoczyová, Pořízková, 2009) se vyznačuje vzájemnými kontakty mezi majoritní a minoritní populací, tedy mezi obyvateli obce žijícími mimo vyloučené lokality a obyvateli vyloučených lokalit. K interaktivní dimenzi založené na nenucených kontaktech, ke kterým může docházet například v rámci sportovních klubů, kulturních aktivit či soukromých akcí, dochází, až když jsou naplněny výše uvedené dimenze strukturální a kulturní. Těžko si lze představit, že by se při neformálních příležitostech spontánně setkávali lidé, kteří jsou si vzájemně lhostejní, kteří „ty druhé“ považují za nebezpečné nebo zvrácené. K dimenzi identifikační (Rákoczyová, Pořízková, 2009), která obsahuje psychologický rozměr, kdy příslušníci dvou dříve rozpojených částí – majority a minority, nevyloučených a vyloučených – přestávají rozlišovat mezi „těmi druhými“ a svou vlastní skupinou a spontánně rozšiřují své solidární pole (Alexander, 2006) na skupinu dříve vnímanou jako odlišnou, dochází zpravidla až po dlouhodobém setkávání se a poznávání majority a minority. V myslích lidí v obci tak mizí představa o různých komunitách obývajících obec a všichni obyvatelé obce jsou vnímáni coby jedna entita, jedna komunita.

Posilování sociálních sítí může reálně ohrožovat neochota obyvatel nevyloučených částí města setkávat se s lidmi z území vnímaných jako sociálně vyloučené lokality. V některých obcích může mít tato polarizace opět etnické konotace neochoty setkávat se s lidmi vnímanými jako Romové. Významnější potíže mohou nastávat tam, kde jsou lokality výrazně prostorově segregovány a přirozených příležitostí pro sdílení určitého prostoru je výrazně méně. Negativně na vytváření vzájemných vztahů mezi „vyloučenými“ a „nevyloučenými“ mohou působit i některá vyjádření politiků na místní i celostátní úrovni, která podporují (další) segregaci či dezintegraci.

Vytváření partnerství lokálních organizací

Sociální vyloučení je fenomén, který zasahuje řadu stránek života člověka a k řešení sociálního vyloučení nestačí aktivita samotného jedince, který se do sociálního vyloučení dostal. Jelikož jsou problémy sociálně vyloučených lokalit hluboce zakořeněné, k jejich překonání nestačí ani samostatná činnost jedné organizace, ale je nutné činnosti různých organizací provázet, neboť mnohostranná povaha sociální exkluze a vzájemně provázané sociální problémy vyžadují koordinaci a společné přístupy napříč řadou služeb (Pierson, 2010). Lokální partnerství sdružuje organizace různého charakteru – veřejné, občanské, privátní – i neformální uskupení občanů, kteří společně formulují a prosazují cíle. Poppo (2015) hovoří o takovém postupu jako o komunitním organizování. Šip a Jindrová (1998) zdůrazňují takzvané komunitní koalice, které se sdružují na úrovni města a formulují společné průřezové cíle, které jsou akceptovatelné a realizovatelné z pohledu všech zapojených subjektů. Každý z partnerů je pak zodpovědný za určitou část strategie a její implementace (Pierson, 2010). V České republice se o tento přístup snaží například Agentura pro sociální začleňování, která za pomoci lokálních konzultantů vytváří lokální partnerství různých

subjektů právě v obcích, které se potýkají s fenoménem sociálně vyloučených lokalit a mají o spolupráci s Agenturou zájem. Obtížně řešitelná je problematika komunitního organizování, vytváření komunitních koalic či lokálních partnerství v obcích, kde místní rada či zastupitelstvo neprojevují o řešení tématu zájem, neboť úspěšnost aktivit realizovaných v obci s pasivním či přímo odmítavým postojem jejich oficiálních představitelů je diskutabilní (Vašat, 2017).

Doubek, Levínská, Bittnerová (2015) zároveň poukazují na fakt, že efektivní spolupráci na lokální úrovni brání konkurence mezi jednotlivými organizacemi, které soupeří o granty, legitimitu a možnost služby poskytovat. Autoři zároveň poukazují na paradox permanentního nedostatku kapacit pro poskytování služeb v sociálně vyloučených lokalitách na jedné straně a existujícího konkurenčního prostředí na straně druhé. Soupeření ale nemusí probíhat jen o finanční prostředky, ale rovněž o jazyk a pojmy, kterými má být problém popisován. Janebová (2014) k tomu poznamenává, že nekonečné soupeření mezi sociálními pracovníky a jejich zaměstnavatelskými organizacemi vede k jejich vyčerpání v tom smyslu, že nemají kapacity věnovat se ničemu jinému než přímé případové práci, na niž získali grant a kterou musí vykázat.

Podpora participace

Pierson (2010) tvrdí, že historicky mají centrální i lokální vlády tendenci upřednostňovat tzv. „top – down“ přístup při vytváření opatření, kdy se spoléhají na představy o neomylnosti profesionálních expertiz a byrokratických procedur. To dle Piersona (2010) podporuje další stigmatizaci a bezmocnost vyloučených lidí. Úlohou sociálních pracovníků by tak mělo být podporovat vytváření platform občanů pro participaci. Mareš (2007) tvrdí, že v přístupu obcí při řešení tématu sociální exkluze převažuje představa, že vyloučení je vlastním problémem vyloučených, a řešení je hledáno ve změně na straně vyloučených nebo v jejich přesunu do jiné obce. To odpovídá morálnímu diskursu dle Levitas (2005).

Participace občanů má dle Piersona (2010) probíhat při diskusích, plánování, uspořádávání služeb a programů. Jedním z možných nástrojů, který takový prostor pro participaci může nabídnout, je komunitní plánování, které je realizováno na úrovni krajů, obcí, případně i jiných celků, jako jsou svazky obcí nebo mikroregiony (Pilát, 2015). Výhradou ale může být, že umožňuje aktivní dlouhodobé zapojení v rámci koordinačních skupin pouze omezenému počtu osob a i tak je obecně problémem v mnoha obcích zástupce některých cílových skupin pro zapojení do procesu komunitního plánování získat. Toto je typické právě pro lidi žijící v sociálně vyloučených lokalitách. Je možné spekulovat o tom, zda je to zapříčiněno přílišnou formálností procesu, kde laický účastník nevidí přímou vazbu mezi vlastním zapojením a praktickými změnami v životě, nebo nedostatečnou snahou manažerů při oslovování a zapojování jednotlivých členů do koordinačních skupin.

Pro podporu participace lidí a skupin, které dosud se zapojováním do veřejného dění nemají zkušenosti, lze využít například modelu komunitního rozvoje nebo komunitní akce (Popple, 2015). Komunitní rozvoj vede jednotlivé skupiny uvnitř komunity či lokálního společenství k artikulaci vlastních priorit. Sociální pracovník pomáhá lidem učit se řešením problému, který sami identifikovali. Pracovník vystupuje v roli facilitátora (Popple, 2015). Dle Schuringy (2007) napomáhá komunitní rozvoj při změně pasivního postoje a kultury závislosti. Ferguson a Stoutland (1999) uvádějí tři důvody pro rostoucí zapojování lidí ze znevýhodněných čtvrtí do participativních rozvojových aktivit. Za prvé, rostoucí úroveň participace zajišťuje, že budou vyjádřeny potřeby místních obyvatel přímo a nebude se jednat o cíle vytvářené dle zájmů poskytovatelů organizací nebo místních úřadů. Za druhé, místní obyvatelé si mohou vytvářet dovednosti a budovat důvěru, což jim pomáhá efektivněji artikulovat jejich potřeby a požadavky. Za třetí, místní obyvatelé se učí participovat efektivněji, jejich zkušenosti jim zase pomáhají rozvíjet dovednosti pro další úspěšnou spolupráci na řešení místních problémů. Komunitní rozvoj bývá zároveň někdy předmětem kritiky za to, že začleňuje členy komunit, vůči nimž je užíván, do podrízených pozic (Popple, 2015).

Komunitní akce vychází z radikální sociální práce a snaží se o změnu ve stávajícím rozložení moci, které je vnímáno jako nespravedlivé. Sociální pracovník je zde vnímán jako spojenec klientů, který

společně s nimi usiluje o změnu (Popple, 2015). Aktivní užití přístupu komunitní akce může být kromě jiného limitováno možnými střety zájmů. Sociální pracovník, od kterého mohou jeho klienti v sociálně vyloučené lokalitě očekávat, že jim pomůže při prosazování zájmů i za cenu aktivního poukazování na opresi způsobovanou lokálními politiky a jejich rozhodnutími, může být právě na těchto lokálních politických představitelích nepřímo závislý tím, že jeho zaměstnavatelská organizace potřebuje pro své fungování finanční prostředky z obecního rozpočtu – vůbec nemluvě o situaci, kdy by zaměstnavatelem sociálního pracovníka byla přímo obec. V některých obcích situaci komplikuje i výše zmíněná konkurence mezi poskytovateli, kdy poskytovatelé vnímají, že pokud se dostanou s obcí, potažmo krajem, do sporu, mohou být nahrazeni organizací jinou, „poslušnější“. Podpora participace obyvatel na řešení vlastní situace je z dlouhodobé perspektivy efektivní, nicméně je časově a organizačně náročnější než odborné definování potřeb příslušných cílových skupin, které může být s argumentem úspory času někdy upřednostňováno.

Zaměření na sousedství

Prostředí, kde člověk žije, jej silně ovlivňuje. Tzv. efekt sousedství (effect of neighbourhood) člověka silně ovlivňuje a tento vliv může být pozitivní a podporující, poskytující zdroje, nebo také destruktivní (Pierson, 2010). Pierson (2010) zdůrazňuje význam dlouhodobé systematické participace v sousedských strukturách pro zvyšování kvality života. Uvádí, že ve čtvrtích s vyšší mírou zapojení se do občanského života, ať již formou dobrovolnictví, nebo členství v místních spolecích, se zvyšuje celkový pocit sepectí lidí s místem i s dalšími lidmi v sousedství. Lidé v sociálně vyloučených lokalitách se zpravidla do těchto činností nezapojují, neangažují se v klíčových institucích občanské společnosti, jako jsou církve, politické strany, spolky (Mareš, 2007). Lidé obývající znevýhodněné oblasti jsou často spojováni s fenomény jako drogy, vysoká míra kriminality, neexistující pracovní příležitosti nebo chudé školy odpovídající místu, kde se nachází (Pierson, 2010). V místech s fungující občanskou společností, sociálními vazbami a službami se vytváří trvalejší a silnější pouto lidí k místu, ve kterém žijí. To neplatí v sociálně znevýhodněných čtvrtích, kde nejsou lidé vázáni k místu, ale k sociálním sítím (Livingston, Bailey, Kearns, 2008). Ty se však skládají, jak již bylo zmíněno výše, téměř výhradně ze sítí uzavřených, které mohou člověku pomoci například se zajištěním chodu domácnosti nebo rozdělením péče o potřebné členy domácností, nejsou však zdrojem příležitostí využitelných pro překonání sociální exkluze.

Toušek (2018) zmiňuje migraci jako jeden z významně negativně vnímaných fenoménů spojených se sociálně vyloučenými lokalitami. V některých lokalitách dochází k ostré polarizaci mezi tzv. „starousedlíky“ a „migranty“, tedy lidmi, kteří do lokality přicházejí zvnějšku. „Starousedlíky“ jsou pak tito „migranti“ vnímáni vesměs negativně a jsou, ať již právem, či nikoliv, spojováni s kriminalitou a sociální patologií. U „starousedlíků“ lze předpokládat vytvoření určité vazby k místu⁵, u „migrantů“, kteří po čase místo opět opouští a stěhují se pravděpodobně do jiné lokality, je téma vztahu k místu bezpředmětné, pokud zůstanou ve statutu „migrantů“ střídajících různá bydliště v rámci různých měst i krajů, v závislosti na aktuálních možnostech a dostupných zdrojích. Pro porozumění vlivu prostředí na lidi v sociálně vyloučených lokalitách je využitelná studie Wilsona a Kellinga (1982) představující tzv. teorii rozbitých oken. Ta hovoří o tom, že pokud je v určitém veřejném prostoru tolerován vznik nepořádku (což je dobře ilustrovatelné právě na rozbitých oknech), utváří se v potenciálních pachatelích dojem, že daný prostor není pod kontrolou a dohledem, a tudíž je další devastace prostoru možná a zůstane nepostřehnutá. V mnoha sociálně vyloučených lokalitách lze skutečně pozorovat různé příznaky teorie rozbitých oken, a to ať již v podobě právě přibývajících počtu rozbitých oken, nebo nelegálních skládek odpadu umístěných na různých místech, které nejsou-li příslušnými orgány řešeny, stále nabývají na objemu, neboť se

⁵ U některých území, dnes označovaných jako sociálně vyloučené lokality, je běžné, že zde někteří obyvatelé žijí již po několik generací.

stane odhazování odpadků na takto vzniklou skládku samozřejmostí.⁶ Rovněž Zimbardo (2014) se zmiňuje o pokusu, kdy byl osobní automobil zaparkován a ponechán na místě bez dohledu v jednom případě v „lepší“ čtvrti s fungující sociální kontrolou ve veřejném prostoru a ve druhém případě ve čtvrti, která byla vnímána jako problematická. Zatímco v prvním případě zůstalo auto i po několika týdnech bez povšimnutí, v druhém z něj postupně začaly mizet jednotlivé součásti, což bylo signálem pro ostatní, že není pod kontrolou a „je volně k dispozici“, takže bylo během několika týdnů zcela zdemolováno. Pospěch (2015) zdůrazňuje roli veřejného prostoru pro utváření sociálních kontaktů lidí. Veřejný prostor je místem pro utváření a stvrzování identit a zároveň místem, kde je praktikována demokratická politika.

Pierson (2010) upozorňuje, že není pravidlem, že by obyvatelé znevýhodněné čtvrti nutně museli tvořit jednotlou komunitu. Zmiňuje, že komunita místních obyvatel (jež je často coby komunita vnímána zvnějšku obyvateli jiných částí obce) nemusí existovat coby samostatná entita. Zároveň může být komunita vymezená společným prostorem velice heterogenní, co se týče zájmů a preferencí jejích obyvatel. Proto je důležité poznat konkrétní společenství, se kterým sociální pracovník začíná pracovat, neboť, jak již bylo pojednáno výše, obyvatelé některé lokality mohou tvořit svěbytnou komunitu se vzájemně provázanými vazbami, zatímco jinde se může jednat jen o shluk jedinců či rodin shodou okolností se octnuvších na jednom místě.

Sociální pracovník by zároveň měl vnímat prostor, ve kterém jeho klienti žijí, a proměny, ke kterým v rámci veřejného prostoru a jeho využívání dochází. Sanovaný prostor po nelegální skládce nebo uvolněný prostor po zbořeném domě může být využit pro setkávání místních obyvatel a jiné společné aktivity, které si budou realizovat místní obyvatelé. K tomu však často potřebují impuls a podporu zvnějšku, kterou jim může poskytnout právě sociální pracovník.

Zde může být výrazným limitem skladba vlastníků nemovitostí v obci. Je-li jako problém v obci vnímána migrace a častá fluktuace obyvatel ve vyloučených lokalitách a obec nemá na daný fenomén žádný vliv, neboť se v minulosti zbavila veškerého svého bytového fondu, je obtížné snažit se o budování vztahu k místu a ke svým sousedům u lidí, kteří předpokládají, že stávající bydliště je pro ně pouze dočasnou zastávkou. Obtížně se samozřejmě v této situaci pracuje i s ostatními obyvateli obce, kteří jsou nuceni zvykat si neustále na nové sousedy, které navíc vnímají ze své perspektivy jako problematické. Obce, které se zbavily veškerého svého bytového fondu, se tak de facto zbavily i možnosti (spolu)vytvářet nějakou obecní bytovou politiku a tato zůstává mnohdy plně v rukou privátních subjektů.

ZÁVĚR

Tato stať se pokusila najít odpověď na otázku: Jaké jsou možnosti a limity využití vybraných přístupů sociální práce v sociálně vyloučených lokalitách v České republice? Vedle sebe zde byly představeny přístupy liberální a multikulturní, pluralistický a radikální. Dále byly představeny jednotlivé stavební kameny sociálního začleňování dle Johna Piersona (2010) a jejich možná aplikace v prostředí České republiky.

Liberální přístup může být spatřován jako výhodný v tom, že nahlíží na každého jedince jako na individualitu nezatíženou skupinovými charakteristikami prožívanými či zvnějšku přisouzenými.

⁶ Autor se opakovaně setkal s praxí, kdy obec odstranila z vyloučené lokality všechny nádoby na odpad s argumentací, že obyvatelé dluží městu za svoz odpadu, a nebude tedy tolerovat užívání popelnic či kontejneru bez řádného hrazení poplatků. V důsledku tohoto postupu pak obyvatelé odhazovali odpad na volná prostranství v okolí domů nebo do sklepních prostor obytných domů, což následně vedlo k problematické hygienické situaci, která se stávala neudržitelnou, a obec ji nakonec stejně musela řešit nákladným čištěním a sanací poškozených prostor. Zároveň se autor setkal se situací, kdy do sociálně vyloučené lokality vyváželi a volně odhazovali odpad i lidé z jiných částí města, kteří s lokalitou neměli nic společného a v místě, kde sami žili, by si nic takového jistě nedovolili. Ve vyloučené lokalitě, kde byl veřejný prostor „bez kontroly“, to však považovali za neproblematické.

Na druhou stranu se totéž může v některých situacích jevit jako limitující, neboť pracujeme-li s každým člověkem jednotlivě, obtížně můžeme podporovat prosazení změn na strukturální úrovni, pokud nebudeme uvažovat o definování společných potřeb a zájmů. Oproti tomu multikulturní přístup umožňuje obranu kolektivních práv, nicméně zde zase hrozí přisuzování určité identity (například etnické) a z ní odvozených znaků i lidem, kteří o to nestojí, aniž by k tomu měli příležitost se vyjádřit. Pro zvolení optimálního přístupu je pro sociálního pracovníka nutné dobré poznání lokality, do které vstupuje. Některé sociálně vyloučené lokality skutečně mohou být vzájemně provázanými komunitami, jiné ale nikoliv. Pro některé obyvatele lokalit může být významná jejich etnická identita, pro jiné je toto téma nezajímavé.

Sociální pracovníci v sociálně vyloučené lokalitě se zpravidla musí vypořádat (i když ne vždy si to musí uvědomovat) s ovlivněním pluralistickým a radikálním přístupem. Zastánci pluralistických přístupů mohou rychleji dosáhnout úspěchu při řešení konkrétních zakázek a začleňování klienta do společnosti, mohou ale nedostatečně reflektovat nepřiměřené požadavky okolí na své klienty, a snažit se je tak přizpůsobit systému fungujícímu například na opresivních základech. Oproti tomu zastánci radikálních přístupů se mohou příliš soustředit na strukturální podmínky a méně pozornosti věnovat specifikům jednotlivců. Umístění sociálního pracovníka na pomyslném kontinuu mezi těmito dvěma krajními póly do značné míry předurčuje organizace, která sociálního pracovníka zaměstnává. Na druhou stranu sociální pracovníci svou každodenní práci a svým přístupem k řešení dilematických situací spoluutvářejí kulturu jejich zaměstnavatelské organizace. Sociální pracovník by také měl být schopen reflektovat, co jej k pomoci lidem v sociálně vyloučených lokalitách vede a jakým způsobem pracuje (ztotožňuje se se svými klienty, nebo se od nich distancuje, snaží se jim porozumět, nebo je k něčemu nutit). Pracovníci zastávající různé přístupy mohou být velice kritičtí k těm, kteří zastávají přístupy odlišné. To se nemusí týkat jen jednotlivých pracovníků, ale i organizací působících na poli sociální práce v sociálně vyloučených lokalitách, které se tak vzájemně nevnímají jako partnerské, ale jako konkurenční a obviňují zastánce jiných perspektiv z neefektivnosti.

Dále zde byla věnována pozornost jednotlivým „stavebním kamenům“ sociálního začleňování. Možnosti využití a jejich limity v prostředí lokalit v České republice byly zmíněny výše v textu u jednotlivých bodů. Zde bych jen zdůraznil, že aby byly všechny „kameny“ skutečně efektivní, je potřeba, aby fungovaly ve vzájemné provázanosti. To je dáno složitostí samotného fenoménu sociálního vyloučení, který se skládá z řady problémů, které by byly jednotlivě relativně snadno řešitelné, ale zásadním problémem se stávají společným spolupůsobením. I řešení tedy musí být komplexní a zasahovat celou škálu problematických situací. Například samotné řešení nedostatku zdrojů nevede k úspěchu, pokud není navázáno na posilování sítí a není provázáno s místním sousedstvím.

Budu rád, pokud text poslouží k otevření diskuse k tématu přístupů užívaných sociálními pracovníky v sociálně vyloučených lokalitách i k dalšímu zkoumání možné efektivnější koexistence těchto vzájemně konkurenčních přístupů. Stejně tak budu rád za další rozvinutí diskuse nad stavebními kameny sociálního začleňování a jejich využití v prostředí České republiky.

POUŽITÉ ZDROJE

- ALEXANDER, J. C. 2006. Ústřední solidarita, etnická okrajová skupina a sociální diferenciacie. In: MARADA, R. (Ed.). *Etnická různost a občanská jednota*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 49–71.
- BARŠA, P. 1999. *Politická teorie multikulturalismu*. Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- BARŠOVÁ, A., BARŠA, P. 2005. *Přistěhovalectví a liberální stát: imigrační a integrační politiky v USA, západní Evropě a Česku*. Brno: Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity.

- BAUMAN, Z. 2003. *Svoboda*. Praha: Argo.
- ČADA, K. 2015. *Analýza sociálně vyloučených lokalit*. Praha: GAC.
- DOUBEK, D., LEVÍNSKÁ, M., BITTNEROVÁ, D. 2015. *Pomoc a pořádek. Kulturní modely v pomáhajících profesích*. Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze.
- FERGUSON, R., STOUTLAND, S. 1999. Reconceiving the Community Development Field. In: FERGUSON, R., DICKENS, W. (Eds.). *Urban Problems and Community Development*. Washington, DC: The Brookings Institution, 33–76.
- GABAL, I. 2006. *Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti*. Praha: GAC.
- HARTL, J. 1997. *Komunita občanská a komunita terapeutická*. Praha: SLON.
- HIRT, T. 2005. Svět podle multikulturalismu. In: HIRT, T., JAKOUBEK, M. (Eds.). *Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 9–76.
- JAKOUBEK, M. 2004. *Romové – konec (ne)jednoho mýtu*. Praha: Socioklub.
- JANEBOVÁ, R. 2014. *Kritická sociální práce*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- JENKINS, R. 2014. *Social Identity*. London: Routledge.
- LEVITAS, R. 2005. *The Inclusive Society? Social Exclusion and New Labour*. Basingstoke: Macmillan.
- LIPSKY, M. 1980. *Street Level Bureaucracy: Dilemmas of the Individual in Public Services*. New York: Russel Sage Foundation.
- LIVINGSTON, M., BAILEY, N., KEARNS, A. 2008. *People's Attachment to Place: The Influence of Neighbourhood Deprivation*. Coventry: Chartered Institute of Housing.
- MAREŠ, P. 1999. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- MAREŠ, P. 2006. Social Exclusion and Social Inclusion: the Czech Perspective. In: SIROVÁTKA, T. (Ed.). *The Challenge of Social Inclusion: Minorities and Marginalised Groups in Czech Society*. Brno: Barrister & Principal, 11–35.
- MAREŠ, P. 2007. Co s konceptem sociální exkluze v české společnosti? In: MAREŠ, P., HOFÍREK, O. (Eds.). *Sociální reprodukce a integrace: ideály a meze*. Brno: Masarykova univerzita, 11–23.
- MORAVEC, Š. 2006. Nástin problému sociálního vyloučení romských populací. In: HIRT, T., JAKOUBEK, M. (Eds.). *Romové v osídlech sociálního vyloučení*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.
- MUSIL, L., NAVRÁTIL, P. 2002. Přístupy k práci s menšinami. In: SIROVÁTKA, T. (Ed.). *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice*. Brno: Masarykova univerzita a Nakladatelství Georgetown, 263–290.
- MUSIL, L. 2004. „Ráda bych Vám pomohla, ale...“: dilemata práce s klienty v organizaci. Brno: Marek Zeman.
- PIERSON, J. 2010. *Tackling Social Exclusion*. London: Routledge.
- PILÁT, M. 2015. *Komunitní plánování sociálních služeb v současné teorii a praxi*. Praha: Portál.
- POPPLE, K. 2015. *Analysing Community Work. Its Theory and Practice*. Maidenhead: Open University Press.
- POSPĚCH, P. 2015. *Od veřejného prostoru k nákupním centrům. Svět cizinců a jeho regulace*. Praha: Sociologické nakladatelství, 23–34.
- RÁKOCZYOVÁ, M., POŘÍZKOVÁ, H. 2009. Sociální integrace přistěhovalců – teoretická východiska. In: RÁKOCZYOVÁ, M., TRBOLA, R. (Eds.). *Sociální integrace přistěhovalců v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- SARTORI, G. 2005. *Pluralismus, multikulturalismus a přistěhovalci*. Praha: Dokořán.
- SCHURINGA, L. 2007. *Komunitní práce a inkluze Romů*. Ostrava: Radovan Goj.
- SIP, D., JINDROVÁ, P. 1998. *Komunitní organizování na Slovensku a v Čechách*. Přerov: Centrum pro komunitní práci.
- STEINER, J. 2004. Ekonomie sociálního vyloučení. In: JAKOUBEK, M., HIRT, T. (Eds.). *Romové: kulturologické etudy*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 218–229.

- SVOBODA, Z. 2010. Pedagogické etnobryle aneb tanec mezi hady. In: SVOBODA, Z., MORVAYOVÁ, P. et al. *Schola excludus*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 49–89.
- TOUŠEK, L. 2006. Kultura chudoby, underclass a sociální vyloučení. In: HIRT, T., JAKOUBEK, M. (Eds.). *Romové v osidlech sociálního vyloučení*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 288–321.
- TOUŠEK, L. 2018. *Labyrintem zločinu a chudoby: kriminalita a viktimizace v sociálně vyloučených lokalitách*. Brno: Doplněk.
- TRLIFAJOVÁ, L., HURRLE, J. 2018. Stěhování chudých a vznik sociálně vyloučených lokalit na venkově z perspektivy místních samospráv. In: BERNARD, J. (Ed.). *Nic se tady neděje... Životní podmínky na periferním venkově*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- VAŇKOVÁ, M. 2008. „Systém brána“ aneb jak přispívá policie k reprodukci sociálního vyloučení. In: JAKOUBEK, M., BUDILOVÁ, L. (Eds.). *Romové a cikáni – neznámí i známí*. Praha: LEDA, 125–132.
- VAŠAT, J. 2017. Analýza faktorů ovlivňujících úspěšnost integračního programu v obci se sociálně vyloučenou lokalitou – případová studie. *Fórum sociální politiky*, 11(1), 8–14.
- WILSON, Q. J., KELLING, G. L. 1982. Broken Windows. The Police and Neighborhood Safety. *The Atlantic Monthly*, 249, 29–38.
- ZIMBARDO, P. 2014. *Luciferův efekt. Jak se z dobrých lidí stávají lidé zlí*. Praha: Academia.

Zkušenost s participací v oblasti sociální práce s lidmi, kteří užívají psychoaktivní látky

Experience with Participation in Social Work with People Who Use Drugs

Markéta Čtvrtečková, Jakub Černý

Mgr. Markéta Čtvrtečková¹ je doktorskou studentkou Katedry sociální práce na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity. S lidmi, kteří užívají drogy, pracovala v Poradenském centru v Brně a jako terénní pracovnice ve Společnosti Podané ruce. Působí jako spojenec participativní skupiny Street support v Brně.

Mgr. Jakub Černý² je doktorským studentem Katedry sociální práce na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity. Dlouhodobě pracoval jako výzkumník, sociální pracovník a psycholog v oblasti drog a závislostí. Momentálně se zabývá tématy emancipace a participace u lidí ohrožených rezidenčním vymístěním. Působí jako spojenec participativní skupiny Street support v Brně.

Abstrakt

CÍLE: Článek se zaměřuje na zkušenost s participací v oblasti sociální práce s lidmi, kteří užívají drogy, pohledem lidí s vlastní zkušeností a expertů. Cílem je zodpovědět otázku: *Jaká je zkušenost s participací u různých aktérů programů, které zapojují/zaměstnávají lidi se zkušeností s užíváním drog?* **TEORETICKÁ VÝCHODISKA:** Vycházíme z různých pojetí participace (Arnstein, 1969; Schuringa, 2015) a jejich využití v kontextu sociální práce s lidmi užívajícími drogy. Specificky se zabýváme prostředím drogových služeb a konceptem peer práce. **METODY:** Volili jsme kvalitativní výzkumnou strategii, s využitím metod hloubkového interview a focus group napříč 4 participativními programy a 18 komunikačními partnery. **VÝSLEDKY:** Jako významný prvek zkušenosti participace se ukázalo uvědomění si významu zkušenostního vědění u peer pracovníků, který stojí na specifickém typu tzv. organické podpory. Jako významná se ukázala změna sebepojetí u peer pracovníků v procesu participace. Identifikovali jsme také tři různé způsoby zapojení peer pracovníků, z nichž dva vycházejí z tradičního pojetí rolí a moci v sociální práci a jeden umožňuje odlišné nastavení rolí a rozložení moci. **IMPLIKACE PRO SOCIÁLNÍ PRÁCI:** V závěru navrhuje další směřování participativních programů postavených na zkušenostním vědění a způsoby podpory role peer pracovníků a jejich limity.

¹ Kontakt: Mgr. Markéta Čtvrtečková, Katedra sociální práce, Fakulta sociálních studií, Českobratrská 16, 702 00 Ostrava; marketa.ctvrteckova@osu.cz

² Kontakt: Mgr. Jakub Černý, Katedra sociální práce, Fakulta sociálních studií, Českobratrská 16, 702 00 Ostrava; jakub.cerny@osu.cz

Klíčová slova

participace, peer práce, moc, zkušenostní vědění, harm reduction, spojení, organická podpora

Abstract

OBJECTIVES: The article focuses on the experience of participation in the context of social work with people who use drugs. The key question of the study is: "What is the participation experience of various actors of participatory projects that employ/involve people with a history of drug use?" **THEORETICAL BASE:** We introduced various models of participation (Arnstein, 1969; Shuringa, 2015) and discussed their use in the context of social work with people who use drugs. Specifically we focused on the concept of peer work in the context of drug and addiction social services. **METHODS:** In our study, we employed a qualitative research strategy and used methods of in-depth interview and focus group across 4 participatory projects and 18 research participants. **OUTCOMES:** The awareness of experiential knowledge by peer workers themselves showed up as a key element in the experience of participation and was accompanied by positive self-esteem transformation. We identified a specific kind of supportive behaviour (*"organic support"*) in the work of peer workers. We outlined three types of peer involvement in the drug services. Two of them stem from traditional concepts of roles and power in social work practice and one allows a different kind of power setting. **SOCIAL WORK IMPLICATIONS:** We suggest possible further directions and limits for participatory projects based on experiential knowledge and we outline possible ways for peer work support in social services.

Keywords

participation, peer work, power, experiential knowledge, harm reduction, allyship, organic support

ÚVOD

Zkušenosti s participací a zapojováním uživatelů služeb nejsou v České republice příliš bohaté. Nejvíce se o něm v posledních letech hovoří v oblasti reformy systému péče o duševní zdraví (např. Honová et al., 2019), případně v oblasti zapojování lidí bez domova (Hetmánková, 2013; Černá, 2017; Glumbíková, Mikulec, 2019). V oblasti práce s lidmi, kteří užívají drogy (LUD), zaznamenáváme jisté snahy již na počátku 90. let minulého století, kdy některé služby vznikaly právě z iniciativy lidí s vlastní zkušeností s užíváním. Vývoj protidrogové politiky v Česku se nicméně potýkal s řadou vlivů. Na jedné straně se protidrogová politika a s ní i design služeb pro uživatele drog inspirovaly především praxí západních zemí, z nichž některé vycházely z iniciativy uživatelské komunity, jako je tomu u hnutí Harm reduction (Marlatt, 1996). Současně se vyrovnávaly s medicínskou tradicí a systémem péče o lidi se závislostí z doby před sametovou revolucí. Prolnutím těchto dvou vlivů vznikl poměrně komplexní systém služeb pro uživatele drog, který sice přejal moderní trendy, ale zachoval také do jisté míry medicínský a expertní ráz, který se nadále prohluboval s další profesionalizací sociálních služeb (Matoušek et al., 2019). V nich skrze nejrůznější požadavky, které akcentují především specifické expertní vzdělání a bezúhonnost, není pro člověka se zkušeností tolik prostoru. Dnešním standardem drogových služeb a zařízení je profesionální zastoupení pracovníků s převážně vysokoškolským, sociálním nebo zdravotnickým vzděláním (Mravčík et al., 2019). Expertní přístup se v drogových službách udržuje také skrze medicínský odkaz, dále je udržovaný snahou o adiktologizaci drogových sociálních služeb (Nepustil, Larisch, Černý, 2014). Uživatelé služeb jsou tak převážně v roli pacientů nebo klientů, kteří mají na jejich fungování, design a celkový přístup k problematice jen omezený vliv. Jejich zapojování do podpůrných aktivit je také spíše sporadické. S celkovým společenským trendem participace a zapojování uživatelů služeb nicméně dochází k postupnému otevírání tématu v některých typech programů a praxí (Čtvrtečková, Geregová, 2019; Mravčík et al., 2019). Vzniká tak situace, ve které se setkávají dva způsoby nahlížení na sociální práci s klienty v oblasti drogových služeb.

Cílem této studie je zaměřit se na jeden z těchto způsobů a zmapovat zkušenost zapojovaných LUD (používáme také termín „peer pracovníci“) i sociálních pracovníků, kteří se zapojováním v rámci současného systému drogových služeb zabývají. Náš zájem o tuto oblast vychází jednak z vlastní zkušenosti práce v brněnském participativním programu pro LUD „*Street support*“, dále také ze zkušeností ze zahraničí (např. z organizací jako Vision, Kolín nad Rýnem; Caso, Porto, ad.), kde jsme se setkali s příklady funkčních praxí, ve kterých fungovaly týmy složené z lidí s různým typem expertízy. V rámci této stati rozkrýváme základní principy a přínosy participace LUD a související implikace pro další rozvoj tohoto způsobu práce v ČR.

PARTICIPACE A ZAPOJENÍ JAKO PODÍL NA MOCI

Téma participace se v kontextu sociální práce začíná objevovat od 70. let 20. století, přičemž k otevření odborné diskuse na toto téma výrazně přispěl článek Sherry R. Arnstein „*A Ladder of Citizen Participation*“ z roku 1969. Ačkoliv Arnstein ve svém článku hovoří o občanské participaci, tak její žebřík participace přenáší množství autorů i do oblasti sociální práce (Hart, 1992; Wilcox, 1994; Rocha, 1997; Beresford, Carr, 2012). Arnstein (1969) v žebříku vymezuje formy jednání, které za participaci považovat nelze, přes formy, u nichž spatřuje značný potenciál tokenismu, až po poslední příčky svého žebříku, které označuje jako tzv. opravdové zapojení. Všechny stupně vnímáme jako důležité s ohledem na vnímání participace jako procesu, který prochází určitými fázemi svého vývoje a který je podmíněný celou řadou socio-kulturních, politických i individuálních okolností (také např. Krebs, 2007).

Klíčovým aspektem participace je pak problematizace moci. Už Arnstein (1969) poukazuje na nutnost rovnoměrnějšího přerozdělení moci napříč společenskými vrstvami, s důrazem na zmocňování lidí vyloučených z politicko-ekonomického dění tak, aby se do něj mohli v budoucnu znovu zapojit. Hannah Arendt ve své knize *On Revolution* (2006) spatřuje v participaci člověka na věcech veřejných, a v důsledku na společné moci, jeden ze základních aspektů skutečně smysluplného a naplněného lidského života.

Převedeno na oblast sociální práce a sociálních služeb, takto pojatá participace odkazuje zejména k *vertikálnímu zapojování*, tedy zapojování uživatelů služeb na procesech rozhodování, které se jich přímo týkají (Schuringa, 2015). Jako nejtypičtější příklad snahy o zapojování je proces komunitního plánování, kde krom poskytovatelů a zadavatelů mají hrát důležitou roli také uživatelé sociálních služeb. Na moc v kontextu sociální práce lze nicméně pohlížet různými optikami. Tew (2006) rozlišuje mezi tzv. *power over* a *power together*. *Power over*, neboli moc nad někým, je podle něj limitující a vede k opresi a vylučování jedinců ze společenství. Oproti tomu *power together*, neboli společnou moc, vnímá jako produktivní a vedoucí ke spolupráci v dosahování společných cílů. Pokud budeme na moc pohlížet z perspektivy žebříku zapojení (Arnstein, 1969), tak *power over* můžeme spojit se dvěma nejnižšími příčkami, které za participaci považovat nelze, jako je manipulace a terapie. *Power together* potom míří naopak ke třem nejvyšším příčkám žebříku, kdy participující vstupuje do rovnocenné, partnerské spolupráce a přebírá kontrolu nad věcmi, které se ho/jí bytostně dotýkají. V rámci sociálních služeb pro osoby v sociálním vyloučení v ČR se nejčastěji pohybujeme někde na pomezí těchto dvou pojetí moci. Pokud bychom se opět odkazovali k žebříku participace, tak se nejedná o plné zapojení, jako spíše o zapojování formou informování či konzultací. Jinými slovy zadavatelé i poskytovatelé se často spokojí s formou uživatelského hlasu přeneseného z různých ohniskových skupin, nebo skrze hlasy svých sociálních pracovníků spíše než s přímým zapojením nebo podporou hlasu uživatelských skupin (Škařupová et al., 2016). Podobně u probíhajících reformy psychiatrické péče uživatelé zdravotních a sociálních služeb byli někdy přizýváni do reformního procesu spíše proto, aby legitimizovali proces vedený experty (Janoušková, 2016). Čtvrtečková a Geregová (2019) zase zjistila, že ačkoliv většina důležitých aktérů na poli adiktologických služeb s participací na obecné úrovni souzní, při konkrétních dotazech na různé podoby participace LUD u nich dochází ke zmiňování bariér, které jsou spíše postojového než faktického charakteru.

Zatímco zapojování uživatelů představuje v českém kontextu spíše začínající proces, v zahraničí se už delší dobu jedná o důležité téma, které rezonuje napříč výzkumem, politikou i praxí sociální práce (Adams, 2008; Adams, Domineli, Payne, 2009; Barnes, Cotterel, 2012; Beresford, Croft, 2019; McLaughlin et al., 2020). I zde můžeme hovořit o různých formách a různé míře zapojení. Braye (2000) hovoří o tom, že aby mohla participace uživatelů služeb v sociálních službách fungovat, musí dojít k prolnutí pravomocí u tří základních aktérů, kterými jsou zákonodárci, profesionálové ve službách a uživatelé služeb. Podle Beresforda (2000) zase uživatelé služeb přispívají do politického procesu zejména kolektivními formami přímé akce, kdy sdílejí své zkušenosti s diskriminací a opresí, čímž na ně upozorňují a otevírají debatu široké veřejnosti. Beresford a Croft (2019) zmiňují, že uživatelská hnutí, zejména lidí s hendikepem nebo jinou trvalou okolností (např. HIV), se v druhé půlce 20. století výrazně zasadila o změnu politik, které měly obrovský dopad na jejich životy. Na poli problematiky drog a závislosti vznikala dodnes aktivní politická hnutí, jako například INPUD (International network of people who use drugs), které pořádalo globální kampaně za ukončení války proti drogám a za politickou změnu směrem od represe k podpoře politiky založené na snižování rizik (Support don't punish). Hnutí stojí na hesle „nic o nás, bez nás“ (Nothing about us without us) a v mnoha zemích se snaží ovlivnit lokální politiky směrem k vyváženějšímu a méně punitivnímu přístupu k lidem, kteří berou drogy (Southwell, 2010).

Sociální práce a participace uživatelů služeb na vzájemné podpoře

Téma moci představuje jeden ze základních opěrných bodů participace a zapojení. Důležitý je také prvek vrstevnické podpory a vzájemné péče mezi lidmi s podobnou životní zkušeností. Tuto rovinu participace Schuringa (2015) nazývá *horizontální participací*. Ta využívá schopnosti lidí se stejnou zkušeností se vzájemně podpořit v řešení obtížné situace. Typickým projevem horizontální participace je zapojování tzv. peer pracovníků do chodu sociálních nebo zdravotních služeb. Borkman (1976) v tomto ohledu zavedl koncept „žitého vědění“ (experiential knowledge). Ten vyjadřuje určitou znalost/vědění (např. o tom, jaké je to být bez domova), která není dostupná téměř nikomu jinému než lidem, kteří si určitou zkušenost prožijí na vlastní kůži. Pokud se člověk v obtížné životní situaci tuto zkušenost naučí využívat k pomoci sobě nebo ostatním, stává se expertem s žitou zkušeností, neboli *peer pracovníkem*. Odlišné pojetí expertství, které nemusí být založeno pouze na vzdělání, se promítá do identity sociálního pracovníka a člověka v obtížné životní situaci. Vztah mezi expertem a ne-expertem se mění na vztah mezi dvěma experty nebo dvěma ne-experty (McLaughlin, 2009). Sociální pracovník je pak buď kolegou s jiným typem odbornosti, v radikálním pojetí sociální práce pak spojencem, který skrze svá privilegia (např. vzdělanostní) pomáhá s emancipací lidí k naplnění jejich potenciálu. Různí autoři (Adams, Bell, Griffin, 2007) definují spojence jako člena/ku privilegované skupiny (zde specificky odborníků v oblasti sociální práce), který aktivně navrhuje dominantní ideologii a jedná ve víře, že ukončení útlaku opresivní ideologií přinese nakonec zisk jak utlačovaným, tak celé společnosti. Zda a jak dochází k vyjednávání a ukotvování těchto nových rolí v rámci participativně pojatých programů, nicméně není zřejmé. Podle mnohých zpráv z praxe i výzkumu často k opravdové participaci nedochází. Na jedné straně stojí v cestě mnoho administrativně-procesních překážek, na druhé straně je uživatelům upřeno expertství, které vyvěrá z jejich žité zkušenosti. K tomu nutně nemusí docházet otevřenou, jako spíše subtilní formou, sebedisciplinací a přejímáním expertního jazyka a konceptů. Například Janoušková (2016) si na základě prvních pozorování v prostředí komunitních týmů v oblasti duševního zdraví všimla, že někteří uživatelé služeb přejímají medicínský diskurz, včetně jeho důsledků pro vlastní identitu pasivních příjemců péče, což se podle ní děje i v případě peer pracovníků. Podobně je tomu i v kontextu drogových služeb, kde někdy působí abstinující uživatelé jako advokáti abstinenčního modelu a klasické léčby, který podle výzkumů (Nepustil, 2014; Krejčí, 2016) reprezentuje pouze minoritní způsob cesty k zotavení v rámci komunity uživatelů.

Peer work a jeho využití ve službách pro uživatele drog

Když hovoříme o participaci ve službách pro uživatele drog, tak nejčastěji zmiňovaný koncept založený na sdílení žité zkušenosti je tzv. *peer work*. Participující lidé se zkušeností se pak dostávají do role tzv. *peer workerů* neboli peer pracovníků a pracovníků.³ Podobně jako u jiných konceptů ani zde neexistuje jednotná definice, na níž by se autoři shodli. Avšak charakteristickým a shodným znakem definic peer práce je využívání žité zkušenosti k podpoře lidí, kteří se nacházejí v podobné situaci, kterou peer pracovníci sami zažili (Davidson, 2005; Repper, Carter, 2011).

Peer work je v oblasti spolupráce s LUD zmiňován v různých kontextech od nízkoprahových služeb, přes služby zaměřené na zotavení, až po ty výhradně abstinenci. Podle fáze závislosti či zotavení existují i různé modely peer práce, které se na tyto fáze drogové kariéry vážou. Obecně je peer práce nejvíce rozvinutá v oblasti *harm reduction* a v oblasti zotavování. Vzhledem k tematickému rámci této stati se budeme blíže věnovat primárně peer práci v oblasti nízkoprahových služeb a snižování rizik.

V zahraničí má účast samotných uživatelů na snižování rizik dlouholetou tradici. Southwell (2010) zmiňuje tzv. *organické harm reduction* jako něco, co vedlo v 80. letech minulého století v New Yorku k výraznému snížení přenosu viru HIV mezi injekčními uživateli drog, kdy sami uživatelé ve velké míře přestali sdílet jehly v návaznosti na zjištění výrazného podílu nakažených HIV v jejich populaci. Ve stejné době v USA vznikl také první program výměny jehel na světě, za jehož vznikem stáli rovněž sami injekční uživatelé drog a který se stal v uplynulých 40 letech základním elementem drogových sociálních služeb. Dalo by se říct, že počátky Harm reduction hnutí se nesly v duchu zavádění pomoci „zezdola“ (*bottom up approach*), spíše než pomoci „svrchu“ (*top down*), (Marlatt, 1996). Na počátku mnoha inovací (substituce, aplikační místnosti apod.), které jsou dnes profesionalizovány, stáli samotní uživatelé drog spolu s experty v roli spojenců (např. organizace Respect – Holandsko, Chemical reactions – Skotsko, Insite – Kanada, ad.). Od doby vzniku prvního výměnného programu se obraz péče o uživatele drog značně proměnil a přijal více profesionální a odborný rámc. V ČR se na dlouhá léta LUD stali spíše uživateli služeb než jejich aktivními tvůrci, jejich životní zkušenost jako zdroj vědění se odsunula do pozadí. Rozvoj participativních projektů a experimentování se zapojováním peer pracovníků v drogových službách (v ČR např. ve Společnosti Podané ruce, nebo organizaci Progressive), se začal objevovat znovu v posledních letech. To představuje jedinečnou příležitost k prozkoumání toho, jakou zkušenost tito lidé se zapojováním mají, jak probíhá vyjednávání se stávajícím expertním diskurzem a v čem mohou sociální pracovníci a služby podporovat rozvíjení modelu participace v tomto kontextu.

METODOLOGIE

Pro dosažení cíle této studie – zmapovat zkušenost s participací v oblasti sociální práce s lidmi, kteří berou drogy – jsme zvolili kvalitativní výzkumnou strategii. V rámci ní jsme si kladli ústřední otázku: *Jaká je zkušenost s participací u různých aktérů programů, které zapojují/zaměstnávají lidi se zkušeností s užíváním drog?* a doplňující otázky vztahující se k proměně životní situace, vztahu mezi peery a sociálními pracovníky a pojetí sociální práce v takto koncipovaných programech. Jednalo se o explorační studii, v rámci které jsme chtěli porozumět tomu, jak různí aktéři svou zkušenost interpretují a co identifikují jako důležité pro další směřování praxe i výzkumu. Uskutečnili jsme 14 polostrukturovaných rozhovorů (7 žen a 7 mužů) a 2 fokusní skupiny (Praha a Brno) s celkovým počtem účastníků 18. U polostrukturovaných rozhovorů s peery jsme využívali techniku biografického výzkumu „čára života“ (Vlčková, Blatný, 2005). Komunikační partnery a partnerky jsme na začátku rozhovoru požádali o načrtnutí kapitoly jejich života, která se pojí s životním obdobím, které vedlo ke vstupu do role peer pracovníka. To pomohlo strukturovat

³ Pro potřeby této stati používáme mužský a ženský rod v souvislosti s peer pracovníky a pracovníciemi zaměnitelně.

následný rozhovor. Výběr výzkumného souboru byl účelový, tedy na základě určitých vlastností či zkušeností (Miovský, 2006). Vyhledávali jsme ve dvou kategoriích, a to v kategorii člověk se zkušeností s užíváním drog zapojený v systému drogových služeb a sociální pracovníce, která má zkušenost s peer programem. Do souboru jsme primárně oslovili lidi skrze tzv. participativní projekty, jejichž hlavní činnost je spjata se zapojováním peerů, abychom vzorek později rozšířili o rozhovory s peerkami a sociálními pracovníky v tradičních sociálních službách, které nějakým způsobem peer práci využívají. Celkově jsme tak mluvili se zástupci 4 programů pro uživatele drog (2 participativní projekty a 2 kontaktní centra), 7 sociálními pracovníky a 15 peer pracovníky ve věku od 21 let do 55 let.

Studie je prvním ze dvou plánovaných výstupů výzkumného projektu zaměřeného na problematiku participace u LUD a podpořeného v rámci studentské grantové soutěže na Ostravské univerzitě. Řešiteli projektu jsou oba autoři tohoto textu. Autorka této studie se zároveň problematikou zabývá v rozsáhlejší projektu své disertace a ve spolupráci s druhým autorem článku se problematice participace dlouhodobě věnují v praxi i výzkumu. Pro účel tohoto článku představujeme část analýzy, která vychází primárně z analytické práce autorů této studie. V rámci ní jsme sebrané rozhovory podrobili procesu otevřeného kódování a následnému vytváření trsů (Miovský, 2006), což vedlo k tematickému rozdělení podle klíčových konceptů a jejich hierarchizaci. Kódování a následnou identifikaci tematických clusterů jsme pro zvýšení kredibility interpretace prováděli nezávisle na sobě v programu pro kvalitativní analýzu dat MAXQDA. Individuální závěry jsme dále porovnávali, diskutovali a třídili. Z tohoto procesu vzniklo 5 tematických celků, které jsme dále specifikovali tematickými podcelky. Závěry analýzy představujeme v další části článku.

Jako jedni z aktérů programu pro zapojování LUD je interpretace dat ovlivněna i prizmatem této zkušenosti a vnímáním hodnoty participace jako důležité a stále rozvíjející se perspektivy v pomáhajících profesích. Abychom svůj pohled vystavili stejné analýze jako pohled dalších komunikačních partnerů, zúčastnili jsme se jedné fokusní skupiny v roli komunikačních partnerů. V rámci rozhovorů jsme také pozývali naše komunikační partnery k tomu, aby se nás ptali na náš pohled, který jsme následně zahrnuli do analýzy.

Z hlediska validity vnímáme několik rizik. Jedním z nich je samotná definice peer role v různých programech. Jelikož v ČR neexistuje jednotný pohled na roli a identitu peer pracovníků, v každém z programů se nacházejí lidé v odlišných životních situacích a různě se přistupuje k jejich zkušenosti. Zatímco v jednom z programů je peer role spojena s určitým odstupem od drogové komunity, v jiných programech se naopak počítá s tím, že se peer v drogové komunitě stále pohybuje. Z toho hlediska se také liší podoba a rozsah aktivit, které samotní peerové i sociální pracovníci dělají a které se s peer rolí pojí. Přesto se dá říct, že větší část výzkumného souboru tvoří peerové, kteří se v drogové komunitě a na ulici pohybují nebo žijí, i když třeba aktuálně neužívají nebo berou substituci. Dalším rizikem je odlišná povaha programů, které peer pracovníce zaměstnávají, čemuž se věnujeme také v poslední subkapitole výsledkové části (viz kap. „*Způsoby zapojování*“). V neposlední řadě vnímáme jako limit také to, že prováděná analýza prezentované studie byla především expertní a nezahrnuje společnou interpretaci dat se samotnými komunikačními partnery.

PREZENTACE HLAVNÍCH VÝSLEDKŮ VÝZKUMU

Ústřední téma v analýze jsme identifikovali jako *uvědomění si hodnoty zkušenostního vědění*. Význam zkušenostního vědění a s ním spojené specifické formy podpory (tzv. *organické podpory*) zasazovali peerové i sociální pracovníci do kontextu dominantního přístupu v drogových sociálních službách, založeného na expertním vědění, resp. *vědění na základě vzdělání*. Uvědomování si hodnoty zkušenostního vědění, rozpoznání statusu peer pracovníka a podpora kolektivu následně definovaly nové sebepojetí peer pracovníků. Tyto faktory podporovaly emancipační proces, vedoucí k pozitivní proměně vnímání sebe sama (více v podkapitole „*Změna vnímání sebe sama*“), ale také ke konfrontaci s hodnotami praxe založené na expertním vzdělání. Právě tato konfrontace tvořila

různé způsoby participativního zapojení peer pracovníků do současného systému drogových služeb (více v kapitole *Způsoby zapojování*).

Uvědomění si hodnoty zkušenostního vědění

Uvědomění si hodnoty vlastní zkušenosti (zkušenosti života v určitém sociálním prostředí světa drog a ulice, v pozici klienta sociálních služeb) a z toho plynoucího specifického vědění stálo v jádru mnoha sdělení peer pracovníků i expertů. Ti opakovaně identifikovali několik témat, napříč různými typy činností (sběr injekčního materiálu, terénní práce, poradenství nebo vedení skupin), ve kterých zkušenost peerů nelze nahradit vzdělanostním věděním. Těmito průřezovými tématy byly především „možnost přístupu“, „vcítění do situace“, „být tam, kde je potřeba, ve chvíli, kdy je potřeba“.

Možnosti přístupu

Identita uživatele umožňuje peerům pohybovat se přirozeně v prostředí, které je jinak těžko přístupné. To se projevuje jak na rovině znalosti prostředí (peer má svoji mapu města odlišnou od pracovníka), ale také jako to, že jeho fungování v uživatelské komunitě vytváří určitou formu důvěryhodnosti, ke které má přístup pouze někdo, kdo v této komunitě žil. Tuto schopnost vystihuje např. sociální pracovnice Dáša (K-centrum): „... že do té komunity patří, to je za mě šilená výhoda. Protože on se dostane na priváty. Daří se mu líp než nám v terénu oslovovat třeba holky co šlapou, jo. Toto si myslím, že má daleko líp zmáklé než my. A jako fakt jenom díky tomu, že ho v té komunitě znají. A ne jenom v té komunitě jako drogové, ale právě i tady v té romské komunitě.“ Peer Pepa uvádí, jak se dokáže zorientovat na ulici v centru města a zjistit potřebné informace: „... já když budu potřebovat nějaký informace z ulice, tak ti říkám, že když budu někoho hledat a vezmu to tadyma vrškem přes Petrov, tak určitě potkám někoho, kdo bude vědět, kde ten člověk je. Protože mě ti lidi ty informace dají.“ Jako příklad využití specifického geografického porozumění městu z pozice LUD vznikly i zcela konkrétní nástroje, o kterých se peeri zmiňovali. Jedním z nich je např. Příručka přežití ve městě Brně, která vycházela ze znalostí lidí z ulice o tom, kde získat jídlo, kde si bezplatně dobít telefon nebo se převléct. Informace se přitom lišily od klasických příruček sociálních služeb, protože obsahovaly i informace, které nebyly dostupné v rámci formální sítě podpory (např. veřejně dostupné zásuvky, wifi sítě apod.). Tyto informace se následně uplatnily při tvorbě mobilní aplikace Čára⁴, která je dnes veřejně dostupná a využívána různými lidmi z formální i neformální sítě podpory. Jiným příkladem je program sběru odhozených injekčních stříkaček a stacionárních kontejnerů pro jejich odhoz v Praze, který také vycházel ze zkušeností lidí z drogového prostředí a je jimi nadále spravován. Peer David v té souvislosti např. popisuje schopnost odhadnout místa, kde hledat použitý injekční materiál: „... člověk, kterej s tím nemá zkušenosti, tak neví, kam vleze člověk, co si chce dát. Kdežto já... jdeme po ulici a já řeknu: ‚Milánku, támhle.‘ No a kolikrát tam fakt je.“

Vcítění do situace

Práce s lidmi v obtížné životní situaci vyžaduje mnohdy velkou míru vcítění. Podle některých expertů i peer pracovníků nicméně existuje určitý limit vhledu, za který se mohou dostat spíše lidé, kteří podobnou situaci prošli. V prostředí drogových služeb se tento limit týká *zkušenosti se závislostí*, kdy peer pracovník dokáže zohlednit některé detaily nastavení služby, které nejsou expertům přístupné. Peer Adam zmiňoval situaci, kdy terénním pracovníkům nefungovala domluva s klienty na doprovody na úřady: „A to co oni najdou v knížkách, to je super, ale třeba celej terén roky neví, že jim nechodí lidi na asistenci, protože nemají na ráno (nemají dávku drogy, pozn. autorů). Takže pokud

⁴ Mobilní platforma, shromažďující informace o dostupných zdrojích, zásadních pro lidi na ulici, uživatele drog a pomáhající pracovníky, na území města Brna a nově i Ostravy. Aplikace byla vyvíjena v blízké spolupráci s lidmi, kteří mají zkušenost s životem na ulici a užíváním drog. Ti stejní lidé se věnují i její další administraci, aktualizaci databáze a přidávání novinek z brněnských ulic.

ten člověk nemá na násleň na ráno, tak nepřijde na osmou hodinu na sraz. A takovýhle věci jsem tam prostě já dodával.“ Peerka Lada zase zmiňuje, že přestože má mnoho expertů rekreační zkušenosti s drogami, tak se jedná o nesouměřitelnou zkušenost s životem na jehle. Peerka Klára vcítění spojuje se schopností podívat se do hloubky: „Pokud si nějaká pracovnice párkrát šnupla a teďka nás vidí a pomáhá jí to rozlišit, v jakým jsme stavu a podle toho s náma jedná, tak to je jako super, ale jako myslím, že si v tomhle nemůže být nikdo jistě v kramflecích, pokud v tom jako fakt léta není. Občas prostě fakt jako nevidíš do té hloubky.“ Schopnost vcítění s životem na drogách pak může obohatit nejen nastavení podpory v sociální službě, ale projevuje se také někdy na komunikační úrovni. Peer Adam říká: „... já jako bývalej uživatel vím, že je pod vlivem toho a toho a už vím i jak s ním mluvit.“ Peer Standa, který už má za sebou léčbu a abstinuje, zase uvádí, že s ním chtějí lidé probírat své zkušenost se zotavováním: „Já se dokážu vcítit do těch lidí jako úplně neuvěřitelně... A nevím, dokázal jsem s lidma řešit spoustu problémů. Dostával jsem se k nim do hloubky, ale jako musela tam vzniknout důvěra. Takže jsem i žádanej...“ Jinou typickou zkušeností, která tvoří bariéru vcítění, je život na ulici. To se pojí se zážitkem materiálního nedostatku a neuspokojených základních potřeb a způsoby, jak takové situace peerů ve svém životě řešili. Jak uvádí peerka Míla, týká se to například vnímání toho, že je někomu v určitém oblečení přes noc zima, nebo potřebnosti určitých doplňků, které jsou pro život na ulici důležité.

Možnost bavit se „na rovinu“

Někteří z dotazovaných peerů si všímali schopnosti využívat specifický jazyk ulice, který není expertům zcela přístupný. „Nechápe moji řeč, jako profesionála, pracovníka, tak začnu mluvit řečí ulice. On to okamžitě pochopí.“ Peer Lukáš zase uváděl to, jak se díky své zkušenosti může bavit mnohem víc na přímo s uživateli, kteří jeho kritiku nebo rady berou jinak, než kdyby jim je říkal pracovník bez zkušenosti, byt by se jednalo o stejné sdělení.

Být tam, kde je potřeba, ve chvíli, kdy je potřeba

Vlastní zkušenost u peerů představuje nejen přístup ke specifickému vědění, které je hodnotné, ale souvisí také s určitým habitem, díky kterému mohou být včas na správném místě. Pokud se jedná o peery, kteří jsou stále součástí uživatelské komunity, mohou například poskytnout čistý zdravotní materiál ve chvíli, kdy standardní sociální služby nefungují, nebo mluvit s lidmi v těžkých stavech ve chvíli, kdy nikdo jiný není poblíž. Peer Standa v tom kontextu odpovídá na zkušenost se zpochybněním jeho role terénního pracovníka takto: „Tady máš a běž ve tři v noci támhle na ten squat to vyměnit za tu špinu (použitý injekční materiál, pozn. autorů).“ Peerka Klára zase uvádí, jak se na ni, díky její roli, často obrací známí z řad uživatelů, které potká na ulici, s prosbou o radu nebo s potřebou zorientovat se v síti podpory. Tyto „intervence“ se nicméně nedostávají do standardního chápání sociální práce, dokonce mohou způsobovat konflikty mezi expertním a zkušenostním věděním a související praxí. To si na základě získaných dat interpretujeme tak, že s pozicí peera se rozvíjí také odlišný postoj k podpoře jako takové, která je víc založená na neformálních a neexpertních vztahových sítích a kterou tradiční sociální práce v oblasti drog a závislosti u nás málo rozpoznává. Tento odlišný typ podpory jsme nazvali „organická podpora“.

Organická podpora

Peerů, kteří pracují se zkušenostním věděním, hovoří o podpoře lidí v obtížné situaci více jako o životním postoji, závazku nebo smyslu než jako o práci. Tento postoj k podpoře jsme nazvali „organická podpora“ a je z našeho pohledu chybějícím výkladovým rámcem pro rozvoj peer práce. Organická podpora se utváří kolem skutečnosti, že peerů zakládají svou práci na části své identity, která vychází z prostředí, ve kterém pomoc poskytují. Jejich identita pomáhajícího je neoddělitelně spjatá s jejich životní zkušeností. Hranice mezi osobním a pracovním jsou tak více rozostřené a mohou se vzájemně prolínat. To může mít také různé, tradičním expertům neznámé důsledky. Vstup do peer role pro ně mnohdy není ani tolik vstupem do pracovní role, ale určitým

životním postojem, který spojuje osobní a pracovní. Organická podpora se tak vyznačuje určitou neohraničeností, ale také nahodilostí nebo dobrovolností (*„No a já prostě nějak instinktivně dokážu odhadnout to, jestli můžu někomu pomoci. A když jo, tak do toho prostě jdu, protože vím, že se mi to vrátí“*). Jak to nazvala sociální pracovnice Bára spolu s peerem Pepou *„jsme jako ta plíseň na zdi, jsme život sám“*. Organická podpora vychází také z angažovaného postoje: *„Já si myslím, že je to i o nějaký zapálenosti... že lidi něco taky udělají jen tak. Protože je to baví ta práce, protože těm lidem chtějí pomoci. No a ne jenom, že to mají napsaný v manuálu nebo to vystudovali.“* Peerové také pomáhají mnohdy svým kamarádům nebo známým. Peer David např. uvádí: *„Mě se třeba stalo tedka poslední, že ve tři v noci mi zavolal kamoš, přijel si až na zastávku, tam jsem mu vyměnil.“* Jiný příklad organické podpory uvádí peer Lukáš, který u sebe doma ubytovává občas z lidí z ulice v duchu *„když mám, tak dám“*, nebo peerka Míla, která obléká lidi na ulici: *„No tak já když potkám někoho známýho a je mu zima, tak vlezu normálně do hadráku a stojí tam třeba šest bezdáků a čekají tam až jim vytáhnu oblečení. Jednou mi kamoš pomohl a měl věčný vši, tak jsem ho za to kompletně oblékla.“* Organická podpora se rozvíjí v rámci samotných peer kolektivů, kde dochází ke vzájemné podpoře, kterou pojmenovávají jako *„vzájemnou péči“* nebo *„rodinnou atmosféru“*. V rámci nich je vysoce ceněna vzájemná rovnost, která se projevuje tím, že se *nepodrážejí* nebo *nepovyšují*. Organická podpora tak stojí v kontrastu jak k nesolidárnímu chování a zneužívání, kterému jsou lidé na ulici často vystaveni (jak od většinové společnosti, tak od drogové komunity), tak ke zkušenosti s přílišnou odměřeností, se kterou se setkávají v sociálních službách.

Formálně nicméně nedochází k docenění potenciálu tohoto jednání, případně se jeho nekodifikovatelnost dostává přímo do střetu s pojetím podpory v expertně laděných službách. Peerové vycházející ze svých zkušeností se často dostávají do střetu s nároky metodických postupů nebo manuálů služeb. Peer Aleš například uváděl nesoulad při poskytování podpory jako peer v K-centru: *„Když jsem pracoval na káčku, tak jsem měl potíže tady s tou otevřeností, že jsem z toho měl problém jako s kolegama. Jako v tom smyslu, že jsou třeba pracovní výkony, který mají nějaký název, třeba intervence a jako to se přece dá dělat úplně neformálně. Nemusí se přece brát místnost, kde se teda bude ta intervence dělat. Ale podle mě je potřeba tu intervenci dělat právě v tu chvíli, kdy ji ten člověk okamžitě potřebuje. A přece než si ho přivedu někam do nějaké formální místnosti, v nějakým čase, tak ta situace vyčpí a ten člověk už je někde úplně jinde. Takže třeba s tímhle jsem docela narážel.“*

Limity peer práce a způsoby (ne)podpory

Propojení osobní a pracovní identity, kde peerové mohou využívat své zkušenostní vědění, ale také angažovaný postoj k poskytování podpory může klást limity v rovině pracovního fungování, ale také zasahovat do životní situace peerů. Podle peerů i jejich spojenců je to potřeba zohledňovat při nastavování peer programů a související podpory. Limity peer práce vycházejí z toho, že oproti klasickým sociálním pracovníkům jsou peerové mnohem víc zaangažovaní osobně. To jim na jednu stranu umožňuje vykonávat organickou podporu a uplatňovat zkušenostní vědění, ale také na ně klade jinou podobu zátěže než u expertů. Jedním z identifikovaných limitů je dlouhodobý život mimo pracovní rutinu, kdy je pro ně těžké například zvyknout si jinak organizovat čas, chodit včas na smluvené schůzky nebo plnit standardní úkoly, na které jsou zvyklí experti bez zkušenosti. Jana na toto téma uvádí: *„Jakože možná si prostě neumím tak nějak zorganizovat svůj čas nebo mám jako nějaký svoje tempo a nerada se do něčeho nutím, a když mám prostě něco udělat a musím se k tomu nutit, tak to je prostě problém. Takže třeba někdy potřebuju delší čas na nějakou úplnou prkotinu. No a někdy se mi to i těžko přiznává, že je mi jako 36 let a v tomhle jsem jako úplnej mentálek.“* Omezení mohou plynout také z problémů s duševním nebo fyzickým zdravím, které poskytují na jedné straně zdroj porozumění, ale omezují některé pracovní činnosti. Jako druhý hlavní zdroj limitů se jeví nestabilita životní situace a s tím související nestabilita v práci. Součástí občasných nestabilit může být také užívání drog, které se vymyká kontrole. Typicky také peerové řeší problémy s bydlením, financemi nebo vztahové potíže. Někteří sociální pracovníci pak pojmenovávali limity, které plynou z přílišné zaangažovanosti, kdy peer může ztrácet náhled na situaci: *„Když jsme mu něco řekly, že takhle to fakt*

jako nejde, tak on stejně šel a udělal to tak jak chtěl on.“ Další limity, kterých si často všímali sociální pracovníci, byly situace, kdy podle nich prostředí peer práce vedlo ke zhoršení životní situace. Jak nám řekla jedna z pracovnic K-centra, kde zaměstnávají peery na terénní práci: *„Tím nejmenším za mě, cílem je to, aby aspoň stagnoval. A jestli u některých těch peerů tím, jak měl velký přísun těch stříkaček nebo byl prostě na to zavolání, kde se většinou teda jako se něco jako dělo, tak jsem si fakt říkala, aby jim to jako spíš nepřihoršovalo.“*

V důsledku těchto limitů, které mohou být určitou daní za zkušenostní vědění, komunikační partneri upozorňovali na důležitost zohlednění situace peerů. Podle sociální pracovnice Jany by měl být v peer programech větší prostor pro nespolehlivost: *„Zrovna tady v týdle práci by měl být větší prostor na tady tyhle ty pozdní příchody, nebo nějakou trošku jako nespolehlivost a brát na ni ohled. Protože to není jednoduchý, a ani po těch několika letech to není jednoduchý.“* Zejména v tradičních sociálních službách se po peer pracovníkovi vyžaduje stejné fungování jako po expertovi: *„Lidi v organizaci neví, co to je ten peer a ten člověk se vezme jako klasické pracovník, doplní se stav v týmu a to je vlastně všechno. To že ten člověk potřebuje nějakou péči, že je to vlastně peer, a že by se tam mělo čerpat z toho jeho potenciálu, to už tam není.“* Z toho plyne, že se určité situace typické pro peer pracovníky řeší s důsledností typickou pro stabilního experta.

Změna vnímání sebe sama / změna sebepojetí

Další téma, které se ukázalo být zásadní při zkoumání zkušenosti se zapojováním LUD, byla pozitivní změna vnímání sebe sama na straně zapojených peer pracovníků, která se objevila na všech úrovních zapojení a v kontextu všech služeb a participativních uskupení, které byly do výzkumu zahrnuty. Z výzkumných rozhovorů vyniká několik důležitých faktorů, kterými je tato změna charakterizována.

Integrace identity

Peer pracovníci hovořili o jisté formě integrace předchozí a současné identity. Stálo za tím především přijetí své životní zkušenosti jako něčeho, co už nemusí skrývat, aby mohli pracovat. Tím, že je jejich práce založena na vlastní zkušenosti, získává pro ně nový a pozitivní význam. Svoji minulost a zkušenosti, které z ní pramení, tedy začínají vnímat jako zdroj vědění, kterým mohou obohacovat nejen sebe, ale i své okolí. Tuto zkušenost zmiňuje například peerka Kazi, pro kterou byla práce s lidmi vždy cílem a možností, jak zúročit své zkušenosti: *„No a pak i získávání té vlastní ceny, jako toho, že mám nějakou hodnotu, i když mám odjetovaných tady dvacet let, tak že to jako můžu otočit nějakým dobrým směrem, to mi dávalo jako strašnou sílu.“* Podobně se k tomu vyjadřuje i peer Standa, který se rozhodl peer práci věnovat i navzdory svému okolí. *„Já jsem jako bral od třinácti let a říkal jsem si, že jsem si tou cestou přece neprošel jen tak. Že to přece musí mít ještě nějaké jako další smysly. Abych já mohl prostě jako dál něco předávat a nabízet...“*

Prostředí, ve kterém mohou být sami sebou

Důležitým aspektem zkušenosti s participací v peer programech je to, že peeri nemusí svou identitu skrývat, jako tomu může být v jiných zaměstnáních či v prostředí, kde se běžně pohybují. Díky tomu se v takovém prostředí cítí bezpečně a jsou ochotni v něm zůstat a rozvíjet se. Rozdíl oproti ostatním LUD uvádí peerka Teta: *„My máme bromaďu známých, když chodíme na metadon, tak třeba u nich v práci to vůbec nevědí, že berou.“* Skutečnost, že to mohou mít jinak, vnímali jako velkou výhodu, jako něco, co jim umožňuje být součástí pracovního procesu. *„Konečně práce, kde nejsou předsudky, kde nemusím skrývat kdo jsem, co mám za sebou a jsou tady lidi, který jsou schopný mi pomoci, poradit,“* říkal peer Lukáš. Otevřenost vůči tématu užívání drog nabízí prostor pro nové pojetí celého pracovního procesu a nastavení pravidel spolupráce v tom smyslu, že umožňuje zaměřit se na specifické potřeby peerů a pracovní podmínky přizpůsobit tak, aby bylo snazší a příjemnější se do práce zapojit (viz podkapitola *Limity peer práce a způsoby ne/podpory*).

Změna v přijímání okolím

Podpurné reakce okolí se jeví jako důležitý faktor v procesu získávání vlastní hodnoty a sebevědomí. U některých peerů to budí až překvapení, když se po mnoha letech odmítání ze strany společnosti dostávají zpět do pozitivního kontaktu s lidmi mimo drogovou komunitu. Tuto zkušenost zmiňuje například peer Aleš: *„Představ si, že mě se třeba nikdy nestalo to, co se mi stalo tady, že prostě se se mnou baví úplně starý lidi nebo maminky s dětma, ale jako v tom pozitivním směru. Ano, tyhle ty lidi mi děkují, jakože dělám tu práci. Dokonce jsem se setkal s jedním jediným policajtem, kterej mi poděkoval.“* Zázitek z těchto reakcí je o to silnější v kontaktu s institucemi, s nimiž byli zvyklí být spíše v konfliktu. *„Mimo jiné se mi stává, že v terénu chodím s tou pinzetou. Přijedou policajti a ptají se mě, co tam hledám. To oni okamžitě chtějí občanku. Tak jim dám kartičku fixpointu, že to dělám jako práci a oni okamžitě otočí,“* říká peer David.

Uznání ze strany okolí pociťují i na úrovni osobních vztahů. *„No tak proto, že je to moje první legální práce. Jako mě celkem pomohl už ten výkon trestu, kde jsem makal už asi osm měsíců, takže jsem si trochu navykl a pak přišlo tohle. No a nevím... Dokonce jsem si teď nedávno psal s Pepou (předchozí klíčový pracovník Aleše), tak ten mi říkal, že to je teda něco dělat pro Podanku,“* říká Aleš. V neposlední řadě hraje roli i změna ve vztahování se ze strany sociálních pracovníků, s nimiž se peeri dostávají do kolegiální spolupráce. Ačkoliv se stále pohybujeme na pomyslné škále, kdy na jedné straně máme klienta, na druhé kolegu a peer pracovník se v různých projektech či službách pohybuje jednou blíže klientovi, jindy zase kolegovi, tak připuštění, že LUD mohou disponovat věděním, které není pracovníkům dostupné, vede minimálně ke vzájemnému obohacení. To dokresluje následující rozhovor mezi peer pracovníkem a jeho kolegyní z kontaktního centra. *„Jestli to můžu doplnit, já su třeba rád, že mi dáváte volnou ruku. Jakože dones buchny, chod' na tu schůzku jak jsi to řekla. Jo, a třeba jsem ti ukázal ty frkátka, ten rozdíl. Jakože mě nasloucháš, víš, to je úplně super. To je bomba. Že se tím i řídíte, tím co vám řeknu, občas, to je hustý.“* Pracovnice Helena: *„No to jsou pro mě dost zajímavé zkušenosti, co přinášíš z terénu.“* Podobně to vnímá i peer pracovník Svatopluk: *„Já to prostě беру tak, že oba dva, jak pracovník, tak i já, si máme co předat.“*

Postupná proměna společenského statusu peera

Reakce okolí jsou ovlivněny i zcela praktickými okolnostmi proměny společenského statusu peerů. Mezi faktory přispívající k této proměně patří nástroje, kterými legitimizují svůj status. Typický příklad je kartička peer pracovníka *(„No my řekneme odkud jsme a ukážeme průkazku, ale většinou už se teďka setkávám s lidma, který už mají povědomí o tom. Ale byla doba kdy ne, kdy vůbec nevěděli a nezajímalo je to ani“),* služební telefon či přímé napojení na organizaci, pro kterou pracují. Významnou roli hraje i to, že jsou zváni na události, které byly dříve určeny výhradně „profesionálům“, jako je účast na odborných konferencích, přednáškách na VŠ nebo kurzech pro pracovníky v drogových službách, kde nabízejí svou zkušenost v roli přednášejících, lektorů, atd. *„No to lektorování mě vždycky strašně bavilo. Taky mě to někam posunulo, když jsem viděla, jak ty lidi, bez předsudků... já jsem nepočítala ani s nějakýma předsudkama, vzhledem k tomu, co to bylo za skupinu lidí, která tam měla přijít, ale to přijet bylo fajn. A jo, ráda bych, aby jsme dělali něčeho takovýho víc,“* uváděla peerka Jana.

Reakce z nitra uživatelské komunity nicméně nemusí být vždy pozitivní a souvisí s částečným posunem směrem do majoritní společnosti. Někteří peeri se tak setkávají s odmítáním ze strany vrstevníků a nepřijetím této jejich nové role. *„Některý tě berou v pohodě a jiný zase jako tak, že: „Na co si hraješ? Co si dokazuješ? Já bych to nedělal za 1800,—...“ No a takovýhle hovna.“* Častěji se však setkávají s pozitivními reakcemi svého okolí, kdy díky upřímné nabídce pomoci získávají větší respekt a uznání i v rámci uživatelské komunity. To popisuje například peer Aleš: *„... jako to je úplně neuvěřitelný teďka třeba u těch Romů, jak mě mezi sebou přijali a ty výsledky jsou neuvěřitelný, třeba u těch Vlchů. Jakože třeba přede mnou se žádný násilí ani osobní problémy neřeší.“*

Aktivizace silných stránek

Výše popsané faktory a změna v náhledu na sebe sama jde ruku v ruce s osobním rozvojem a aktivizací silných stránek peerů. Z rozhovorů vyplývá zlepšení životní situace v návaznosti na angažmá peerů ve službách či participativních projektech. „*Když jsem vlastně pochopila, jako o co jde a jak funguje ten systém a jak je to pro ty lidi, tak jsem si říkala, že se do toho chci zapojit a chci pro to něco dělat. No a chytlo mě to. Dá se říct, že když jsem se obrátila tímhle směrem, tak se začaly lepší i všechny ostatní věci v mém životě. Jako je bydlení, rodinné vazby, vztahy s dcerou a celkově nějaký sociální status,*“ uvádí peerka Alena. Zapojení lidé by měli být vyzýváni a podporováni v uvědomování si svých silných stránek a potenciálu. Sociální pracovníci, kteří s nimi do spolupráce vstupují, jsou ideálními osobami, které by měly tyto silné stránky u svého kolegy sledovat a podporovat jejich rozvoj.

Způsoby zapojování

Co se týká způsobů zapojování v ČR, identifikovali jsme v rámci námi dotazovaných služeb a uskupení tři různé modely, ve kterých peeri fungují. První dva modely vznikají v duchu tradičního pojetí služeb pro LUD, jemuž jsou známy dvě jasně vymezené role pracovník a klient. Tyto dva modely se snaží v rámci tradičního pojetí integrovat novou roli peer pracovníka do fungování klasických služeb pro LUD. Poslední model se od tohoto pojetí odklání a vytváří prostředí, kde tradiční rozložení ztrácí svůj význam a dává prostor pro vznik nových vztahů, vazeb a interakcí.

Peer pracovník v roli sociálního pracovníka

V prvním identifikovaném modelu je peer pracovník dosazen do role sociálního pracovníka. Definice jeho role a náplně práce se opírá o známé postupy a manuály, které platí pro všechny bez ohledu na typ expertství a zkušenosti. Peer je většinou abstinující pracovník se zkušeností s užíváním. Rozdílná pozice mezi sociálním pracovníkem a peerem není nijak reflektovaná. Odbornost peera spojená se schopností organické podpory není vnímána jako specifická hodnota, někdy spíše naopak. Její uchopení je složité, protože služby potřebují, aby takový člověk dělal stejnou práci jako všichni ostatní. Svoji zkušenost může přinášet v rámci běžného dění. O tom mluví i pracovnice Alžběta: „*Náš peer už jako třeba abstinuje spoustu let, přes deset let si myslím. Tam pro mě to jeho peerství je fakt někde v pozadí.*“ Z výpovědí peerů však vyplývá, že vnímají svoji roli ještě trochu jinak a v kontextu standardních služeb se tak cítí nedocenení. O tom hovoří i pracovnice Alena: „*No jako cítí se nedoceneněj. Všechna ta kvalita, kterou si nese jako peer, je jakože nehledaná. A vlastně není nikdo v tom týmu, kdo by to vyčápnul jako. Hele v tomhle seš dobře, tohle bys měl dělat. Nemusíš tady psát nějaký zápisy. To uděláme klidně my. Ty dělej tohle.*“ V tomto kontextu vzniká obava na straně pracovníků, aby „ústupky“ peerům nepůsobily jednak rozepře v týmu a dále, aby tím peer nebyl vlastně vyčleňován. „*Já myslím, že pak ten člověk může být nějak vyčleňenej sám o sobě v úvazovkách téma úlevama. Ve smyslu: „Dneska je mi blbě. O víkendu jsem uletěl.“ Tak jako že k němu přistoupím jinak, než když mi kolega řekne, že se v neděli ožral a já na něj budu naštvaná, protože, ty vole, v pondělí jdeš do práce. A ne tak jako u toho peera, kdy to vezmu trochu jinak, že to k tomu nějak jako patří,*“ říká pracovnice Kazi. Peer je v tomto pojetí dalším členem týmu, který se účastní všech porad, supervizí, teambuldingů, což na jednu stranu zvyšuje jeho status a souvisí také s lepším finančním ohodnocením, na druhou stranu zde chybí specifický typ podpory, který by se zaměřoval na nároky plynoucí z propojení osobní a pracovní roviny, nebo na systematické využití zkušenostního vědění v praxi. Rizikem této role je také to, že peer postupně může přebírat výhradně expertní náhled na situace klientů a stává se tak podporovatelem stávající podoby systému péče a odborných interpretací závislosti a léčby.

Peer pracovník jako klient

V druhém případě zůstává peer v roli klienta, který se však ve větší míře než klasický klient zapojuje do dění ve službě a působí uvnitř komunity LUD. Jedna ze sociální pracovník popisuje potíže se

začleněním peerů do jiné než klientské role častou proměnlivostí osobností a situace peerů: „*Ten peer je pokaždé úplně jiná osobnost a úplně jinak se s nimi jako pracuje... A je to brozně složité... ne jako že ho přijmout do našeho týmu, ale jako spíš s ním tak nějak spolupracovat nebo ho začlenit.*“ Náplň práce těchto peerů bývá jasně oddělena od práce dané služby. Pokud je peer přítomen v prostoru dané služby společně s dalšími klienty, tak má status klienta. To popisuje i pracovnice Dáša: „*Hele, my ty peerovské věci řešíme dopoledne, kdy není otevřená kontaktní, takže všechno to jde úplně mimo ostatní klienty. Takže když on přijde odpoledne na kontaktní, tak je to klient.*“ I v tomto režimu se ale peer ukazuje jako hodnotná součást služby, protože přispívá svými znalostmi z ulice k fungování služby. „*Já teda musím říct, že peer má velký přínos i pro nás. Protože pro mě je brozně zajímavé od něho slyšet ty zkušenosti fakt třeba z těch privátů a z toho kontaktu s různými klientama někde v noci. A třeba i tipy na nějaká místa, kde se válí víc stříkaček, kam my se třeba nedostaneme. Jako je to takový fakt strašně zajímavý pohled na tu drogovou scénu z jiné perspektivy.*“ Často je to právě on, kdo je spojnicí mezi službami a komunitou uživatelů, případně funguje jako amatérský terénní pracovník, který rozšiřuje zásady *Harm reduction*. U tohoto typu peera je přímo žádoucí, aby šlo o aktivního uživatele nebo člověka, který má silné napojení na komunitu LUD a umí se v ní pohybovat.

Peer pracovník jako spojenec

Třetí model nekopíruje tradiční rozdělení rolí a pokouší se o určitou alternativu. Nesnaží se pro lidi se zkušeností najít místo v rolích pracovníka nebo klienta. Místo toho přichází s termínem spojenectví, které může vznikat mezi lidmi bez ohledu na to, z jakého zdroje pramení jejich odbornost. V českém prostředí v tomto kontextu vznikají uzavřené týmy, které se pohybují mimo standardní systém sociálních služeb. Do spolupráce se službami vstupují spíše omezeně, a pokud, tak s nabídkou externí podpory, jako je tomu například v případech jedné ze zkoumaných participativních skupin, která poskytuje službu sociálního šatníku v denním centru pro lidi bez domova, nebo obsluhu kontejnerů na odhozené injekční stříkačky. Peerů a expertů v těchto skupinách spolupracují jako rovnocenní partneři s různými zdroji vědění, které do spolupráce přinášejí. Tento typ vztahu napomáhá k vytváření prostředí, kde je kladen důraz na silné stránky členů skupiny a na přinášení jejich žitého vědění do fungování a designování služeb, které poskytují nebo na nichž se podílejí. Pocit bezpečí a možnost ovlivňovat dění ve skupině popisuje i peerka Hanka: „*Jo třeba, že nemám strach se nějak vyjádřit. Že bych měla strach, že když třeba něco udělám, tak že to bude jako úplně definitivní a jako konec, hotovo. To, že je to prostě všechno takový tvárný. A někdy si to třeba děláme zbytečně složitý a pak na to přijdeme po nějaký době. Ale to je jako taky strašně důležitý si myslím.*“ Zdá se, že v takovém uspořádání vzniká prostor i pro již zmiňovanou organickou podporu, kterou peeri vnímají spíše jako přátelské interakce než čistě profesionální. „*A to tady je jako kamarádky ne ta profesionální intervence.*“

V rámci těchto skupin funguje velká míra osobní podpory ze strany jejich spojenců, kterými jsou často sociální pracovníci nebo i lidé se zkušeností s braním, kteří se starají o koordinaci činnosti skupiny a propojování s organizací a dalšími zdroji, které mohou být užitečné (donátoři, média, ad.). Role spojenců ve skupině plní často stabilizační roli a je těžko zařaditelná v současném systému podpory, protože vychází spíše z nehierarchického pojetí vztahů a participativního étosu oproti klasickému mocenskému rozdělení.

DISKUSE

V článku jsme se věnovali zkušenostem s participací lidí se zkušeností s užíváním drog ve službách pro LUD. Téma jsme zpracovávali za pomoci kvalitativního výzkumu, se sociálními pracovníky, peer pracovníky a lidmi v roli spojenců. Z výzkumu vyplynula tři stěžejní témata, která odrážela zkušenosti zapojených aktérů výzkumu. Jednalo se o uvědomění si hodnoty zkušenostního vědění, změnu sebepojetí zapojených LUD a také o konkrétní způsoby zapojení, které si momentálně osvojují týmy a projekty v oblasti drog a závislosti.

Význam zkušenostní expertizy zmiňují nejrůznější autoři (např. Borkman, 1978) při zkoumání principu fungování svépomocných aktivit uživatelů služeb. Z tohoto pohledu nejsou tedy naše poznatky nijak překvapivé. Tento koncept byl nicméně systematicky zkoumán v angloamerickém prostředí, které stojí na jiném pojetí občanské společnosti. Dobrovolné aktivity a svépomoc zde mají delší historii a při diskusi v českém prostředí jsou někdy participativní projekty „shazovány“ právě tím, že zde máme jinou historickou zkušenost a jiné pojetí expertizy. Naše zjištění nicméně přináší poznatky o tom, že zkušenostní vědění má v sociální práci místo i zde. Jako klíčový nám také přijde subjektivní náhled na hodnotu tohoto vědění jak peery, tak sociálními pracovníky. Právě v reflexi hodnoty tohoto vědění vnímáme důležitý aspekt nejen faktického obohacení praxe (že peeri mají schopnost vzhledu do drogové komunity; znají určité situace lépe, ap.), ale především možnost emancipačního procesu, který rozvíjí nejen LUD, ale také sociální pracovníky. Zkušenostní vědění totiž není výsadou peerů, ale je přístupné všem, kdo ho chtějí ve své praxi využívat. Uznání zkušenostního vědění může pomáhat rekonfigurovat mocenské vztahy, které mohou být pro uživatele služeb zneschopňující (power over vs. power together, Tew 2006). Tento emancipační efekt jsme popsali v druhém hlavním tématu výsledkové části jako *změna vnímání sebe sama / změna sebepojetí*. V literatuře je v této souvislosti popsán např. koncept zraněného léčitele (Conti-O'Hare, 1998), tedy někoho, kdo skrze svoji nemoc nebo zranění léčí také sám sebe a v důsledku se proměňuje. Podle výpovědi našich komunikačních partnerů zde hraje roli nejen aspekt pomoci druhým, ale také aspekt přijetí své stigmatizované identity, integrace osobního a pracovního. Právě ocenění a přijetí hodnoty zkušenosti se sociálním vyloučením, braním drog nebo jinou hraniční zkušeností představuje odlišný proces, než se kterým se mnoho uživatelů v běžných sociálních službách, ale i ve společnosti setkává. Často jsou totiž nuceni své nepřijímané části self skrývat. Aspekt přijetí hodnoty této identity nejen sebou samým, ale i druhými je dle našeho pohledu důležitým doplněním existujícího poznání na poli participace a jedním z důležitých poznatků o metodách sociální práce s lidmi v situaci sociálního vyloučení. Z našich zjištění mimo jiné vyplývá, že sociálním pracovníkům v prostředí adiktologických služeb často chybí výkladový rámec, který by jim pomohl participaci LUD uchopit a vytvářet podpůrné prostředí, které nebude vycházet z klasického mocenského rozložení pracovník–klient. Dostupný výkladový rámec, vycházející převážně z expertního vědění, reprezentovaného v manuálech a metodikách sociálních služeb, může stát za identifikovanou rezistencí ze strany klasických sociálních služeb, umožnit jinak postavený styl fungování peer pracovníků. S tím koresponduje i navržený koncept „organické podpory“. Ta se ukazuje být běžnou součástí života LUD, která probíhá spontánně mezi lidmi, které spojuje podobná životní zkušenost. Nutno říci, že o podobných formách podpory se zmiňuje i zahraniční literatura a zkušenosti z přímé praxe (např. Southwell, 2010). Často je zmiňována v kontextu Harm reduction. Stojí jako základní hybatel vzniku svépomocných skupin, self-led organizací a uživatelských hnutí, jako je ENPUD, INPUD, FrontAIDS, CASO, ad. Tento základní kámen je tedy stejně jako v zahraničí přítomen i v českém prostředí a je otázkou pro sociální práci, jak tento organický prvek sebepodpůrné komunity neumlčovat a naopak posilovat a jak otevřít pole působnosti dalšímu potenciálu, které LUD přináší skrze svoji žitou zkušenost. Krom celkové profesionalizace sociálních služeb (Matoušek, 2019) existují další vysvětlení, proč participativní projekty s LUD narážejí na rezistenci. Tím je stále poměrně silný expertní diskurz v oblasti závislosti. V kontextu práce s LUD je v ČR v současné době nejčastěji přijímanou perspektivou pojetí závislosti jako nemoci (Kalina, 2003; Nešpor, 2000). V tomto diskurzu pak pracovník vstupuje do role léčitele držícího moc, odbornost a návod na to, situaci řešit. Uživatelé drog jsou pak klienti, pacienti nebo závislí. Diagnóza závislosti (dle MKN 10), která je lidem, kteří užívají drogy, často přisuzována, se vyznačuje tím, že zbavuje její držitele moci a kontroly nad svou situací. Ta se jim navrácí až ve chvíli, kdy jsou schopni abstinovat. V tomto ohledu je participace LUD mnohdy sociálními a zdravotními pracovníky považována za problematickou až nemožnou. To vyjadřuje například časté zavádění pravidel v sociálních službách pro LUD, které přímo zakazuje zaměstnávat na většině pozic lidi, kteří se potýkali v předešlých letech se závislostí.

Tyto překážky nás vedly také k identifikaci různých *způsobů zapojování* peer pracovníků, z nichž jen některé narušují tradiční rozdělení rolí. Jako inováční jsme identifikovali především rozdělení rolí na bázi kolega-spojenec.

V neposlední řadě naše zjištění přináší zprávu o tom, že na *horizontální úrovni* (Schuringa, 2015) se participace rozvíjí dobře – jsou příklady dobré praxe, lidem to pomáhá. Nicméně na vertikální úrovni u nás participace LUD není příliš rozvinutá. Pozice peerů a způsob jejich práce a jejich zájmy nejsou reprezentovány v politickém procesu a procesu rozhodování v rámci organizací. To se pak projevuje v mocenských vztazích, kdy přístup peerů (organická podpora a způsoby jejich práce odlišné od profesionálů, nutnost jejich podpory) není dostatečně reprezentován. Tím, co u nás chybí, je větší rozvíjení vertikální participace a vzdělávání profesionálů samotnými lidmi se zkušeností, ale také uživatelé služeb zastoupení ve struktuře pomáhajících organizací.

POUŽITÉ ZDROJE

- ADAMS, R. 2008. *Empowerment, Participation, and Social Work*. New York: Palgrave Macmillan.
- ADAMS, R., DOMINELLI, L., PAYNE, M. (Eds.). 2009. *Critical Practice in Social Work*. London: Macmillan International Higher Education.
- ARENDT, H. 2006. *On revolution*. London: Penguin Classics.
- ARNSTEIN, S. R. 1969. Ladder of Citizen Participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35(4), 216–224.
- BARNES, M., COTTERELL, P. (Eds.). 2012. *Critical Perspectives on User Involvement*. Bristol: Policy Press.
- ADAMS, M., BELL, L. A., GRIFFIN, P. 2007. *Teaching for Diversity and Social Justice*. New York: Routledge.
- BERESFORD, P. 2000. Service Users' Knowledges and Social Work Theory: Conflict or Collaboration? *The British Journal of Social Work*, 30(4), 489–503.
- BERESFORD, P., CARR, S. 2012. *Social Care, Service Users and User Involvement*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- BERESFORD, P., CROFT, S. 2019. Reprioritising Social Work Practice: Towards a Critical Reconnection of the Personal and the Social. In: WEBB, S. (Ed.). *The Routledge Handbook of Critical Social Work*. Abingdon: Routledge, 511–522.
- BORKMAN, T. 1976. Experiential knowledge: A New Concept for the Analysis of Self-help Groups. *Social service review*, 50(3), 445–456.
- BRAYE, S. 2000. Participation and Involvement in Social Care: an Overview. In: KEMSHALL, H., LITTLECHILD, R. (Eds.). *User Involvement and Participation in Social Care*. London: Jessica Kingsley, 9–28.
- CONTI-O'HARE, M. 1998. Examining the Wounded Healer Archetype: A Case Study in Expert Addiction Nursing Practice. *Journal of the American Psychiatric Nurses Association*, 4(3), 71–76.
- ČERNÁ, E. 2017. *Metodická příručka participace obyvatel při řešení problematiky bydlení*. Praha: Platforma pro sociální bydlení.
- ČTVRTEČKOVÁ, M., GEREGOVÁ, M. 2019. Drogová politika a služby: Přijetí expertů se zkušeností jako rovnocenných partnerů. *Sociální práce / Sociálna práca*, 19(5), 15–30.
- DAVIDSON, L. 2005. Recovery, Self-management and the Expert Patient – Changing the Culture of Mental Health from a UK Perspective. *Journal of mental health*, 14(1), 25–35.
- GERGEN, K. J. 2009. *Relational Being: Beyond Self and Community*. Oxford: Oxford University Press.
- GLUMBÍKOVÁ, K., MIKULEC, M. 2019. Participace osob bez domova na tvorbě sociálních politik a jejich nástrojů. *Sociální práce / Sociálna práca*, 19(5), 31–45.
- HART, R. A. 1992. *Children's Participation: From Tokenism to Citizenship*. Innocenti Essay no. 4. Florence: International Child Development Centre.

- HETMÁNKOVÁ, R. 2013. Zpátky ze dna: Zaostřeno na ženy. Praha: Jako doma.
- HONOVÁ, P. A., NUMERATO, D., KONDRÁTOVÁ, L. 2019. Zkušenost, expertiza a participace uživatelů: případ české reformy psychiatrické péče. *Sociologický časopis*, 55(5), 615–640.
- JANOUSKOVÁ, M. 2016. *Active Participants or Passive Patients? Representation of Problems in Czech Mental Health Policy and Their Effects on the Subjectification of People with Mental Illness* [online]. Disertační práce. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií. [24. 10. 2020]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/th/tszfx/>
- KALINA, K. 2003. *Drogy a drogové závislosti: mezioborový přístup*. Praha: Úřad vlády ČR.
- KREBS, V. 2007. *Sociální politika*. Praha: ASPI.
- KREJČÍ, J. 2016. *Vývoj (ex)uživatelů metamfetaminu, kteří se rozhodli zanechat užívání bez odborné intervence – follow-up studie*. Diplomová práce. Praha: Lékařská fakulta Univerzity Karlovy.
- MARLATT, G. A. 1996. Harm Reduction: Come as You Are. *Addictive Behaviors*, 21(6), 779–788.
- MATOUŠEK, O., NAVRÁTIL, P., MATULAYOVÁ, T. 2019. *Ideál profesionalizace v sociální práci*. Praha: Univerzita Karlova.
- McLAUGHLIN, H., BERESFORD, P., CAMERON, C., CASEY, H., DUFFY, J. (Eds.). 2020. *The Routledge Handbook of Service User Involvement in Human Services Research and Education*. Abingdon: Routledge.
- McLAUGHLIN, H. 2009. What's in a Name: 'Client', 'Patient', 'Customer', 'Consumer', 'Expert by Experience', 'Service User' – What's Next? *The British Journal of Social Work*, 39(6), 1101–1117.
- MIOVSKÝ, M. 2006. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada.
- MRAVČÍK, V. et al. 2019. *Výroční zpráva o stavu ve věcech drog v České republice v roce 2018*. Praha: Úřad vlády České republiky.
- NEPUŠTIL, P. 2014. *Bez léčby to jde: Proces přestávání s pervitinem bez odborné pomoci*. Brno: Masarykova univerzita.
- NEPUŠTIL, P., LARISCH, J., ČERNÝ, J. 2014. Několik výhrad ke koncepci adiktologických služeb. *Adiktologie*, 14(3), 329–331.
- NEŠPOR, K. 2000. *Návykové chování a závislost: současné poznatky a perspektivy léčby*. Praha: Portál.
- NMS. 2018. *Výroční zpráva o stavu ve věcech drog 2017*. Praha: Úřad vlády ČR.
- REPPER, J., CARTER, T. 2011. A Review of the Literature on Peer Support in Mental Health Services. *Journal of mental health*, 20(4), 392–411.
- SOUTHWELL, M. 2010. People Who Use Drugs and Their Role in Harm Reduction. In: RHODES, T., HEDRICH, D. (Eds.). *EMCDDA Monographs–Harm Reduction: Evidence, Impacts and Challenges*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 101–104.
- ROCHA, E. M. 1997. A Ladder of Empowerment. *Journal of Planning Education and Research*, 17(1), 31–44.
- SCHURINGA, L. *A Tower of Babel: Distinguishing Different Types of Participation* [Prednáška]. Ostrava: Conference Participative Approaches in Social Work, 17. 9. 2015.
- ŠKAŘUPOVÁ, K., NEPUŠTIL, P., ČERNÝ, J. 2016. *Analýza drogové situace ve městě Brně a související doporučení pro městskou drogovou strategii*. Brno: Magistrát města Brna.
- TEW, J. 2006. Understanding Power and Powerlessness: Towards a Framework for Emancipatory Practice in Social Work. *Journal of Social Work*, 6(1), 33–51.
- VANDEWALLE, J., DEBYSER, B., BEECKMAN, D., VANDECASTEELE, T., VAN HECKE, A., VERHAEGHE, S. 2016. Peer Workers' Perceptions and Experiences of Barriers to Implementation of Peer Worker Roles in Mental Health Services: A Literature Review. *International Journal of Nursing Studies*, 60, 234–250.
- VLČKOVÁ, I., BLATNÝ, M. 2005. K narativnímu pojetí autobiografické paměti: výzkumné možnosti metody čáry života. In: MIOVSKÝ, M., ČERMÁK, I., CHRZ, V. (Eds.). *Kvalitativní přístup a metody ve vědách o člověku IV. Vybrané aspekty teorie a praxe*. Olomouc: Univerzita Palackého, 183–199.
- WILCOX, D. 1994. *The Guide to Effective Participation*. Brighton: Partnership.

Možné metody práce s průběhem truchlení u dospělých v profesionálním pojetí sociální práce s jednotlivcem¹

Methods Related to Adults' Grief in the Professional Conception of Social Work

Jan Kaňák

Mgr. Jan Kaňák, Ph.D.² pracuje v poradně Vigvam s lidmi, kterým zemřel někdo blízký, a na Husitské teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze jako výzkumný pracovník. Věnuje se tématu střetávání/potkávání profesionálního a spirituálního diskursu sociální práce a truchlení.

Abstrakt

CÍLE: Cílem předkládaného textu je odpovědět na otázku: *Jaké metody práce s truchlením u dospělých lze využít v rámci oborové specifity sociální práce s jednotlivcem?* **TEORETICKÁ VÝCHODISKA:** Teoretickým východiskem hledání odpovědi na položenou otázku je na jedné straně tendence uchopit oborovou specifitu sociální práce v návaznosti na koncept Person-in-Environment (PIE), a to v jeho post-moderní variantě, především s přihlédnutím k tzv. paradigmatu nových mobilít. Na straně druhé pak z humanisticky orientovaných koncepcí truchlení a z nich plynoucích metod práce. **METODY:** V textu je využito metody teoretické adaptace, kdy je prizmatem jednoho teoretického konceptu nahlížen koncept jiný. **VÝSLEDKY:** Metody práce v zahraniční literatuře odkazují především k terapeuticky pojaté sociální práci. Text nabízí metody zaměřené na truchlení, které rámcem vycházejí z uchopení truchlení jako komunikace. Zaměřují se jak na stabilnější, tak nestabilní části reflexivního životního plánu v kontextu truchlení. **IMPLIKACE PRO SOCIÁLNÍ PRÁCI:** Text vnímám jako příspěvek k diskusím hledání oborové specifity sociální práce v kontextu post-moderní varianty uchopení PIE. Zároveň také jako základní artikulaci profesionálně pojatého kontaktu s truchlením v rámci sociální práce z hlediska využitelných metod pro sociální pracovníce a pracovníky.

Klíčová slova

sociální práce, oborová specifita, truchlení, metody práce

Abstract

OBJECTIVES: The text aims to answer the question: *Which methods of social work could be used to provide services to grieving adults within the professional conception of social work with individuals?* **THEORETICAL BASE:** The theoretical basis of the text is grounded in Person-in-Environment (PIE) in its post-modern variation, especially in the theoretical foundation of a paradigm

¹ Text byl vytvořen za finanční podpory projektu Q01 – Teologie jako způsob interpretace historie, tradic a současné společnosti.

² Kontakt: Mgr. Jan Kaňák, Ph.D., Husitská teologická fakulta, Univerzita Karlova, Pacovská 4, 140 21 Praha 4; honza.k@mail.muni.cz

of new mobilities. This conception enables us to use humanistically-oriented theories of grief and mourning (which is the second major theoretical background of the study). METHODS: Theoretical adaptation was used. Literature related to working with grief was viewed through the prism of PIE. OUTCOMES: Methods of work with grief described in the literature refer primarily to therapeutically-conceived social work. The paper offers methods primarily related to grief as communicative action. The described methods are related to Reflective life planning, specifically to its part of ontological security, as well as to less stable parts of planning. SOCIAL WORK IMPLICATIONS: I perceive the text as part of a discussion about the professional concept of social work, as well as a basic articulation of professionally conceived contact with grief and mourning in the general settings of social work.

Keywords

social work, professional specificity, grief, methods

ÚVOD A METODA

Úmrtí blízkého člověka lze vnímat jako obecně lidskou zkušenost. Bethel (2005:198) tento fakt reflektuje tak, že v kontextu sociální práce není oblast, ve které by se sociální pracovníce a pracovníci s touto situací nesetkali. V návaznosti na toto tvrzení si v textu kladu otázku: *Jaké metody práce s truchlením u dospělých lze využít v rámci oborové specifity sociální práce s jednotlivcem?* V zahraničním jazykovém kontextu je tématu truchlení v odborných zdrojích sociální práce věnována poměrně velká pozornost. U nás je tématu truchlení věnováno tematické číslo Sociální práce / Sociální práce z roku 2010 (číslo 2). Dále pak monografie Studenta, Mühlma a Studenta (2006), která se ale nezaměřuje na uchopení truchlení v kontextu profesionálního pojetí (Musil, 2008) sociální práce. Podrobněji se pak tématu práce s pozůstalými v sociální práci věnuje Macková (2015:66–87), která vychází při svých formulacích z úkolového pojetí truchlení. Podrobný pohled na poradenství pro pozůstalé (jako svébytný druh pomoci truchlícím) a na vybrané teorie truchlení nabízí také publikace Špaténkové (2013). Předkládaný text se snaží doplnit tato pojetí práce s pozůstalými o pohled rámovaný profesionálním pojetím sociální práce, které je spojené s konceptem člověka-v-prostředí (Musil, 2008).

Text z hlediska metodologického opírám o přístup adaptace teorie (Jaakkola, 2020). S ohledem na tento rámec tak nejprve vymezím oborovou specifitu sociální práce. Do tohoto vymezení pak budou zasazeny teoretické koncepty truchlení, stejně tak možné metody práce. Odborné publikace pro kapitoly o truchlení byly vybírány tak, aby odpovídaly struktuře popsané v části o oborové specifitě sociální práce. Články a monografie byly vyhledávány za pomoci centrálního vyhledávače UK, a to primárně pomocí zadání klíčových slov: grief or mourning or bereavement, methods, social work, palliative care. Sekundárně pomocí metody kvazi-sněhové koule skrze odkazy ve vyhledaných textech (evidence celkového počtu textů a procesu vyřazování nebyly realizovány³). Během psaní článku nebyly porušeny etické principy výzkumu a nebyl detekován střet zájmů.

OBOROVÁ SPECIFITA SOCIÁLNÍ PRÁCE

Základní rámec oborové specifity

Z tezí Healy (2014), McDonald (2006), Musila (2010, 2013), či Musila a Jaklové Střihavkové (2020) lze vyvodit, že jasné definování pojetí, smyslu, obsahu a zaměření sociální práce v současné době nelze očekávat. Neznamená to ovšem, že by bylo nutné rezignovat na hledání specifity

³ S ohledem na to, že se nejedná o přehledovou stat.

sociální práce.⁴ Musil s Jaklovou Střihavkovou (2020:385) doporučují využít „*obecného klíčového tématu*“ (*general thematic core*⁵) oboru. Hodge, Lacasse a Benson (2012:765) mluví v tomto kontextu o „*disciplinární znalostní bázi*“, Bartlett (1970) obecně o „*společném základu*“ (Common Base) a Karpētis (2014:24) pak o „*jednotliví identifikaci [...] primární profesionální identity*“. Zmíněné autorky a autoři pak nechápou tyto společné prvky oboru jako konkretizované návody, ale jako určité ukazatele, které mohou nabídnout směr uvažování. Stejně tak navrhuji využít jako onu znalostní bázi koncept Person-in-Environment (PIE), ať už jej formulují v jeho funkcionalistické, nebo post-moderní variantě (Navrátil, 2014; Musil, Jaklová Střihavková, 2020).

Konkretizace oborové specifity v kontextu paradigmatu nových mobilit

Intervenční místo a cíl sociální práce v kontextu nových mobilit

Navrátil (2014:64) s ohledem na posun moderny směrem k post-moderně, navrhuje reformulaci funkcionalistického pojetí PIE do kontextu reflexivního životního plánování a zvládání. Předpokládá, že jedinec vytváří reflexivní životní plán, který se snaží realizovat ve vzájemné interakci s jednotlivými prostředními, ve kterých se nachází. Předpokládá, že „*interakce nároků prostředí a očekávání člověka vytváří dynamické napětí*“ a toto napětí je předmět intervence ve chvíli, kdy je problematické s ohledem na naplňování životního plánu (Navrátil, 2014:84). V návaznosti na kritické reflexe Giddensových tezí (ze kterých Navrátil vychází) a s ohledem na paradigma nových mobilit (Garret, 2003; Sheller, Urry, 2006; Ferguson, 2008; Benzer, Reed, 2019; Reed, Weinman, 2019; Glăveanu, 2020) budu nadále vycházet z jisté modifikace PIE v podobě Person-In-Situation (Pe-In-Si). Ta nemění základní podstatu PIE v Navrátilově formulaci, ale spíše ji mírně modifikuje (především s ohledem na předpoklad, že lidé vstupují do interakcí i mimo své reflexivní životní plány; dále jako RŽP). Pro konkretizaci Pe-In-Si jsem pak využil především teze o typech a tokenech, stejně jako o pre-alokovaných referenčních skupinách, a fluidních a tekutých metafor.

Pe-In-Si nevyužívá termínu prostředí, ale hovoří o „*konfiguraci člověk/situace*“. Předpokládá, že lidé žijí své životy v konkrétních situacích, a právě prostřednictvím těchto situací (Ferguson, 2001; Simpson, Williams, Segall, 2007:4). Na povaze těchto situací se podílí jak vztahy s druhými lidmi a jinými živými tvory, tak charakteristiky fyzického prostředí. Lidé konstruují v situacích interakce s ohledem na vlastní „*projekty-ve-světě*“ (tedy RŽP), ale také s ohledem na RŽP druhých, či bez nutnosti návaznosti na RŽP jako takové. Formulace předpokládá, že se lidé mohou rozhodovat a fungovat nahodile, či mimo své vlastní plány, nebo bez přítomnosti plánů jako takových. Jednotliví lidé v rámci situací formulují (více, či méně explicitně) svoje očekávání a požadavky, které se jedinec v daných situacích snaží vyčíst a interpretovat. Člověka lze tedy vnímat jako vyhledávače informací. Přičemž tyto informace mají povahu více nebo méně fluidních metafor a tekutých obrazů, které relativně volně procházejí jednotlivými prostředními, situacemi a sítí vztahů, či aktérství (Allen, 1996; Sheller, Urry, 2006; Simpson, Williams, Segall, 2007:4; Ferguson, 2008; Giddens, 2009; Mythen, Walklate, 2013; Navrátil, 2014; Benzer, Reed, 2019; Reed, Weinman, 2019; Glăveanu, 2020; Musil, Jaklová Střihavková, 2020). S ohledem na tato tvrzení bych navrhol konkretizovat Navrátilem (2014:84) vymezené cíle sociální práce takto:

- Předmětem intervence sociální práce je tedy dynamika vyvažování konfigurace člověk/situace (dále také jako dynamika vyvažování) a
- cílem těchto intervencí je podpora možnosti a schopnosti vytvářet vyvážené konfigurace člověk/situace v rámci RŽP i mimo ně.

⁴ Pro jistotu dodávám, že přístup hledání vymezení profesionálního pojetí sociální práce pro mne neznamená odsouzení ostatních pojetí jako neplatných, či jako méněcenných.

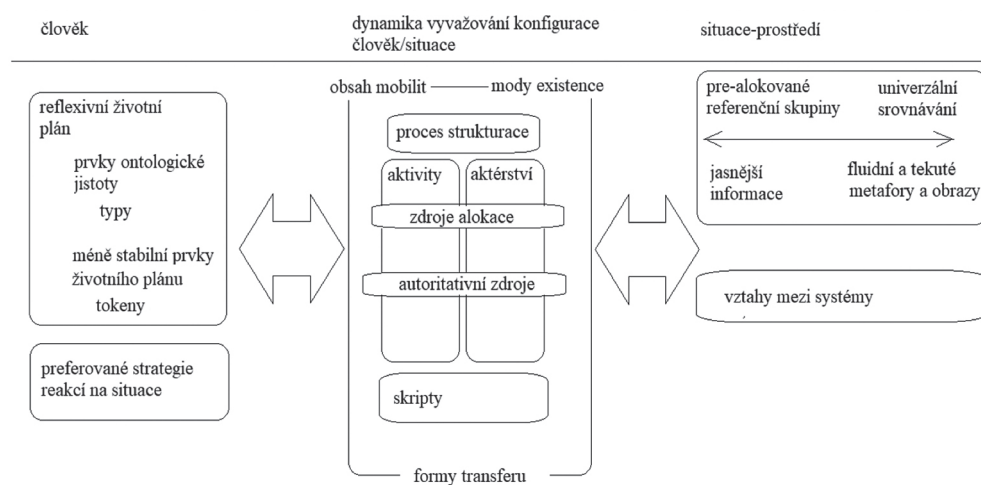
⁵ Tam, kde by samotný český překlad mohl být zavádějící, ponechávám v závorce původní označení.

Domnívám se také, že lze tyto cíle konkretizovat právě pomocí tezí o nových mobilitách a tekutých metaforách, stejně jako s ohledem na některé Giddensovy teze o povaze společnosti. V tomto ohledu lze jednotlivé konkretizace formulovat na úrovních

- jedince
- dynamiky vyvažování konfigurace člověk/situace
- situace, resp. souvztažnost situace-prostředí

Tyto oblasti, stejně jako jejich konkretizace, je znázorněna na obr. 1, který lze také vnímat jako základní schéma této části textu. Přičemž je potřeba vnímat jednotlivé oblasti jako potenciálně stejně důležité (Simpson, Williams, Segall, 2007). Jsem si vědom toho, že jsou níže uvedené teze základním vhladem, resp. poukázáním na základní teze definující jednotlivé oblasti Pe-In-Si. Mohou tak působit poněkud schematicky a neúplně. Prosím proto čtenářky a čtenáře o shovívavost při čtení následující části textu.

Obrázek 1: Konkretizace oborové specifity v rámci konfigurace člověk/situace

Zdroj: autor

Dynamika vyvažování konfigurace člověk/situace

Nad dynamikou vyvažování konfigurace člověk/situace lze uvažovat jako nad dynamikou mobility informací, pravidel, metafor, obrazů, jednání a komodit. V procesu mobility lze rozlišit na straně jedné skripty (pozorovatelné interakce mimo utváření vztahů) a strukturační (proces utváření vztahů). Na straně druhé pak aktivity a aktérství. Aktivity můžeme vnímat jako jakoukoliv činnost (tedy skripty i strukturační), která přímo nesouvisí s reflexivním životním plánem. Aktérství (agency) je chápáno jako jednání, jehož součástí jsou „*tužby, přání a myšlení [...] směřované k využití znalostí-jak a moci-k realizaci vlastních projektů nebo projektů někoho jiného*“. Aktérství je tak realizováno a znovu/utvářeno v „*personalizovaných sítích*“ osobních vztahů (Sheller, Urry, 2006:222; Reed, Weinman, 2019), či v tom, co Latour (Benzer, Reed, 2019:43–48) označil jako „*síť aktérství*“. Tato síť aktérství je součástí tzv. „*modů existence*“⁶, které Latour definoval následujícími charakteristikami:

⁶ Rozpracování jednotlivých módů existence, kterých Latour popisuje 15, je nad možností tohoto textu. Nicméně jejich promyšlení z hlediska ne/možnosti aplikace do kontextu sociální práce by si zasloužilo pozornost.

- Hiatus (jakožto narušující podmínky kontinuity dynamiky vyvažování),
- trajektorie (vyjadřující průběhy kontinuity realizace dynamiky vyvažování),
- podmínky štěstí a neštěstí a
- bytí (jakožto alternace bytí-které-dovolí-ostatní).

Mobility jsou ovlivněny tím, jak se v nich projevují autoritativní zdroje (možnost ovlivnit definování situace – tedy toho, kdo a jak ovlivňuje, jak je situace vnímána a jaké projekty, či plány, v ní budou realizovány) a zdroje alokace (využití materiálních i nemateriálních zdrojů). Zároveň pak formami, skrze které mobility probíhají – zda jsou v rámci interakcí jeden-na-jednoho, či více lidí navzájem a zda jsou využity online nástroje, či jiné způsoby předávání, či toku informací. To, že je možné vnímat autoritativní zdroje i zdroje alokace jako součást dynamiky vyvažování, plyne, dle mého, z protínání, prolínání a „eroze hranic“ mezi veřejným a soukromým. Tyto dynamiky mohou být často narušovány tím, co Perrow označil jako „normální nehody“, tedy obvyklá narušení dynamiky vyvažování daná možnostmi mobilit znalostí, informací a ostatních komodit, které ale vždy nemusí podporovat realizaci plánů (Barley, Tolbert, 1997; Perrow, 1999 in Sheller, Urry, 2006:221; Sheeler, Urry, 2003:113; Giddens, 2009; Mythen, Walklate, 2013; Reed, Weinman, 2019:10–12).

Přičemž je potřeba dodat, že míra svobody průběhu dynamiky vyvažování konfigurace člověk/prostředí souvisí úzce s tím, jak moc jsou v situacích a v sítích aktérství přítomny „pre-alokované referenční skupiny“. Ty lze vnímat jako jasně strukturované návody na způsoby jednání v situacích, které jsou následně také onou skupinou vyžadovány a jejich nedodržení je sankcionováno. To a zdroje autoritativní a alokace následně limituje možnosti svobodné volby (Garret, 2003; Bauman, 2006:7).

Jednotlivec/člověk

Na straně jednotlivce lze konkretizovat Pe-In-Si pomocí schopnosti získávat a interpretovat informace skrze konkrétní naplňování konfigurací člověk/situace⁷. Tato potřeba je výrazná především v situacích, které jsou vnímány jako nové. V situacích, které jsou opakované, se potřeba vyhledávat informace snižuje (Allen, 1996). Zatímco ale Allen předpokládal (na základě funkcionalistického pojetí), že prostředí tyto informace nabízí, je možné vnímat současnou situaci jako tu, ve které je často jedinec konfrontován se situací nevědění (not knowing). V takových situacích pak lidé realizují „proces screeningu“ informací. Ten lze, s ohledem na častou nejasnost informací, vnímat jako základ jednání člověka-v-situacích (Sheller, Urry, 2003:108; Mythen, Walklate, 2013).

Na proces screeningu informací navazují strategie reakcí na situace, z nichž jedinec volí možné další postupy. Mythen a Walklate (2013) popisují tyto strategie jak pro situace, v nichž jsou informace dostupné (včetně informací o rizicích, resp. přítomností rizik), tak pro ty, v nichž dostupné nejsou. V situacích, kdy jsou informace dostupné a interpretovatelné, lidé zpravidla volí jednu z následujících strategií: heuristiku dostupnosti (volbu jedné z možností včetně spojeného rizika a následné reakce dle této volby), zanedbávání pravděpodobnosti (přesvědčit sebe i ostatní, aby se zaměřili na nejhorší možnou variantu), averze ke ztrátě (zachování současného statu quo), přehlížení systému (postup, ve kterém odmítneme fakt, že rozhodnutí a aktivita vytváří svá vlastní další rizika) a víra v to, že to dobře dopadne (tedy jakási negace aktivního vstupování do plánování vyvažování konfigurace člověk/situace). V situacích nevědění (not knowing) pak Mythen a Walklate popisují následující strategie: odhadování (realizace odhadu ve smyslu co kdyby, tedy posuzování dopadů možných variant), zpozornění (je zřejmé, že existuje ohrožení, resp. že bude mít riziko nějaký konkrétní dopad, není ale jasné, co má být uděláno), blafování (postup, ve kterém je zdůrazněno, že má jedinec situaci pod kontrolou, i když to není pravda), označování (definování situace v souladu s plánem jedince a nabídnutí této interpretace ostatním – viz také dále reflexivní

⁷ Ponechávám zde stranou všechny vývojové teorie a jiné koncepty, které je vhodné znát s ohledem na způsoby práce s klienty. Soustředím se jen na ty aspekty, které bezprostředně plynou z Pe-In-Si.

životní plánování) a spoutání (využití moci a kontroly pro definování situace a možných postupů; Myther, Walkate, 2013).

Jak již bylo uvedeno výše, lze tyto strategie realizovat v souladu s vlastním životním plánem, či plánem někoho jiného, anebo bez návaznosti na tyto plány. Pod reflexivním životním plánem si můžeme představit narativně formulovanou variantu minulosti, přítomnosti a budoucnosti, případně varianty budoucnosti, které se jedinec snaží vepisovat do adekvátních konkrétních situací. V RŽP lze rozlišit jeho stabilnější a méně stabilní část. Stabilní část je možné chápat, v návaznosti na Giddensovo označení, jako prvky ontologického bezpečí (ontological security). Lze ji vnímat jako sadu typů, obecněji definovaných událostí (co je obecně práce, co je obecně být otcem nebo matkou atp.) vztahených k pojetí vlastní identity. Lze v ní rozlišit materiální a nemateriální prvky. Proměnlivější část RŽP lze pak chápat jako tzv. tokeny, tedy realizaci typů v konkrétních situacích, tedy určitou specifikaci konkrétní části plánu s ohledem na konkrétní vynořující se situaci. Pro jejich adekvátní realizaci musí jedinec disponovat jednak adekvátními informacemi, znalostmi, ale také možnostmi, zdroji a dovednostmi (Giddens, 2009; Payne, 2011; Navrátil, 2014; Young, 2019; Stonehouse, Threlkeld, Theobald, 2020).

Souvztažnosti situace-prostředí

Na straně souvztažnosti situace-prostředí lze především uvažovat nad tím, do jaké míry jsou v daných situacích, které se odehrávají v konkrétních prostředích, přítomny prvky „*pre-alokovaných referenčních skupin*“, či naopak v nich jsou přítomny prvky „*univerzálního srovnávání*“ (Bauman, 2006:7). Lze předpokládat, že tam, kde budou více přítomné prvky referenčních skupin, tam bude jasněji v situaci zřejmé, co má být uděláno, jak má člověk reagovat, a tato reakce bude také vyžadována a její absence sankcionována. V takových situacích bude výrazná normativní moc situace (ať již konkrétně realizována sítí aktérů, či institucemi, které lze ale v podstatě také vnímat jako ustálenou podobu sítě aktérů). Případně je limitní varianta nabízených možností ze strany situace-prostředí dána omezenými zdroji (Barley, Tolbert, 1997; Garret, 2003; Bauman, 2006).

V situacích, ve kterých prvky pre-alokovaných referenčních skupin nejsou přítomny, lze uvažovat o tom, že situace nabízejí „*fluidní metafory*“ a „*tekuté obrazy*“ (Ferguson, 2008). To znamená, že jsou informace v situacích přítomny jako objekty, které umožňují potenciálně odlišné a mnohé interpretace. A tady následně také potenciálně odlišné způsoby dynamiky vyvažování konfigurace člověk/situace a naplňování reflexivního životního plánu. Jak ona fluidita, tak tekutost v podstatě na jedné straně umožňují „*destabilizovat rigiditu polarit*“ vhodný/nevhodný a jiných. Zároveň ale může být tato destabilizace polarit vnímána jako rizika přinášející charakteristika souvztažnosti situace-prostředí (Ferguson, 2001; Turner, 2003; Canters, Jantzen, 2017:131).

Stejně tak je ovšem potřeba vzít v potaz systémové interakce. Ty lze vnímat jako definování vztahů mezi systémy (tedy vztahy systémů mezi sebou), které ovlivňují také to, co konkrétní systémy realizované v konkrétních prostředích mohou nabídnout z hlediska konkrétnosti-fluidity informací, metafor a obrazů a z hlediska zdrojů (Giddens, 2009). Například vztah systému zaměstnání (organizace, kde člověk pracuje) a rodinného fungování ovlivňuje na úrovni rodiny jak zdroje, tak možnosti dynamiky vyvažování konfigurace člověk/situace.

TEORETICKÉ RÁMCE TRUCHLENÍ V KONTEXTU PE-IN-SI

S ohledem na předchozí kapitolu budou v této části textu vybrány a základně představeny ty teze teoretických konceptů truchlení, které navazují na zaměření se Pe-In-Si. To je také důvod, proč zůstávají do zde zmíněných teoretických koncepcí nezahrnuté modely, které popisují fáze truchlení (modely od Kübler-Ross, Kast, Satir aj.). Byť je možné mezi jednotlivým zařazením nalézat určité průsečíky, lze teoretické koncepty zařadit takto:

1. Dynamika vyvažování konfigurace: Truchlení jako proces redukce nejistoty, transakčně analytické pojetí truchlení, komunikační teorie truchlení.

2. Člověk: Model duálních procesů, Model přetrvávající vazby, RRL model, Vytváření a rekonstrukce smyslu, Psychosociální tranzice a Adaptivní model truchlení.
3. Situace-prostředí: Úkolový model (především třetí úkol), nedovolené truchlení.

Kromě nich je ovšem také nutné základně popsat projevy a potenciální průběh truchlení. Bude se zde jednat pouze o základní vhled do procesu truchlení, a to především na základech výzkumů, které se k procesu truchlení vztahují. S ohledem na zaměření článku také necháváme stranou přítomnou diskusi o vztahu triády truchlení – deprese – post-traumatická stresová porucha (PTSD) a o komplikovaném truchlení.

Tabulka 1: Míra zastoupení projevů truchlení s ohledem na čas

Projev	Do 2 měsíců	Do 4 až 6 měsíců	Do 13 měsíců	dobu
Znecitlivění	30 %	9 %	Neměřeno (dále v tabulce jako n.d.)	n.d.
Nemožnost přijetí faktu úmrtí	30 %	9 %	n.d.	n.d.
Obtížné přijetí faktu úmrtí	70 %	n.d.	49 %	n.d.
Toužení po zemřelém, potřeba jej vyhledávat	91 %	n.d.	50 %	n.d.
Vizuální iluze zemřelého	68 %	n.d.	40 %	21 % (24 měsíců)
Pláč	77 %	n.d.	23 %	17 % (49 měsíců)
Vztek	12 %	n.d.	n.d.	8 % (37 až 49 měsíců)

Zdroj: autor dle Archer (1999:96–99)

Na okraj této části textu je nutné poznamenat, že v odborných zdrojích, které se truchlení věnují, je stále přítomná (a neuzavřená) debata o tom, jak moc je možné akcentovat teorie, které zobecňují proces truchlení, či teorie, které zdůrazňují truchlení jako značně individualizovaný proces (Liebsch, 2016). Stejně tak je v nich přítomná tendence k integrativnímu zacházení s teoretickými koncepty (Machin, 2014) a tendence zdůrazňovat potřebnost navázání metod a intervencí právě na teoretické koncepty (Lalande, Bonanno, 2006).

Průběh truchlení a jeho projevy

Byť bylo výše uvedeno, že se v posledních letech upouští od modelů, které popisují jednotlivé fáze truchlení, je i tak užitečné (i s ohledem na edukaci klientů) znát základní informace o jeho průběhu. Za obvyklé projevy truchlení se považuje znecitlivění vůči události a emocím, obtížnost přijetí faktu úmrtí blízkého, toužení po zemřelém, pláč, smutek a pokles energie, dočasné snížení chuti a potřeby jíst (zvláště v prvních týdnech po oznámení úmrtí), intenzivní zabývání se situací úmrtí (včetně promítání do snů), vzpomínání na zemřelého, pocit jeho přítomnosti, pocity vzteku, strachu o další blízké, pocity viny a sebe-obviňování (zvláště u traumatických úmrtí a nejvíce pak u sebevražd). Dále pak snížení schopnosti se rozhodovat (celkově zmatení), plnit očekávání okolí (pokles výkonnosti), potřeba být vzdálen od ostatních a minimalizovat kontakty s okolím, možné narušení fungování rodinných a partnerských vazeb, ztráta zájmu o koníčky, či aktivity, zvýšená senzitivita na hluk, bolesti těla, či svalová slabost (Archer, 1999:96–99; Worden, 2009:17–33; Walter, McCoyd, 2016:3–25; Hill et al., 2019).

Z hlediska času se za akutní a náročnou fázi označuje období 6 až 12 (podle některých až 24) měsíců od úmrtí blízkého člověka. Konkrétnější přehled o možných změnách prožívání a reakcí pak popisuje Archer (1999:96–99). Pro přehlednost jsou popsány v tabulce 1. Procentní zastoupení udává míru zastoupení daného projevu mezi dospělými, ve sloupcích je možné najít dobu od oznámení úmrtí. V posledním sloupci (s ohledem na rozdílná měření) jsou měsíce od úmrtí uvedena v závorce za číslem. Pokud nejsou data k dispozici, jsou označena jako n.d.

Obecně lze říci, že se objevují pocity beznaděje v rozmezí 2 až 13 měsíců po ztrátě. Pocity, které bývají označovány jako tzv. depresivní projevy, mají tendenci klesat od 6. měsíce, resp. 12. až 24. měsíce (kde ustupují u zhruba 80 % pozůstalých). U traumatických úmrtí (nehody, sebevraždy atp.) ustupují tyto projevy až 7 let. Pokles úzkosti se zpravidla datuje v období mezi 6 až 18 měsíci (Archer, 1999; Hill et al., 2019).

V odborných zdrojích, které se týkají truchlení, se po celou dobu zkoumání tohoto procesu mluví v různých podobách o komplikacích v procesu truchlení. V současné době se nejčastěji setkáváme s termínem komplikované truchlení (Worden, 2009; Hill et al., 2019), případně s termínem zranitelnosti (Machin, 2014). První je nejčastěji spojován s tím, že náročné a zátěžové projevy truchlení trvají déle, než je kulturně, či nábožensky obvyklé (mluví se o 6 nebo 12 měsících v kontextu USA a Evropy), a lze o něm tedy uvažovat až po uvedených lhůtách. Druhé pojetí mluví o zranitelnosti celkově od počátku truchlení a bere v potaz i ostatní faktory, které mohou ovlivnit míru vyrovnávání se (coping) se ztrátou.

Teorie truchlení vztažené k Pe-In-Si

Byť je výše uvedené rozlišení teoretických konceptů dle oblastí Pe-In-Si spíše ilustrativní, je možné uvnitř teorií, které jsou kompatibilní s konceptem Pe-In-Si, najít takové, které se více zabývají interakcemi, či takové, které více akcentují (v některých svých částech) buď samotného truchlícího člověka, nebo okolní prostředí. K **oblasti dynamiky vyvažování konfigurace** by bylo možné přiřadit Transakčně analytické (TA) pojetí truchlení (Heath, 2014) a truchlení vnímané prizmatem teorie redukce a managementu nejistoty (Powell, Matthys, 2013). V kontextu TA se nad procesem truchlení uvažuje jako nad zažíváním ztráty důležitého partnera pro naplňování Scénářů a Her (a to nejen vlastních, ale také zemřelého). Tím je ovlivňováno v podstatě také tzv. sbírání žetonů, tedy emočních odměn, ať již pozitivních, nebo negativních. V procesu truchlení je pak potřeba re/konstruovat obsazení Scénářů a Her, resp. Scénáře a Hry samotné. Machin (2014) k tomu ještě dodává, že je také vhodné v rámci truchlení sledovat interakce/výměny a to, jestli jsou v rámci ego stavů (rodič, dítě, dospělý) kompatibilní, či zkřížené. Druhé zmíněné teoretické uchopení vnímá truchlení jako proces, v němž se jedinec rozhoduje, jak moc a jaké informace bude vyhledávat. Dle těchto teorií (teorie redukce nejistoty a teorie managementu nejistoty) se lidé na počátku nacházejí v situaci, kdy podrobnější informace absentují (jsou tedy donuceni být v roli tzv. information seekers). Sami si ale volí to, zda přijmou míru nejistoty ohledně toho, co se stalo a děje (a pak mohou zažívat stav neukončené ztráty), či zda informace aktivně vyhledávají (pokud jsou k dispozici).

Jednotlicím pohledem, který by mohl integrovat výše uvedené poznatky (a v podstatě i ty uvedené níže), je pak náhled na truchlení jako na komunikativní akt. V tomto pojetí je truchlení vnímáno skrze to, jak vstupuje jako téma do interakcí s druhými a jak je definována identita truchlícího v interakcích. To pak následně umožňuje (v případě akceptované interakce truchlícího s okolím) čerpat jak emocionální, tak informační, ale také faktickou (peníze, jídlo atp.) podporu a informace, které jsou potřebné k evaluaci (v kontextu zde prezentovaných tezí lze říci k aktualizaci reflexivního životního plánu a fungování). Pokud není truchlení komunikováno (nevstupuje do interakcí), možnost čerpat tyto podpory klesá (Barney, Yoshimura, 2020).

Na úrovni člověka by bylo možné mluvit především o Modelu duálních procesů (Stroebe, Schut, 2010), Adaptivním modelu truchlení (Doughty, 2009), Modelu přetrvávající vazby (Lalande, Bonanno, 2006), RRL modelu (Machin, 2014) a Modelu vytváření a rekonstrukce smyslu (Gillies, Neimeyer, 2006) a teorii Psychosociální tranzice (Kissane, Zaidler, 2015). Model duálních procesů předpokládá, že se v průběhu truchlení potkává jedinec jak s minulostí a ztrátou, tak se zaměřením se na současnost a budoucnost. Tato oscilace ale není jen oscilací mezi potřebou vyrovnat se a nadějí z budoucna, ale také oscilací mezi dvěma druhy stresorů (zpřítomněné ztráty a obav z budoucna bez zemřelého), které si vyžadují jiné copingové mechanismy. Právě na copingové mechanismy se zaměřuje Adaptivní model truchlení. Ten rozlišuje tzv. intuitivní truchlíci (s tendencí po expresi

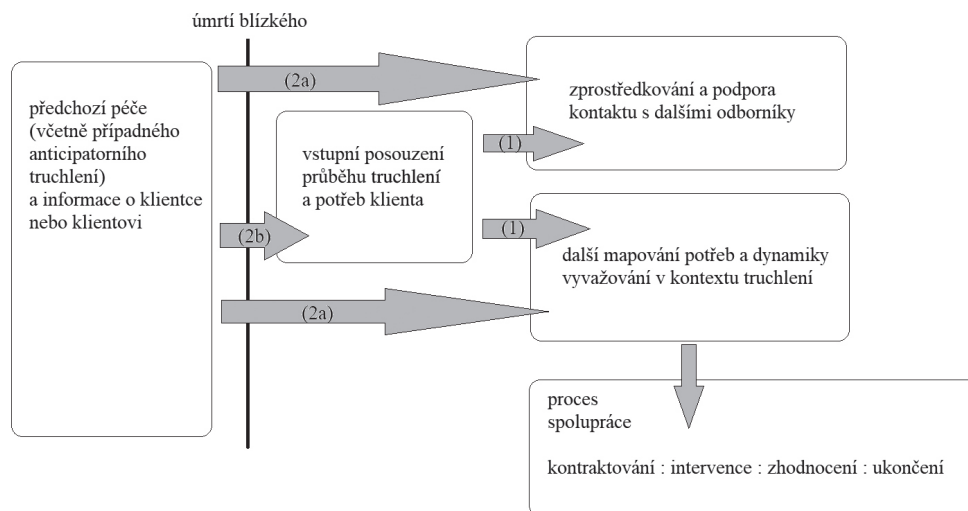
a prožitku emocí), instrumentální truchlící (méně vyjadřují emoce a více akcentují kognitivní stránku zvládnutí) a smíšený typ (využívání jak emočního prožitku, tak kognitivního náhledu). Podstatou tohoto modelu je také tvrzení, že je potřeba určit, k jakému typu reakcí má obecně jedinec blíže, a tyto podporovat i v rámci truchlení. Model je tak jistou protiváhou proti tvrzení, že je vždy nutné a nezbytné projevovat a prožívat emoce do veškeré hloubky a šířky (Worden, 2009). Se zmíněnou ne/potřebností prožití emocí do hloubek a šíří souvisí také teze raných teorií truchlení o tom, že musí dojít k odstranění vazby k zemřelému člověku (potřeba zachování pouta byla často interpretována jako tendence popřít realitu ztráty). Pokračující vazbu (bond) je možné chápat jako „*aktivní spojení mezi truchlícím a dynamikou vnitřní reprezentace zemřelého skrze sny, vzpomínky, připomínky a ostatní prostředky*“. Ta může být účelná v rámci podpory zvládnutí fungování v průběhu truchlení, a to s ohledem na individuální potřeby a nastavení. Tyto pokračující vazby mohou být také podstatnou součástí nově konstruovaných významů a smyslů jak uchopení sebe (self), tak světa a vztahu k němu. To je podstatou Modelu vytváření a rekonstrukce smyslu, který právě tuto oblast vnímá jako podstatnou pro dobré zvládnutí procesu truchlení. Spolu s ním jsou úzce spojené výchozí teze Psychosociální tranzice. V rámci tohoto přístupu se pokládá za zásadní pro zvládnutí truchlení to, jakou představu a ideje má truchlící o světě okolo (tedy tzv. Předpokládaný svět). Posledním zmíněným modelem na této rovině Pe-In-Si je RRL model (Range of Response to Loss). Ten jako základní v rámci procesu truchlení definuje míru zahlcení emocemi na straně jedné a míru potlačení, či kontroly emocí na straně druhé (někdy také označováno jako míra fungování). Uvažuje o truchlení v kontinuu zranitelného průběhu až po resilientní průběh s tím, že na truchlení a jeho zvládnutí má vliv jak ono zahlcení/kontrola, tak také předchozí životní zkušenosti, míra ostatních stresorů (např. nutnost změny zaměstnání), podpora ze sociálního okolí a schopnost hledání a rekonstrukce smyslu a významu, stejně jako víra v to, že lze procesem projít dobře (Gillies, Neimeyer, 2006; Lalande, Bonanno, 2006:305; Machin, 2014:62–65; Kissane, Zaider, 2015).

Na **úrovni situace-prostředí** by pak bylo možné mluvit především o Úkolovém modelu, zvláště třetím úkolu (Worden, 2009:39–53) a také o tzv. nedovoleném truchlení (Attig, 2004). Úkolový model vychází z předpokladu, že pro dobré zvládnutí truchlení je potřeba akceptovat ztrátu, prožít emoce spojené se ztrátou, adjustovat se na změnu v kontextu vnitřního i vnějšího světa a relokovat emoce k zemřelému. Právě třetí zmíněný úkol v sobě obsahuje také potřebu přehodnocení aktivit, interakcí a využitelných dovedností v různých prostředích (Worden mluví o rolích), ve kterých pozůstalý vstupuje do interakcí a vztahů. S tím souvisí také koncept nedovoleného truchlení. Spíše než o komplexní teoretické uchopení procesu truchlení se jedná o náhled na truchlení, které může být zakázané z hlediska neakceptování okolím, či proto, že vztah nebyl veřejně prezentován, protože by nebyl přijat. Truchlení pak může být komplikováno nedostatkem sociální opory a také potenciální stigmatizací truchlícího z odhaleného vztahu se zemřelým.

METODY VYUŽITELNÉ PRO PODPORU PRŮBĚHU TRUCHLENÍ V KONTEXTU PE-IN-SI

V této části budou představeny jak metody, tak základně možné schéma práce s truchlením v kontextu sociální práce. V návaznosti na jednotlivá teoretická pojetí truchlení a konceptuální uchopení specifity sociální práce jsou možné intervence (metody) také rozděleny dle oblastí Pe-In-Si, na které se zaměřují. Tím nicméně vznikla potřeba některé postupy domyslet, neb značná část textů vychází především z psychotherapeuticky pojatých služeb, tedy ze služeb, které se blíží nejvíce Musilem (2008) popsanému Filantropickému pojetí sociální práce. Filantropické pojetí předpokládá, že se pracovník zaměřuje na potřebu klienta, kterou naplňuje dle, pro něj dostupných, odborných znalostí a dovedností. A to bez nutnosti znalostní báze sociální práce tak, jak byla představena výše (ať již v kontextu PIE, či Pe-In-Si). To otevírá možnost, pro pracovníky vzdělané a vycvičené v psychoterapii, uchopit sociální práci v terapeutickém pojetí pomoci.

Obrázek 2: Schéma poskytovaných intervencí

Zdroj: autor, částečně na základě tezí Machin (2014:83–86)

Možné schéma struktury práce

V návaznosti na teze Machin (2014:83–86) lze nabídnout následující schéma strukturování kontaktu s klientem, který truchlí. Jak je z obr. 2 patrné, mohou v počátku práce nastat dvě situace. Buď klientka/klient přicházejí k pracovníkovi poprvé (1), či se situace truchlení objeví v průběhu spolupráce (2). U druhé varianty je vhodné rozlišit, jestli se v kontextu předchozí spolupráce pracovalo s anticipatorním truchlením (2a) a jak (např. v případě hospicové péče, nemocniční sociální práce, či paliativní sociální práce), anebo nikoliv (2b). V případě, že ano (2a), je velmi pravděpodobné, že o potenciálních reakcích na ztrátu, tedy o možném průběhu truchlení a reakcích má pracovník určitou představu. Zároveň může být nastavena spolupráce s ostatními odborníky v organizaci, či v jiných organizacích, kteří budou sledovat průběh truchlení. Minimálně pokud je v týmu reflektováno doporučení, že v situaci úmrtí pacienta/klienta má být na poradě týmu přehodnoceno vždy riziko zranitelnosti v truchlení u blízkých zemřelého (Kissane, Zaider, 2015:1117). V případě, že nikoliv (2b), může být postup shodný se situací, kdy klient přichází (alespoň z hlediska truchlení) poprvé (1). V případech, kdy je to zapotřebí (např. při zvýšené míře zranitelnosti v rámci truchlení), a to ať již po vstupním posouzení, nebo i v rámci návaznosti na předchozí péči, se předpokládá podpoření kontaktu s dalšími odborníky.

Tabulka 2: Metody práce s truchlením v kontextu Pe-In-Si

Oblast Pe-In-Si	Konkretizace oblasti	Metody práce	Teoretický koncept truchlení
Dynamika vyvažování konfigurace člověk/situace			
	mody existence	Mapování míry zranitelnosti v truchlení a volba možných postupů	RRL model
	hiatus	Mapování situace ztráty a potřeba znalosti a dostupnosti informací o úmrtí Edukace klienta o možnostech průběhu truchlení z hlediska interakcí s druhými	Znalosti o průběhu truchlení Model duálních procesů Truchlení jako redukce nejistoty
	trajektorie	Mapování dopadu ztráty na interakce v situacích a podpora adekvátní dynamiky vyvažování	Nedovolené truchlení Truchlení jako komunikativní akt
	aktivity / aktérství	Mapování možností a způsobů vyjadřování truchlení v interakcích a podpora adekvátního vyjadřování Mapování a podpora možnosti realizovat RŽP	
	Obsah mobilit a formy transferu	Mapování průběhu interakcí z hlediska přenosu informací mezi člověkem a prostředím v konkrétních situacích	
	Projevy zdrojů alokace a autoritativních zdrojů		Truchlení jako komunikativní akt
Člověk			
	Preferované strategie reakcí (knowing a not knowing situace)	Mapování pojmání situace klienty jako knowing nebo not knowing Mapování možných reakcí Edukace klientů o průběhu truchlení z hlediska projevů na straně jednotlivce	RRL model
	RŽP – typy	Mapování dopadu události na typy obsažené v RŽP (na ontologické bezpečí RŽP) a podpora jejich zachování, případně modifikace	TA model truchlení Vytváření a rekonstrukce smyslu Pokračující vazba
	RŽP – tokeny	Mapování dopadu na představu o konkrétnějším naplnění typů a podpora dovednosti konkretizovat typy	
Situace-prostředí			
	Alokované skupiny – univerzální srovnávání	Mapování míry jasnosti informací na straně prostředí, úprava míry jasnosti informací	Truchlení jako komunikativní akt; Nedovolené truchlení, Úkolový model
	Vztahy mezi systémy	Mapování vazeb mezi systémy (práce, rodina, škola, systémy podpory) a podpora jedince ve fungování v těchto vztazích	Úkolový model

Zdroj: autor

V kontextu profesionálního pojetí sociální práce se předpokládá realizace posouzení životní situace s ohledem na Pe-In-Si, kontraktování možné spolupráce v rámci nabízených služeb organizací a její realizace (včetně průběžného přehodnocování) a následně zhodnocení a ukončení spolupráce. Tyto fáze lze akceptovat i v případě, že pracovník v rámci organizace funguje jako case manager

klienta (Lord, Pockett, 1998). Guldin s kolegy⁸ (2015:187) nabízejí následující obecné možnosti zaměření intervencí pro univerzální, selektivní (ohrožená skupina) a indikativní (komplikované, či zranitelně truchlící) skupiny klientů. Pro univerzální (všichni klienti služby, kterým někdo zemřel) doporučují telefonickou podporu a kontakt, předávání dostatečného množství informací (knihy o truchlení pro děti i dospělé⁹), edukativní setkání o průběhu truchlení a možných komplikacích a podpora ve formulování a realizování vzpomínkových aktivit, či předmětů, stejně jako podpora při realizaci pohřbu.

U skupiny osob, které jsou ohroženy zranitelnou podobou truchlení (viz výše rizikové faktory) doporučují osobní setkání, návštěvy v domácnosti, hledání možné sociální opory (viz také dále) a realizaci a podporu setkání s jinými, kteří truchlí (podpůrné skupiny) a zajišťování individualizované peer-podpory. Pro poslední skupinu (autoři ji spojují s diagnostikovaným komplikovaným truchlením) pak doporučují poradenství, psychologickou a psychoterapeutickou podporu, případně kontakt s psychiatrem a možnou medikaci.

Možné metody práce

Níže popsané metody vycházejí jak z již popsaných postupů práce, tak z odvození možného zaměření práce dle Pe-In-Si v kontextu metody teoretické adaptace (Jaakkola, 2020). V tabulce 2 jsou uvedeny možné postupy práce směrem ke klientovi, tak i oblasti Pe-In-Si, na které navazují. Odkazy k teoretickému uchopení truchlení jsou uváděny, pokud je vhodné tyto, specificky s ohledem na danou metodu, reflektovat ať již při samotné práci s klienty, nebo mimo ni, tedy jak v rámci reflexe-při-jednání, tak reflexe-po-jednání (Thompson, Thompson, 2018). V textu jsou zcela a vědomě opomenuty postupy navazování a udržování vztahu, přiměřený prostor pro emoce v kontextu společné práce, či reflektování etických vodítek a hodnot, stejně jako domlouvání spolupráce. Neznamená to ovšem, že bych je nepovažoval za důležité, vnímám je ovšem jako obecnější metody nespecifické pro zde popisované téma. Nutno v tomto kontextu zdůraznit, že jsou to právě tyto obecné charakteristiky, které sami truchlící klienti vnímají jako pro ně zásadní a důležité (Beresford, Adshead, Croft, 2007).

Posouzení dopadu truchlení na dynamiku vyvažování

Therivel (2018) považuje diagnostické zvážení míry ohrožení (viz výše) za jeden ze základních postupů pro posouzení životní situace klientů. Druhým je pak ucelenější pohled na život klienta a důležité momenty, které se odrážejí v dovednosti a možnosti zvládnout aktuální situaci, stejně jako mapování situace jako takové. Posouzení lze tedy (v návaznosti na domluvu s klientem) rozdělit na oblast

- mapování aktuálního stavu dynamiky vyvažování a
- mapování formativních momentů (Machin, 2014), tedy těch, které ovlivňují preferované strategie reakcí (a tím opět také dynamiku vyvažování).

Při formulování možných oblastí mapování aktuálního stavu dynamiky vyvažování vycházím z tezí Lorda a Pocketta (1998), kteří jako zásadní oblast zájmu a intervencí v kontextu truchlení pro sociální práci jako obor definují podporu v získávání a porozumění informacím a podporu v interakcích s ustálenými systémy. Na úrovni mapování aktuálního stavu dynamik vyvažování je pak možné se zaměřit především na identifikaci situací a prostředí (jak formálních, tak neformálních a jak těch, ve kterých jedinec realizuje RŽP, tak těch, kde nikoliv), ve kterých klienti sdílí nebo nesdílí informace o truchlení a o sobě v kontextu truchlení, způsoby a možnosti vyjadřování emocí a možný dopad

⁸ Doporučení jsou formulována pro celý kontext paliativní péče, tedy i pro fázi, ve které umírající jedinec žije a služeb využívá jak umírající, tak rodina (či pečující osoby).

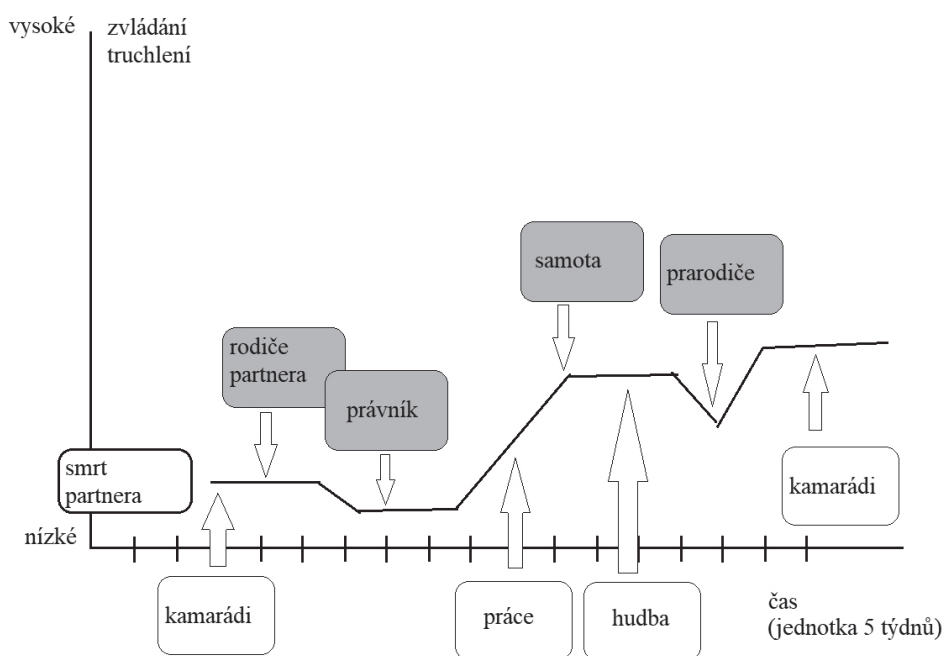
⁹ V českém kontextu nabízí vhodné publikace Cesta domů.

na interakce a mapování možností sociální opory a klientem vnímaného a zažívaného sociálního času potřebného pro truchlení, tedy toho, jak dlouho může v interakcích v konkrétních prostředích a situacích truchlení a ztrátu komunikovat a projevoval.

Daloisio, Kerson a McCoyd (2002) popisují techniku Mapy sil (Forces Map), kterou by bylo možné pro toto mapování využít. V rámci postupu je na jedné ose zaznamenán čas a na druhé ose proces, ke kterému se vztahujeme (v tomto případě míra truchlení). S klienty jsou mapovány zdroje a síly, které působí jako komplikace toho, co klient chce, a také zdroje podpory. Mapa by se s klienty měla průběžně dokreslovat a může tak sloužit nejen jako identifikace ohrožení a podpor toho, co klient potřebuje, ale také jako možnost, jak reflektovat změny, ke kterým u klientů dochází. Příklad takové mapy je zaznamenán na obrázku 3. V bílých čtvercích jsou zaznamenány síly, které klient vnímá jako podpůrné, v šedých ty opačné.

Obrázek 3: Mapa sil

Zdroj: autor (volně dle Daloisio, Kerson, McCoyd, 2002:17)

Z hlediska dopadu na aktuální dynamiku vyvažování je také vhodné blíže prozkoumat, které z aktivit, jež by bylo možné označit jako denní rutinu, je možné zachovat a v tomto zachování klienty podporovat. Tam, kde je to pro klienty představitelné, pokračovat alespoň v některých aktivitách tak, jako v období před úmrtím blízkého, se z hlediska výzkumů zdá, že má toto stabilizující účinek (Therivel, 2018; Dutil, 2019; Barney, Yoshimura, 2020; Chen, 2020).

Druhou oblastí mapování dopadu truchlení na dynamiku vyvažování je assessment tzv. formativních momentů, tedy událostí, které z hlediska klienta zásadněji ovlivnily jím preferované strategie reakcí, tedy jakousi obecnou míru připravenosti k určitým způsobům vyvažování dynamiky konfigurace člověk/situace. Tyto momenty je vhodné sledovat spolu s klientem především (v kontextu sociální práce) z hlediska copingových strategií a z hlediska jejich dostupnosti v konkrétní situaci. Pokud se zdá, že není prostor, či možnost (s ohledem na stav klienta, či čas, který má pracovník k dispozici) mapovat všechny formativní momenty, je minimálně nutné mapovat předchozí prožitě ztráty a reakce na ně (Weinstein, 2008; Machin, 2014).

Posouzení míry zranitelnosti

V případech, kdy je potřeba posoudit míru ohrožení klienta v rámci truchlení (zpravidla situace 1 a 2b výše), lze v návaznosti na teze Machin (2014) a Lorda a Pockett (1998) uvažovat o dvou základních oblastech. První z nich je posouzení míry zranitelnosti pomocí AAG dotazníku¹⁰, který má svoji kvantitativní a kvalitativní část. Obě dvě jsou rozděleny na části zahrnutí, kontrola a resilience. U dotazníku samotného jsou pro každou oblast vyčleněny tři položky. Oblast zahrnutí je měřena převažujícími emocemi a myšlenkami na ztrátu a zemřelého a schopností jim čelit. Oblast kontroly pak postojí vztahujícími se k tomu, nakolik je pro klienta potřebné to, co se truchlení týče, držet pod kontrolou, či lidově řečeno na uzdě. Oblast resilience je pak zkoumána především s ohledem na důvěru v to, že lze vše zvládnout, a kontaktem s vlastními silnými stránkami. Dotazník má stanovený tzv. cut-off score, kdy už lze o zranitelnosti v rámci truchlení uvažovat (stanoven na 21 bodů, nicméně není normován na populaci ČR). Kromě AAG je možné využít také RRLBA (Range of Response to Loss and Bereavement Assessment) dotazníku, který je konstruován pro prvotní posouzení stavu klientů a klientek, kteří potřebují využít služby vázané na podporu v truchlení. RRLBA má v sobě integrovány stejné oblasti jako AAG, ale kromě toho mapuje také míru ostatních stresorů v životě klientů, míru podpory v okolí a jedna položka je věnována oblasti spirituality a hledání smyslu. Na toto kvantitativní mapování pak navazují rozhovory, ve kterých jsou odpovědi reflektovány a dále zkoumány (Machin, 2014).

Výhodou těchto dotazníků¹¹ je možnost přehledné strukturace prvotního mapování truchlení a také (v případě AAG) sledování posunů projevů truchlení v čase. V kontextu sociální práce pak navíc mohou sloužit jako opora pro zvažování, zda klientce, či klientovi doporučit kontakt s dalšími pomáhajícími profesionály (poradce pro pozůstalé; psychotherapeuti, kteří se věnují ztrátě atp.). Dotazníky je také možné použít online (pokud jsou vytvořeny např. v google forms) a provést základní vyhodnocení v podstatě na dálku, bez nutnosti osobního setkání (na kvantitativní část pak může navazovat telefonický rozhovor). Na možnosti diagnostiky po telefonu upozorňují také Newsom s kolegy (2016), kteří uzavírají svoji studii tím, že i po telefonu lze dojít k velmi podobným závěrům jako při setkání tváří v tvář. Jejich studie nicméně také ukazuje na to, že po telefonu ukazují výstupy dotazníků (autoři nepoužívali AAG, ani RRLBA) mírně menší ohrožení než při kontaktu tváří v tvář. V neposlední řadě je výhodou také to, že jsou složeny jak z kvantitativní, tak kvalitativní (rozhovorové) části. Zdá se totiž, že čistě kvantitativní dotazníky mají relativně limitovanou reliabilitu – tedy lze sice říci, že měří to, co chceme, ale měří to (při opakování) nepřesně (Agnew et al., 2011).

Druhou oblastí je identifikace možných rizikových faktorů. Mezi ně lze zařadit především a) typ úmrtí (rizikovým jsou především násilná a nečekaná úmrtí, stejně jako úmrtí, která jsou vnímána jako značně bolestivá a hrůzná), b) charakteristika vztahu se zemřelým (komplikované, či nevyjasněné, stejně jako nepřiznané vztahy, stejně jako závislé vztahy), c) charakteristika truchlícího (především negativní sebe-náhled a náhled na svět, vyhybavé strategie copingu) a d) sociální okolnosti (absence rodiny, opěrné sítě, či vnímání okolí jako nepodporujícího; Lord, Pockett, 1998:53–54; Boelen, Hout, Bout, 2006:111). Pokud se zdá, že je člověk na základě AAG, RRLBA, či rizikových faktorů ohrožen zranitelným průběhem truchlení, je vhodné konzultovat možné další služby v rámci psychoterapie, či poradenství pro pozůstalé. Pokud není pracovník členem multidisciplinárního týmu, který by tyto služby také nabízel, pak je vhodné klientovi kontakt zprostředkovat.

¹⁰ Kromě odkazovaného zdroje lze AAG dotazník, včetně vyhodnocení, stáhnout na: <https://mapping-grief.care/> (v Aj).

¹¹ Testů, které je možné využít pro mapování ohrožení v truchlení, je mnoho (např. Traumatic grief inventory, Bereavement Risk Index aj.). Jejich popis by byl ale nad rámec možností tohoto textu. O AAG a RRLBA je referováno proto, že se objevují v doporučeních pro aplikaci do sociální práce (Agnew et al., 2011).

Určení systémů v návaznosti na mapování

Pincus a Minahan (Milner, Myers, O'Byrne, 2015) popsali v rámci svého uvažování nad systémy v interakcích pracovníků s klienty následující čtyři: systém agentů změny, systém terče, akční systém a klientský systém. Jejich rozdělení se jeví jako inspirativní, neb z hlediska truchlení je možné říci, že ne každý truchlící potřebuje intervenci ze strany odborníků (Guldin et al., 2015). Z hlediska truchlení je jak u klientského, tak systému terče (tedy na koho všeho je zaměřena intervence, kdo je ovlivňován) potřeba promyslet, jestli truchlící a) nepotřebuje nyní z hlediska míry ohrožení a formulovaných potřeb jiný druh služeb, b) jestli o nějaké služby vůbec stojí a c) která všechna prostředí je pravděpodobně potřeba nějak oslovit, či do nich z hlediska profesionálních intervencí vstoupit. Na úrovni akčního systému se pak jako vhodné ukazuje posoudit, kdo všechno se může zapojit (a jak) do podpory klientů (klientského systému).

Obrázek 4: Příklad určení systémů dle Pincus a Minahan

Systém agentů změny	Klientský systém
Pracovnice Intervizor, kolegové Supervizorka	Aktivní klientský systém: Kamil Pasivní klientský systém: Kája (dcera)
Systém terče	Akční systém
Kamil pracovní kolektiv učitelka ze školy, kam chodí Kája širší rodina	Pracovnice blízcí lidé z vesnice kolega z práce pracovník poradny

Zdroj: autor dle Milner, Myers, O'Byrne (2015)

S ohledem na práci s truchlením by bylo vhodné v rámci klientského systému rozlišit aktivní klientský systém (ti, kteří spolupracují s pracovníkem) a pasivní klientský systém (tedy ti, kteří prosperují z práce s aktivním klientským systémem, ale sami se intervencí neúčastní). Toto rozdělení je nejpatrnější u dětí, kterým pro dobré zvládnutí truchlení často postačuje, pokud jsou jejich rodiče, případně rodič, dobře podpořeni. Zároveň z hlediska funkčnosti rodinného systému (koheze, komunikace, řešení konfliktů atp.) se zdá, že jsou to právě na rodinu zaměřené intervence, které funkčnost podporují, spíše než práce s jednotlivcem. Tento postup je tak vhodný zvažovat tehdy, když dochází k výraznému zhoršení fungování rodinného systému (Rolbiecki, Washington, Bitsicas, 2017).

Na obr. 4 je příklad možného rozdělení systémů. Představuje modelovou situaci, kdy Kamilovi, který využívá služeb sociální pracovnice Sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi, zemře žena. V rámci mapování situace, prožívání truchlení Kamila i dcery Káji a míry ohrožení, sestaví pracovnice s Kamilem následující přehled lidí dle systémů. Po vstupním rozhovoru s pracovníkem organizace, která se zaměřuje na práci s truchlením, se domluví, že služeb jak poradny, tak sociální pracovnice bude nadále využívat pouze Kamil. Kája může situaci zvládnout, pokud ji bude co nejlépe zvládat také Kamil. Sociální pracovnice společně s Kamilem tedy určí klientský systém, následně také systém terče (tedy kdo všechno by měl být zahrnut do intervencí pracovnice), a tím pádem také, kdo všechno může společně práci napomoci (akční systém).

Podpora pro klienty adekvátní a dostupné dynamiky vyvažování na úrovni neformálních prostředí

Na výše uvedené posouzení by pak měly navazovat s klienty kontraktované intervence, které cílí na podporu určení dostupných dynamik vyvažování a jejich postupné realizace. Tyto intervence lze směřovat jak směrem k jednotlivci, tak směrem k prostředí, v němž se odehrávají konkrétní situace. Specifickou metodu, která reaguje jak na oblasti, které souvisí s RŽP, tak na ty, které s ním souviset

nemusejí, a která působí jak na úrovni jednotlivce, tak na úrovni podpory vytváření podpůrných vazeb, popisují McClatchey a Raven (2017:357–358). Ti jako možnost práce nabízejí víkendový pobyt mimo bydliště v rámci skupiny osob, které zažívají truchlení. Pobyt se skládá z aktivit, které s truchlením nesouvisí (kurz slaňování, kanoistika atp.), které se střídají s těmi, které s truchlením souvisí (psaní poezie, výtvarné techniky aj. vztažené k situaci truchlení). Součástí na truchlení zaměřených aktivit jsou také edukační části o průběhu truchlení a jejich možných projevech.

V podstatě tato metoda práce reflektuje logiku Modelu duálních procesů. Autoři studie nicméně vycházejí z psychoterapeuticky pojaté pomoci v kontextu truchlení (byť vztahují vývoj této metody do kontextu sociální práce). V rámci profesionálního pojetí sociální práce by pak techniky, které jsou psychoterapeutické (jako využití kreativní terapie) mohli realizovat psychoterapeuticky vzdělaní pracovníci. Úkolem sociálního pracovníka by pak mohla být jak práce s možností získat a interpretovat informace, tak podpora navazování přirozených sítí opory. Lynn a Rath (2012) o těchto sítích podpory mluví jako o komunitě truchlících a doporučují její vytváření i v online prostoru (např. pomocí video-konferenčních programů, jako je Zoom).

Mimo to lze také cílit intervence do prostředí, v němž se dynamika vyvažování odehrává. S ohledem na to, že intervence na úrovni systémů (škola, práce atp.) je popsána níže, věnuji se zde prostředím neformálním, především vrstevnické skupině, komunitě a širší rodině. Ve všech zmíněných prostředích lze s klienty promýšlet obsah předaných informací o úmrtí a jejich způsob a také to, do jaké míry se má sociální pracovník podílet na aktivním předávání informací a domlouvání možných reakcí z prostředí. Vhodné je se také zaměřit na míru získávání emocionální podpory, instrumentální podpory (vaření obědů po přechodnou dobu, zajištění realizace finanční sbírky při výpadku zdrojů atp.) a tzv. sebe-evaluační podpory, tedy informací, které klienti, kteří truchlí, potřebují získávat s ohledem na vlastní sebe-hodnocení a sebe-podporu (Bethel, 2005; Barney, Yoshimura, 2020).

Na úrovni komunity lze společně zvažovat možnost vzpomínkových aktivit, či aktivit podporujících vyjádření úcty jak k truchlení a podpory v truchlení, tak úcty k zemřelému. Lze tak domlouvat případné vytváření vzpomínkového místa, či domlouvat zvonění zvonů v místním kostele¹² atp. Cílem těchto postupů je vnést informaci o truchlení do komunity a umožnit hledání společné podpory jak pro blízkého truchlícího, tak pro komunitu, která přišla o svého člena. Samozřejmě, že míra a možnost těchto aktivit závisí na tom, jak moc ve stejné lokalitě žijící lidé fungují jako komunita (Bethel, 2005).

I v kontextu neformálních prostředí je vhodné s klienty zkoumat, kterých zdrojů alokace a autoritativních zdrojů se truchlení dotýká a jakým způsobem. Jak je ovlivněna možnost podílet se na formulování a čerpání zdrojů a jak moc je ovlivněna možnost podle pravidel, která se na autoritativní a alokativní zdroje vážou. Stejně tak je vhodné mapovat to, jak se v interakcích projevují pravidla truchlení a zda nejsou tato pravidla pro klienta opresivní (Dominiguez, 2018).

Podpora dynamiky vyvažování na úrovni formálních prostředí

Lord a Pockett (1998) ve své studii zaměřené na vnímání a naplňování potřeb klientů v kontextu truchlení jak klienty, tak pracovníky popisují jako hlavní (z mého pohledu, a to dle zastoupení zmíněných intervencí) úkol pro sociální pracovníce a pracovníky, aby podporovali schopnosti a možnosti klientů získávat, interpretovat a následně předávat informace. S takto pojatou podporou bylo spokojeno 84 % (n = 26) jejich studie. Tyto aktivity mohou činit jak aktuální přítomností v průběhu setkání klienta se zástupcem daného systému (lékař, pracovník pohřební služby, policista vyšetřující nehodu atp.), tak ale také hledáním vhodných otázek a způsobu porozumění s klienty, či hledání možností, jak informace co nejsrozumitelněji předat se zástupci ostatních systémů.

Příčemž mezi základní oblasti lze zařadit podporu srozumitelných a pravdivých informací o úmrtí blízkého člověka v míře, kterou truchlící vyžadují. Dále pak podpora se zajišťováním pohřbu,

¹² Za informaci o realizaci tohoto postupu u nás vděčím debatě s Karlem Šimrem z TF JU.

zařizování místa hrobu a finančních dávek s tím spojených, mapování míry potřeby podpory ve sdílení o úmrtí v práci, ve škole, u lékaře atp. V případě, že je úmrtí dáno nemocí, která může mít genetické podklady, pak také další komunikace s lékaři ohledně možných následných vyšetření. Přičemž tak, jak je uvedeno výše, lze pracovat jak s klienty na tom, jak v rámci interakcí podpořit vhodnou dynamiku vyvažování (co a jak, kdy a komu říct, jak se chovat atp.), ale stejně tak může být pracovník u interakcí přímo přítomný, či může podpořit jednotlivé zástupce formálních systémů (prostředí), aby byli s to předat informace tak, aby jim klienti porozuměli (Glajchen et al., 2018).

Práce s ontologickým bezpečím RŽP

V rámci RŽP je možné rozlišit jeho relativně stabilní část (to, co Giddens označuje jako prvky ontologického bezpečí) a část proměnlivou, reagující na konkrétní situace. Prožitá smrt blízkého člověka nezasahuje u některých jen tzv. tokeny, tedy konkrétní realizace obecných představ v daných situacích, ale také ony obecné představy, tedy typy (Barney, Yoshimura, 2020). Z oblasti typů se v kontextu truchlení nejčastěji zmiňuje pojetí smyslu v životě. Neimeyer, Klass a Dennis (2014:490) upozorňují, že je potřeba rozlišit, zda jde u klientů o „hledání srozumitelnosti versus hledání významu“ na straně jedné a na straně druhé, zda klienti zažívají, či potřebují zažít „proces asimilace versus akomodace“. S klienty a klientkami je pak možné mapovat níže uvedené oblasti a možnosti jejich naplnění.

- Informace vědění toho, co se stalo a jaký to má dopad na klientovu představu o životě (srozumitelnost).
- Hledání připsání významu ztráty a vlivu na hodnoty v životě, na obecné představy o tom, co je v životě důležité, jakou povahu mají mít vztahy atp. (významy).
- Zjišťování, zda je pro klienta potřeba RŽP nějak zásadně přepracovat z hlediska typů (co je důležité, jak a v čem je to důležité, jak chápe obecné pojmy jako rodina, vztah, práce atp. v kontextu RŽP) a jak (akomodace). Nebo jestli lze, z hlediska typů, zkušenost se smrtí a truchlením zakomponovat do nezměněného RŽP (asimilace).

Kromě smyslu lze pod práci s prvky ontologického bezpečí zařadit také zvažování míry pokračující vazby k zemřelému a její podobu. Byť je tato oblast spíše (i dle literatury v kontextu sociální práce) doménou spíše terapeuticky nastavených služeb, lze i v profesionálním pojetí sociální práce s klienty mapovat, jak by měla vypadat přítomnost (být vztahová a myšlenková) zemřelého v životě klienta. Lze promýšlet možnost realizací vzpomínkových akcí, lokalizací předmětů, které mají podporovat pokračující vazbu se zemřelým atp. (Agnew et al., 2011).

Kontakt se spirituální rovinou

V rámci oblasti spirituality, kterou např. Neimeyer, Klass a Dennis (2014) řadí do rámce zacházení se smyslem v kontextu truchlení, spadá především zvažování, zda je spiritualita nápomocná reflexivnímu životnímu zvládání, či nikoliv. To lze posoudit doptáváním se na to, zda je pro jedince spiritualita vůbec v kontextu truchlení důležitá, a pokud ano, tak jak ovlivňuje obecné představy o jednotlivých aspektech RŽP (např. co je obecně dobrý vztah, kdo je partner atp., tedy typy), stejně tak jak ovlivňuje představu o realizaci v konkrétních situacích (tokeny). V případě, že se zdá, že spiritualita obecně podporuje RŽP, pak je možné podporovat využití těch oblastí spirituality, které takto působí (konkrétní zaměření práce samozřejmě závisí na obecném nastavení práce se spiritualitou u konkrétních pracovníků a pracovníků). V případě, že působí spíše proti dobrému naplňování RŽP a vyváženým konfiguracím člověk/situace, mohou nastat dvě varianty:

- Tzv. negativní spirituální/náboženský coping – tedy pohled na situaci jako na trest za nedostatečné naplňování požadavků spirituality (resp. častěji institucionalizované víry) na jedince, či negativní reakce náboženské komunity na ztrátu a
- rozklad vnitřní struktury spirituality – tedy prožitku náhlé neplatnosti vnitřní struktury spirituality a potřeba její transformace, případně spirituální rozvoj (spiritual emergence).

V obou dvou případech závisí další postup pracovníka na tom, zda může a umí zacházet s rozvojem spirituality u klientů a zda je jak jím, tak organizací tento způsob práce vnímán jako adekvátní pro profesionální pojetí sociální práce. Nicméně i tak je vhodné vycházet z toho, že v takovém případě v podstatě dotyčný klient čelí dvěma ztrátám zároveň, byť jsou propojené. V případě spirituálního rozvoje (emergence) je tento stav často vnímán jako zátěžový, byť přímo nezastavuje schopnost reflexivního životního zvládání (Pargament, 2007; Bray, 2013; Neimeyer, Klass, Denis, 2014).

ZÁVĚR

V textu formuluji možné metody profesionálního pojetí sociální práce se situací/prožitkem truchlení u klientů a klientek. S ohledem na to, že jsou metody práce s truchlením popisovány především v terapeuticky pojeté sociální práci (tedy filantropickém pojetí), jsou zde vybrané metody odvozeny především z obecného rámce truchlení jako komunikativního aktu. Metody práce jsou popisovány především s ohledem na mapování a podporu dynamiky vyvažování konfigurace člověk/situace. Zaměřuji se jak na přechodné, tak na stabilnější části reflexivního životního plánu. Být zde prezentované teze vycházejí z profesionálního pojetí sociální práce a specifitěji pak z Pe-In-Si, věřím, že mohou být zdrojem inspirace i pro ty pracovníce a pracovníky, kterým je blízké jiné pojetí sociální práce, či kombinace pojetí různých.

POUŽITÉ ZDROJE

- AGNEW, A. et al. 2011. Bereavement Assessment Practice in Hospice Settings. *British Journal of Social Work*, 41:111–130.
- ALLEN, B. 1996. Information Need: A Person-in-situation approach. In: VAKKARI, P., SAVOLAINEN, R., DERVIN, B. (Eds.). *Information seeking in Context*. London: Taylor Graham, 111–122.
- ARCHER, J. 1999. *The Nature of Grief: The Evolution and Psychology of Reaction to Loss*. New York: Routledge.
- ATTIG, T. 2004. Disenfranchised Grief Revisited. *OMEGA*, 49(3), 197–215.
- BARLEY, S. R., TOLBERT, P. S. 1997. Institutionalization and Structuration: Studying the Links between Action and Institution. *Organization Studies*, 18(1), 93–117.
- BARNEY, K., YOSHIMURA, S. 2020. Death-Related Grief and Disenfranchised Identity. *Review of Communication Research*, 8(1), 78–95.
- BARTLETT, H. 1970. *The Common Base of Social Work Practice*. Washington: NASW.
- BAUMAN, Z. 2006. *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- BENZER, M., REED, K. 2019. *Social Life: Contemporary Social Theory*. London: SAGE.
- BERESFORD, P., ADSHEAD, L., CROFT, S. 2007. *Palliative Care, Social Work and Service Users*. London: JKP.
- BETHEL, J. C. 2005. Teaching a Combine Course on Grief and Bereavement for BSW and MSW Students. *Journal of Teaching in Social Work*, 25(3–4), 197–217.
- BOELEN, P. A., VAN DEN HOUT, M. A., VAN DEN BOUT, J. 2006. A Cognitive-Behavioral Conceptualization of Complicated Grief. *Clinical Psychology*, 13(2), 109–128.
- BRAY, P. 2013. Bereavement and Transformation. *Journal of Religion and Health*, 52(3), 890–903.
- CANTERS, H., JANTZEN, C. M. 2017. *Forever Fluid*. Manchester: Manchester University Press.
- CHEN, R. 2020. Social Support as a Protective Factor against the Effect of Grief Reactions on Depressions for Bereaved Single Adults. *Death Studies*. DOI: 10.1080/07481187.2020.1774943
- DALOSIO, F., KERSON, T., MCCOYD, J. 2002. Driving Forces Maps. *Social Work in Health Care*, 36(2), 1–20.
- DOMINIGUEZ, K. 2018. Encountering Disenfranchised Grief. *American Journal of Dance Therapy*, 40(2), 254–276.

- DOUGHTY, E. A. 2009. Investigating Adaptive Grieving Styles. *Death Studies*, 33(5), 462–480.
- DUTIL, S. 2019. Adolescent Traumatic and Disenfranchised Grief. *Children & School*, 41(3), 179–187.
- FERGUSON, H. 2009. Driven to Care: The Car, Automobility and Social Work. *Mobilites*, 4(2), 275–293.
- FERGUSON, H. 2008. Liquid Social Work: Welfare Interventions as Mobile Practices. *British Journal of Social Work*, 38(3), 561–579.
- FERGUSON, H. 2001. Social Work, Individualization and Life Politics. *British Journal of Social Work*, 31(1), 41–55.
- GARRET, P. M. 2003. The Trouble with Harry: Why the New Agenda of the Life Politics Fails to Convince. *British Journal of Social Work*, 34(4), 577–589.
- GIDDENS, A. 2009. *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity Press.
- GILLIES, J., NEIMEYER, R. A. 2006. Loss, Grief, and the search for Significance. *Journal of Constructivist Psychology*, 19(1), 31–65.
- GLAJCHEN, M. et al. 2018. Defining Core Competencies for Generalist-Level Palliative Social Work. *Journal of Pain and Symptom Management*, 56(6), 886–892.
- GLĂVEANU, V. P. 2020. New Mobilities in Psychology. *Europe's Journal of Psychology*, 16(2), 186–192.
- GULDIN, M. et al. 2015. Bereavement care provision in Europe. *European Journal of Palliative Care*, 22(4), 185–189.
- HEALY, K. 2014. *Social Work Theories in Context*. London: Palgrave Macmillan.
- HEATH, L. 2014. Keeping Our Balance. *TA Journal*, 44(4), 291–301.
- HILL, R. M. et al. 2019. Understanding grief reactions, thwarted belongingness, and suicide ideation in bereaved adolescents. *Journal of Clinical Psychology*, 75(3), 780–793.
- HODGE, D. R., LACASSE, J. R., BENSON, O. 2012. Influential Publications in Social Work Discourse. *British Journal of Social Work*, 42(4), 765–782.
- JAAKKOLA, E. 2020. Designing Conceptual Articles: Four Approaches. *AMS Review*, 10(1), 18–26.
- KARPETIS, G. 2014. Advocating the Clinical Social Work Professional Identity. *Journal of Social Work Practice: Psychotherapeutic Approaches in Health, Welfare and the Community*, 28(1), 23–41.
- KISSANE, D. W., ZAIDER, T. I. 2015. Bereavement. In: CHERNY, N. et al. (Eds.). *Oxford Textbook of Palliative Medicine*. Oxford: Oxford University Press, 1110–1122.
- LALANDE, K. M., BONANNO, G. A. 2006. Culture and Continuing Bonds. *Death Studies*, 30(4), 303–324.
- LIEBSCH, B. 2016. Grief as a Source, Expression, and Register of Political Sensitivity. *Social Research*, 38(2), 229–254.
- LORD, B., POCKETT, R. 1998. Perceptions of Social Work Intervention with Bereaved Clients. *Social Work in Health Care*, 27(1), 51–66.
- LYNN, C., RATH, A. 2012. GriefNet: Creating and Maintaining an Internet Bereavement Community. In: GILBERT, P. (Ed.). *Dying, Death, and Grief in an Online Universe*. New York: Springer, 87–102.
- MACHIN, L. 2014. *Working with Loss and Grief: A Theoretical and Practical Approach*. Los Angeles: SAGE.
- MACKOVÁ, M. 2015. *Sociální práce s umírajícími a pozůstalými*. Brno: Univerzita Pardubice.
- McCLATCHEY, I., RAVEN, R. 2017. Adding Trauma-Informed Care at a Bereavement Camp to Facilitate Posttraumatic Growth. *Advances in Social Work*, 18(1), 349–368.
- McDONALD, C. 2006. *Challenging Social Work*. London: Palgrave Macmillan.
- MILNER, J., MYERS, S., O'BYRNE, P. 2015. *Assessment in Social Work*. New York: Palgrave.
- MUSIL, L. 2013. Challenges of Postmodern Institutionalization for Education in Social Work. In: MATULAYOVÁ, T., MUSIL, L. (Eds.). *Social Work, Education and Postmodernity*. Liberec: Technical University of Liberec, 10–72.

- MUSIL, L. 2010. Tři pohledy na budoucnost sociální práce. In: SMUTEK, M., SIEBEL, F. W., TRUHLÁŘOVÁ, Z. (Eds.). *Rizika sociální práce*. Hradec Králové: Gaudeamus, 11–24.
- MUSIL, L. 2008. Různorodost pojetí, nejasná nabídka a kontrola výkonu „sociální práce“. *Sociální práce / Sociálna práca*, 8(7), 60–79.
- MUSIL, L., JAKLOVÁ STŘIHAVKOVÁ, D. 2020. Reflecting on a Common Core and the Variability of Social Work Definitions: „Theme and its Interpretations“ by Foucault. *Journal of Social Work Education*, 56(2), 384–393.
- MYTHEN, G., WALKLATE, S. 2013. Risk, Nichtwissen and Fear: Searching For Solifity in Liquid Times? In: DAVIS, M. (Ed.). *Liquid Sociology: Metaphor in Zygmunt Bauman's Analysis of Modernity*. London: Routledge, 139–156.
- NAVRÁTIL, P. 2014. Postmodernita v životní situaci. In: NAVRÁTIL, P. (Ed.). *Reflexivní posouzení v sociální práci s rodinami*. Brno: Masaryk University, 48–90.
- NEIMEYER, R., KLASS, D., DENNIS, M. 2014. A Social Constructionist Account of Grief. *Death Studies*, 38(8), 485–498.
- NEWSOM, C. et al. 2016. Telephone versus in-person intake assessment for bereavement intervention. *Death Studies*, 40(2), 71–79.
- PARGAMENT, K. 2007. *Spiritually Integrated Psychotherapy*. New York: Guildford Press.
- PAYNE, M. 2011. Risk, Security and Resilience Work in Social Work Practice. *Revista de Asistentă Socială*, 10(1), 7–14.
- POWELL, K., MATTHYS, A. 2013. Effects on Suicide on Siblings: Uncertainty and the Grief Process. *Journal of Family Communication*, 13(4), 321–339.
- REED, I. A., WEINMAN, M. 2019. Agency, Power, Modernity: A Manifesto for Social Theory. *European Journal of Cultural and Political Sociology*, 6(1), 6–50.
- ROLBIECKI, A., WASHINGTON, K., BITSICAS, K. 2017. Digital Storytelling. *Journal of Social Work in end-of-life & Palliative Care*, 13(4), 239–250.
- SHELLER, M., URRY, J. 2006. The new mobilities paradigm. *Environment and Planning*, 38(2), 207–226.
- SHELLER, M., URRY, J. 2003. Mobile Transformations of Public and Private Life. *Theory, Culture & Society*, 20(3), 107–125.
- SIMPSON, G. A., WILLIAMS, J. C., SEGALL, A. B. 2007. Social Work Education and Clinical Learning. *Clinical Social Work Journal*, 35(1), 3–14.
- STONEHOUSE, D., THRELKELD, G., THEOBALD, J. 2020. Homeless pathways and the struggle for ontological security. *Housing Studies*. DOI: 10.1080/02673037.2020.1739234
- STROEBE, M., SCHUT, H. 2010. The Dual Process Model of Coping with Bereavement. *OMEGA*, 61(4), 273–289.
- STUDENT, J. C., MÜHLUM, A., STUDENT, U. 2006. *Sociální práce v hospici a paliativní péče*. Jinočany: H&H.
- ŠPATĚNKOVÁ, N. 2013. *Poradenství pro pozůstalé*. Praha: Grada.
- THERIVEL, J. 2018. *Grief in Children* [online]. Ipswich: EBSCO information services. [23. 9. 2020]. Dostupné z: <https://www.ebscohost.com/assets-sample-content/SWRC-Grief-in-Children-Sample-Content.pdf>
- THOMPSON, S., THOMPSON, E. 2018. *The Critically Reflective Practitioner*. London: Palgrave Macmillan.
- TURNER, B. S. 2003. Social Fluids: Metaphors and Meaning of Society. *Body & Society*, 9(1), 1–10.
- WALTER, C. A., MCCOYD, J. L. 2016. *Grief and Loss Across the Lifespan*. New York: Springer.
- WEINSTEIN, J. 2008. *Working with Loss, Death and Bereavement: A Guide for Social Workers*. London: SAGE.
- WORDEN, W. J. 2009. *Grief Counseling and Grief Therapy*. New York: Springer.
- YOUNG, G. 2019. Knowledge How, Procedural Knowledge and the Type-Token Action Clause. *Acta Analytica*, 34(9), 327–343.

Důsledky neoliberalizace pro sociální práci¹

The Consequences of Neoliberalisation for Social Work

Petr Lazar

Mgr. Petr Lazar² je studentem doktorského studijního oboru Sociální práce na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity. Odborně se zabývá důsledky modernizace pro sociální práci a využitím sociální práce u lidí v materiální deprivaci.

Abstrakt

CÍLE: Cílem příspěvku je popsat, jaké jsou důsledky neoliberalizace pro sociální práci, a diskutovat, jakými prostředky by se mohla sociální práce vůči těmto tendencím bránit. **TEORETICKÁ VÝCHODISKA:** Článek využívá koncept neoliberalizace Edgara Marthinsena. **METODY:** Kvalitativní obsahová analýza odborných textů. **VÝSLEDKY:** Neoliberalizace má pro sociální práci řadu závažných důsledků. Za nejdůležitější z nich lze označit rekonstrukci tohoto oboru lidmi bez vzdělání v sociální práci a proměnu profese sociální práce na prekarizované povolání. **IMPLIKACE PRO SOCIÁLNÍ PRÁCI:** Příspěvek diskutuje možnosti obrany sociální práce před postupující neoliberalizací. Každá z nabízených možností má ale své nedostatky.

Klíčová slova

sociální práce, neoliberalismus, neoliberalizace, prekarizace, konstrukce sociální práce

Abstract

OBJECTIVES: The aim of this paper is to describe the consequences of neoliberalisation for social work and to discuss how social work could defend itself. **THEORETICAL BASE:** The article uses the concept of Edgar Marthinsen's neoliberalisation. **METHODS:** Qualitative content analysis of scientific texts. **OUTCOMES:** Neoliberalisation has several serious consequences for social work. The most important ones are the reconstruction of this field by people without education in social work and the transformation of the social work profession into a precarious occupation. **SOCIAL WORK IMPLICATIONS:** The contribution discusses the possibilities of defending social work against advancing neoliberalisation. However, each of the offered options has its shortcomings.

Keywords

social work, neoliberalism, neoliberalisation, precarization, social work construction

¹ Tento článek byl podpořen ze Studentské grantové soutěže Ostravské univerzity SGS02/FSS/2021.

² Kontakt: Mgr. Petr Lazar, Fakulta sociálních studií, Ostravská univerzita, Československá 16, 702 00 Ostrava; petr.lazar@osu.cz

ÚVOD

Cílem předkládané studie je porovnání dopadů neoliberalizace na diskurs sociální práce v šesti vybraných evropských zemích. Tohoto cíle je dosaženo porovnáním výsledků analýzy záměrně vybraných odborných statí při využití metody kvalitativní obsahové analýzy. Ambicí textu je navázat na příspěvky vybraných českých autorů, kteří se problematice dopadů neoliberalismu na sociální práci věnují především v kontextu České republiky. Oproti nim chce ale prozkoumat, zda lze identifikovat obdobné vývojové trendy i v dalších evropských zemích. Čtenář si tak může ověřit, zda proměny české sociální práce představují unikátní fenomén, či je lze zařadit do širšího celoevropského trendu proměn diskursu sociální práce vlivem neoliberálního myšlení.

První kapitola vymezuje teoretický koncept neoliberalizace Edgara Marthinsena a zdůvodňuje, proč byl použit místo konkurenčních teorií neoliberalismu. Zároveň popisuje, jaké jsou znaky neoliberální sociální práce podle toho konceptu. Druhá kapitola přináší stručný přehled znaků neoliberální sociální práce podle českých autorek, které se tomuto tématu věnují. Třetí kapitola popisuje dopady neoliberalizace na šest evropských zemí, konkrétně Chorvatsko, Rumunsko, Španělsko, Polsko, Švédsko a Řecko. V rámci diskuse jsou popsány strategie, kterými by se mohla sociální práce vůči postupující neoliberalizaci bránit. Žádná ze tří představených cest (politizace sociální práce, obrat ke komunitní sociální práci a vzdělání jako zdroj kritické sociální práce) ovšem není bez nedostatků.

NEOLIBERALISMUS, NEBO NEOLIBERALIZACE?

Sociální práce je úzce provázána se společenskými podmínkami, v nichž je realizována. Existuje ve zvláštní dichotomii, kdy svým působením ovlivňuje společnost; ta samá společnost ale zároveň určuje, co by mělo být náplní diskursu sociální práce. Je tedy velmi důležité, aby sociální pracovnice a pracovníci dokázali být reflexivní a zkoumali, kdo a jakým způsobem konstruuje jejich *modus operandi*.

Pro některé autory jsou proměny sociální práce důsledkem modernizace společnosti (např. Chytil, 2007), jiní hledají vlivy v nástupu společnosti postmoderní (např. Navrátil, Navrátilová, 2008). Zdá se, že existuje shoda v tom, že společnost se skutečně mění; nepadá už ale zjevná shoda na příčinách těchto změn ani na důsledcích, které mají pro sociální práci.

Autor tohoto článku se rozhodl pro analýzu dopadů změn společnosti na diskurs sociální práce použít perspektivu **neoliberalizace**. Tento pohled se jeví z analytického hlediska užitečnější, než jsou poměrně široké teorie (post)modernity, zároveň ale dokáže odhalit více jevů než poměrně úzké teorie o ekonomizaci sociální práce. Další výhodu tohoto konceptu spatřujeme v jeho jasnějším a dynamičtějším vymezení oproti teoriím neoliberalismu, kterých je nespočet a které sahají od vymezení neoliberalismu jako pouhého ekonomického paradigmatu až po teorie vládnutí (srov. Wacquant, 2012). Právě citovaný Wacquant se pokouší najít „zlatou střední cestu“ mezi těmito dvěma extrémními póly, když chápe neoliberalismus jako specifické propojení státu, trhu a občanství, nicméně jeho pojetí je silně inspirováno poměry v USA, kde hraje významnou roli penální politika a tzv. *prisonfare*, což jsou jevy, které nejsou dobře aplikovatelné např. na situaci Švédska, které je v tomto článku také diskutováno (srov. *ibid*).

Oproti tomu Marthinsen používá pojem neoliberalizace, který chápe jako proces: „*Neoliberalismus není pouhá hospodářská politika, jejímž cílem je omezit vládní výdaje, provádět politiky volného obchodu a osvobodit síly volného trhu od vládních předpisů; je to také politická filozofie a ideologie, která ovlivňuje všechny dimenze sociálního života*“ (Marthinsen, 2019:352).

Je tedy přesnější hovořit o neoliberalizaci jakožto šíření neoliberální ideologie, která vychází z hodnotových axiomů ekonomického neoliberalismu a „infikuje“ ostatní oblasti života. Jedná se o klasický případ Habermasovy kolonizace žitého světa systémem: zatímco ale Habermas ve své původní koncepci *de facto* ztotožňuje systém s národním státem, který má ambice řídit každodenní

chod lidského života, nyní je vhodnější hovořit o „dvojitě kolonizaci“, jelikož volná ruka trhu je často prosazována železnou rukou státní moci. Nebo s využitím pozdního Foucaulta můžeme říci: *„Lidé – jako stroje – se stávají kapitálem, který je třeba rozvíjet a který vyžaduje investice. Tímto způsobem se všechny vklady do lidí, jako je sociální politika, vzdělávání a zdravotnictví, stávají oblastmi investic s očekáváním návratnosti, v souladu s ekonomickými investicemi jako takovými“* (ibid.:352).

V souvislosti s pronikáním neoliberálního myšlení do sféry sociální práce popisuje Marthinsen následující hlavní znaky neoliberální sociální práce (srov. ibid.):

1. **Sociální práce se stává nástrojem rozvoje lidského kapitálu**, jehož účelem má být transformace na kapitál ekonomický.
2. **Manažerismus**, tj. uplatňování manažerských přístupů při „řízení“ klientů sociální práce, s důrazem na management rizik a učení individuální odpovědnosti klientů (responsibilisation).
3. Změny v organizaci služeb sociální práce motivované zvýšením **standardizace, efektivity a kontroly** (sociálních pracovníků i jejich klientů).
4. **Nastolování kvazitržních principů** včetně komodifikace a kladení důrazu na individualizovanou spotřebu sociálních služeb.
5. **Nespokojenost sociálních pracovníků** s výše uvedenými změnami.

ZNAMY NEOLIBERALIZACE SOCIÁLNÍ PRÁCE V ČESKÉM ODBORNÉM DISKURSU

Prvním krokem analýzy bylo nalezení odborných článků česky píšících autorů, které se (1) dominantně zabývají proměnami diskursu sociální práce v důsledku působení neoliberalizace a (2) formulují znaky, kterými se takto ovlivněná sociální práce vyznačuje. Populací, ze které byly statě vybírány, se stala česky a slovensky psaná čísla časopisu Sociální práce publikovaná od roku 2015 (včetně) až po březnové číslo z roku 2020. Těmto kritériím vyhověly celkem 3 články (srov. Janebová, 2018; 2019; Recmanová, 2019). Zvažováno bylo dalších 15 článků, které ale do analýzy nakonec nevstoupily, protože nedokázaly dostatečně naplnit výše uvedená kritéria, např. se dopady neoliberalizace na sociální práci zabývaly pouze okrajově (srov. Gójová, Glumbíková, 2015; Gründelová, 2015; Hiekischová, 2015; Šimíková, 2015; Valová, Janebová, 2015; Dohnalová, Nečasová, Rídllová, 2016; Janebová, Celá, 2016; Oujezdská, Gojová, 2016; Janebová, Truhlářová, 2017; Dvořáková, Mertl, 2018; Chytil, Kowaliková, 2018; Gründelová, 2019a; 2019b; Vysloužilová, Navrátil, 2019; Janebová, 2020).

V článcích, které do analýzy vstoupily, byly nalezeny čtyři znaky neoliberální sociální práce:

1. **Manažerismus**, tj. uplatňování manažerských přístupů při „řízení“ klientů sociální práce, s důrazem na management rizik (srov. Janebová, 2018).
2. **De-profesionalizace**, konkrétně nahrazení praxe sociální práce administrativními postupy (srov. Janebová, 2019).
3. Transformace sociální práce do **kontrolní profese**, jakési „sociální policie“ (srov. ibid.).
4. **Privatizace** sociální práce v důsledku působení procesů marketizace, konzumerizace, manažerizace a financionalizace (srov. Recmanová, 2019).

V závěru tohoto textu budou tyto čtyři znaky komparovány se znaky neoliberalizace, které se objevují v zahraničním diskursu sociální práce, a zároveň se znaky neoliberální sociální práce, jak je popsal v teorii neoliberalizace Marthinsen.

VLIV NEOLIBERALIZACE NA SOCIÁLNÍ PRÁCI V DALŠÍCH EVROPSKÝCH ZEMÍCH

Tato kapitola podrobněji představí českému čtenáři vliv neoliberalizace na sociální práci v šesti záměrně vybraných³ evropských zemích: Chorvatsku, Rumunsku, Španělsku, Polsku, Švédsku a Řecku.

Chorvatsko

Na jaře roku 1990 prohrál Svaz komunistů Chorvatska volby a přišel o politickou moc. Nová politická elita chápala přechod k demokracii jako přechod k tržní ekonomice spojené s privatizací. Představy o „světlych zítřcích“ ovšem brzy vzaly za své, protože ačkoli už v roce 1991 bylo zprivatizováno skoro 90 % podniků, tak se průmyslová výroba propadla na méně než 60 % produkce v porovnání s předchozím režimem (Miljenović, Knežević, 2015).

Také válka měla devastující vliv na chorvatskou ekonomiku. Ekonomické kapacity byly mezi lety 1991–1994 zmenšeny skoro o 50 %. V roce 1994 získaly status „sociálního případu“ (social case) skoro 2 miliony obyvatel, což byla téměř polovina celé tehdejší populace Chorvatska (4,76 milionu lidí). Sociální služby, které byly v té době poskytovány státem, se musely vyrovnávat s velkými problémy s poskytováním ubytování a jídla pro tyto „sociální případy“. Vláda sice v roce 1993 přijala Sociální program (Social program), ale ten se primárně zaměřoval pouze na okamžitou finanční a hmotnou pomoc (ibid.).

Vzhledem k takto rozsáhlé humanitární krizi vedla chorvatská válka k ohromujícímu zájmu mezinárodních nestátních neziskových organizací. Tyto organizace byly schopny kompenzovat zablokovaný sociální stát a poskytovat nemateriální pomoc, především v podobě psychologického poradenství a sociální opory. Podle některých zpráv v roce 1994 působilo na území Chorvatska a Bosny a Hercegoviny 117 nestátních neziskových organizací (ibid.).

I tato pomoc měla své stinné stránky. Tyto organizace sice zaměstnávaly lokální odborníky, ale neřídily se při tom regulačními mechanismy státu. To se týkalo i odměn za vykonanou práci, která obvykle nebyla daněna. Většina projektů, jež tyto neziskovky realizovaly, s sebou také přinášela „postmoderní přístupy“ co se obsahu i forem řízení projektů týče: typickou metodou realizace se stal manažerský přístup, který nechával jen velmi málo prostoru pro aplikaci dovedností ze strany místních odborníků, kteří si v minulosti prošli chorvatským vzdělávacím systémem. I domácí neziskovky fungovaly v úzkém propojení s těmi zahraničními, od kterých získávaly peníze a vzdělání. Průnik postmoderních a neoliberálních přístupů do všech chorvatských pomáhajících profesí (včetně sociální práce) nastal pomocí mezinárodní humanitární pomoci (ibid.).

Na přelomu století publikovala Světová banka zprávy, které zdůrazňovaly potřebu reformy v chorvatském veřejném sektoru. Reformy ovšem představovaly výrazné náklady, které si Chorvatsko zpustošené válkou a neúspěšnou privatizací nemohlo dovolit, muselo se proto obrátit na zahraniční organizace: již zmíněná Světová banka poskytla půjčku ve výši 42 milionu dolarů. V návaznosti na publikované zprávy Světové banky došlo k přenosu terminologie z těchto zpráv do veřejného diskursu: začalo se hovořit „pořádku, úsporách, racionalizaci, lepším zacílení, sociálním managementu, sociálním sponzoringu, fundraisingu, privatizaci a kontraktování“ (ibid.:618).

Shrnuto, vývoj chorvatské sociální práce v posledních dvaceti letech vedl k její výrazné **marginalizaci**. Obtíže, se kterými se chorvatský stát musel od roku 1990 vyrovnávat (tj.

³ Výběr probíhal vyhledáním odborných článků zaměřených na důsledky neoliberalizace pro sociální práci, které byly publikovány ve významných anglicky psaných recenzovaných magazínech zaměřených na diskurs sociální práce v období mezi rokem 2015 (včetně) až březnem 2020. Jednalo se o časopisy *Australian Social Work*, *The British Journal of Social Work*, *Critical and Radical Social Work*, *Critical Social Work*, *European Journal of Social Work*, *Health & Social Work*, *Child & Family Social Work*, *Journal of Social Work*, *Journal of Social Work Practice*, *Journal of the Society for Social Work and Research*, *Qualitative Social Work*, *Social Work & Society*. Vzhledem k rozsahu tohoto článku došlo k další redukci vzorku na zmíněných šest evropských zemí.

ekonomická krize, válka, vysoká nezaměstnanost) byly často využívány jako legitimizace tohoto vývoje. Asi nejdůležitějším indikátorem marginalizace se stal fakt, že **klíčové změny a reformy sociálních věcí jsou připravovány a realizovány lidmi, kteří nepocházejí z oboru sociální práce** (ibid.).

Nová reforma sociálního systému sleduje větší organizační efektivitu, přičemž využívá myšlenek manažerismu, a prioritně se zaměřuje na koncept „excelence“, zvyšování efektivity, racionální využití zdrojů, větší kontrolu a neustálou snahu o snižování nákladů. Jedním z důsledků tohoto přístupu je vytvoření **technokratické sociální práce**, která se prioritně zaměřuje na efektivitu metod a technik a je silně zatížená papírováním, ale nemá žádné ambice porozumět příčinám sociálních problémů. Pokud zkombinujeme **manažerský přístup** a zakázku na **individuální zodpovědnost** každého jednotlivce, ze sociální práce se stane terapeuticky orientovaná, klinická práce na mikroúrovni, která používá pouze vyzkoušené metody a techniky a musí vztah mezi klientem a pracovníkem dokládat horami papírů (ibid.).

Rumunsko

Podobně jako v případě Chorvatska lze i v Rumunsku sledovat výrazný vliv mezinárodních organizací na transformaci ekonomiky po pádu socialistického režimu. Ani zde ovšem přechod k tržní ekonomice neproběhl bez problémů a v návaznosti na proběhlé strukturální reformy došlo v devadesátých letech ke zvýšení chudoby a nárůstu sociálních nerovností (Lazăr, Mihai, Gaba et al., 2019).

Světová banka se účastnila přípravy prvního rumunského zákona o sociální péči z roku 1995. V souvislosti s finanční krizí z roku 2008 se jak Světová banka, tak Mezinárodní měnový fond (dále MMF) začaly o Rumunsko opět zajímat. Důsledkem bylo přijetí úsporných opatření v roce 2010, která znamenala snížení peněžních dávek o 15 %, případně jejich úplné zrušení. Stejně tak došlo ke zrušení dotací pro nestátní neziskové organizace poskytující služby v sociální práci. V roce 2011 podporovala Světová banka rumunskou vládu v reformování národního programu sociální pomoci tak, aby se předešlo podvodům a zvýšila se jeho efektivita (ibid.).

I v roce 2018 lze stále sledovat silný vliv Světové banky na vývoj rumunské sociální práce, jelikož její specialisté poskytují technickou a finanční podporu při implementaci zásadních změn v systému sociální pomoci, který vychází z Národní strategie sociální inkluze a omezování chudoby 2015 až 2020,⁴ na jehož vzniku se Světová banka také podílela. Vliv mezinárodních organizací snažících se prosadit v Rumunsku neoliberální agendu tak znamenal, že z hlediska typologií sociálního státu lze Rumunsko chápat jako hybridní model, který se pohybuje někde mezi reziduálním a konzervativním typem sociálního státu (srov. ibid.).

Jedním z prvních znamení neoliberálního obratu v Rumunsku se stal tlak na **privatizaci sociální práce**. Od roku 1998 je patrné zavádění tržních mechanismů do fungování poskytovatelů sociální práce, kteří mají od nově roku 2005 spolu soupeřit o granty. Legislativa z roku 2011 upravující sociální práci dovoluje veřejné moci, aby kontraktovala a outsourcovala „sociální zakázky“ soukromým agenturám, neziskovkám nebo soukromým praxím. Tohle opatření vedlo k nerovnoměrné distribuci sociálních služeb, které se tak rozvíjejí pouze v bohatších oblastech země, což můžeme považovat za jeden z důsledků omezení role státu v zajištění stejné sociální ochrany pro všechny (ibid.).

Druhý znak neoliberální ideologie lze pozorovat v krocích, které by měly zajistit kvalitu a kontrolu v sociální práci. Vliv **manažerské perspektivy** lze pozorovat např. v zákoně 292/2011, kde nalezneme ustanovení, že na 300 klientů bude paušálně připadat pouze jeden sociální pracovník. Na konci roku 2017 sice byla přijata dodatečná ustanovení, která tento limit v závislosti na poskytované službě snižovala, nicméně stále se sociální pracovníci pohybují ve velmi regulovaném prostředí, které se zaměřuje pouze na case management, a proto neumožňuje řešit příčiny vedoucí k sociálním problémům (ibid.).

⁴ National Strategy on Social Inclusion and Poverty Reduction 2015–2020.

V důsledku těchto změn mají rumunští sociální pracovníci pocit, že nemají dost času pro přímou práci s klienty. Spolu s nárůstem pracovní zátěže a napjatými rozpočty se jako nejvýraznější stresor ukazuje **výrazná manažerská regulace** přítomná ve výkonu tohoto povolání, která se manifestuje vyplňováním obrovského množství různých **výkazů a zpráv** místo praktikování samotné sociální práce (ibid.).

Také v Rumunsku můžeme sledovat pronikání neoliberálního myšlení do teorie i praxe sociální práce. **Je kladen velký důraz na aplikaci manažerských postupů, jež doprovází vysoká míra regulace, standardizace a kontroly včetně důrazu na ekonomickou efektivitu.** Vedlejším důsledkem tohoto uspořádání je **navyšování byrokracie, snižování finančních prostředků**, a tedy i méně času, ve kterém se sociální pracovníci věnují klientovi a praktikují „skutečnou“ sociální práci. Vzhledem k nenárokovému financování sami **sociální pracovníci pociťují vysokou míru nejistoty**, protože si nejsou jisti, zda peníze potřebné k realizaci sociálních programů obdrží i v dalším rozpočtovém období. Zároveň toto uspořádání vede ke **zvýšení napětí ve vztahu mezi klientem a sociálním pracovníkem**, jelikož druhý jmenovaný má ambice řídit se etikou sociální práce, která je ale často v přímém rozporu s profesní etikou systému, ve kterém se sociální pracovník pohybuje. V Rumunsku můžeme hovořit o devalvaci sociální práce (srov. ibid.).

Španělsko

Rovněž Španělsko bylo silně zasaženo ekonomickou krizí, především v roce 2013. Nezaměstnanost dosáhla 27 %. Prekarizovaná práce se stala široce rozšířenou: počet pracovníků majících pouze částečný úvazek vzrostl na 2,73 milionu. Platy poklesly, pracovní podmínky se zhoršily a pracující chudoba se stala běžným fenoménem. 580 tisíc domácností nemělo *žádný* příjem, ani sociální dávky. V důsledku těchto okolností 11,6 milionu lidí žilo ve Španělsku v roce 2013 na hranici chudoby a tento počet dále stoupal, než dosáhl vrcholu v roce 2017, kdy na hranici chudoby žilo již 29 % Španělů (Seller, Diego, Fernandez, 2019).

Očekávalo se, že vzhledem k sociálnímu modelu orientovanému na rodinu španělská vláda podnikne nezbytné kroky na pomoc chudým a vyčerpaným rodinám za pomoci sociálního systému. Stal se ovšem přesný opak: kvůli intervenci tzv. Trojky⁵ španělská vláda přidala do ústavy dodatek, který stanovil strop výdajů veřejných financí. Nezbytné veřejné služby jako zdravotní péče, vzdělání a sociální služby byly privatizovány nebo outsourcovány nestátním organizacím a firmám. Přístup k dávkám byl omezen a jejich výše snížena v letech 2010 a 2013. Solidarita sociálního státu byla nahrazena soutěživostí a odpovědnost za sociální pomoc se přenesla z vlády na rodiny (ibid.).

Španělská sociální práce tradičně zajišťovala přístup ke zdrojům lidem v nouzi a podílela se na návrzích a implementaci sociální politiky, která byla považována za nástroj dosahování sociální spravedlnosti. Neoliberalismus tuto zprostředkující funkci zničil: sociálním pracovníkům je bráněno reagovat na potřeby zbídačelé populace a stejně tak nemohou bránit práva svých klientů v každodenní praxi. Neoliberální vládnutí vede ke „strukturálnímu násilí“ (structural violence), protože nejen že neobsahuje ochranné politiky, které by mírnily dopady krize, ale naopak ještě likviduje ty, kteří potřebují pomoc nejvíce (srov. ibid.).

V letech 2014 a 2015 proběhla ve Španělsku dvě velká dotazníková šetření, jejichž cílem bylo zjistit, jak neoliberální politika ovlivnila sociální systém, jeho pracovníky a širokou veřejnost. V roce 2014 uvedlo 73 % pracovníků, že se potýkají s vysokou nebo velmi vysokou zátěží. Tato hodnota stoupla na 86 % v roce 2015. 35 % sociálních pracovníků uvedlo, že pracují přesčasové hodiny každý den; pouze 4 % uvedla, že nemusí překračovat svůj pracovní úvazek. Navíc skoro polovina (45 %) sociálních pracovníků nemá přesčasové hodiny nijak kompenzovány. Zde jsou patrné známky podfinancování veřejného systému sociálních služeb, který vede ke zhoršeným pracovním podmínkám s privatizací a outsourcováním řady sociálních služeb. Španělští sociální pracovníci jsou

⁵ Jedná se o neoficiální označení tří významných evropských organizací: Mezinárodního měnového fondu (MMF), Evropské unie (EU) a Evropské centrální banky (European Central Bank, ECB).

ochotni pracovat dlouhé přesčasové hodiny a nechtějí, aby zodpovědnost za sociální služby převzal místo státu soukromý sektor (ibid.).

Další zjištění výzkumu se týká proměn klientů sociální práce: 75 % sociálních pracovníků deklarovalo, že krize vedla k nárůstu poptávky po sociální pomoci, zároveň přibýlo lidí, kteří před krizí sociální služby nevyužívali. Především se jednalo o lidi, kteří dříve patřili do střední třídy (45 %), neměli žádný finanční příjem (29 %), případně šlo o mladší lidi (26 %). Tato zjištění potvrzují hypotézy, že krize nejvíce zasáhla střední třídu, mladé lidi a děti. Zároveň znamenají velkou výzvu pro španělský tradiční rodinný model sociální pomoci, který se jeví dlouhodobě jako neudržitelný, jelikož v důsledku krize řada rodin sama musela vyhledat pomoc (ibid.).

Když měli sociální pracovníci vyjádřit názor, jak se španělský stát vypořádal s krizí, závratných 90 % z nich uvedlo, že vláda nevzala v potaz dopady škrtů na sektor sociálních služeb. 86 % také tvrdilo, že změny implementované do systému nejsou žádným způsobem evaluovány a 74 % se domnívalo, že vláda nevyužila všechny dostupné zdroje, aby zabránila porušování lidských práv svých občanů, především v oblasti sociální nerovnosti, chudoby a sociální exkluze. Podle výzkumu z roku 2015 shledalo 90 % sociálních pracovníků porušení lidských práv některých lidí a 73 % z nich se domnívalo, že úsporná opatření měla největší dopad na děti a ženy. V těchto odpovědích můžeme pozorovat nesouhlas španělských sociálních pracovníků s neoliberálními reformami, především v oblasti restrukturalizace veřejných služeb spojených s privatizací a nastolení tržního modelu poskytování péče, který by vedl ke zhoršení dostupnosti těchto služeb, a tedy i porušování základních lidských práv (ibid.).

Oba výzkumy ukázaly **prekarizaci pracovních podmínek sociálních pracovníků ve Španělsku, rozbití systému sociálního státu, jeho postupující privatizaci, nedostatek finančních a lidských zdrojů a zhoršení kvality poskytovaných služeb**. To vše se děje v době, kdy je poptávka po sociálních službách na historickém vrcholu, zvláště v případech finanční pomoci pro rodiny ze středních vrstev, lidí bez jakéhokoli příjmu a skupiny obzvláště zranitelné úspornými opatřeními: starší lidi, mladé lidi, ženy a děti. Výsledky ale zároveň ukazují, že **španělští sociální pracovníci jsou si vědomi vlivu neoliberalismu a jeho politiky škrtů a vymezují se vůči nim velmi negativně** (srov. ibid.).

Polsko

V Polsku se na reformě sociálního systému po pádu sovětského režimu v roce 1989 podílela řada mezinárodních organizací, think tanků a ideologií. Dá se v této souvislosti hovořit o „šokové terapii“, která sestávala ze dvou prvků: politické a ekonomické tranzici ke kapitalismu a enormní komodifikaci většiny veřejných oblastí (Boryczko, 2020).

Další posun nastal po vstupu Polska do EU, které vedlo k implementaci Lisabonské strategie a strategie Evropa 2020. Obě tyto strategie vytvořily politiku „sociálních investic“, která vychází z podobných předpokladů jako neoliberalismus: můžeme zde najít silný akcent na politiku aktivizace klientů a sociální služby zaměřené na hledání zaměstnání. V tomto ohledu lze považovat evropskou integraci za integraci neoliberální. Již zmíněná zaměstnanost se měla stát spásou a řešením všech sociálních problémů: celý postkomunistický vývoj Polska můžeme chápat jako aplikaci aktivizační sociální politiky zaměřené na zaměstnanost. V důsledku „europenizace“ se sociální práce stala manažerkou sociálních problémů, nikoli jejich řešením (ibid.).

Neoliberalismus přišel do Polska pro roce 1989 přes mezinárodní organizace, které byly podporovány z USA. Intelektuálové a NNO převzaly jeho rétoriku a začaly kritizovat polský sociální stát a systém sociálního zabezpečení jako „nemorální“, jelikož vede k větším státním výdajům. Dalším hráčem se staly mezinárodní korporace, které operovaly v globálním kontextu a podařilo se jim „přetavit“ moc ekonomickou na moc politickou. Hlavním důsledkem těchto vlivů pro polskou sociální práci se stalo etablování New Public Managementu (dále NPM), který se stal součástí řízení sociálních služeb a vedl k systému subkontraktů a implementaci „business modelu“ do systémů sociální ochrany. Soukromý sektor tak provádí změny v sociální politice

pomocí **outsourcingu, NPM, zavedení kvazitržního modelu a implementaci systémů měření výkonu** (ibid.).

Jedním z důsledků „byznys modelu“ sociální práce je fenomén **suboptimalizace**. U polských sociálních služeb se suboptimalizace projevuje zaměřením na zaměstnanost, která se tak stává *raison d'être* sociální práce. Z výzkumného šetření vyplynulo, že sociální pracovníci vnímají za cíl jejich praxe soběstačnost klienta, jeho nezávislost a hledání podpory mimo systém sociálního zabezpečení: „*Cílem praxe je dostat člověka mimo systém sociálního zabezpečení, aby se stal nezávislým a odráznul se od sociálního zabezpečení*“ (ibid.:195).

NPM přinesl také do Polska model workfare, který nahradil model welfare: cílem sociální práce se stalo přesunout klienty ze systému sociálního zabezpečení na pracovní trh. To ovšem v Polsku nemusí znamenat zlepšení kvality života: z chudých „pobíračů dávek“ („welfare poor“) se stanou „chudí pracující“ („working poor“) a v případě penzistů také „chudí penzisté“ („poor pensioners“). Polsko (i všechny evropské postsovětské země) můžeme chápat jako hybridní modely sociálního státu: pod „novou vrstvou neoliberalismu“ stále nalézáme některé prvky komunistického režimu, které v určitých okamžicích fungují jako „nouzový sociální stát“, který ale upozadil roli sociální politiky a zaměřuje se spíše na krátkodobé transfery sociálních příspěvků (srov. ibid.).

Rozdíl oproti jiným postsovětským zemím lze nalézt v silné roli katolické církve v polské společnosti. Katolicismus koexistuje s neoliberalismem, a i když umožňuje pozastavit „pravidla trhu“, nezdá se, že by ho nějak zásadně ovlivňoval. V případě Polska vedla katolizace k ovlivnění praxe sociální práce ve dvou směrech: jednak ve výše uvedeném konceptu subsidiarity, kdy základní organizační jednotkou je rodina, a nové formě pastorační moci založené na přiznání. Jak popsala jedna sociální pracovnice: „*Píšeme na ZUS⁶ do osobního identifikačního střediska, jestli je osoba sama, nebo má dospělé děti, v takovém případě má nárok na výživné a musíme zkontrolovat, zda děti mohou rodičům pomoci*“ (ibid.:196).

Neoliberálové si tento koncept subsidiarity velmi hbitě osvojili a je často používán v praxi sociální práce jako způsob, kterým je možné sejmout břímě ochrany občanů ze státu na rodinu, což je spolu s důrazem na dosahování zaměstnanosti součástí širší strategie pro budování nezávislosti mezi klienty sociální práce. Výživné je jedním z příkladů, jak stát uplatňuje „cvičení v zodpovědnosti“ u klientů a jejich rodin.

Další téma, které vyplynulo z výzkumu, byla snaha o rekonstrukci lidí jako „homo oeconomicus“, a to pomocí vytvoření nového typu „zodpovědného občana“. Změna je to vzájemná, jelikož tato forma disciplinace je uvalena jak na klienty, tak na sociální služby, ve snaze dosáhnout servility a nižší závislosti na sociálním systému. Podpora je definována jako placení dluhů a nalezení práce. To je dáno tím, že neoliberální disciplinace v sociální práci se snaží modelovat klienty podle potřeb trhu. Následující příklad ukazuje, jak i sbírání odpadků se dá považovat za zdroj příjmu: „*Často vysvětlujeme, že naše dávky, finanční podpora, jednou skončí. Pokud má někdo své vlastní možnosti, musí je použít. (...) Někdy se ptám klientů, jak se o sebe postarají? Krmíte se vzduchem? A ukázalo se, že sbírají plechovky. Včera vydělali 20 zlotých, ale potom nic za dva dny. Ptám se: Můžete si vzpomenout, kolik vyděláváte za měsíc? A pak začnou myslet. Pár stovek. (...) Tak jsem napsal do prohlášení o jejich finančních příjmech, že žijí ze sběru odpadu a mají příjem v této výši. Na tom opravdu trváme*“ (ibid.:199).

Výše uvedený příklad považuje za hlavní cíl sociální práce učení sebedisciplíny a vštěpuje klientům koncept sociální návratnosti investice (Social Return of Investment, SROI), podle kterého se každý aspekt života dá měřit z hlediska společenské užitečnosti. **Sociální práce přestává řešit sociální problémy a místo toho učí klienty, jak se mají chovat, aby se stali zdroji kapitálu** (srov. ibid.).

Tento výzkum ilustruje roli sociální práce jako nástroje neoliberální vlády, která přichází s cílem naučit klienty, jak se obejít bez sociálního státu, který byl již tak slabý či teprve vznikající, což je typické pro většinu zemí střední a východní Evropy. Bohužel se depolitizovaná a liberalizovaná

⁶ Zakład Ubezpieczeń Społecznych, polská státní organizace zabývající se otázkami sociálního pojištění.

polská sociální práce stala nástrojem **privatizace** a připomíná neoliberální režim s behavioristickými rysy, pro který je typický důraz na soběstačnost a sociální návratnost investic, což je doprovázeno dominantním „diskursem závislosti“, běžným mezi sociálními pracovníky (srov. ibid.).

Švédsko

Podobně jako jiné země, i švédský sociální stát prodělal tři dekády neoliberalizace a marketizace se značnými dopady na sociální politiku, vzdělávání v sociální práci a praxi. Ve Švédsku došlo na slova Margaret Thatcher, která o neoliberalismu prohlásila, že „neexistuje jiná alternativa“. Tato ideologie je zde přijímána jak švédskou pravicí, ale také levicí, a představuje jakýsi politický „status quo“, který není nijak politizován, a je proto považován za „normální“. V důsledku došlo ke komodifikaci služeb sociální péče a adopci manažerských přístupů pocházejících ze soukromého sektoru. Reformy sociálního státu vytvořily ve Švédsku „trh se sociálními službami“ (welfare market), ze kterého jsou soukromé organizace a jedinci schopni získat nemalé prostředky pocházející z veřejných zdrojů. Výdaje na sociální záležitosti přesto stouply. Tento paradox je dán tím, že peníze z veřejných rozpočtů nesměřují za potřebnými, ale jsou tunelovány skupinami lidí, kteří působí na trhu se sociálními službami jako mediátoři (ibid.).

Tato transformace dramaticky proměnila způsob, jakým se sociální práce ve Švédsku organizuje a realizuje. Za účelem zjednodušení a standardizace diagnostiky i řešení sociálních problémů byly do výkonu sociální práce zavedeny techniky jako NPM a praxe podložená důkazy (Evidence-based Practice, EBP). „Solidární role“ švédských sociálních pracovníků byla v důsledku neoliberálních změn podkopána, což oslabilo systém sociální podpory. To vedlo u řady z nich ke krizi identity, jelikož se stále považují za promotéry „blahobytu pro lidi“ (welfare for people). **Existuje reálné riziko, že se „neoliberální sociální pracovník“ stane kontrolorem, nikoli agentem sociální změny.**

Jönsson provedla kvalitativní šetření ve třech švédských městech, ve kterých v posledních třech dekáдах spojených s neoliberalizací dramaticky narostly problémy. Sociální pracovníci participující ve výzkumu si uvědomovali vliv neoliberálních reforem z posledních dekad na důležité aspekty sociální práce. Změny se především týkaly poptávky po EBP, nových technologiích určených pro **zjednodušování a standardizaci sociálních problémů** (včetně jejich příčin), nebo **důrazu na efektivitu, osobní odpovědnost a standardizaci v poskytování sociálních služeb**: „Standardizovali jsme způsob, jakým řešíme složité problémy: Vždy ‚vybereme‘ stejná opatření, protože je to levné a nestojí to moc peněz. Jsem velmi vzdělaná, kompetentní a dostatečně zkušená na to, abych mohla provádět odborná hodnocení, ale nezdá se, že organizace chce, abych tohle dělala“ (Jönsson, 2015:217).

Standardizace sociální práce, legitimizována snahou o dosažení vyšší efektivity, dehumanizuje praxi sociální práce. Neoliberální governmentalita nenechává sociálním pracovníkům prostor pro zhodnocení jejich práce včetně důsledků sociálních intervencí. Účastníci výzkumu uváděli, že nemají čas na komplexní sociální práci, ale jenom na rychlá technická rozhodnutí pro krátkodobé intervence.

Řadě sociálních pracovníků nezbyvá nic jiného než akceptovat tento „racionalizovaný“ styl výkonu povolání, jelikož veřejné organizace sociální práce jsou uspořádány podle modelu řízení „shora dolů“ (top-down). Pokud se nepřizpůsobí, tak jim hrozí postih: „Člověk je vždy pod kontrolou. Moje šéfka prochází mými dokumenty, rozhodnutími a tím, co píšu o svých klientech. Při psaní svých hodnocení a rozhodování mám na mysli její kontrolu. Mám pocit, že moje vzdělání a to, co jsem se naučil, zde není uznáno a platné, prostě musím akceptovat to, co od mě chce šéf. Jinak riskuji svou práci“ (ibid.:219).

Sociální pracovníci s těmito postupy nesouhlasí, ale nejsou v situaci, aby jim mohli účinně vzdorovat. Dalším příkladem vlivu neoliberalizace na sociální práci je důraz kladený na „budování odpovědnosti“ (responsibilisation) sociálních pracovníků a jejich klientů. Tyto neoliberální imperativy a požadavky vytvářejí řadu dilemat pro sociální pracovníky: jedním takovým příkladem je fakt, že **zákonodárci definují a hledají řešení sociálních problémů bez využití odborných znalostí sociálních pracovníků**: „Nové formy organizování a řízení činností v sociální práci ukazují,

že politici a ti na vedoucích pozicích nedůvěřují našim profesionálním schopnostem a dovednostem. Vzdělávala jsem se několik let a mám mnohaleté zkušenosti v oblasti sociální práce, žádný politik, který nemá dostatek znalostí o sociální práci, by mi neměl říkat, co mám dělat, či ne. Nejdůležitější pro ně je rozpočtové saldo a ekonomické výpočty. Naše kompetence nebo sociální problémy lidí jim jsou ukradené“ (ibid.:220).

Reakce švédských sociálních pracovníků na tuto novou „neoliberální realitu“ je v zásadě dvojí: Někteří se ze strachu o ztrátu zaměstnání přizpůsobili nové neoliberální organizaci sociální práce. Jiní naopak reagovali snahou o zařazení kritických perspektiv a aktivit do výkonu jejich profese. Nicméně, nezávisle na tomto postoji se všichni sociální pracovníci participující ve výzkumu vyslovovali kriticky vůči neoliberálním politikám a praktikám. Respondenti zmiňovali potřebu kolektivní akce a lepší organizovanosti sociálních pracovníků, aby se mohlo dosáhnout změny: *„Je třeba se zorganizovat pro změnu. Sami nejste silní, už tady bylo hodně lidí, kteří se pokoušeli bojovat sami a já jsem byl jedním z nich. To je příliš náročná cesta, akorát se vám z toho udělá špatně a budete muset odejít“* (ibid.:221).

Také ve Švédsku můžeme pozorovat vliv neoliberální ideologie, jež zde vytvořila „politickou hegemonii“ a prorostla do systému, který platil dlouhá léta za „zlatý standard“ sociálního státu. Švédští sociální pracovníci se nacházejí ve stavu narůstající **nejistoty**, jelikož musí neustále řešit paradoxy a dilemata související s výkonem jejich povolání. Ačkoli někteří z nich se rozhodli adaptovat na neoliberální model „řízené pomoci lidem“, především z obavy o jejich zaměstnání, jiní se aktivně zapojují do hnutí odporu ve snaze bránit postupující neoliberalizaci a úpadku sociálního státu ve Švédsku (srov. ibid.).

Řecko

„Peníze, které vydělávám, nestačí. Dostávám 830 eur měsíčně, poté, co zaplatím nájemné a účty za elektrinu, nezbyvají žádné peníze. Mnoho našich kolegů čelí podobné situaci. Věříte tomu, že už mám tři nabídky od kolegů, abychom se stali spolubydlícími? [Sdílení domů nebylo v Řecku před krizí běžnou praxí.] Nikdo z naší kanceláře neměl peníze na dovolenou. Cítím se velmi blízko k tomu, abych se stal uživatelem služby (sociální pracovník v kanceláři sociálního oddělení v poloměstské oblasti)“ (Pentaraki, 2017:1252).

Neoliberalismus se v Řecku prosazoval již od 80. let 20. století. Jeho nástup byl ale v zásadě pozvolný a krizi z roku 2008 tak můžeme označit za kulminaci tendencí, které se v této zemi objevovaly po dlouhá léta (ibid.). Není tedy přesné tvrdit, že za sociální problémy Řecka může jenom tato finanční a dluhová krize: ta pouze vyostřila již tak napjatý sociální systém, jehož eroze probíhala už skoro 30 let.

Řecko bylo následně zařazeno do Programu ekonomického přizpůsobení (Economic Adjustment Program, EAP). EAP se velmi podobá Programu strukturálního přizpůsobení (Structural Adjustment Program, SAP), který poskytovaly mezinárodní finanční instituce jako politický nástroj rozvojové pomoci v 80. a 90. letech 20. století. V případě Řecka byla „pomoc“ poskytnuta již zmíněnou Trojkou.

Proč píšeme o pomoci v uvozovkách? Pro získání půjčky v rámci EAP je totiž třeba splnit řadu tvrdých podmínek, jako jsou škrt v sociálních výdajích, privatizace veřejných zdrojů nebo deregulace trhu práce. Počet pracujících v řeckém veřejném sektoru byl omezen (z každých deseti penzionovaných zaměstnanců mohl být nahrazen pouze jeden, to se týkalo i sociálních pracovníků) a financování municipalit bylo sníženo o 60 % (v Řecku právě municipality poskytují většinu sociální péče). Dále došlo k redukci penzí, omezení délky pobírání dávek v nezaměstnanosti, zrušení příspěvku na bydlení a zpřísnění kritérií pro dosažení na komunitní péči o staré lidi. 30 až 40 % obyvatel, kteří před zavedením těchto opatření pobírali nějakou dávku, se nově muselo obejít bez ní. Aplikace EAP v Řecku vedla k **transformaci země podle neoliberálního modelu**, tj. implementaci minimálního sociálního státu podle anglosaských zemí a zavedení tržního principu jako hlavní metody regulace socioekonomických vztahů (srov. ibid.).

Neméně zajímavý je způsob, jakým se tato opatření podařilo v zemi prosadit. Od začátku byly tyto drastické škrtky prezentovány jako „jediné možné řešení“ na problémy, které si Řecko „způsobilo samo“, a tedy si tuto „drastickou pomoc“ vlastně *zasloužilo*. Tento narativ byl reprodukován vrcholnými představiteli EU té doby a bez větší reflexe přebíran masovými médii, přičemž nereflekoval, že zadlužení Řecka bylo prioritně způsobeno dvěma faktory: obrovskými výdaji na zbrojení a jednou z nejnižších korporátních daní v celé EU (srov. *ibid.*).

Stejně tak chyběla reflexe jiného aspektu finanční krize, a to způsobu, jakým se podařilo globální ekonomické elitě transformovat původně kapitálovou krizi na krizi veřejných financí a zadlužení národních států. Ve snaze „udržet kapitalismus“ došlo – pomocí masivních peněžních transferů určených na záchranu bank, velkých korporací a investičních fondů – k odčerpání peněz z již tak napjatých veřejných rozpočtů. Tento přístup glosuje jiný řecký autor jako „nahrazení welfare modelem bankfare“ (Karagkounis, 2017:652).

Dá se předpokládat, že se takto drastická úsporná opatření promítla i do řecké sociální práce. Citát z úvodu kapitoly pochází z výzkumu Marie Pentaraki (2017), která se tomuto tématu dlouhodobě věnuje. Hlavním zjištěním tohoto výzkumu je teze, že vzhledem k výrazným škrtům ve veřejných rozpočtech (které se dotkly i mezd), se **sociální pracovníci začínají identifikovat s jejich klienty a vzniká nová sdílená realita nedostatku**⁷. Koncept „sdílené reality“ se tradičně využívá u pracovníků v první linii, kteří musí pomáhat lidem v krizových situacích. Autorka se rozhodla tento koncept použít i na situaci drastických škrtů v důsledku ekonomické krize. Nakonec, hlubokou ekonomickou recesi lze považovat za druh „kolektivního traumatu“ (Pentaraki, 2017:1255).

Sekundárně byla v rámci výzkumu zjištěna tendence sociálních pracovníků pociťovat sociální úzkosti z důvodu poklesu jejich socioekonomického statusu a následným obtížím spojeným s péčí o děti nebo o starší příbuzné: *„Přestal jsem zvát přátele k sobě domů kvůli cenám. Všechno je drahé. Nemůžete si ani dovolit koupit sodovky, abyste pohostili vaše přátele. Tak je prostě přestanete zvát“* (*ibid.*:1252).

Jedná se běžnou reakci lidí, kteří se ocitnou s nízkým nebo žádným příjmem. Nově si touto adaptací prochází sám sociální pracovník, i když pracuje na plný úvazek. Zařazuje se tak po bok jiných **prekarizovaných povolání**. Pentaraki se rozhodla tomuto tématu dále věnovat a v roce 2019 publikovala tři studie, které se podrobněji zabývají jednotlivými aspekty „postkrizové“ řecké sociální práce (srov. Pentaraki, 2019a; 2019b; Pentaraki, Dionysopoulou, 2019).

Chronologicky první článek (Pentaraki, Dionysopoulou, 2019) se věnuje transformaci povolání sociálního pracovníka na precarizované zaměstnání. Ukázalo se, že žádný ze sociálních pracovníků neobdržel již několik měsíců svoji mzdu. V průměru se jednalo o čtyři měsíce, což následně vedlo ke zhoršení profesního i osobního fungování respondentů. Sociální pracovníci se v rámci adaptace obraceli s žádostí o pomoc a oporu na své rodinné příslušníky, případně přátele, a přitom pociťovali smutek a stud, že jsou takto závislí na pomoci jiných. Některé ženy v této situaci musely přehodnotit početí dítěte a založení rodiny, jelikož budoucnost byla příliš nejistá. Kromě stresu v osobním životě se museli sociální pracovníci vypořádávat se stresem i v životě profesním, jelikož škrtky v rozpočtech zasáhly také klienty: *„... Příliš často se stávalo, že jsme prostě nemohli nakrmit pacienty, nemohli jsem zaplatit účty za elektřinu v bytovém domě a bylo nebezpečí, že se ocitneme bez elektřiny, nemohli jsem platit lékárně a lékárník nám vybrožoval, že nás nechá bez léků, brožilo nám vystěhovávání a policie přišla s oznámením o vystěhovávání atd. [...]“* (*ibid.*:307).

Výzkum potvrdil, že sociální pracovníci žijí a pracují v podmínkách narůstající nejistoty, které připomínají situaci prekariátu. V důsledku této nejistoty zažívají emoční stres, úzkost a vyhoření. I přes tyto nepříznivé podmínky se respondenti zajímali o životy klientů

⁷ Autorka v originále používá výraz „shared reality of austerity“. „Austerity“ nemá v tomto významu v češtině jednoslovný překlad (používá se termín „úsporná opatření“). Vzhledem k tomu, že úsporná opatření v tomto případě vedou k materiální deprivaci, byl zvolen překlad austerity jako „nedostatek“.

a budoucnost péče o duševní zdraví. Nejistota se ovšem stala všeobjímajícím fenoménem, který ovlivňoval jak osobní, tak profesní rovinu jejich životů (srov. ibid.).

Následující výzkum (Pentaraki, 2019a) designově kopíruje ten z roku 2017. Jeho cílem bylo prozkoumat dopady úsporných opatření u čtrnácti „všeobecně zaměřených“ sociálních pracovníků, kteří působili buď v nemocnicích, nebo ve státní správě. Pentaraki zde identifikuje čtyři hlavní témata, která se vzájemně prolínají: 1. změnu pracovních podmínek charakterizovanou nedostatkem pracovníků a zvýšenou pracovní zátěží, 2. změnu pracovních postupů, které se týkají kancelářské praxe a spoléhají se na neformální a charitativní sítě, 3. zesílení advokacie (případy mikroodporu na pracovišti z etických důvodů) a 4. vznik sdílené reality mezi uživateli služeb a sociálními pracovníky. První téma je v zásadě očekávatelné. Ekonomická krize nutně znamená více lidí v sociálních problémech než za „normálního“ stavu, a tedy i větší počet klientů, o které se sociální pracovník musí postarat. Druhé téma představuje zajímavý posun do minulosti. Výrazné finanční škrty ve veřejných rozpočtech znamenaly i výraznou proměnu v každodenní praxi řecké sociální práce, která tak začala připomínat **charitativní činnost**. Navíc je třeba si uvědomit, že i charitativní a jiné neformální organizace, nabízející pomoc, byly také zasaženy úspornými opatřeními a ekonomickou krizí, která omezila jejich rozpočty. V zásadě tady můžeme sledovat **selhávání státu v jeho sociální roli**, konkrétně redistribuci zdrojů určených pro zajištění základního zdravotního a sociálního standardu svých obyvatel.

Třetí téma popisuje reakce sociálních pracovníků na proměnu sociální role státu, především v rovině etických dilemat a výzev pro jejich každodenní praxi. Jak konstatoval jeden zaměstnanec městského úřadu: *„Ředitelka sociálního oddělení, ve kterém pracuji, poskytla lidem jednorázovou pomoc, ale jakmile byly oznámeny rozpočtové škrty, nařídila nám, abychom ji vzali zpět. To bylo tak neetické. Nemohl jsem vystát dívat se na uživatele služeb, kteří pomoc opravdu potřebovali, aby se vrátili a dali ji zpět. Bojoval jsem s ředitelkou, ale nic se nezměnilo. Teď musím bojovat za každý svůj případ“* (ibid.:381–382).

Kromě vztahu pracovník–klient se objevuje také konflikt ve vztahu pracovník–nadřízený. Jedná se o morální dilema mezi odlišnými hodnotami, když výše uvedený zaměstnanec úřadu pociťuje silnou tenzi mezi tím, co považuje za správné (pomoci klientovi), a mezi tím, co od něj očekává nadřízený (vymoci zpět již vyplacenou pomoc). **Sociální pracovník se již nezaměřuje na uspokojování potřeb, ale na hlídání zdrojů** (srov. ibid.).

Čtvrté téma odkazuje v zásadě ke zjištěním přechozího výzkumu od Pentaraki (2017). Úsporná opatření přijatá v rámci EAP se promítla i do výše platů sociálních pracovníků, kteří se v jejich důsledku začali propadat ze střední třídy a nebezpečně se přiblížili socioekonomickému statusu svých klientů. Sociální pracovníci si ale tento posun uvědomili, a proto lze hovořit o vzniku „sdílené reality nedostatku“ (shared reality of austerity).

Vzhledem k velikosti škrťů a drastické míře dopadů, která tato opatření přinesla, očekávali řečtí odborníci obeznámení s kritickou tradicí sociální práce vzednutí odporu mezi tamními sociálními pracovníky. To se ovšem nestalo. Nutnost úsporných opatření a přijetí EAP byly od počátku Trojkou prezentovány jako jediné možné řešení, před kterým „není úniku“. Mainstreamová média hojně pomáhala v budování tohoto narativu, když nálepkovala Řecko jako např. „podvodníky evropské rodiny“ nebo jako zemi „s nejlínějšími obyvateli“, přičemž tato tvrzení byla málokdy podložena daty (srov. ibid.).

Je překvapující, s jakou rychlostí tuto rétoriku přejali také představitelé řeckého státu: již v roce 2010, tedy v době přijetí první fáze úsporných opatření, přišel tehdejší místopředseda vlády Theodoros Pagkalos s frází „všechno jsme to projedli společně“⁸. Tento výrok následně vstoupil do běžného žargonu řecké politické a ekonomické elity a představoval princip uplatnění kolektivní viny za nastalou situaci (srov. ibid.).

Předchozí text naznačuje, že se Řecko v rámci přijetí úsporných opatření transformovalo na reziduální model sociálního státu, od kterého mohou občané očekávat pomoc pouze na

⁸ V originále „we ate them all together“.

nejnižší možné úrovni. **Sociální práce zde přišla o roli pomáhající profese a začala fungovat jako „neoliberální policie“, která kontroluje, aby klienti dostávali co možná nejméně peněz z veřejných rozpočtů.** Představa, že by se sociální pracovníci tomuto modelu své práce vzepřeli, není příliš reálná: **dopady úsporných opatření je postihly stejně drasticky jako jejich klienty, a sami musí bojovat o své přežití.** Řecko se od jiných zemí také odlišuje způsobem, kterým byly škrtky přijímány, jelikož mu byly původně vnuceny Trojkou i přes odpor lidu a legitimně zvolené národní politické reprezentace. Je potom na zvážení, jestli neoznačit Řecko za „neoliberální protektorát“.⁹

ZÁVĚR

Z analýzy je patrné, že mezi autory, kteří se zabývají dopady neoliberální ideologie na sociální práci, existuje poměrně vysoká shoda na tom, jakými znaky se takto „modifikovaná“ sociální práce vyznačuje. Pokud bychom se měli pokusit o syntézu na první pohled poměrně různorodých jevů (manažerismus, implementace tržních a kvazitržních principů včetně privatizace, komodifikace a marketizace, důraz na standardizaci a efektivitu, proměna sociální práce na kontrolní profesi), tak bychom mohli konstatovat, že **v rovině odborné dochází k rekonstrukci sociální práce lidmi „mimo obor“, což znemožňuje sociálním pracovníkům uplatňovat své odborné znalosti a dovednosti při výkonu svého povolání.** Z analýzy dále vyplynulo, že **sociální pracovníci jsou těmito změnami často frustrováni, ale v zásadě nemají žádné prostředky, jak se vůči nim bránit.** Zahraniční autoři ovšem upozorňují na další jev, který není dostatečně reflektován ani v českém diskursu sociální práce, ani v teorii Marthinsena. Jejich výzkumy konstatují, že **v sociální rovině dochází k prekarizaci povolání sociálního pracovníka, což vede k enormního nárůstu stresu a nejistoty. To se následně projevuje ve vypjatých vztazích mezi sociální pracovníky a jejich klienty/nadřízenými.** Vzhledem k tomu, že sociální vztah je pomyslným „vodičem“, přes který probíhá výkon sociální práce, jeho narušení znemožňuje účinný výkon této profese.

Oba výše zmíněné jevy mají také závažné dopady pro vzdělavatele v sociální práci, kteří se nacházejí v tak říkajíc bezvýchodné situaci. V rovině odborné mají na výběr: buď dále budou učit sociální práci s rizikem, že ji absolvent nikdy nevyužije, nebo se přizpůsobí neoliberalizaci a budou vyučovat pouze základní, instrumentální kompetence vycházející z principů EBP a NPM. V rovině sociální se jen těžko mohou vyrovnat s tím, že absolvent (tj. budoucí sociální pracovník) se možná zařadí po bok jiných prekarizovaných povolání, což bude mít drastické dopady na jeho osobní well-being. Reálně nám hrozí stav, že začneme praktikovat jakési podivné „perpetuum mobile“, kdy **sami sociální pracovníci budou vyžadovat pomoc od sociálních pracovníků.**

DISKUSE: JAK SE MŮŽE SOCIÁLNÍ PRÁCE NEOLIBERALIZACI BRÁNIT?

Předchozí kapitoly tohoto textu naznačují, že sociální práce se v řadě evropských zemí nachází v krizi, přičemž autoři výzkumů zabývajících se touto problematikou považují za viníka této situace pronikání neoliberální ideologie do diskursu sociální práce. Ambicí této kapitoly bude proto popsat, jakým způsobem se může sociální práce s touto pro ni nepříznivou situací vypořádat, včetně rizik, která z těchto řešení vyplývají.

Vlivy neoliberalizace na sociální práci můžeme pozorovat především ve třech dimenzích:

1. Dimenze **hodnot**. Tam, kde sociální práce hovoří o solidaritě, spolupráci, rovnosti a komunitě, přináší neoliberalizace efektivitu, soupeření, nerovnost a individualismus. Tady je důležité si povšimnout, že hodnoty sociální práce nejen že nejsou s neoliberální ideologií pouze „špatně kompatibilní“, ony se dokonce vzájemně vylučují. V takovém případě se pokusy o nalezení kompromisu jeví jako velmi problematické.

⁹ K obdobnému závěru, ale na základě analýzy jiných dat, dochází také Keller (2017).

2. Slabá profesní identita sociální práce. Sociální práce si za sto let své existence nedokázala vytvořit silnou profesní identitu, a je proto velmi přístupná rekonstrukci, kterou ovšem neprovádějí sociální pracovníci spolu s vědci a akademiky, nýbrž „třetí osoby“, jako jsou politici, ekonomové, úředníci a manažeři. Silná profesní identita funguje jako „štít“ před rekonstrukcí dané profese ze strany laiků: bez ní existuje reálné riziko, že se sociální práce promění v konglomerát různých nekompatibilních hodnot, teorií a praxí.

3. Závislost sociální práce na moderním národním sociálním státu. Moderní sociální práce benefitovala z existence národního sociálního státu do té míry, že se na něm stala závislou. Byl to právě moderní národní sociální stát, jenž se stal největším zákazníkem sociální práce: na jedné straně definoval sociální problémy, které měla sociální práce řešit, a na straně druhé poskytoval finanční a lidské zdroje nezbytné pro řešení těchto problémů. Není tedy překvapivé, že díky této vzájemné provázanosti znamená úpadek moderního národního sociálního státu v podstatě automaticky také úpadek moderní sociální práce.

Tyto tři dimenze můžeme považovat za tři důležité pilíře, na kterých je vystavěna moderní sociální práce. **Neoliberalizace všechny tyto pilíře podkopává a reálně hrozí, že se diskurs sociální práce zhroutí.** Nabízí se tedy otázka, co může vlastně sociální práce udělat, aby k tomuto scénáři nedošlo. Na základě odborných článků z posledních pěti let představíme a prodiskutujeme možná řešení, která se mezi autory těchto statí objevují nejčastěji.

Cesta první: (Re)politizace sociální práce

První skupina autorů hovoří o nutnosti aktivního odporu proti postupující neoliberalizaci sociální práce formou „politické akce“, a obrací se proto na diskursy kritické, radikální, progresivní a strukturální sociální práce v naději, že jim pomohou tuto transformaci uskutečnit. Na tomto postupu, zdá se, panuje široká shoda (srov. Jönsson, 2015; Mitendorf, Ewijk, 2016; Garrett, Bertotti, 2017; Karagkounis, 2017; Pentaraki, 2017; Hyslop, 2018; Albuquerque, 2019; Jönsson, 2019; Lauri, 2019; Lazăr, Mihai, Gaba et al., 2019; Seller, Diego, Fernandez, 2019; Boryczko, 2020). Co už je ovšem výrazně méně jasné, je politicko-ideologické ukotvení této proměny a metody, kterými by se takové „politické akce“ mělo dosáhnout – a jaký výsledek vlastně nakonec můžeme očekávat. Pokud dáme stranou možnost vykonání „politické akce“ násilnou formou, tak je pro úspěch každého politického hnutí potřeba široké podpory veřejnosti. Tato podpora je navázána na politickou ideologii, již dotyčné hnutí disponuje a kterou veřejnost považuje za atraktivní. V éře moderního národního sociálního státu to měla sociální práce jednoduché, protože ideologie tohoto státu obvykle vycházela ze sociálnědemokratických hodnot, které byly velmi dobře kompatibilní s hodnotami moderní sociální práce.

V současné době se ovšem nacházíme v úplně odlišné situaci: sociálnědemokratická politická filosofie se nachází v hluboké krizi, a jak je patrné např. ze situace Švédska, tak i tamní, v minulosti velice silná sociálnědemokratická politická reprezentace přijímá neoliberalismus jako „novou normalitu“. Můžeme tedy prohlásit, že **sociální práce ztratila svého tradičního politického partnera.** Nabízí se tedy otázka, jak se dá na tuto novou politickou situaci reagovat.

První varianta spočívá v politizaci „sui generis“, tedy že **sama sociální práce** na základě hodnot, které vyznává, **začne fungovat jako politický aktér**, ať už v rovině nátlakové (např. politicky aktivně působící profesní svazy či odborová hnutí sociálních pracovníků), nebo přímo v rovině aktéra legislativní a výkonné moci (tj. založení vlastní politické strany či hnutí). Tato možnost je reálná, ale pouze v zemích, které mají dlouhou tradici hnutí bojujících za práva lidí, jako např. již zmíněné Švédsko nebo Španělsko. U zemí, kde sociální stát nikdy de facto neexistoval či byl velmi slabý, nemá tato forma politizace sociální práce žádnou tradici a nejví se jako příliš reálné, že by pod vlivem dominantní neoliberální hegemonie, která se aktivně snaží potlačovat jakékoli snahy o kolektivní politickou akci, došlo k organizaci sociálních pracovníků, jejich klientů a dalších příznivců do té míry, aby byli politicky akceschopní.

Druhá varianta znamená „vyměnit“ oporu sociálnědemokraticky orientovaných stran za strany odlišné, ale hodnotově stále velmi blízké hodnotám sociální práce. To už se skutečně děje, když některé varianty radikální a strukturální sociální práce nacházejí oporu v socialismu a komunismu (Mullaly, 1997), případně u současných „verzích“ progresivní sociální práce zase pozorujeme příklon k hodnotám současné progresivní levice (Mullaly, 2001). Toto odlišné ideové zakotvení ovšem přináší celou řadu nových problémů.

Zatím všechny pokusy o nastolení komunismu dopadly neslavně: v „lepší“ případě došlo „pouze“ k nastolení státního socialismu, což je velmi rigidní a zoufalé nevykonné socioekonomické uspořádání, jak můžeme pozorovat např. na situaci dnešní Venezuely. V horším případě byl tento státní socialismus doplněn o totalitní režimy, které za sebou nechaly miliony mrtvých. Častý argument příznivců těchto ideologií, že „tentokrát to vyjde“, se opakovaně ukazuje jako lichý.

Podobně současný progresivismus jako politický a hodnotový partner sociální práce generuje rozpory. „Progresivismus“ znamená jednoduše „pokrokový“. „Starý“ progresivismus vycházel z hodnot osvícenství, když se pokoušel o modernizaci společnosti pomocí důrazu na rozum a za využití vědeckých poznatků. Naopak „nový“ progresivismus nachází ideové zakotvení v řadě antipozitivistických hnutí, jako jsou neomarxismus, sociální liberalismus, multikulturalismus, feminismus, hnutí za práva menšin a další.

Hlavní problém „nového“ progresivismu z hlediska opory pro sociální práci lze nalézt v rovině hodnot. Zatímco „starý“ progresivismus byl ideologií moderní a modernizační, významné proudy „nového“ progresivismu (např. feminismus nebo neomarxismus) můžeme označit za ideologie postmoderní a anti-modernizační. Moderní, pozitivisticky orientovaná sociální práce se tak nutně dostane s touto politickou filosofií do konfliktu a bude považována spíše za opresivní nástroj kontroly menšin bělochů než za nástroj emancipace a pomoci. Jakkoli je následná transformace sociální práce do její „postmoderní“ a anti-pozitivistické podoby možná a z hlediska progresivismu také žádoucí, je otázkou, jak bude žádoucí pro samotnou sociální práci: např. **volání po rekonstrukci sociální práce ve snaze ji učinit „méně opresivní“** (ibid.) **vede nutně k oslabení už tak velmi křehké profesní identity tohoto oboru, což může v důsledku zesílit vliv neoliberalizace na sociální práci.**

Druhý problém „politické akce“ nacházíme v ukotvení metod, kterými by měla být tato činnost uskutečňována. Různí autoři zmiňují poměrně pestrou plejádu přístupů, jak toho docílit, od mikroodporu na pracovišti a vyvíjení nátlaku na své vedoucí, aby více „ctili“ hodnoty sociální práce, přes lokální „ohniska odporu“ až po působení na národní úrovni. V éře globalizace to ovšem nestačí. Jak je v tomto textu nejvíce patrné z popisů intervence Trojky do Řecka a ekonomické transformace postkomunistických zemí na neoliberální model, neoliberalismus se šíří z nadnárodních korporací a organizací, jako jsou Světová banka nebo MMF, jejichž vliv a moc překračuje hranice národních států.

Realizovat „politickou akci“ na celostátní, národní úrovni se v této situaci jeví jako nedostačující. Někteří autoři si tento stav uvědomují (např. Spolander, Engelbrecht, Sansfaçon, 2016), nicméně skoro žádný nepřichází s řešením. V textech se objevily zmínky o hnutí Occupy, jež lze považovat za mezinárodní politické hnutí bojující proti nerovnosti, nicméně to již po roce své existence ztratilo většinu své síly a v současnosti se omezuje spíše jenom na menší, lokální protesty. Jako další možný způsob se nabízí politizace a aktivizace mezinárodních organizací sociální práce; v takovém případě je ovšem otázkou, která z nich by se této nevděčné roli zhostila.

Cesta druhá: Komunitní sociální práce

Druhá skupina autorů hledá cestu z neoliberalizace sociální práce obratem ke komunitě (srov. Garrett, Bertotti, 2017; Karagkounis, 2019). Komunita tak má převzít (či doplnit) roli státu v oblasti sociální pomoci a v ideálním případě se též stát zdrojem „kritického myšlení“, které bude odolávat neoliberalizaci společnosti. Tento přístup ovšem rovněž generuje řadu problémů a otázek, především v oblastech sebeorganizace komunity jako socioekonomického a politického celku a dále nárokovosti, kvantity a kvality poskytované sociální pomoci.

Svým způsobem je fascinující, jak jsou sociální vědci fascinováni komunitou. Nejdále šli Marx s Engelsem, když hovořili o nutnosti rozbít kapitalistickou společnost pomocí revoluce a nastolit komunismus, což by ve své poslední fázi měl být systém komun – soběstačných a svobodných komunit, které ke své existenci nebudou potřebovat vykořisťující stát.

Mohli bychom zde zopakovat kritiku, která se týká komunismu jako „politického partnera“ sociální práce. Pokud odhlédneme od této makroúrovně, tak stále zůstává otázka, jakým způsobem by byla **organizována moc na úrovni komunity**. Bez formalizovaného (a tedy i neosobního) modelu dělby moci pomocí systému brzd a protivah existuje vždy riziko, že se i ta sebesvobodnější komunita během krátké chvíle promění v otrockou tyranii.

Další otázka se týká oblastí nárokovosti, kvantity a kvality sociální pomoci a sociální péče poskytované komunitou. V zásadě všechny vyspělé země upravují tyto oblasti legislativou. Jakým způsobem je ale tento nárok garantován na úrovni komunity? Zastánci tohoto modelu často vycházejí z axiomu, že člověk je tvor přirozeně společenský a ochotný altruisticky pomoci bližnímu svému (srov. Burkett, 2001). Je to teprve neosobní, individualistická společnost, která mění člověka způsobem, že toto nadání ztrácí. Co když je ale tento axiom chybný? Zde můžeme pozorovat velký paradox celého hnutí za renesanci komunitní sociální práce: **Komunity neexistují ve vakuu, ale v rámci, který jim poskytují národní státy. Pokud dojde k úpadku tohoto rámce, například v důsledku eroze sociálního státu, tak dojde také k úpadku komunit.**¹⁰ Představa, že můžeme rezignovat na vývoj státu a „schovat se“ do komunity v naději, že se nás vliv státní moci netýká, je velmi naivní a nebezpečná.

Cesta třetí: Vzdělání jako zdroj kritické sociální práce?

Několik autorů vidí efektivní způsob boje proti neoliberalizaci sociální práce v kriticky orientovaném vzdělávání sociálních pracovníků, které klade důraz na výuku o strukturálních příčinách sociálních problémů (srov. Arce, 2019; Antoniadou, Karagkounis, 2020). Těžko proti tomuto přístupu něco namítat, jelikož rozšíření kurikula sociální práce za rámec terapeutických a manažerských přístupů a případové práce se jeví aktuálnější než kdykoli předtím. Na druhou stranu, jak již bylo zmíněno v tomto textu, krize soudobé sociální práce nespočívá v tom, že by sami sociální pracovníci nechtěli či neuměli vykonávat sociální práci zaměřenou na změnu opresivních společenských struktur. Z vykonaných výzkumů mezi sociálními pracovníky jasně vyplývá, že jim **jsou manažerské a terapeutické přístupy vnucovány neoliberálním systémem a resistance vůči tomuto tlaku může vést ke ztrátě jejich pracovního místa** (srov. Jönsson, 2019; Lazăr, Mihai, Gaba, 2019; Seller, Diego, Fernandez, 2019). **Rozvoj vzdělávání v kritické sociální práci tak bude spíše znamenat pouze další prohloubení příkopů mezi akademickou sociální prací a sociální prací prakticky vykonávanou.**

POUŽITÉ ZDROJE

ALBUQUERQUE, C. 2019. Social Work's 'Black Hole' or 'Phoenix Moment'? Impacts of The Neoliberal Path in Social Work Profession in Portugal. *European Journal of Social Work*, 22(2), 314–325.

ANTONIADOU, M., KARAGKOUNIS, V. 2020. 'It's Difficult To Be a Social Worker These Days': Implications of Austerity for Social Work Practice in Greece – The Case of The 'Help at Home' Program. *European Journal of Social Work*, 23(4), 622–633.

ARCE, G. 2019. The Neoliberal Turn in Chilean Social Work: Frontline Struggles Against Individualism and Fragmentation. *European Journal of Social Work*, 22(2), 289–300.

¹⁰ Např. Chytil (2007) konstatuje, že rozvoj komunit byl v minulosti dotován z veřejných rozpočtů, tedy ze zdrojů národního státu.

- BORYCZKO, M. 2020. Neoliberal Governmentality in Social Work Practice. An Example of The Polish Social Security System. *European Journal of Social Work*, 23(2), 191–202.
- BURKETT, I. 2001. Traversing the Swampy Terrain of Postmodern Communities: Towards Theoretical Revisionings of Community Development, *European Journal of Social Work*, 4(3), 233–246.
- DVOŘÁKOVÁ, T., MERTL, J. 2018. Důstojná existence kontra osobní zodpovědnost: případ dětských dlužníků v Plzni. *Sociální práce / Sociálna práca*, 18(3), 54–69.
- GARRETT, P., BERTOTTI, T. 2017. Social Work and the Politics of ‘Austerity’: Ireland and Italy. *European Journal of Social Work*, 20(1), 29–41.
- GOJOVÁ, A., GLUMBÍKOVÁ, K. 2015. (Bez)mocná sociální práce jako zdroj zplnomocnění? *Sociální práce / Sociálna práca*, 15(5), 52–63.
- GRUNDĚLOVÁ, B. 2019a. Genderové aspekty v sociální práci s rodinou – implikace pro vzdělávání. *Sociální práce / Sociálna práca*, 19(2), 53–67.
- GRUNDĚLOVÁ, B. 2019b. Janusova tvář aktivace: mezi disciplinací a zmocněním. *Sociální práce / Sociálna práca*, 19(6), 5–20.
- GRUNDĚLOVÁ, B. 2015. Sledování rodinného a pracovního života klientek a klientů sociální práce genderovou perspektivou sociálních pracovníků a pracovníků. *Sociální práce / Sociálna práca*, 15(5), 106–120.
- DOHNALOVÁ, Z., NEČASOVÁ, M., RÍDLOVÁ, R. 2016. Institucionalizace poradenství pro pozůstalé v ČR v kontextu postmoderní doby z pohledu sociální práce. *Sociální práce / Sociálna práca*, 16(2), 39–56.
- HIEKISCHOVÁ, M. 2015. Sociální práce na úřadech práce – od stresu k bezmoci? *Sociální práce / Sociálna práca*, 15(5), 79–88.
- HYSLOP, I. 2018. Neoliberalism and Social Work Identity. *European Journal of Social Work*, 21(1), 20–31.
- CHYTIL, O. 2007. Důsledky modernizace pro sociální práci. *Sociální práce / Sociálna práca*, 7(4), 64–71.
- CHYTIL, O., KOWALIKOVÁ, I. 2018. Může být česká a slovenská sociální práce nástrojem podpory sociální změny? *Sociální práce / Sociálna práca*, 18(3), 112–125.
- JANEBOVÁ, R. 2020. Represe jako nová prevence sociálních problémů? Ke vztahu mezi welfare a prisonfare v teorii Loïca Wacquanta. *Sociální práce / Sociálna práca*, 20(2), 5–21.
- JANEBOVÁ, R. 2019. Sociální práce, nebo sociální policie? Pronikání disciplinárních principů do sociální politiky a sociální práce. *Sociální práce / Sociálna práca*, 19(3), 5–22.
- JANEBOVÁ, R. 2018. Posedlost sociální práce managementem rizik a rezignace na potřeby. *Sociální práce / Sociálna práca*, 18(3), 39–56.
- JANEBOVÁ, R., CELÁ, B. 2016. Kritická praxe mezi „jinou“ sociální prací a aktivismem. *Sociální práce / Sociálna práca*, 16(2), 22–38.
- JANEBOVÁ, R., TRUHLÁŘOVÁ, Z. 2017. Janusova tvář sociální práce: Tři pohledy na pojetí kontroly v sociální práci. *Sociální práce / Sociálna práca*, 17(6), 116–130.
- JÖNSSON, J. 2015. The Contested Field of Social Work in a Retreating Welfare State: The Case of Sweden. *Critical and Radical Social Work*, 3(3), 357–374.
- JÖNSSON, J. 2019. Servants of a ‘sinking titanic’ or actors of change? Contested identities of social workers in Sweden. *European Journal of Social Work*, 22(2), 212–224.
- KARAGKOUNIS, V. 2019. Austerity, Social Work, and the Rediscovery of Community Work. *European Journal of Social Work*, 24(2), 1–12.
- KARAGKOUNIS, V. 2017. Social Work in Greece in the Time of Austerity: Challenges and Prospects. *European Journal of Social Work*, 20(5), 651–665.
- KELLER, J. 2017. *Evropské rozpory ve světle migrace*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON.
- LAURI, M. 2019. Mind Your Own Business: Technologies for Governing Social Worker Subjects. *European Journal of Social Work*, 22(2), 338–349.

- LAZĂR, F., MIHAI, A., GABA D. et al. 2019. Romanian Social Workers Facing the Challenges of Neo-Liberalism. *European Journal of Social Work*, 22(2), 326–337.
- MARTHINSEN, E. 2019. Neoliberalisation, the Social Investment State and Social Work. *European Journal of Social Work*, 22(2), 350–361.
- MILJENOVIĆ, A., KNEŽEVIĆ, M. 2015. Pathways of Knowledge Transfer: Transplantation of Neoliberal Social Care System into Croatian Context. *European Journal of Social Work*, 18(4), 613–630.
- MITENDORF, A., EWIJK, H. 2016. Working with social complexity in a neoliberal society: challenges for social work in Estonia. *European Journal of Social Work*, 19(1), 78–91.
- MULLALY, B. 2001. Confronting the Politics of Despair: Toward the Reconstruction of Progressive Social Work in a Global Economy and Postmodern Age. *Social Work Education*, 20(3), 303–320.
- MULLALY, R. P. 1997. *Structural Social Work: Ideology, Theory, and Practice*. Oxford: Oxford University.
- NAVRÁTIL, P., NAVRÁTILOVÁ, J. 2008. Postmodernita jako prostor pro existenciálně citlivou sociální práci. *Sociální práce / Sociálna práca*, 8(4), 124–135.
- OUJEZDSKÁ, I., GOJOVÁ, V. 2016. Vzdělávání sociálních pracovníků v oblasti sociálního podnikání. *Sociální práce / Sociálna práca*, 16(5), 7–25.
- PENTARAKI, M. 2019a. Practising Social Work in a Context of Austerity: Experiences of Public Sector Social Workers in Greece. *European Journal of Social Work*, 22(3), 376–387.
- PENTARAKI, M. 2019b. Austerity Common Sense and Contested Understandings of the Austerity Measures Within a Leadership of a Professional Association of Social Workers. *European Journal of Social Work*, 22(6), 935–946.
- PENTARAKI, M. 2017. 'I Am in a Constant State of Insecurity Trying to Make Ends Meet, like Our Service Users': Shared Austerity Reality between Social Workers and Service Users – Towards a Preliminary Conceptualisation. *The British Journal of Social Work*, 47(4), 1245–1261.
- PENTARAKI, M., DIONYSOPOULOU, K. 2019. Social Workers: A New Precariat? Precarity Conditions of Mental Health Social Workers Working in the Non-Profit Sector in Greece. *European Journal of Social Work*, 22(2), 301–313.
- RECMANOVÁ, A. 2019. Privatizace sociální práce v kontextu neoliberalismu. *Sociální práce / Sociálna práca*, 19(3), 23–43.
- SELLER, E., DIEGO, C., FERNANDEZ, A. 2019. Impact of Neo-Liberalism in Spain: Research from Social Work in Relation to the Public System of Social Services. *European Journal of Social Work*, 22(2), 277–288.
- SPOLANDER, G., ENGELBRECHT, L., SANSFAÇON, A. P. 2016. Social Work and Macro-economic Neoliberalism: Beyond the Social Justice Rhetoric. *European Journal of Social Work*, 19(5), 634–649.
- ŠIMÍKOVÁ, I. 2015. Možné důsledky implementace zákona o sociálních službách perspektivou kritiky modelu New Public Management. *Sociální práce / Sociálna práca*, 15(1), 24–35.
- VALOVÁ, H., JANEBOVÁ, R. 2015. „Antiradikálnost“ českých sociálních služeb aneb jak organizace sociálních služeb řeší pokles finančních prostředků. *Sociální práce / Sociálna práca*, 15(1), 5–23.
- VYSLOUŽILOVÁ, A., NAVRÁTIL, P. 2019. Individualizace v sociální práci s rodinou – obviňování obětí. *Sociální práce / Sociálna práca*, 19(6), 5–23.
- WACQUANT, L. 2012. Three Steps to a Historical Anthropology of Actually Existing Neoliberalism. *Social Anthropology / Anthropologie Sociale*, 20(1), 66–79.

Rapid Re-Housing v Brně: výzvy a příležitosti v prokazování účinnosti metod sociální práce

Rapid Re-Housing in Brno: Challenges and Opportunities in Proving the Effectiveness of Social Work Methods

Eliška Černá, Štěpán Ripka

Mgr. Eliška Černá, Ph.D.,¹ je profesí sociální pracovnice. Od roku 2016 působí jako odborná asistentka na Katedře sociální práce v Ostravě. Zaujímá se o témata radikální sociální práce, antiopresivního přístupu a bezdomovectví. Podílela se na evaluaci pilotního projektu Rapid Re-Housing pro rodiny s dětmi v Brně. V roce 2018/2019 absolvovala jako stipendistka Fulbright programu odbornou stáž na UC Berkeley v USA. V roce 2019 vydala knihu „Z ulice do bytu: sociální práce v procesu reintegrace do bydlení“.

Mgr. Štěpán Ripka, Ph.D.,² vystudoval sociologii a sociální antropologii v Praze a Bayreuthu. Ve výzkumu se věnuje vyloučení z bydlení, obecním bytovým politikám a náboženství. Expertně a aplikovaně se zabývá ukončováním bezdomovectví a sociálním bydlením, bydlením Romů, či financováním sociálního bydlení. Jako aktivista se podílel na vzniku Platformy pro sociální bydlení, které několik let předsedal. V Brně vedl výzkumný tým provádějící randomizovaný kontrolovaný experiment Housing first pro rodiny s dětmi, nyní působí jako poradce pro bydlení na Magistrátu hlavního města Prahy.

Abstrakt

CÍLE: Cílem článku je, na příkladu evaluace brněnského projektu Rapid Re-Housing pro rodiny bez domova, představit výzvy a příležitosti v prokazování účinnosti metod sociální práce. Projekt Rapid Re-Housing se jako první v českém prostředí pokusil pomocí randomizovaného kontrolovaného experimentu doprovázeného kvalitativní evaluací měřit účinnost metod sociální práce, konkrétně intervence zabydlení v kombinaci s metodou intenzivního case managementu. **TEORETICKÁ VÝCHODISKA:** Teoretickým východiskem je praxe založená na důkazech. **METODY:** Text se opírá o výsledky z kvalitativní evaluace. Byly realizovány polostrukturované rozhovory s klíčovými aktéry, ohniskové skupiny se zabydlenými rodinami a diskusní skupiny s terénním týmem. Data byla analyzována prostřednictvím softwaru MaxQDA. **VÝSLEDKY:** Projekt Rapid Re-Housing prokázal po 12 měsících od zabydlení rodin do městských bytů účinnost kombinace metody intenzivního case managementu s intervencí zabydlení. Míra udržení bydlení po 12 měsících byla 96 %. Přesto, že byl projekt robustně evaluován vědeckým týmem, výstupy schváleny vědeckou radou projektu, politická reprezentace města nepřistoupila k jeho rozšíření

¹ Kontakt: Mgr. Eliška Černá, Ph.D., Katedra sociální práce, Fakulta sociálních studií, Ostravská univerzita, Československá 16, 702 00 Ostrava; eliska.cerna@osu.cz

² Kontakt: Mgr. Štěpán Ripka, Ph.D., Sekretariát radního hl. m. Prahy Adama Záborského pro oblast bydlení a transparentnosti, Mariánské nám. 2, 110 01 Praha 1; stepan.ripka@praha.eu

a stejně tak nebyl přijat Akční plán ukončování bezdomovectví rodin ve městě Brně inspirovaný daným projektem. IMPLIKACE PRO SOCIÁLNÍ PRÁCI: Otázkou zůstává, nakolik je praxe založená na důkazech relevantní pro sociální práci a zda je prokazování účinnosti metod sociální práce kompatibilní s realitou praktikování sociální práce v českém prostředí.

Klíčová slova

ukončování bezdomovectví, Rapid Re-Housing, randomizovaný kontrolovaný experiment, praxe založená na datech

Abstract

OBJECTIVES: Using the example of the evaluation of the Rapid Re-Housing project in Brno, we introduce challenges and opportunities in proving the efficiency of social work methods. Rapid Re-Housing, as the first in the Czech environment, tried to measure the efficiency of social work methods with a randomized control trial and qualitative evaluation, specifically measuring interventions of rehousing and intensive case management. **THEORETICAL BASE:** It takes evidence-based practice as its theoretical base. **METHODS:** The text uses the results of qualitative evaluation. We conducted individual semi-structured interviews with the key actors of implementation, focus groups with rehoused families and discussion groups with social workers. The data were analysed with MaxQDA. **OUTCOMES:** Rapid Re-Housing proved to be efficient even 12 months after rehousing families to municipal flats. Retention rate in housing was 96 %. Despite robust research evidence and approval of this data by the Scientific Board, the political representation of the city decided against expanding the project, and rejected the Action Plan to End Family Homelessness in the City of Brno, which was inspired by the project. **SOCIAL WORK IMPLICATIONS:** The question of the relevance of evidence-based methods to the practice of Czech social work remains unanswered.

Keywords

ending homelessness, Rapid Re-Housing, randomized control trial, evidence-based practice

ÚVOD

Řešení bezdomovectví rodin s dětmi prostřednictvím přístupů založených na bydlení (tedy přístupů Housing First či Rapid Re-Housing), stejně jako výzkum a evaluace v této oblasti, jsou doménou USA. V Evropě je celkově téma bezdomovectví rodin a jeho efektivního řešení málo prozkoumané³. Nedávná přehledová publikace o bezdomovectví rodin v Evropě (Baptista et al., 2017) pro to uvádí několik důvodů: Zprv, všeobecně se očekává, že díky silnému sociálnímu státu a zaměření na situaci dětí je bezdomovectví rodin marginálním a krátkodobým úkazem. Zadruhé, bezdomovectví rodin je méně viditelné než chronické pouliční bezdomovectví mužů s komplexními problémy, podobně jako je tomu u bezdomovectví žen. Zatřetí, existuje síť služeb pro ženy, které se staly obětí domácího násilí ze strany mužů. Ženy, které využívají těchto služeb, nejsou většinou klasifikovány jako ženy či rodiny bez domova, ale jako oběti domácího násilí⁴.

³ Co se týče bezdomovectví jednotlivců, existuje řada evaluací dopadů projektů Housing First na jednotlivce a probíhající experimentálních studií ve Španělsku, Belgii a Francii (Bush-Geertsema, 2013; Bretherton, Pleace, 2015; Pleace et al., 2015; Tinland et al., 2016; Bernard, Yuncal, Panadero, 2016; Buxant, 2016).

⁴ Jedinou výjimkou je Velká Británie, která má specifický systém pomoci rodinám bez domova a sbírá administrativní data o rodinách, které tento systém využívají.

V České republice navíc platí, že bezdomovectví rodin s dětmi bylo v médiích i politiky rámováno etnický, jako problém romských rodin s bydlením.

Americká odborná literatura věnující se výzkumu řešení bezdomovectví a chudobě rodin je mnohem obsáhlejší (například Shinn et al., 1998; Bassuk, Geller, 2006) a zahrnuje také randomizované kontrolované experimenty. Nejznámějšími jsou a) „Family Options Study“, který u rodin v azylových domech ověřoval na vzorku téměř 2300 rodin přednostní nabídku tří různých intervencí: příspěvku na bydlení bez další podpory, programů Rapid Re-Housing na max. 18 měsíců bez specifického příspěvku na bydlení, dostupného bydlení na max. 24 měsíců bez specifického příspěvku na bydlení oproti intervenci „treatment as usual“ (žádná přednostní nabídka (HUD, 2015); b) „Family Unification Program“ financovaný federální vládou, který probíhal na celém území USA a zaměřoval se na nabídku bydlení rodinám, které byly vyšetřovány orgány sociálně-právní ochrany dětí pro špatné zacházení. Intervenční skupina dostala vedle příspěvku na bydlení i case management zaměřený na nastěhování a udržení bydlení, kontrolní skupina pouze příspěvek na bydlení (Fowler et al., 2015). Tento design intervenční a kontrolní skupiny je tak podobný zkoumání účinnosti case managementu zaměřeného na bydlení v ČR, bez nabídky bytu jako takového.

Kromě těchto experimentů se USA vyznačuje množstvím dalších projektů Housing first a Rapid Re-Housing pro rodiny s dětmi, jejichž dopady byly bedlivě monitorovány. Už na konci 80. let začínaly programy, které zajišťovaly rodinám s dětmi z azylových domů rychlý přístup do bydlení a vyznačovaly se vysokou mírou udržení bydlení („Housing retention rate“). Například Beyond Shelter v Los Angeles vykazoval 88 % míru udržení bydlení po třech letech nebo HomeStart v Bostonu 86 % míru udržení bydlení (Lanzerotti, 2004). Všechny tyto výsledky byly použity při tvorbě politik bydlení a vedly například ke schválení Federálního strategického plánu prevence a ukončování bezdomovectví „Opening Doors“ v roce 2010, který si kládł za cíl ukončit bezdomovectví skrze poskytnutí bydlení do roku 2020 (USICH, 2010).

Propojování výzkumných dat, praxe a politik umožňuje praxe založená na důkazech („evidence based practice“, ve zkratce „EBP“). Ta je v současnosti definována jako proces zahrnující výzkumná data, klinickou expertizu, klientova očekávání a hodnoty. Stále více donorů zdůrazňuje nutnost sociálních pracovníků/praktiček porozumět výzkumným poznatkům, jejich vztahu k praxi založené na důkazech, a jak tato ovlivňuje výsledky klientských intervencí (Wike et al, 2014). Současnou praxi založenou na důkazech v oboru sociální práce formovalo několik vlivů. První faktor vzešel zevnitř samotné profese sociální práce. Hlavně akademici / sociální pracovníci na amerických univerzitách začali v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století prosazovat přístup k praxi založený na výzkumu, který byl vystaven na užívání metod, jakými jsou strukturované pozorování či standardizované testování. Tyto metody měly vést k vytvoření robustních informačních databází o fungování klientů. Preferovány byly empiricky testované metody sociální práce (Gray, McDonald, 2006). Ideově můžeme mluvit o hnutí v sociální práci snažící se *definovat povahu sociální práce jako výzkumné profese zapojené do progresivního a racionálního projektu modernity* (Gray, McDonald, 2006:10) a dodat tak oboru hodnotu moderní profese. Kořeny tohoto myšlenkového proudu sahají až k Mary Richmond a jejímu pojetí sociální práce jako sociální diagnózy (1917; Gray, McDonald, 2006; Magil, 2006). Druhým faktorem, který přispěl k rozvoji praxe založené na důkazech, byl rozvoj neoliberálních politik počínající v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století a státní reformy dopadající na poskytování sociální práce a sociálních služeb. Od sociálních pracovníků bylo stále více požadováno, aby dokazovaly efektivitu svých intervencí (Gray, McDonald, 2006).

Třetím faktorem rozvoje praxe založené na důkazech v sociální práci bylo rozšíření tohoto přístupu téměř ve všech oblastech medicíny („evidence based medicine“) a následné převzetí této praxe do sociální práce (Gilgun, 2005; Gray, McDonald, 2006; Magil, 2006).

O praxi založené na důkazech a relevanci jejího využití v sociální práci se však zejména v letech 2001–2014 vedla obsáhlá odborná diskuse (například Webb, 2001; Bellamy, Bledsoe, Traube, 2006; Gray, McDonald, 2006, Epstein, 2009; Wike et al., 2014 a další). Článek si proto klade za cíl, na

příkladu evaluace brněnského projektu Rapid Re-Housing pro rodiny bez domova a v kontextu současné debaty o praxi založené na důkazech v sociální práci, představit výzvy a příležitosti v prokazování účinnosti metod sociální práce v českém prostředí.

IMPLEMENTACE PROJEKTU RAPID RE-HOUSING PRO RODINY S DĚTMI V BRNĚ

Projekt Rapid Re-Housing pro rodiny s dětmi v Brně je založen na přístupu Housing first (Bydlení především). Projekty tohoto typu by měly rodinám či jednotlivcům nabízet stabilní dlouhodobé bydlení v kombinaci s adekvátní podporou v bytě realizovanou pomocí case managementu (intenzivního case managementu či asertivní komunitní léčby; Černá, 2019).

Implementace projektu byla rozdělena do tří fází: přípravné, realizační a následné (zahrnující udržitelnost a rozšíření intervence). V textu se věnujeme prvním dvěma.

Příprava na implementaci projektu Rapid Re-Housing

Přístup Housing first v České republice dlouhodobě (od roku 2013) prosazuje Platforma pro sociální bydlení. Pilotní projekt přístupu Housing first na lokální úrovni podložený vědeckými daty však v těchto jejich aktivitách scházel. Po komunálních volbách v roce 2014 byla Platforma oslovena ke spolupráci na řešení situace bytové nouze rodin a bezdomovectví v Brně.

Pro získání potřebných znalostí byla s podporou americké „National Alliance to End Homelessness“ zorganizována studijní stáž, na které přípravný tým navštívil sociální služby pracující s rodinami bez domova v New Yorku, San Francisku a v Los Angeles.

Následně Brno navštívila a připravovaný návrh konzultovala americká expertka na ukončování bezdomovectví rodin Katherine Gale.

V červnu 2015 byl připraven návrh Strategie ukončení bezdomovectví rodin ve městě Brně, a projektový záměr na ověření přístupu Housing first pro rodiny s dětmi (projekt Rapid Re-Housing; Kanioková, Ripka, Snopek, 2016). Strategie přijatá v roce 2016 Magistrátem města Brna obsahuje vizi do roku 2025, ve které se jednotlivci a rodiny budou do bezdomovectví dostávat spíše výjimečně, nebudou v ní zůstat déle než jeden měsíc a tato situace se nebude opakovat (Magistrát města Brna, 2016).

Klíčové aktivity projektu Rapid Re-Housing

Nositel projektu Rapid Re-Housing byl Magistrát města Brna, konkrétně pracovníci z Odboru sociální péče. Spolupracujícími partnery se stala nezisková organizace IQ Roma Servis, zajišťující tým terénních pracovníků, a Ostravská univerzita, která měla na starost výzkum a evaluaci projektu. Projekt byl realizován od dubna 2016 do srpna 2018. Jeho cílem bylo ukončení bezdomovectví 50 rodin s dětmi v bytové nouzi (žijících v ubytovnách či jiných formách substandardního bydlení), a to prostřednictvím několika klíčových aktivit:

- sčítání rodin s dětmi v bytové nouzi ve městě Brně (tzv. Registrační týden) a výběr 50 rodin do intervenční a 100 rodin do kontrolní skupiny;
- vzdělávání terénního týmu poskytujícího podporu v bytech v sociální práci zaměřené na silné stránky klienta pionýry přístupu Housing first v Holandsku organizací HVO Querido Discus;
- zabydlení 50 rodin do městských bytů;
- komplexní sociální práce s rodinami v bytech;
- pravidelná setkávání stakeholderů (politické a odborné reprezentace);
- randomizovaný kontrolovaný experiment a kvalitativní evaluace.

Realizaci výzkumné části projektu předcházelo sepsání evaluačního plánu, který obsahoval a) analýzu problému (viz schéma 1 a 2); a b) analýzu strategie intervence (viz schéma 3 a 4) (*anonymizováno*).

Schéma 1: Strom příčin problému

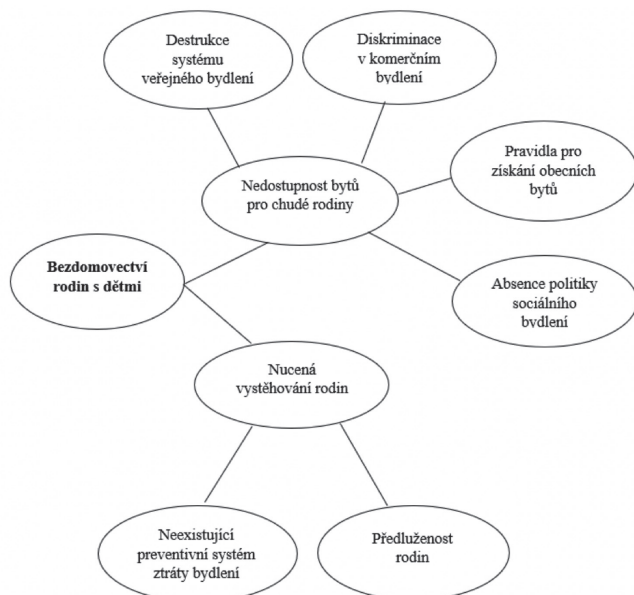

Schéma 2: Strom dopadů problému

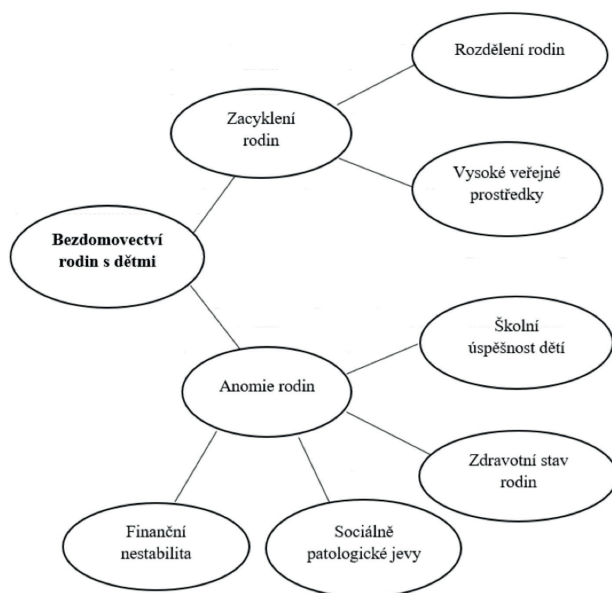

Schéma 3: Strom cílů intervence

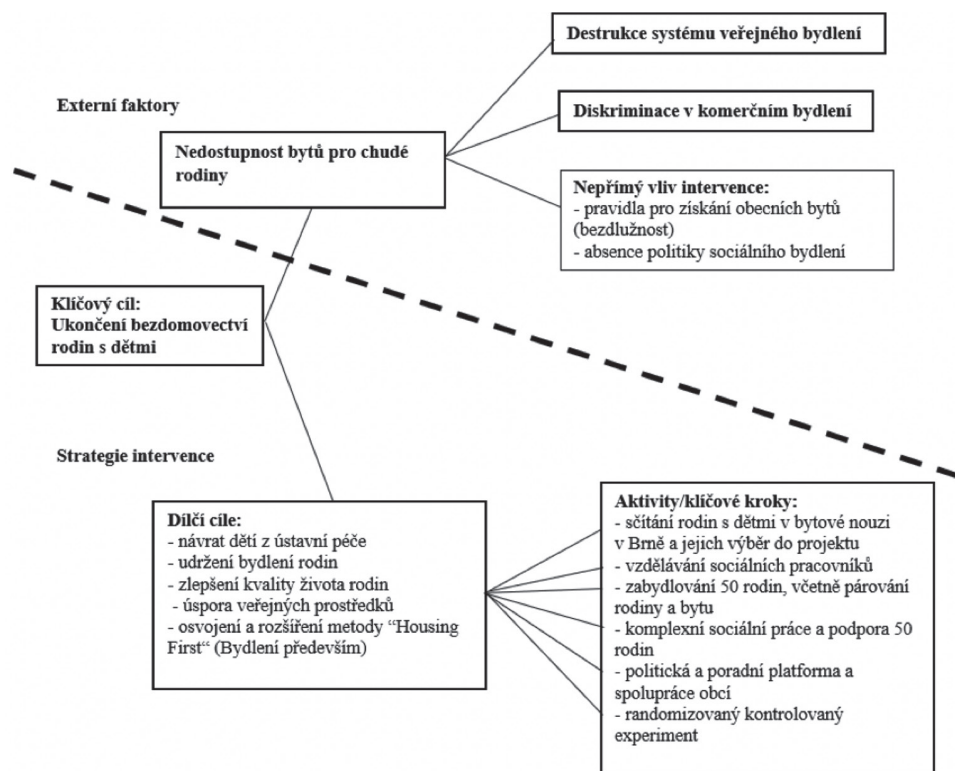
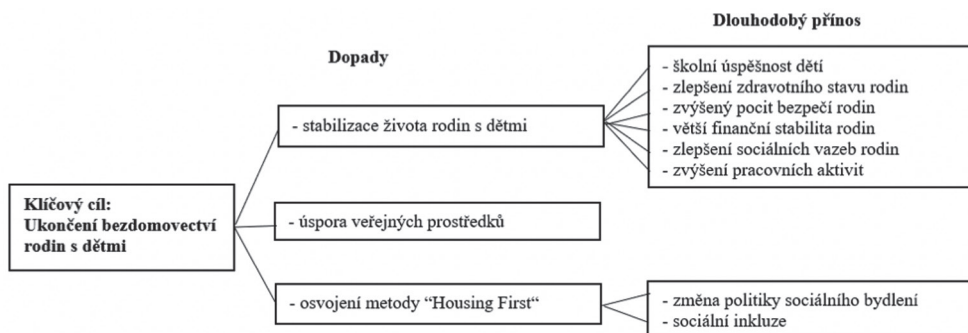

Schéma 4: Strom dopadů intervence

V další části textu se zaměříme konkrétně na klíčovou aktivitu projektu, která byla využívána jako hodnotící nástroj procesu implementace a dopadů projektu (randomizovaný kontrolovaný experiment a evaluace) a projektu tak dodávala validitu prostřednictvím výzkumných dat.

RANDOMIZOVANÝ KONTROLOVANÝ EXPERIMENT A EVALUACE PROJEKTU

Výzkumný design projektu byl pragmatickým randomizovaným kontrolovaným experimentem, doplněným o kvalitativní evaluaci.

Očekávané dopady a výběr rodin pro experiment

Hlavní výzkumná otázka se ptala, zda bezdomovectví rodin bez domova (romských a neromských) může být ukončeno poskytnutím stabilního, finančně dostupného bydlení a intenzivního case managementu, tedy přístupem Housing first.

Kromě hlavní výzkumné otázky byly na základě rešerší zahraničních článků a analýz zpracovaných v evaluačním plánu (viz výše) definovány očekávané primární a sekundární dopady intervence (tedy implementace projektu Rapid Re-Housing).

Nastěhování rodin do bytů a jejich podpora ve formě intenzivního case managementu s vysokou věrností programu Housing first měly primárně vést k:

- ukončení bezdomovectví rodin;
- zlepšení jistoty bydlení rodin;
- snížení psychosociálního stresu pečujících osob;
- a snížení využívání pohotovostních zdravotních služeb.

Příčemž hlavním očekávaným výsledkem projektu byla vysoká míra udržení bydlení u intervenčních rodin projektu.

Sekundární výsledky sledovaly dopady projektu na stabilitu a kvalitu bydlení rodin, na zdraví a kvalitu života rodičů a dětí, na sociální integraci rodičů, ekonomickou stabilitu rodin, institucionalizaci dětí a školní docházku dětí.

Rodiny byly pro experiment vybírány na základě několika základních kritérií:

1. Rodina musela mít alespoň jedno dítě do 18 let věku v čase stěhování do nájemního bydlení. Pokud dítě žilo v době přidělení bytu mimo rodinu, například v instituci nebo pěstounské péči, musel existovat předpoklad (například na základě komunikace s oddělením sociálně-právní ochrany dětí), že toto dítě může být do budoucna do rodiny vráceno, pokud se bytová situace rodiny zlepší.
2. Trvalý či dočasný pobyt v Brně (minimálně v měsíci dubnu 2016, v době Registračního týdne).
3. Rodina byla započítána v rámci Registračního týdne v dubnu 2016 v Brně.
4. Rodina byla v bytové nouzi (podle typologie ETHOS) v době stěhování do nájemního bydlení.

Diskvalifikujícími kritérii byly:

1. Rodina nebyla bez domova v době sčítání v rámci Registračního týdne, přidělení bytu či při stěhování do nájemního bydlení.
2. Rodina neměla dítě do 18 let věku v době sčítání v rámci Registračního týdne, přidělení bytu a při stěhování do nájemního bydlení.

Každá rodina byla požádána v průběhu Registračního týdne o několik kontaktů na sebe, včetně kontaktů lidí, kteří mají stabilní adresy či telefonní čísla a kteří budou o rodině vědět, pokud se přestěhuje. Rodiny byly do experimentu losovány k tomu ustanovenou komisí.

Při dotazování po šesti měsících výzkumný tým podepisoval s rodinami informované souhlasy za účelem získání dat od Úřadu práce a ze škol (u školních dětí). U intervenčních rodin byly navíc podepisovány souhlasy s přístupem do interní databáze IQ Roma Servis.

Každé dotazování bylo finančně odměněno, přičemž finanční částka se postupně zvyšovala, pro udržení motivace rodin (400 Kč, 500 Kč a 600 Kč vždy za jedno dotazování).

Postup, metody sběru a analýzy dat

Výzkumný tým byl složen ze tří výzkumníků na částečné úvazky s formálním vzděláním v sociálních vědách, jednoho statistika a metodicky evaluace.

Kvantitativní dotazníkové šetření

Výzkumníci byli proškoleni koordinátorem výzkumného týmu ve vyplňování dotazníků baseline, dotazníků po 6 i 12 měsících za účelem zvýšení validity zkoumání. Každému výzkumníkovi bylo náhodně přiděleno celkem 50 rodin k dotazování, z intervenční a kontrolní skupiny.

Dotazníkové šetření se skládalo ze tří vln dotazování. První vlna dotazování se odehrála „v bodě nula“, před nastěhováním rodin do bydlení. Její výsledky jsou detailně shrnuty v Analýze výchozího stavu (*anonymizováno*). Výzkumníci ani rodiny v té době nevěděli, která z rodin je vylosovaná jako intervenční a která jako kontrolní. V takovém případě mluvíme o dvojím zaslepení, zlatém standardu klinického testu, kterému však v dotazování po 6 a 12 měsících již nelze dosáhnout: je zjevné, kdo se do bytu nastěhoval a kdo ne.

Druhá vlna dotazování se odehrála šest měsíců po nastěhování intervenčních rodin a třetí 12 měsíců od nastěhování rodin.

Dotazníky byly pilotně ověřeny před jejich použitím a prošly odbornou konzultací s Vědeckou radou projektu. Dotazníky byly rozděleny do několika částí podle sledovaných hlavních a podpůrných indikátorů intervence. Zahrnovaly sekce: Bydlení, Domácnost, Děti (samostatný dotazník), Finance, Práce, Zdravotní stav, Duševní pohoda/nepohoda, Anomie, Sociální kontakty. Kvantitativní data byla kódována do datové matice a vyhodnocována statistickým softwarem R.

Kvalitativní evaluace

Dotazníkové šetření bylo doplněno kvalitativní evaluací, která zahrnovala:

- Polostrukturované rozhovory s klíčovými aktéry implementace a udržitelnosti intervence (například místními politiky, pracovníky bytového odboru, pracovníky Odboru sociální péče a dalšími) na začátku a na konci projektu.
- Průběžné fokusní skupiny s terénním týmem poskytujícím sociální práci rodinám v bytech.
- Fokusní skupiny s intervenčními rodinami na začátku a na konci projektu.
- Multiaktérový participativní workshop v polovině realizace projektu.

Kvalitativní evaluace odpovídala na 25 předem stanovených evaluačních otázek. Ty se věnovaly relevanci a inovativnosti projektu (jednalo se například o zjišťování výchozího stavu situace a potřeb rodin, předpokladů rizik a úspěchu projektu, zájmu, vlivu a rolí klíčových aktérů apod.), účinnosti a účelnosti (jak vhodně byla vybrána cílová skupina, očekávané a reálné úspory z veřejných zdrojů atd.), dopadům projektu, jeho udržitelnosti a přenositelnosti.

Kvalitativní data byla vyhodnocována otevřeným kódováním v softwaru MaxQda.

IMPLEMENTACE A FUNGOVÁNÍ PROJEKTU Z POHLEDU KVALITATIVNÍ EVALUACE

Kvalitativní evaluace byla realizována po celou dobu fungování projektu a je shrnuta ve dvou evaluačních zprávách (Průběžné evaluační zprávě 1 a Závěrečné evaluační zprávě).

Evaluace první etapy projektu

První průběžná evaluace projektu mapovala období prvního roku fungování projektu (od června 2016 do srpna 2017). Pracovala s výpověďmi osmi klíčových aktérů⁵ (individuální rozhovory s lokálními politiky, zaměstnanci Magistrátu města Brna a pracovníky v managementu neziskové organizace poskytující sociální práci), 15 intervenčních rodin (v rámci fokusních skupin⁶)

⁵ V textu jako KA1–8.

⁶ V textu jako FG1–3.

a terénního týmu⁷ (pět terénních pracovníků a jeden peer pracovník) v rámci pěti fokusních setkání. Evaluace byla detailně popsána v Průběžné evaluační zprávě 1 (*anonymizováno*).

Kontext realizace projektu

Evaluace se zabývala kontextem celého projektu, tedy lokální bytovou politikou a problémy rodin bez domova. Klíčovými aktéry nejčastěji zmiňovaným problémem byla nedostupnost bytů.

„... na obecní byt se čeká léta. Tam vyhlídka spíš není nebo doteď nebyla.“ (KA4)

„... situace v bydlení v Brně není dobrá, poptávka převyšuje nabídku...“ (KA3)

„My tedy nejen že nemáme sociální bydlení, ale máme do toho klasického obecního bydlení tak vysoký práh, který se týká dluhu, že nám z toho vypadává obrovské množství lidí.“ (KA2)

Dalším zmiňovaným problémem byla neobsazenost městských bytů.

„Zajímavé je, že sice jsou prázdné byty města, byt jsou někdy ve špatném stavu, ale že na to reagovala radnice hodně marginálně...“ (KA1) Což bylo klíčovým aktérem dáváno do souvislosti se současnými schvalovacími procesy přidělování městských bytů.

„... sebelepší kritéria jsou psané od stolu, spousta lidí se do toho nevleze. Jsou diskvalifikováni, aniž by k tomu byl důvod.“ (KA5)

Dalším vnímaným problémem ve městě Brně z hlediska situace bydlení bylo fungování komerčních ubytoven.

„Pak jsou tady komerční ubytovny, předraženej nájem, služby šílený, jistota prakticky žádná, takže to je těžký.“ (KA4)

Problematická byla také klíčovými aktéry popisovaná nutnost rozdělení rodin v situaci bezdomovectví, z důvodu chybějící služby azylového ubytování pro rodiny s dětmi.

„Bohužel, chybí nám azylové domy pro rodiny s dětmi.“ (KA2)

Obavy, očekávání a klíčové faktory úspěchu implementace projektu

Evaluace odhalila také počáteční obavy klíčových aktérů z realizace projektu. Ty se týkaly reakce sousedů a sousedského soužití

„Ty městské části nechťj ty byty dávat. Protože i kvůli reakcím sousedů. Tam ty rodiny nikdo nechce.“ (KA6)

„Stejně tak je pro mě otazník sousedí a sousedské vztahy...“ (KA5)

Obavy ze stížností sousedů verbalizovaly taktéž účastnice fokusní skupiny z intervenčních rodin.

Další obavy při realizaci projektu zahrnovaly rasismus, návrat dlužníků do městského bytového fondu, neudržení bydlení z důvodu nezvládnutí starosti o byt, omezenou dobu trvání projektu v souvislosti s prací s rodinami v bytech a návrat partnerů a jejich společné soužití (potenciální domácí násilí).

Klíčoví aktéři však kromě obav mluvili o mnoha očekáváních, která v nich projekt probouzel (viz tabulka 1).

⁷ V textu jako IQRS1–5.

Tabulka 1: Očekávání klíčových aktérů od projektu

Oblast působení dopadů	Očekávaný dopad
<i>V intervenčních rodinách</i>	Stabilizace dluhů
	Lepší školní docházka
	Vyšší zaměstnanost
	Stabilizace rodiny
	Udržení bydlení rodinou
	Vybudování důvěry rodin v instituce
	Zvýšení motivace rodin k integraci
	Zvýšení naděje na získání bydlení u nevybraných rodin
<i>V sociální práci</i>	Změna sociální práce směrem k přístupu orientovanému na silné stránky
	Lepší pozice pro další neziskové organizace, které se rozhodnou Rapid Re-Housing realizovat
	Postupné snižování intenzity podpory u rodin
	Rozšíření programu Rapid Re-Housing do dalších měst
<i>Veřejnost</i>	Změna veřejného mínění (rozšíření vnímání lidí v bytové nouzi, bydlení jako základ stabilního života)
<i>V politice</i>	Zakomponování přístupu Housing first do metodik sociální práce MPSV
	Dostupnost sociálního bydlení

Kvalitativní evaluace se dále věnovala klíčovým faktorům, bez kterých by implementace projektu na počátku nemohla fungovat. Těmi byly: otevřenost novému způsobu práce; síťování institucí a aktérů a jejich vzájemná komunikace (konkrétně Úřadu práce, Orgánu sociálně-právní ochrany dětí, Odboru sociální péče Magistrátu města Brna, Bytového odboru Magistrátu města Brna, Odboru správy majetku Magistrátu města Brna, Správy nemovitostí městské části Brno-střed, politiků, neziskové organizace IQRS, a dalších); politická podpora a podpora ze strany vedení klíčových institucí.

Zabydlování rodin

První rodiny byly zabydleny do městských bytů v září 2016. Zabydlené rodiny vnímaly několik pro ně pozitivních aspektů získání domova. Domov pro ně představoval vlastní prostor a soukromí.

„Prostě je to lepší, když přijdu domů než na ubytovnu. Prostě jsi doma, čisto, navařený – najím se, osprchuju se, soukromí.“ (FG3 Muž 4)

„Domov. Určitě se mi tam líbí. Mám teda docela velké byt. Syn má taky vlastní pokoj, tak jsem velice spokojená.“ (FG2 Žena 3)

„Abysme každý měli své soukromí...“ (FG2 Žena 1)

Domov pro rodiny znamenal také zažívání pocitů jistoty.

„... jsem ráda, že už máme střechu nad hlavou, vím, že mě nemůže nikdo vyhodit.“ (FG1 Žena 5)

„Člověk si řekne jdu dom, tak jdu dom a nejdu na nějakou ubytovnu nebo na charitu.“ (FG2 Žena 5)

„To je to zázemí.“ (FG3 Muž 4)

Domov se rodinám pojisil s pocitem štěstí, radosti, klidu, pohody a spokojenosti.

„Je to klidný, světlo máme, teplo máme, takže jsme spokojení. Je to ten klid, kluk že má svoje, že má klid na učení, může si brát v klidu...“ (FG2 Žena 5)

Rodiny referovaly k pozitivním změnám, které se udály v jejich životech po nastěhování do městských bytů v oblastech duševní, sociální i materiální (viz tabulka 2).

Tabulka 2: Rodinami vnímané pozitivní dopady přestěhování

Roviny změny	U koho	Konkrétní změny
Duševní pohoda (wellbeing)	Děti	Zlepšení komunikace
		Snížení agresivního chování
		Větší samostatnost
		Spokojenost
	Dospělí	Vyrovnanost
		Spokojenost
	Rodina	Autonomie rodiny (žít svůj život)
Sociální	Děti	Pomoc s chodem domácnosti
		Návštěvy kamarádů doma
		Stejní kamarádi
	Dospělí	Harmoničtější vztahy se sousedy
		Pociťovaná „dobrá adresa“
		Návrat dítěte do rodiny (1 případ)
Materiální / kvalitativní zlepšení bytových podmínek	Rodina	Více obytného prostoru
		Hygienicky vyhovující

Nejvíce výroků odkazovalo ke zlepšení psychiky a chování u dětí.

„Moje dcera, když jsme bydleli na ubytovně, tak skoro vůbec nekomunikovala a byla furt ticho... dívala se na tebe a nevnímala. A teď, co máme ten byt, tak začla komunikovat, má svůj pokojíček, udělala mi trochu velké šok, že komunikuje, učí se, je šťastnější...“ (FG2 Žena 2)

Duševní pohoda se změnila k lepšímu i u dospělých členů domácnosti.

„Já su klidnější. Já vám to řeknu na rovinu, já jsem byla fakt nervák. Já jsem byla tak vynerвовovaná kolikrát, že prostě jako toho bylo psychicky strašně moc.“ (FG2 Žena 1)

Za zmínku stojí také výroky rodin odkazující k získání většího soukromí a hygienicky vyhovujících podmínek bydlení.

„Doted jsme měli společně všechno a ty záchody, to bylo katastrofální. Děti si nesedly na tu desku, já jsem trpěla infekcama. Potom jsem byla těhotná na té ubytovně, tak to bylo nejhorší. Holka otevřela a říká: mami konečně – my máme svůj záchod, máme svou koupelnu, máme pokoj! Ona byla za to úplně šťastná. A to jsem viděla, až jí vyhrkly slzy...“ (FG2 Žena 2)

„Štěnice už nemáme, děcka se škrábaly jen co to šlo. Já jsem z tama nevzala ani jednu lžičku. Ani lžící. Já jsem šla úplně nanovo... já jsem nejedla, nespala. Ta ostuda.“ (FG1 Žena 2)

Při zabydlování se objevilo několik výzev, se kterými se realizační tým potýkal. Čekací doba nastěhování rodin se pohybovala od dvou měsíců do půl roku, vzhledem ke schvalovacím procesům přidělování bytů na Magistrátu a na městských částech a také v některých případech k technickému stavu bytů. V tomto ohledu nebylo možné mluvit o „okamžitém či rychlém“ nastěhování rodin. Zhruba polovina bytů (58 %) se nacházela v lokalitě označené jako „sociálně vyloučená“. Tato situace představovala problém pro uskutečnění záměru rodiny reintegrovat zpět do běžných sousedství.

„Ze začátku jsem se tam necítila díky té ulici hlavně, na které to je...“ (FG1 Žena 3)

Rodiny si také nemohly být příliš vybírat, většinou dostaly jen jednu nabídku. Některé rodiny tak tematizovaly nevyhovující dispoziční a velikost bytu. Problémem byla i nevybavenost bytů při nastěhování. Rodinám chyběly peníze na základní vybavení.

„Dvě rodiny spávají prakticky na zemi... nemají ještě žádný nábytek. Paní z těch 8 tisíc, co si mohla pořídit? Bydlí v bytě... a neměla ani v čem prát... takže si z toho (MOP) koupila pračku a ledničku a nemá prakticky nic.“ (IQRS 3)

Sociální práce po nastěhování rodin do bytů

Okamžitě po přestěhování řešili sociální pracovníci s rodinami témata jako pomoc s vybavením bytu a praktická pomoc s přestěhováním, potravinová pomoc, nedostatek finančních prostředků, objevující se domácí násilí a další trestněprávní záležitosti. V několika případech byla potřeba mediace sousedských vztahů. S dětmi se řešily zápisy do školek, ale také zanedbávání péče o děti. Několik měsíců po zabydlení rodin se řešená témata (kromě kontinuálně se objevujícího tématu domácího násilí) poněkud proměnila. Rodiny potřebovaly pomoc s řešením zdravotní péče slovenských členů domácnosti, umístění do a návratu dětí z dětského domova. Začaly se objevovat první stížnosti na sousedské soužití, změny ve složení domácnosti (nové děti v rodině), prodlevy v placení nájemného a vyúčtování služeb. Rodiny dále potřebovaly pomoc s vyřízením sociálních dávek na bydlení, vystěhování, se zápisy dětí do škol či podporu při rozpadu rodiny.

Terénní pracovníci popsali pro účely evaluace také techniky a metody, které užívali při práci s rodinami. Ty by se daly rozčlenit na a) v sociální práci běžně užívané a b) inovativní přístupy k práci s rodinami (viz tabulka 3). Všechny intervence (běžné i inovativní) byly vykonávány v rámci intenzivního case managementu.

Tabulka 3: Metody a techniky sociální práce s rodinami

Běžné metody a techniky	Inovativní metody a techniky
Navázání vztahu s rodinou	„Energetický kalendář“ (pro zaznamenávání spotřeby na energiích)
Obhajování zájmů rodiny	Oslava zabydlení rodiny s pracovníkem v bytě
Doprovody	„Peer“ konzultantství (asistence pracovníků se zkušeností například domácího násilí, bytové nouze)
Individuální poradenství (dávky, dluhy, vztahy)	Oznamovací rituál (při přidělení bytu) – zahrnoval pracovníky vyrobené přání
Případové konference s OSPOD	Mediace sousedských vztahů
Zprostředkování (například zápisy do škol, školek, hledání zaměstnání)	Praktická podpora při zabydlení (stěhování, technická pomoc, pomoc se zajištěním vybavení bytu)
	Posuzování životní situace rodiny (audio nahrávka dostupná pro tým)
	Párování klient – klíčový pracovník dle typologie rolí (převzata z holandského modelu práce organizace Discus). Pracovníci rozlišovali typologii: přítel/kamarád, rodič, minimalizátor konfliktu, učitel, policajt, kreativec
	Párování klient – byt podle velikosti a preferencí rodiny

V rámci ohniskových skupin s terénním týmem bylo dále zjišťováno, jaká specifika terénní práce v projektu vnímají oproti klasické terénní práci s rodinami. Jmenovaná specifika jsme porovnali s aspekty intenzivního case managementu v přístupu Housing first (podle Lindovské, 2016; viz tabulka 4).

Tabulka 4: Porovnání aspektů podpory

Specifické aspekty terénní sociální práce (RRH Brno)	Specifické aspekty podpory v přístupu Housing first podle Lindovské (2016)
Neformálnost	Neformálnost
„Řízení“ vlastní podpory	„Řízení“ vlastní podpory
Vyšší míra kontroly nad životní situací rodin pracovníky	
Vyšší informovanost skrze sdílení informací s institucemi	Vyšší informovanost/sdílení informací
Vytrvalost/asertivita	Asertivita
Pravidelnost/kontinuálnost	Neomezená délka/kontinuálnost
Bezpodmínečnost	Bezpodmínečnost
Důvěra (a její budování skrze zaměření na silné stránky)	Důvěra
Komplexnost	Komplexnost
Vyšší intenzita	Flexibilita
Oddělenost bydlení a podpory	Oddělenost bydlení a podpory
	Otevřenost
	Nehodnotící přístup
	Naslouchání

Terénní tým zmiňoval mnohé z aspektů identifikovaných jako stěžejní pro poskytování sociální práce v Housing first přístupu. Jednalo se zejména o neformálnost, asertivitu, kontinuálnost, bezpodmínečnost, budování důvěry, vyšší intenzitu podpory v případě potřeby, komplexnost a „řízení“ vlastní podpory ze strany rodin. Terénní tým explicitně nemluvil o otevřenosti, naslouchání a nehodnotícím přístupu směrem k rodinám. Připouštěl potřebu určité kontroly nad životní situací rodin, zejména při zadlužování rodin na nájmu (zřizováním přímých plateb pronajímateli).

Sousedské stížnosti a prodlevy v placení nájemného

Nájemní smlouvu mohly potenciálně ohrozit stížnosti sousedů a prodlevy v placení nájmu. Oběma tématům byla proto věnována zvýšená pozornost a věnujeme se jim i v tomto textu.

V první etapě projektu bylo pracovníkem Magistrátu (Odboru sociální péče) vyhodnoceno celkem 34 sousedských stížností. Pouze šest z nich bylo oprávněných. Týkaly se problémů s nadměrným hlukem a nepořádkem ve společných prostorách domu. Stížnosti byly řešeny s klíčovým pracovníkem rodiny, s rodinou a se stěžovateli, v rámci osobní návštěvy domu. Rodinám bylo doporučeno snížení hlučnosti a v jednom případě specializovaná péče pro dítě v mateřské škole pro neslyšící. Ani jedna ze stížností neohrozila trvání nájemní smlouvy.

Objevující se prodlevy v placení nájmu byly realizačním týmem projektu řešeny zřízením tzv. příkazní smlouvy. Peníze byly na základě této smlouvy posílány na zprostředkovatelský účet, který byl veden u příspěvkové organizace města – Centra sociálních služeb. Z něho pak odcházely peníze na nájem. Příkazní smlouvy byly rodinami podepisovány dobrovolně, proto je v první etapě projektu aktivně využívalo 30 z celkových 50 rodin. Terénní tým v souvislosti s uzavíráním příkazních smluv řešil dilema zkompetentňování rodin versus ubírání jejich kompetencí. Na straně jedné stála zodpovědnost za placení nájmu samotným nájemníkem a právo disponovat s vlastním příjmem, na straně druhé ochrana svěřeného majetku města a majitelů bytů. Dluh na nájmu, který mohl potenciálně ohrozit setrvání rodin v bydlení, se v první etapě projektu objevil u 13 rodin. Terénní tým se také z toho důvodu zasadil o zřízení krizového fondu, který spravovala Platforma pro

sociální bydlení. Fond byl financován z osobních darů. Rodiny, které se dostaly do komplikované finanční situace přímo ústící v možné neprodloužení nájemní smlouvy, si za velmi striktních pravidel mohly požádat o jednorázový finanční dar. To umožnilo některým rodinám setrvat nadále v bydlení. Celkově si o finanční pomoc z fondu zažádalo osm rodin a jednalo se o menší částky v řádech tisíců korun. Finanční fond byl také zřízen z důvodu podmínky bezdlužnosti při prodlužování nájemních smluv v některých městských částech. Tato podmínka představovala zejména v prvním roce fungování projektu pro část rodin problém. Rodiny procházely delší, náročnou adaptací na opětovné bydlení v bytech, a také složení jejich příjmů se proměňovalo (změny ve složení domácnosti, změny v sociálních dávkách).

V první etapě projektu bydlení výsledně nebylo prodlouženo jedné rodině.

Evaluace druhé etapy projektu

Jako druhou etapu realizace projektu vymezujeme období od září 2017 do srpna 2018. V té době proběhlo v rámci evaluace celkem 12 individuálních rozhovorů s klíčovými aktéry (zaměstnanci Magistrátu města Brna, Úřadu práce, lokálními politiky, zástupci Platformy pro sociální bydlení, pracovníkem managementu neziskové organizace poskytující terénní práci v bytech a neziskové organizace poskytující odlišnou podporu domácnostem v bytech). Byly realizovány čtyři ohniskové skupiny s intervenčními rodinami a dvě fokusní skupiny s terénním týmem.

Celá evaluace, včetně výsledků randomizovaného kontrolovaného experimentu, jsou popsány v Závěrečné evaluační zprávě (*anonymizováno*). Bydlení si po 12 měsících fungování projektu udrželo 48 rodin z 50 (96 %), oproti očekávaným 80 %.

Věrnost projektu americkému modelu Housing first

Ve druhé etapě projektu vznikla poptávka ze strany projektového týmu zmapovat věrnost brněnského projektu původnímu modelu Housing first, který byl vyvinut v New Yorku (USA) v rámci programu „Pathways to Housing“. Za tím účelem byla použita existující škála věrnosti původnímu modelu. Považujeme za důležité zmínit, že tato škála v době použití pro terénní tým projektu nebyla přeložena do českého jazyka a uzpůsobena kontextu českého prostředí. Originální škála byla navíc vyvinuta pro cílovou skupinu osob bez domova s duševními problémy. Škála tak byla poprvé přeložena do češtiny evaluátorkou projektu. V současné době prochází škála úpravami pro český kontext v rámci projektu Ministerstva práce a sociálních věcí Platformou pro sociální bydlení. Výsledky věrnosti brněnského projektu tak můžeme označit spíše za orientační. Šlo o sebehodnotící reflexi terénního týmu podle pěti posuzovaných oblastí škály:

- Proces zabydlení;
- Provázanost bydlení a sociálních služeb;
- Principy a filosofie;
- Typy poskytovaných služeb;
- Struktura týmu a lidské zdroje.

Výsledky byly zaneseny na 4bodové škále. Projekt Rapid Re-Housing dosáhl 3,4 bodu v oblasti *Proces zabydlení*. V oblasti *Provázanost bydlení a sociálních služeb* získal 3,3 bodu. V oblasti *Principy a filosofie služby* 3,2 bodu. Nejnížší věrnost se ukázala v oblasti *Typy poskytovaných služeb* (2,5 bodu). *Strukturou týmu* byl věrný původnímu modelu 2,7 body. Celkově projekt Rapid Re-Housing skóroval 3 body (ze 4). Věrnost projektu k americkému originálu tak dosáhla 75 % a je označena jako „střední věrnost“.

Při interpretaci těchto výsledků je potřeba také zohlednit rozdílnou variabilitu služeb v USA a v ČR, které jsou domácnostem dostupné. Pracovníci projektu Rapid Re-Housing nabízelí rodinám podporu při vyřizování nájemních smluv, placení nájmu a pomoc s udržováním technického stavu bytu. Měli rozvinutou spolupráci s psychiatry a dalšími zdravotními službami. Pracovníci poskytovali rodinám intervence zaměřené na připravenost ke změně a využívali při tom motivačních rozhovorů. Pracovníci dále poskytovali individuální podporu v rozvoji sociálních

kompetencí rodin (například řešení konfliktů v sousedském soužití, rozvoj důvěry) a v rozvoji sociálních rolí (rodiče, partnera, souseda a další).

Rodiny však neměly příležitost využít služeb zaměstnanosti či dobrovolnictví (na rozdíl od amerického modelu). V oblasti vzdělávání se rodiny mohly účastnit různých rekvalifikačních kurzů. Dětem bylo navíc nabízeno doučování, posouzení vzdělávacích potřeb v pedagogicko-psychologické poradně a vzdělávací kurzy v rámci středisek volného času a nízkoprahových klubů. Projekt zaměstnával v souladu s americkým modelem na plný pracovní úvazek peer pracovníci a naplňoval tak kvótu jednoho plného pracovního úvazku či více na 100 účastníků programu.

Vyhodnocení očekávaných výsledků intervence

Na začátku projektu identifikovali klíčoví aktéři svá očekávání od projektu Rapid Re-Housing. Druhá etapa evaluace se mimo jiné věnovala jejich naplnění⁸. V textu článku rozpracováváme naplnění očekávání směrem k sociální práci, veřejnosti a v politice.

Tabulka 5: Vyhodnocení očekávaných výsledků v sociální práci

Oblast	Očekávaný výsledek	Vyhodnocení
<i>V sociální práci</i>	Změna sociální práce směrem k přístupu orientovanému na silné stránky.	ANO
	Lepší pozice pro další subjekty, které se rozhodnou Rapid Re-Housing / podporu způsobem Housing First realizovat.	ANO
	Postupné snižování intenzity podpory u rodin.	NE – je třeba další evaluace zaměřené na různou intenzitu podpory podle životních situací rodiny
	Rozšíření projektu Rapid Re-Housing / způsobu podpory přístupem Housing First do dalších měst.	ANO

Projekt Rapid Re-Housing naplňuje principy a filosofii přístupu Housing first z 80 %. Přístup Housing first je založen na sociální práci orientované na silné stránky. V tomto ohledu můžeme konstatovat, že bylo naplněno očekávání změny realizované sociální práce z tradičního přístupu orientovaného na deficit/patologie jedinců na přístup zaměřený na silné stránky domácností. Zároveň tento aspekt považujeme za inovativní oproti tradiční podpoře poskytované v bytech v rámci dostupných modelů podpory bydlení.

Jedním z evaluačních výstupů bylo vytvoření Metodiky inovačního řešení Rapid Re-Housing. Tento dokument představuje konkrétní kroky k implementaci inovačního řešení pro další potenciální realizátory. Platforma pro sociální bydlení začala také pořádat podzemní školu Housing first, kde mimo jiné lektorují pracovníci projektu Rapid Re-Housing. Proškolování jsou sociální pracovníci z organizací majících zájem o zavádění přístupu Housing first do svých praxí. Ministerstvo práce a sociálních věcí také administruje finanční prostředky v rámci výzvy 108 OPZ Podpora programu Housing First, kterou se rozhodlo otevřít po úspěšné implementaci Rapid Re-Housingu v Brně. Další organizace, které se rozhodnou přístup pilotovat, tak mají lepší startovací pozici obdobný projekt replikovat.

Co se intenzity podpory týče, z interních záznamů terénního týmu jsme nevysledovali tendenci ke snižování podpory, naopak jsme zachytili navýšení podpory v období zabydlování či prodloužování nájemních smluv. Naše evaluace však sledovala intenzitu podpory pouze po dobu 12 měsíců, což

⁸ Naplnění očekávání směrem k rodinám se věnuje randomizovaný kontrolovaný experiment. Jeho výsledky nejsou předmětem tohoto textu. Jsou však dostupné v Závěrečné evaluační zprávě (*anonymizováno*).

považujeme za příliš krátké časové období pro snižování podpory u rodin, které byly v situaci bytové nouze mnoho let.

Projekt Rapid Re-Housing vedl k replikaci přístupu Housing first. V současné chvíli existují obce / neziskové organizace, které přístup Housing first realizují jak pro jednotlivce, tak rodiny bez domova. Replikace celého přístupu či alespoň některých jeho principů byla podpořena realizací odborného panelu zástupců obcí a neziskových organizací, který probíhal v průběhu realizace projektu Rapid Re-Housing celkem čtyřikrát. Jeho cílem bylo sdílení zkušeností aktérů majících zájem nastavovat systémy sociálního bydlení ve své obci, hledání řešení složitých situací a v neposlední řadě přenos „know-how“ projektového týmu do dalších měst. Dále je otevřena již zmiňovaná výzva 108 OPZ Ministerstva práce a sociálních věcí ČR. Města, ve kterých je přístup Housing first na základě této výzvy realizován, jsou například Praha, Jihlava, Liberec či Plzeň.

Tabulka 6: Vyhodnocení očekávaných výsledků v oblasti veřejnost a v politice

Oblast	Očekávaný výsledek	Vyhodnocení
<i>Veřejnost</i>	Změna veřejného mínění (rozšíření vnímání lidí v bytové nouzi, bydlení jako základ stabilního života)	NELZE ZHODNOTIT / NEDOSTUPNÁ DATA
<i>V politice</i>	Zakomponování přístupu Housing first do metodik sociální práce MPSV	ANO
	Dostupnost sociálního bydlení	ČÁSTEČNĚ

Projekt Rapid Re-Housing byl výrazně medializován. 50 % mediálních výstupů mělo pozitivní vyznění, 42 % neutrální a pouze 8 % mediálních výstupů bylo negativních. Zda vlivem medializace došlo k proměně vnímání situace lidí v bytové nouzi či změně porozumění bydlení jako základu stabilního života, nebylo možné na základě námi získaných dat odvodit.

Negativní mediální obraz zahrnoval i kritiku projektu Rapid Re-Housing. Překvapivě však tvořil jen malou část celkového mediálního vyznění, proto mu v rámci evaluace nebyla věnována větší pozornost.

Na základě pilotování projektu Rapid Re-Housing byla sepsána Metodika inovačního řešení. O její certifikaci Ministerstvem práce a sociálních věcí ČR se stále jedná, nicméně dalším realizátorům Housing first v českém prostředí je k dispozici. Ministerstvo práce a sociálních věcí přístup Housing first podpořilo oficiálně vypláním výzvy 108 zaměřené na replikaci přístupu. Housing first se stal uznávaným způsobem podpory domácnostem při jejich zabydlování.

Díky projektu Rapid Re-Housing se téma sociálního bydlení ve městě Brně otevřelo napříč politickým spektrem. Také opoziční politici hledají způsoby, jak sociální bydlení realizovat spíše než ho nedělat. V průběhu fungování projektu se podařilo upravit městská pravidla pronájmu bytů (kategorie sociálních bytů) přesně podle Rapidu Re-Housingu. Ve smlouvě byla odstraněna podmínka bezdlužnosti rodin a výběr do bytů se nově odehrává podle potřeby domácností. Sociální bydlení se tak v Brně stalo pro mnoho domácností dostupnější, přesto mnoho rodin v bytové nouzi stále zůstává.

Podpora rodinám v bytech

Sociální pracovníci strávili s jednou rodinou v průměru 3,9 hodiny v měsíci. Celkem poskytli každé rodině v průměru šest přímých kontaktů⁹ v měsíci. První spolupráci s rodinami zahájili terénní pracovníci v červenci 2016 (jednalo se o dobu ještě před zabydlením), následně rodiny podporovali v postupném zabydlování (září 2016 – květen 2017) a souběžně již poskytovali podporu rodinám

⁹ Jako přímý kontakt jsme definovali osobní či telefonický kontakt pracovníka s rodinou, zaměřený na naplňování a rozvíjení oblastí stanovených v individuálním plánu, v minimální délce 15 minut.

zabydleným. Oficiální spolupráce s rodinami v rámci projektu končila v březnu 2018. Rodinám je nadále poskytována podpora díky návaznému projektu organizace IQ Roma Servis.

Nejostřeji sledovanými oblastmi (projektovým týmem i politickými reprezentanty města) podpory rodinám byla i ve druhé etapě evaluace práce s dluhy rodin a sousedské soužití.

V období druhé etapy evaluace, konkrétně od listopadu 2017 do března 2018, bylo v průměru 27 rodin zadlužených na nájmu. V listopadu a prosinci dlužilo 43 % ze všech intervenčních rodin (z 50), za období leden–březen 2018 67 % rodin.

Za celkovou dobu trvání projektu bylo celkem 16 rodin, které se nikdy či jen ojediněle a malou částkou zadlužily na nájmu. 27 rodin mělo dluhy na nájmu do 25 000 Kč, a byly interpretovány pracovníky jako zvládnutelné, rodiny je postupně splácely. U sedmi rodin však byla výše dluhu nad 25 000 Kč, z toho dvě rodiny vlivem velkého dluhu na nájmu a nespolečné spolupráce se sociálními pracovníky bydlení ztratily. 47 rodin mělo po dobu projektu uzavřenou dobrovolnou příkazní smlouvu s Centrem sociálních služeb na výplatu dávek na bydlení na účet pronajímatele. Z 50 rodin mělo 29 rodin nastavenou přímou platbu pronajímateli¹⁰ (z toho devět přímých plateb bylo na příspěvek na bydlení, 10 na doplatek na bydlení a 10 na kombinaci obojího). Terénní pracovníci podporovali rodiny v komunikaci s Úřadem práce, v některých případech, po vyhodnocení situace, pak vyřizovali přímé platby pronajímateli. Rodiny vždy informovali o možných důsledcích neplacení nájemného, konečnou zodpovědnost však nechávali na rodinách samotných.

Pracovníci projektu řešili za období listopad 2017 – březen 2018 pět oficiálních stížností ve dvou bytových domech. Jednalo se o pohyb cizích osob v domě, kouření ve společných prostorách, napadení, nalezení předmětů spojených s užíváním drog, nadměrný hluk a nepořádek na chodbách. Všechny stížnosti byly prošetřeny pracovníky Odboru sociální péče. V případě pohybu cizích osob, kouření na chodbách a předmětů spojených s užíváním drog nebyla prokázána souvislost s rodinami projektu. Nájemníci domu byli poučeni, aby v případě potřeby volali městskou policii. V případě napadení byla klientka napadena svým manželem.

Za celou dobu trvání projektu bylo podáno 39 oficiálních stížností, z toho 12 nesouvisejících s rodinami zabydlenými v rámci projektu Rapid Re-Housing. Pouze 8 stížností bylo vyhodnoceno jako oprávněných. Na jednu rodinu bylo podáno 19 neoprávněných stížností od jedné specifické stěžovatelky. Žádná ze stížností nenabyla rozměru, který by u rodin vedl k ukončení nájemní smlouvy. Terénní pracovníci vstupovali do kontaktu také se sousedy domu a působili jako mediátoři sousedského soužití. Takovým způsobem se v případě potřeby angažovali také pracovníci Odboru sociální péče, kteří však zastupovali zejména zájmy pronajímatele (Magistrátu).

DISKUSE

Výzkumný tým vycházel z původního předpokladu, že na datech založená společenská intervence (v našem případě Housing first pro rodiny bez domova) má potenciál ovlivnit sociální a bytové politiky směrem k jejich nastavení podle reálných společenských potřeb.

Ukázalo se, že tento předpoklad v sobě nese hned několik výzev. Ty jsme transformovali do otázek, kterými jsme se jako výzkumný tým v průběhu projektu zabývali a které nám přijdou relevantní také jako podněty do diskuse o využití praxe založené na datech:

- Jak integrovat výzkumná data do procesu implementace projektu Rapid Re-Housing?

Znalost o projektu Rapid Re-Housing byla konstruována v procesu vedeném výzkumníky. Randomizovaný kontrolovaný experiment i kvalitativní evaluace byly chápány jako expertní nástroje poznávání reality, kde sociální pracovníci představovali spíše zdroj informací. Jejich primárním cílem nebylo zapojit do procesu vyhodnocování implementace, a tedy i do proměňování

¹⁰ Jednalo se o způsob vyplácení dávky na bydlení z Úřadu práce na účet Centra sociálních služeb, kdy rodina si tento způsob bez vědomí sociálního pracovníka nemohla změnit, na rozdíl od dobrovolné příkazní smlouvy.

reality fungování projektu samotné rodiny či sociální pracovníky (potažmo celý realizační tým). Jedinou výjimku představoval multiaktérový participativní workshop realizovaný v polovině projektu. Z něho vzešla doporučení pro úpravy v projektu (viz Průběžná evaluační zpráva 1). Tato doporučení však byla jedním partnerem projektu přijata ambivalentně, setkali jsme se s neochotou se jimi nadále zabývat. Vnímali jsme také, že výzkumný design postrádal určitou flexibilitu, schopnost reagovat na nenadálé situace při zavádění celé inovace a okamžitě integrovat výzkumné poznatky do praxe. Podle Epsteina (2009) je jednodušší zdůvodnit, proč integrovat výzkum a praxi, než toho dosáhnout. Častá zdůvodnění favorizující snahu o integraci mohou například stavět a) na předpokladu, že praktici, kteří vycházejí z výzkumných poznatků, pracují efektivněji; b) na potřebě ukázat data, abychom legitimizovali, co děláme; c) na soutěži s dalšími více výzkumně orientovanými profesemi; a tak dále. V tomto ohledu jsme zcela nedosáhli kongruence uvnitř sociální inovace. Housing first klade expertizu v řešení životní situace do rukou sociálních pracovníků a ti dále do rukou rodin. Výzkum však zůstal doménou expertizy akademiků/výzkumníků, což i do budoucna ztěžuje replikace celé intervence (zahrnující i výzkumnou část projektu).

Řešením by mohl být příklon k na informacích založené praxi. Ta se podle Epsteina (2009) vyznačuje metodologickou pluralitou, uznáním znalostí jak praktiků, tak výzkumníků, podporou praktiků/výzkumníků i akademiků/výzkumníků, rozvojem kolaborativních vztahů, podporou výzkumu pro potřeby praxe a zplnomocněním sociálních pracovníků jako spolutvůrců znalosti v sociální práci. Na informacích založená praxe pracuje s rozšířeným konceptem toho, co vše pokládá za metody získávání relevantních dat pro sociální práci. Kromě statistických analýz, kvalitativních analýz a narací zde autor řadí také vyprávění příběhů, metafory, anekdoty, poezii či další umělecká vyjádření a humor. Dalším možným směrem je nastavit design inovace jako participativní akční výzkum. Ten umožňuje zapojit do celého procesu všechny zúčastněné a poskytnout jim hlas. Cílem je zplnomocnit utlačovanou skupinu, rozvinout politickou debatu a konkrétní plán změny zaměřený na překonání nerovné nespravedlivé situace, ve které se marginalizovaná skupina nachází (Macdonald, 2012).

Přesto otestování randomizovaného kontrolovaného experimentu v sociální oblasti vnímáme jako první svého druhu v českém prostředí a považujeme jej za důležité, protože od tohoto bodu se může odvíjet diskuse o jeho dalším využití v české sociální práci.

- Jak překlenout úzké propojení randomizovaného kontrolovaného experimentu s manažerismem v sociální práci?

Na datech založená praxe je úzce spojovaná s novým manažerismem. Klade důraz na efektivitu, výkon a výstupy, což odkazuje na důležitost koncepce peněz jako hodnoty v sociální práci. Stále více pozornosti je věnováno externím měřitelným komponentům praxe (výkonnost) oproti relativně nehmotné kvalitě vztahů (péče; Webb, 2001). Jako funkční se nám ukázalo zařadit procesní i dopadovou kvalitativní evaluaci, která dokázala zachytit „měkké aspekty“ intervence, dala prostor zaznít perspektivě rodin i sociálních pracovníků a poukázala na další důležité aspekty Housing first, jakými byly užívané metody sociální práce či pocity rodin v novém bydlení. V rámci dotazníkového šetření jsme zjišťovali také například kvalitu života rodin či jejich zdravotní stav, což odkazuje k jiným hodnotám, pro které je intervence důležitá, než pouze pro finanční výhodnost celého projektu (tedy pro finanční výhodnost ukončování bezdomovectví).

- Jak na základě výsledků výzkumu podpořit ukončování bezdomovectví rodin s dětmi v Brně?

Ve městě Brně byl na základě realizace projektu Rapid Re-Housing a jeho úspěšnosti v krátkodobém horizontu (po dobu 12 měsíců) vytvořen Akční plán ukončování bezdomovectví rodin do roku 2025. Podle tohoto strategického materiálu bylo potřeba přidělit 100 bytů ročně rodinám v bytové nouzi, aby se město Brno dostalo na funkční nulu¹¹ v roce 2025. Také bylo potřeba zajistit potřebný počet kapacit sociálních pracovníků a odpovídající infrastrukturu z hlediska koordinace celého systému Magistrátem

¹¹ Rodin bez domova bude přibývat méně, než jich bude z bezdomovectví odcházet.

města Brna. Vše nasvědčovalo tomu, že se Brno stane prvním městem v České republice, kde vymizí bezdomovectví rodin s dětmi. V roce ukončení projektu (2018) však také probíhaly komunální volby. Již v evaluaci jsme naznačovali, že v případě výměny politického vedení nemusí dojít k prodloužení či rozšíření projektu. Přesto jsme měli za to, že politická opozice má dost podkladů k tomu, aby inovativní projekt považovala za funkční. V komunálních volbách skutečně došlo k výměně politických stran. Zanedlouho po uvedení nových politiků do funkcí byla rozporována závěrečná evaluační zpráva projektu, respektive nebyla na zasedání zastupitelstva města schválena a bylo požadováno její doplnění (již po oficiálním skončení projektu). Výzkumný tým musel validitu závěrečné evaluační zprávy na dalším zastupitelstvu obhajovat a odpovídat na doplňující otázky. A to přesto, že zpráva již byla schválena vědeckou radou projektu (skládala se z renomovaných odborníků na sociální oblast) a byla přijata Ministerstvem práce a sociálních věcí ČR. Uznání účinnosti celé intervence (projektu) se stalo politickou záležitostí a symbolem vymezení nové politické „garnitury“ vůči té předcházející. Závěrečná evaluační zpráva byla nakonec zastupiteli schválena. Akční plán ukončování bezdomovectví však v Brně přijat nebyl. Vedení města se později vyjádřilo, že v Rapid Re-Housingu pokračovat nebude, v ukončování bezdomovectví ano (jakým způsobem, již nebylo specifikováno). Současný výzkum v sociální psychologii věnující se způsobům rozhodování ukazuje, že ke kontinuálnímu selhávání uznání vědeckých dat může docházet vlivem předsudků. Lidé mají při formování názorů tendenci naslouchat určitému typu informací a ignorovat jiné. Zkreslení v úsudku se objevují právě jako důsledek užití předsudku k predikování výsledku. Do procesu rozhodování navíc vstupují hodnoty a motivace (nestojí pouze na vědecky testovaných předpovědích). Je inherentně politický (Webb, 2001). Projekt Rapid Re-Housing Webbovo tvrzení potvrdil v plné míře. Proces implementace inovace podle nás odkryl ideologický střet chápání bydlení jako zásluhy oproti chápání bydlení jako potřeby a práva. S hodnotovým nastavením rozumění bydlení jako potřeby a práva do celého procesu vstupovala většina členů realizačního týmu, včetně výzkumníků a evaluátorů. O to náročnější byla naše zkušenost s vyjednáváním s mocí v momentě, kdy operovala na základě odlišných hodnot.

Výzkumníci, kteří se rozhodnou vstoupit do procesu ovlivňování politik skrze vědecká data, by měli s touto realitou počítat, aby předešli případnému překvapení či dokonce zklamání, pokud jejich data nebudou pro politické rozhodování ta nejdůležitější v momentě, kdy podporují praxi založenou na jiném hodnotovém nastavení.

Jednou z cest, jak v takovém typu výzkumu nevyhořet, je podle Maddena, Marcuse (2016) dát k dispozici získaná data a vědomost iniciativám či sociálnímu hnutí za bydlení, které pak může dále usilovat o sociální změnu, prosazovat praxi postavenou na společně sdílených hodnotách a tvořit tak alternativu k zavedenému statu quo.

ZÁVĚR

V článku jsme se věnovali výzvám a příležitostem v prokazování účinnosti metod sociální práce na pozadí evaluace brněnského inovativního projektu Rapid Re-Housing pro rodiny s dětmi. V úvodu jsme čtenáře seznámili s několika vybranými výzkumy řešení bezdomovectví rodin ze zahraničí a s poznatky o praxi založené na důkazech. Následně jsme popsali přípravu na implementaci celého projektu a představili klíčové aktivity projektu, kterými byly sčítání rodin s dětmi v bytové nouzi, výběr 50 rodin do intervenční a 100 rodin do kontrolní skupiny, vzdělávání terénního týmu poskytujícího podporu v bytech, zabydlení 50 rodin do městských bytů, komplexní sociální práce s rodinami v bytech, pravidelná setkávání stakeholderů (politické a odborné reprezentace) a randomizovaný kontrolovaný experiment a kvalitativní evaluace.

Blíže jsme pak popsali výzkumný design randomizovaného kontrolovaného experimentu. Primární očekávané výsledky zahrnovaly ukončení bezdomovectví rodin, zlepšení jistoty bydlení rodin, snížení psychosociálního stresu pečujících osob a snížení využívání pohotovostních zdravotních služeb. Přiblížili jsme kritéria výběru rodin. Metody sběru dat zahrnovaly kvantitativní dotazníkové šetření s rodinami, individuální polostrukturované rozhovory s klíčovými aktéry, fokusní skupiny

se zabydlenými rodinami a terénním týmem a multiaktérový participativní workshop pro celý realizační tým. Data byla zpracována R matematickým softwarem a MaxQDA softwarem pro kvalitativní analýzu.

Samotná evaluace byla popsána samostatně pro první a druhou etapu projektu. V první etapě projektu se vyhodnocoval kontext bytové nouze ve městě Brně, ve kterém projekt vznikal, obavy, očekávání a klíčové faktory úspěchu implementace projektu, zabydlování rodin včetně výzev (jakými se ukázalo umístění, dispozice a technický stav bytů či doba zabydlování) a sociální práce při samotném zabydlování rodin (konkrétně práce s dluhy, se sousedským soužitím, metody a techniky sociální práce a specifické aspekty podpory rodinám). Ve druhé etapě evaluace jsme hodnotili věrnost projekt Rapid Re-Housing původnímu americkému programu Pathways to Housing. Brněnský projekt prokazoval věrnost v 71 %. Věnovali jsme se zhodnocení očekávaných výsledků v sociální práci, politice a ve veřejném mínění. Blíže jsme se zaměřili na kontinuální podporu rodin v bytech. Projekt Rapid Re-Housing prokázal po 12 měsících účinnost intervence zabydlení s intenzivním case managementem. Bydlení si udrželo 48 z 50 rodin (96 %). Přes celkovou úspěšnost projektu se v jeho implementaci objevila určitá omezení, proto jsme se v diskusi zabývali otázkami, jak integrovat výzkumná data do procesu implementace projektu Rapid Re-Housing, jak překlenout úzké propojení randomizovaného kontrolovaného experimentu s manažerismem v sociální práci a jak na základě výsledků výzkumu podpořit ukončování bezdomovectví rodin s dětmi v Brně.

POUŽITÉ ZDROJE

- BAPTISTA, I., BENJAMINSEN, L., BUSCH-GEERTSEMA, V., PLEACE, N. 2017. *Family Homelessness in Europe. EOH Comparative Studies on Homelessness* [online]. Brusel: European Observatory on Homelessness. [3. 11. 2020]. Dostupné z: https://www.feantsaresearch.org/download/feantsa-studies_07_web3386127540064828685.pdf
- BASSUK, E. L., GELLER, S. 2006. The Role of Housing and Services in Ending Family Homelessness. *Housing Policy Debate*, 17(4), 781–806.
- BELLAMY, J. L., BLEDSOE, S. E., TRAUBE, D. E. 2006. The Current State of Evidence-Based Practice in Social Work. *Journal of Evidence-Based Social Work*, 3(1), 23–48.
- BERNARD, R., YUNCAL, R., PANADERO, S. 2016. Introducing the Housing First Model in Spain: First Results of the Habitat Programme. *European Journal of Homelessness* [online]. 10(1), 53–82. [3. 6. 2021]. Dostupné z: https://www.feantsaresearch.org/download/10-1_article_3572735594013218283.pdf
- BRETHERTON, J., PLEACE, N. 2015. *Housing First in England. An Evaluation of Nine Services* [online]. York: University of York, Centre for Housing Policy. [7. 6. 2021]. Dostupné z: <https://hfe.homeless.org.uk/sites/default/files/attachments/Evaluation%20of%20nine%20services%20in%20England.pdf>
- BUXANT, C. 2016. *Implementation of "Housing First" in Belgium – Results, Challenges and Perspectives* [online]. Brusel: ÖSB Consulting. [3. 10. 2020]. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=15388&langId=en>
- ČERNÁ, E. 2019. *Z ulice do bytu: Sociální práce v procesu reintegrace do bydlení*. Praha: SLON.
- EPSTEIN, I. 2009. Promoting Harmony Where There Is Commonly Conflict: Evidence-Informed Practice as an Integrative Strategy. *Social Work in Health Care*, 48(3), 216–231.
- FOWLER, P., DEREK, B., SCHOENY, M., CHUNG, S. 2015. *Homelessness in the Child Welfare System: A Randomized Trial to Assess the Impact of Permanent Housing on Foster Care Placements and Costs* [online]. Maryland: National Library of Medicine. [15. 10. 2020]. Dostupné z: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/30021178/>
- GILGUN, J. F. 2005. The Four Cornerstones of Evidence-Based Practice in Social Work. *Research on Social Work Practice*, 15(1), 52–61.

- GRAY, M., McDONALD, C. 2006. Pursuing Good Practice? The Limits of Evidence-based Practice. *Journal of Social Work*, 6(1), 7–20.
- HUD. 2015. *Family Options Study Short-Term Impacts of Housing and Services Interventions for Homeless Families* [online]. Washington: U.S. Department of Housing and Urban Development Office of Policy Development and Research. [15. 11. 2020]. Dostupné z: http://www.huduser.gov/portal/portal/sites/default/files/pdf/FamilyOptionsStudy_final.pdf
- KANIOKOVÁ, M., RIPKA, Š., SNOPEK, J. (eds.). 2016. *Ukončování bytové nouze rodin a jednotlivců. Východiska, zabránění praxe, doporučení a strategie* [online]. Brno: Platforma pro sociální bydlení. [15. 11. 2020]. Dostupné z: https://www.socialnibydeni.org/sites/default/publicFiles/SOUBORY/2016/11/19/17-37-50/psb_2016_ukoncovani_bezdomovectvi_v_ceskych_mestech.pdf
- LANZEROTTI, L. 2004. *Housing First for Families: Research to Support the Development of a Housing First for Families Training Curriculum* [online]. San Francisco: LaFrance Associates, LLC. [15. 4. 2021]. Dostupné z: <https://reachadvocacy.org/wp-content/uploads/2017/12/HousingFirstResearch.pdf>
- LINDOVSKÁ, E. 2016. *Situační analýza výkladů reality bezdomovectví a vyloučení z bydlení v přístupech podporovaného bydlení a jejich implikace pro sociální práci*. Disertační práce. Ostrava: FSS OU.
- MACDONALD, C. 2012. Understanding Participatory Action Research: A Qualitative Research Methodology Option. *Canadian Journal of Action Research*, 13, 34–50.
- MADDEN, D., MARCUSE, P. 2016. *In Defence of Housing. The Politics of Crisis*. London, New York: Verso.
- MAGILL, M. 2006. The Future of Evidence in Evidence-Based Practice: Who Will Answer the Call for Clinical Relevance? *Journal of Social Work*, 6(2), 101–115.
- MAGISTRÁT MĚSTA BRNA. 2016. *Strategický plán sociálního začleňování města Brna pro období 2016–2019* [online]. Brno: Magistrát města Brna. [2. 11. 2020]. Dostupné z: https://www.brno.cz/fileadmin/user_upload/sprava_mesta/magistrat_mesta_brna/OSP/dokumenty/SPSZ_mesta_Brna_2016-2019_final.pdf
- PLEACE, N., CULHANE, D. P., GRANFELT, R., KNUTAGÅRD, M. 2015. *The Finnish Homelessness Strategy – An International Review* [online]. Helsinki: Ministry of the Environment. [2. 6. 2021]. Dostupné z: https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/153258/YMra_3en_2015.pdf?sequence=5&isAllowed=y
- SHINN, M., WEITZMAN, B. C., STOJANOVIC, D., KNICKMAN, J. R., JIMENEZ, L., DUCHON, L., JAMES, S., KRANTZ, D. H. 1998. Predictors of Homelessness among Families in New York City: From Shelter Request to Housing Stability. *American Journal of Public Health*, 88, 1651–1657.
- TINLAND, A., GIRARD, V., LOUBIERE, S., AUQUIER, P. 2016. *Un Chez Soi D'abord. Rapport Intermédiaire de La Recherche Volet Quantitatif* [online]. Marseille: Faculte de Medicine, Aix Marseille Université. [2. 6. 2021]. Dostupné z: https://www.gouvernement.fr/sites/default/files/contenu/piece-jointe/2016/11/rapport_interm_recherche_quanti_mai_2016_ucsd.pdf
- USICH. 2010. *Opening Doors. Federal Strategic Plan to Prevent and End Homelessness* [online]. Washington, DC: US Interagency Council on Homelessness. [30. 10. 2020]. Dostupné z: https://www.usich.gov/resources/uploads/asset_library/USICH_OpeningDoors_Amendment2015_FINAL.pdf
- WEBB, S. A. 2001. Some Considerations on the Validity of Evidence-based Practice in Social Work. *British Journal of Social Work*, 31, 57–79.
- WIKE, T. L., BLEDSOE, S. E., MANUEL, J. I., DESPARD, M., JOHNSON, L. V., BELLAMY, J. L., KILLIAN-FARRELL, C. 2014. Evidence-Based Practice in Social Work: Challenges and Opportunities for Clinicians and Organizations. *Clinical Social Work*, 42, 161–170.

Jak pracovat s ne/zodpovědností klientů v sociální práci? Model „společné odpovědnosti“ Iris Marion Young

Working with Non/responsibility of Clients in Social Work: Iris Marion Young's "Social Connection" Model

Radka Janebová

Mgr. Radka Janebová, Ph.D.,¹ pracuje jako odborná asistentka na Ústavu sociální práce Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové a zároveň jako sociální pracovnice organizace Salinger ve středisku Triangl, kde se věnuje sociální práci s rodinami a moderování případových konferencí.

Abstrakt

CÍLE: Cílem článku je komparovat neoliberální model „individuální odpovědnosti“ s modelem „společné odpovědnosti“ a navrhnout, jak může být druhý jmenovaný využit v kontextu sociální práce. **TEORETICKÁ VÝCHODISKA:** Teoreticky vychází z knihy *Responsibility for Justice* americké kritické filosofky Iris Marion Young. **METODY:** Text je pojat jako teoretická stať, která v první části komparuje dva odlišné přístupy k odpovědnosti a ve druhé analogicky rozvíjí návrh, jak pracovat s modelem „společné odpovědnosti“ v praxi sociální práce. **VÝSLEDKY:** Předložený návrh je postaven na principech kontextualizace situace, zaměření na budoucnost, odpovědnosti všech aktérů situace a požadavku společných kolektivních akcí. **IMPLIKACE PRO SOCIÁLNÍ PRÁCI:** Text varuje sociální pracovnice a pracovníky před nerefektovaným užíváním ideje individuální odpovědnosti a zároveň navrhuje pojetí odpovědnosti, které se zaměřuje na otázku sociální spravedlnosti.

Klíčová slova

sociální práce, kritika neoliberalismu, Iris Marion Young, mobilizace k odpovědnosti, společná odpovědnost

Abstract

OBJECTIVES: The aim of the article is to compare the neoliberal model of “individual responsibility” with the “social connection” model and to suggest how the latter can be used in the context of social work. **THEORETICAL BASE:** It is based on the book *Responsibility for Justice* by American critical philosopher Iris Marion Young. **METHODS:** The text is conceived as a theoretical article, which compares two different approaches to responsibility and analogously develops a proposal on how to work with the “social connection” model in the practice of social work. **OUTCOMES:** The presented proposal is based on the principles of the contextualization of the situation, focusing on the future, responsibilities of all actors in the situation and the requirement of common collective action. **SOCIAL WORK IMPLICATIONS:** The text warns social workers against the unreflected use of the idea of

¹ Kontakt: Mgr. Radka Janebová, Ph.D., Ústav sociální práce Filozofické fakulty, Univerzita Hradec Králové, Váta Nejedlého 573, 500 00 Hradec Králové; radka.janebova@uhk.cz

individual responsibility and at the same time proposes a concept of responsibility that focuses on the issue of social justice.

Keywords

social work, critique of neoliberalism, Iris Marion Young, responsabilization, social connection

ÚVOD

Odpovědnost klientů je v sociální práci důležitým tématem, protože může být podstatnou součástí posouzení nepříznivé sociální situace a zároveň determinovat plán intervence. Klienti mohou být obviňováni, že jsou líní a nechtějí pracovat, utrácí za zbytečnosti a neumí hospodařit, neumí myslet na budoucnost a získané peníze spotřebují hned, jsou agresivní, promiskuitní, špatně pečují o děti, nedbají o své zdraví, berou si nesplacitelné půjčky, hrají automaty, kouří, berou drogy apod. Za tímto iracionálním chováním má být jejich nezodpovědnost, což může vyústit v jejich označení jako nezasluhujících a vést k uplatňování kontroly a sankcí.

V českém kontextu sociální práce se věnují tématu odpovědnosti klientů zejména etické kodexy, kde je opakovaně prezentována jako zásadní cíl práce s klientem (např. Společnost, 2006; Profesní, 2017). Podobné individualistické chápání odpovědnosti se zdá být převládající i v dominujícím diskursu české sociální práce. Náznaky komplexnější reflexe klientské odpovědnosti lze zaznamenat například u Navrátila (2013:59), Pěnkavy (2013:339), Gojové a Glumbíkové (2015) či Nepustila a Geregové (2020), kteří ji zasazují do širších sociálních kontextů. Hluběji ale nebylo téma ne/zodpovědnosti klientů zatím zpracováno. Text se proto opírá převážně o zahraniční zdroje (zejména Liebenberg, Ungar, Ikeda, 2015; Midgley, 2016; Hoffmann Birk, 2017; Pyysiäinen, Halpin, Guilfoyle, 2017; Hysing, 2019), jejichž společným znakem je posuzování klientské odpovědnosti v kontextu širších sociálních interakcí. Cílem článku je komparovat neoliberální model „individuální odpovědnosti“ s modelem „společné odpovědnosti“ a analogicky navrhnout, jak může být druhý jmenovaný využit v kontextu sociální práce. Teoreticky vychází z knihy *Responsibility for Justice* americké kritické filosofky Iris Marion Young (2011), která odůvodňuje potřebu nového pojetí odpovědnosti a toto pojetí podrobně rozpracovává.

Text je psán z pozice kritické vůči neoliberalismu. Neoliberalismus chápu jako globální ideologii a zároveň politickou praxi postavenou na pronikání principů trhu do každodenního života lidí. Na šíření tohoto diskursu stále více participují národní státy, které formují občanství v souladu s požadavky kapitálu. V tomto partnerství je jejich úkolem především vytvářet optimální podmínky pro další akumulaci kapitálu vlastněného elitami a disciplinovat ostatní – zejména lidi na nižších sociálních pozicích (Harvey, 2005; Wacquant, 2012). Lidé by měli v rámci této vize fungovat jako podnikatelské subjekty, které v rámci tržní konkurence soutěží s ostatními lidskými podnikateli o zdroje. Pokud v konkurenci s druhými neuspějí, je to přičítáno jejich nezodpovědnosti, a proto nemají morální právo očekávat pomoc od ostatních (Keller, 2011).

CO JE ODPOVĚDNOST/ZODPOVĚDNOST

Jak upozorňuje britský sociolog Anthony Giddens (1999), tak odpovědnost (v angličtině *responsibility*) je nejednoznačný termín. Odpovědnost za vlastní rozhodování byla sice lidem připisována vždy, ale značně se odlišoval kontext tohoto rozhodování (Navrátil, 2013:57–59). Do velké míry determinované kontury lidského života se totiž začaly s rozpadem tradičních institucí rozostřovat. To lidem na jedné straně přineslo více svobody ve smyslu většího výběru voleb, ale na straně druhé také více nejistoty a rizik. Nově získaná svoboda tak vyústila do řady příležitostí, ale zároveň se z ní stalo nové břímě odpovědnosti. Nejenom že rozhodování kladou obrovské nároky na kompetentnost člověka ve stále více informacemi zahlceném světě, ale řada lidských voleb naráží na nově vznikající rizika pozdně moderní společnosti (Beck, 2004). Předpokládaná kauzalita, že odpovědné rozhodnutí vede k dobrému výsledku, nemusí

v současné společnosti platit. Přesto posledních zhruba čtyřicet let sílí důraz na ideu odpovědnosti lidí za jejich životy. Ten souvisí podle Wacquanta (2012) s globálním nástupem neoliberalismu.

V českém kontextu považují *Internetová jazyková příručka* (2020) i *Slovník spisovného jazyka českého* (2011) pojmy *odpovědnost* a *zodpovědnost* za rovnocenná synonyma. Oba pojmy budou jako synonyma užívána i v následujícím textu. Pohledem na současné definice těchto termínů do jmenovaných dvou českých publikací a britské a americké verze *Oxford Learner's Dictionary* (2020) a *Cambridge Dictionary* (2020) lze identifikovat tři základní významy pojmu zodpovědnost. Za prvé zodpovědnost jako **povinnost něco dělat či řešit** ve vztahu k nějaké situaci či osobě (směrem do budoucna). Vyplyvá ze sociální role, která je spojena s pověřením jednat definovaným způsobem ať již k osobě, která disponuje autoritou, nebo osobě, která na nositeli dané role závisí. Za druhé může být zodpovědnost chápána jako **vina** připisovaná za něco, co se událo (směrem do minulosti). Za třetí se jedná o zodpovědnost jako **vlastnost osoby**, která je schopná činit dobré úsudky, správně jednat a rozhodovat se. Domnívám se, že toto poslední vymezení bychom měli v sociální práci *a priori* odmítnout na základě principu situačního přístupu. Posouzení by se v sociální práci mělo vztahovat ke klientovu fungování v konkrétní situaci, a nikoliv k jeho osobnosti jako celku. Posouzení klienta jako nezodpovědné osoby by bylo projevem nálepkování a stigmatizace bez reflexe komplexnosti celé situace. Zbýlá dvě pojetí odpovědnosti se naopak jeví jako podstatná pro oba níže diskutované modely odpovědnosti. Zatímco pojetí odpovědnosti jako viny se jeví být důležitým pro model neoliberální individuální odpovědnosti, tak v modelu Young (2011) hraje klíčovou roli odpovědnost ve smyslu budoucích povinností.

Odpovědnost ve druhém pojetí (jako vina) v sobě zahrnuje aspekt morálního hodnocení. Jan Sokol (2010) upozorňuje, že aby mohla být hodnocena morálnost jednání, musí mít subjekt konání na výběr z více reálných možností, musí mít svobodu jednat (volby nesmí být limitovány žádným subjektem ani kontextem situace) a musí být schopen své jednání kontrolovat (mentální kapacitu rozhodovat). Podobně Erich Fromm (1969) spojuje odpovědnost se svobodou jednání. Svobodné rozhodnutí je podle něj pouze takové, kdy na člověka působí protikladné sklony k dobru a zlu a které zahrnuje více možností a znalost důsledků takových voleb. Také ale dodává, že svoboda může být silně determinovaná i nevědomými silami působícími na osobnost člověka. Mohou ji limitovat vrozené či získané osobnostní dispozice (např. u lidí s mentálním či psychickým postižením). Omezení volby může být dáno existujícími reálnými možnostmi vyplývajícími z celkové situace člověka (např. etnikum/rasa či status samoživitelky mohou vylučovat některé možnosti při hledání zaměstnání, které ostatní lidé mají). Volby mohou limitovat i nabalující se příčiny událostí, kdy jedno špatné rozhodnutí může vést ke stále se snižující svobodě volby v rozhodnutích budoucích (např. experiment s drogami v pubertě). Odpovědnost je tedy nejen pojem nejednoznačný, ale podle Fromma i zneužitelný. V knize *Lidské srdce* to vyjadřuje zcela jasně, když píše: „Odpovědnost není nic jiného než etický postulát a často jen zdůvodnění touhy autorit potrestat“ (1969:123). Z toho vyplývá, že odpovědnost by měla být obecně i ze strany sociálních pracovníků chápána jako sociální konstrukt, jehož definice je ovlivněna daným časoprostorem a v něm ukotvenými mocenskými zájmy.

POJETÍ PŘÍČIN SOCIÁLNÍCH PROBLÉMŮ Z HLEDISKA ZODPOVĚDNOSTI

V literatuře lze nalézt různé přístupy k tématu ne/zodpovědnosti. V následujícím textu se nejprve zaměřím na neoliberální diskurs prosazující fatální individuální odpovědnost lidí za jejich životy a bagatelizující vliv strukturálních podmínek na lidské volby. Pominu podobně jednostranný pohled, který naopak činí z člověka fatální oběť vnějších sociálních okolností, a místo toho budu věnovat pozornost vyváženější interpretaci Iris Marion Young, která téma odpovědnosti diskutuje v kontextu limitovaných voleb lidí v určitých sociálních pozicích a jejich svobody jednat (tedy dvěma ze tří podmínek odpovědnosti vymezených výše Sokolem, 2010). Za třetí budu věnovat krátkou pozornost přístupu kritické psychologie, která podobně jako Young upozorňuje na souvislosti mezi jedincem a strukturami, a to konkrétně na dopady sociálních kontextů na kognitivní procesy lidí (tedy třetí podmínce odpovědnosti, kterou je mentální kapacita člověka kontrolovat vlastní jednání).

Neoliberální interpretace postavená na individuální nezodpovědnosti

V neoliberální vizi by lidé stejně jako krachující podnik měli mobilizovat své zdroje, více se snažit, a pak se má zákonitě dostavit úspěch. Součástí této vize je představa, že prostředí volného trhu je zcela spravedlivé, transparentní a všichni v něm mají rovné příležitosti bez ohledu na to, do jaké sociální vrstvy se narodili, s jakým genderem, rasou či etnikem či v jak rozvinuté zemi. Stát by neměl do tohoto podnikání lidí se sebou samými zasahovat, protože by tím pouze pokrýval spravedlivé fungování volného trhu (Brown, 2006; Young, 2011).

Neoliberální interpretace neúspěchu sílí od přelomu 70. a 80. let 20. století, kdy se zejména v USA a dalších tzv. rozvinutých zemích začal prosazovat názor, že sociální programy chudobu neřeší, ale že ji zhoršují podříváním osobní odpovědnosti lidí. Předchozí směřování sociálních států začalo být považováno za chybné s odůvodněním, že příjemci pomoci byli zbavováni odpovědnosti za jejich životní volby. V reakci na to došlo například v USA za vlády Billa Clintona v roce 1996 k uzákonění tzv. *Personal Responsibility and Work Opportunity Reconciliation Act*, což byl zákon postavený na principu osobní odpovědnosti každého člověka za vlastní život, který stanovil časové limity pro pobírání dávek, podmiňoval dávky prací a stanovoval tvrdé sankce v případě porušení těchto podmínek.

Mezi guru neoliberální ideje o individuální nezodpovědnosti jako příčině problémů lidí patří například Charles Murray či Lawrence Mead. V češtině vyšla například Murrayho (1998) kniha *Příliš mnoho dobra* (v originále *Losing Ground. American Social Policy, 1950–1980*), která obžalovává americkou sociální politiku 60. až 80. let 20. století za to, že prostřednictvím sociálních dávek na bydlení a potravinových programů posilovala nezodpovědnost chudých, motivovala je k závislosti na sociálních programech a naopak znevýhodňovala ty, kteří se snažili. Proto Murray navrhuje zrušit veškeré afirmativní zákony či programy, které doposud reagovaly na rasovou diskriminaci. Teprve „barvosleпá“ sociální politika má donutit „černochy“ z ghett začít se chovat odpovědně. Murray přitom nepopírá existenci rasového znevýhodnění černých lidí, ale domnívá se, že sociální programy těmto lidem i celé společnosti více škodí, než prospívají. Podobný návrh má v oblasti sociálních programů určených na pomoc rodinám s dětmi. Jejich zrušení by podle něj nedalo členům rodin v produktivním věku jiné východisko než trh práce (případně by je museli zajistit příbuzní, charitativní organizace nebo místně vytvořené systémy pomoci). Podobné názory jako Murray zastává i další americký autor Lawrence Mead, jehož knihy (zejména *Beyond Entitlement: The Social Obligations of Citizenship* z roku 2006) byly využity jako teoretický základ pro reformu americké sociální politiky realizovanou na konci a přelomu milénia. Protože chudobu spojoval s nedostatkem pracovní morálky v určitých menšinových skupinách (přímo jmenuje černé Američany a Hispánce) a kulturou závislosti, považoval za klíčovou podmínku pomoci, aby příjemci dávek pracovali (princip *workfare*). Mead kritizoval americkou sociální politiku za to, že přehlížela individuální odpovědnost lidí za jejich problémy a přesouvala jejich vinu na systém (Young, 2011:12–15). Otázkou je, jak se neoliberální ideologii podařilo ovládnout dominující diskurs v české společnosti. Mezi příznivce Murrayho se sice řadí například Tomio Okamura (2013) či konzervativní sociolog Petr Hampl (2013), ale to nic nevypovídá o širším diskursu. Odpověď mohou naznačovat výzkumy veřejného mínění. Výzkum *Centra pro výzkum veřejného mínění* realizovaný v září 2019 ukazuje, že levicové orientace českých občanů oslabují a posilují orientace, které jsou výzkumníky označovány jako liberální (o 7 % od roku 2015) a konzervativní (o 5 % od roku 2015). Oproti šetřením v roce 2015 a 2011 došlo k zásadnímu posunu v názorech na odpovědnost jedince či státu ve směru zdůraznění odpovědnosti jedince za vlastní život. S výrokem „o svoji sociální situaci se mají občané postarat sami“ souhlasilo více či méně 32 % respondentů, zatímco k výroku, který daný výzkum považuje za protikladný, že „o sociální zabezpečení občanů se má postarat stát“, se více či méně přiklápělo 34 % lidí. Poměrně vyrovnaný podíl odpovědí na obou stranách škály sice neukazuje na absolutní převahu neoliberálních hodnot, ale razantní nárůst hodnoty souhlasu s výrokem, že by se o sebe lidé měli postarat sami (který činil pouze 10 % v roce 2015 a 13 % v roce 2011), naznačuje, že identifikace obyvatelstva s některými neoliberálními hodnotami může nabývat na síle. Podobný trend lze nalézt i u dalších otázek indikujících hodnoty neoliberalismu jako ztotožnění s výrokem, že „kdo chce pracovat, musí se o získání práce postarat sám“ (41 % souhlas v roce 2019, oproti 15 % v roce 2015) či u postoje k přerozdělování, které bylo v roce 2019 odmítáno

52 % respondentů (oproti 38 % v roce 2015). Zajímavým aspektem citovaného výzkumu je jeho vlastní sporná hodnotová neutralita, o které svědčí užívaný neoliberální jazyk. Zatímco situace, které mají popisovat garanci sociálních práv a solidaritu v rámci státu, nálepkuje jako „státní paternalismus“, tak pro neoliberální ideje, které by z hlediska kritiků neoliberalismu mohly být označeny jako „radikální individualismus“, užívá hezké pozitivní označení „osobní odpovědnost“.

Asi by nebylo vědecky korektní na základě daného výzkumu konstatovat, že se česká veřejnost většinově přiklání k návrhům Murrayho a Meada a že dominujícím diskursem je v české společnosti diskurs neoliberální (relevantní otázkou také je, jak by výsledky preferencí ovlivnila pandemie covidu 19). Přesto lze vyslovit předpoklad, že se česká společnost neoliberalizuje, sílí trend připisovat neúspěchy v podobě chudoby či nezaměstnanosti jedincům samotným a klesá podpora solidarity ze strany sociálního státu. Výzkumy ohledně podpory tohoto diskursu ze strany českých sociálních pracovníků nejsou k dispozici, ale lze zaznamenat texty, které kladou důraz na nízkou motivaci a ne/zodpovědnost klienta (z poslední doby např. *Dziadková Turoňová, 2020*), čímž mohou zjednodušovat či psychologizovat strukturální příčiny sociálních problémů.

Interpretace postavená na kritice neoliberálního pojetí odpovědnosti

Neoliberální argumenty o potřebě zvyšování individuální odpovědnosti a ústupu od sociálního státu byly kritizovány ze strany celé řady (nejen kritických) autorek a autorů (v českém kontextu viz např. Keller, 2010a; Čada, 2013; Prokop, 2013). Jednou z nich byla Iris Marion Young (2011:16–27), která zpochybňuje tři předpoklady Murrayho a Meada. Za prvé upozorňuje, že tito autoři chápou osobní odpovědnost a strukturální příčiny problémů jako **vzájemně se vylučující kategorie**, když tvrdí, že strukturální opatření vylučují individuální rozhodnutí. Chudobu ale podle Young nelze chápat pouze jako čistě individuální problém, ale mělo by jí být rozuměno v kontextu interakcí mezi člověkem a sociálními strukturami, v nichž se pohybuje.

Za druhé rozporuje tvrzení obou autorů, že diskriminace byla v současné společnosti odstraněna a **všichni mají rovné příležitosti**. Stát by podle Murrayho a Meada měl zrušit afirmativní akce a sociální programy, protože takové zásahy jsou nespravedlivé. Oproti tomu Young (2011:20–22) upozorňuje, že existující strukturální nespravedlnosti omezují životní volby lidí na nižších sociálních pozicích. Akumulované účinky minulých interakcí různých aktérů a institucí zanechávají stopy ve fyzickém světě, které pro některé lidi příležitosti otevírají, zatímco jiné z nich vylučují. Také institucionální a sociální pravidla (jak zákonná, tak více implicitní) mohou volby některých skupin lidí omezovat buď přímo či nepřímo (nátlakově či vzájemnou kumulací). Young netvrdí, že struktury přímo eliminují svobodu. Spíše vytvářejí rozdíly v druzích a škále možností, ze kterých jednotlivci mohou volit. Zachycují lidi proti jejich vůli v pozicích, které některé omezují, zatímco jiné naopak privilegují. Produkují tak nespravedlnost, skrze níž dávají lidem odlišné příležitosti k dosažení úspěchu. Pokud například někteří disponují vyšším vlivem na podstatná politická rozhodnutí, aniž by byli politici, zatímco jiní musí překonat více překážek, aby se mohli politicky angažovat (například na základě genderově připsaných rolí), považuje Young (2010:121) tyto nerovnosti za nespravedlivé. Pak podle Fromma (1969), Sokola (2010) a Young (2011) nemusí být naplněny podmínky, aby mohla být nějaká osoba označena za nezodpovědnou. Označovat jako nezodpovědné ty, kteří mají omezené volby, či svobodu jednat, je jen další z forem útlatku, se kterými se chudí setkávají.

Za třetí polemizuje s předpokladem vyplývajícím z diskursu obou autorů, že by se politici a občané měli starat **pouze o odpovědnost chudých**, zatímco členové jiných sociálních skupin se chovají zodpovědně. Upozorňuje, že každý člověk se někdy chová nezodpovědně, ale ve společnosti existuje dvojí měřítko pro nezodpovědnost chudých a bohatých. Zatímco nezodpovědnosti chudých se dostává velké medializované pozornosti, veřejné kontroly a represe, tak nezodpovědnost bohatých, jejichž špatná rozhodnutí stojí daňové poplatníky miliardy, ale zároveň je jejich selhání zřídka kdy doprovázeno tresty, takovou veřejnou pozornost nedostává (Young, 2011:22–27). Asi nejkriklavějším příkladem takové nezodpovědnosti jsou globální ekonomické krize posledních let, které byly vyvolány spekulacemi finančních institucí s hypotékami. Na rozdíl od chudých, u nichž se zdůrazňuje, že by měli nést za jejich selhání následky, byl

nezodpovědný bankovní sektor odměněn stovkami miliard z veřejných peněz² (Hyslop, 2018). Naproti tomu chudí jsou obviňováni, že svou nezodpovědností přenáší náklady na zodpovědný zbytek společnosti. Odůvodnění bývá tautologické – chudí jsou, protože nejsou zodpovědní, a důkazem nezodpovědnosti je závislost na veřejné pomoci. Zodpovědnost by ale podle Young (2011:24) neměla být chápána jako nebyť závislý na ostatních, ale jako snaha přemýšlet o možnostech před jednáním a snaha učinit rozhodnutí, které se jeví jako nejlepší pro všechny participanty s důrazem na zvažování rizik rozhodnutí. Podobné dvojí měřítko vůči nezodpovědnosti chudých a bohatých lze nalézt u témat jako plození dětí mimo manželství (kdy se morální odsouzení dotýká pouze chudých matek, zatímco u těch ostatních jsou točeny oslavné sitkomy) či u užívání drog, které je u bohatých považováno za soukromou záležitost, zatímco u chudých se stává terčem dohledu i ze strany nesouvisejících systémů, jako jsou sociální dávky (viz Mertl, 2017; Janebová, 2019).

Young (2011:43–74) uvádí na podporu tří uvedených argumentů příběh bílé svobodné matky Sandy, která je ohrožena bezdomovstvím. Dům, ve kterém bydlela se dvěma dětmi, koupil developer, který chtěl rekonstruovat a zdrazovat byty. Proto se Sandy rozhodla, že se přestěhuje někam blíže zaměstnání (pracuje jako prodávačka v nákupním centru), aby již nemusela dojíždět autobusy celkem tři hodiny denně. Zjistila ale, že v blízkosti její práce jsou pouze rodinné domy, které jsou pro ni cenově nedostupné. Cenově dostupné bydlení našla pouze na druhé straně města, což pro ni obnášelo ještě komplikovanější dojíždění. Podstatná pro ni byla i podmínka, aby byla daná lokalita bezpečná pro děti. To v USA znamená, že nezvažovala bližší čtvrti, kde převládá černé obyvatelstvo, které si Sandy stereotypně spojovala s vyšší kriminalitou. Rutinně zvolila „bílou čtvrt“ a sama na základě sociálních očekávání spojených s její pozicí limitovala své volby. Rozhodla se investovat peníze, které měla ušetřeny na bydlení, do auta. Protože se musela vystěhovat ze starého bytu do dvou měsíců, rozhodla se v časové tísní pro malý nevybavený dvoupokojový byt čtyřicet pět minut autem od její práce. V momentu, kdy po ní nový nájemce začal požadovat kauci na tři měsíce dopředu, začala být ohrožena bezdomovstvím, protože jí po koupi auta nezbyla dostatečná finanční rezerva.

Young (2011) zdůrazňuje, že Sandy se nepotýkala s problémy, které by bylo možno samy o sobě označit jako nespravedlivé, ať již se jednalo o vzdálenost dostupného bydlení, gentifikaci, vyšší nájmu a kauce na bydlení, vysokou kriminalitu v ghettech nebo nedostatek pracovních nabídek a nízké mzdy na trhu práce pro méně kvalifikované osoby. Zodpovědnost za vznik problému nelze přičítat kauzálně nějakému aktu selhání – ať již pouze na straně Sandy, nebo pouze na straně společnosti. Nepříznivá situace byla důsledkem sociální nespravedlnosti, která je produkována a reprodukována tisíci nebo miliony osob jednajících v rámci institucionálních pravidel, která většina lidí považuje za morálně přijatelná. Nespravedlnost tedy nelze vztahovat k životní historii Sandy, ale k její sociální pozici. Pro lidi na různých sociálních pozicích platí různá pravidla a mají k dispozici různé druhy a množství zdrojů, které mohou mobilizovat v případě nepříznivých sociálních situací. Sandina sociální pozice determinovaná zejména genderem, rasou, vzděláním, zaměstnáním, rodinným stavem a nízkým příjmem omezuje dostupné možnosti volby a ovlivňuje samotný proces rozhodování. Genderovaná dělba práce jí dává primární odpovědnost za péči a výchovu jejích dětí. Čas, energie a peníze věnované těmto aktivitám ji připravují o čas a energii, které by potřebovala na absolvování vzdělávání, které by jí mohlo přinést lépe placenou práci. Pozice Sandy je na spodní části profesní hierarchie, v níž nízká kvalifikace limituje příležitosti k hledání slušně placeného zaměstnání. Gender dále posiluje tuto profesní hierarchii, když shlukuje ženy do několika málo špatně placených oborů. Tyto všechny determinanty snižovaly počet možností, ze kterých mohla Sandy volit:

- pokud by zůstala v původním bytě, hrozilo by jí v blízké budoucnosti vystěhování, případně razantní zvýšení nájmu;
- pokud by se přestěhovala do bytu na druhém konci města a nepořídila si auto, musela by dojíždět ještě delší dobu, než nyní, a neměla by čas na děti;
- pokud by si pořídila auto, neměla by na kauci;

² Například Německo v roce 2008 vyčlenilo na pomoc bankám 500 miliard eur (Cvrček, 2008), USA 700 miliard dolarů (Vainert, 2010) a Velká Británie 250 miliard liber (iDnes, 2008).

- a pokud by se přestěhovala do čtvrti, která je blíže jejímu zaměstnání, vnímala by to jako ohrožující bezpečí jejích dětí.

Pokud by byla posuzována odpovědnost Sandy z hlediska Sokolem (2010) uvedených podmínek, pak neměla k dispozici žádné reálné řešení, které by pomohlo vyřešit její situaci. Vybírala pouze ze špatných variant, takže nebyla naplněna ani podmínka výběru z více řešení, ani podmínka svobody volby.

Zda lidé v podobných pozicích jako Sandy reálně skončí bez domova, částečně závisí na jejich vlastním rozhodování a jednání, částečně ale také na štěstí a na vnějších vlivech sociálního prostředí. V českém kontextu nabízí aktuální příklad sociální nespravedlnosti dopadající na lidi v určitých sociálních pozicích pandemie covid 19 a související vládní opatření. Přestože epidemie ohrožuje všechny obyvatele srovnatelně a protiopatření jsou plošná, tak výrazně horší následky pocítují lidé ve strukturálně znevýhodněných pozicích (zejména lidé na DPP, mezi nimiž díky genderové diskriminaci na trhu práce tvoří podstatnou část samoživitelky a živnostníci pracující na švarcsystém).

Pro sociální práci plyne z teorie Young (2011) důležitý apel, že při posuzování nepříznivé situace klienta a jeho ne/zodpovědnosti je nezbytné ji zkoumat ve vztahu k sociálním strukturám. Je třeba brát do úvahy jak nabídku reálných možností, ze kterých lidé mohou volit, tak podmínek, ve kterých volí. Někteří zvolili z celospolečenského pohledu špatně, což ale nemusí znamenat, že jednali nezodpovědně z jejich (zejména zdroji) omezené perspektivy. Některé dokonce vedou ke špatným rozhodnutím dominující celospolečenské hodnoty jako v případě společenského tlaku na konzum, který vede i ty nejchudší k podobným konzumním aspiracím jako mají bohatí (Lipovetsky, 2013), nebo alespoň k aspiracím, které směřují o úroveň výš, než je pozice člověka v aktuální sociální vrstvě (Keller, 2010b).

Interpretace ze strany kritické psychologie

Zatímco Young (2011) se zaměřuje na otázky spojené s limitovanými možnostmi volby a svobodou volby, tak kritická psychologie zkoumá důsledky nespravedlivých sociálních podmínek na psychické fungování lidí. Diskutuje tedy především otázku schopnosti kontrolovat vlastní jednání (mentální kapacitu). Předmětem kritické psychologie (např. Klaus Holzkamp, Dennis Fox, Isaac Prilleltansky, Ian Parker, Eric Burman) jsou asociace mezi mocí různých sociálních vrstev a skupin a jejich mentálním a psychickým bytím. Odmítá orientaci mainstreamové psychologie na individuální příčiny patologií, a naopak považuje za nejlepší prevenci patologického chování lidí změnu sociálních podmínek.

Zdánlivou nezodpovědností chudých se zabývali například Mani, Mullainathan, Shafir a Zhao (2013) či Shah, Mullainathan a Shafir (2012), kteří zjistili korelaci mezi chudobou a kontraproduktivním chováním. Chudí méně dbali na zdravotní prevenci, nedodržovali léčebné režimy, chodili na schůzky pozdě nebo vůbec, byli méně produktivní v práci, méně pozorní rodiče a hůře hospodařili. Toto chování dále prohlubovalo jejich chudobu a typické bylo, že tatáž chyba jako u lidí z vyšších vrstev vedla k mnohem zásadnějším následkům. Z pohledu kritické psychologie bylo nezodpovědné chování dáno samotnou chudobou, která narušovala mentální procesy chudých. Podle autorů výzkumu má lidský kognitivní systém omezenou kapacitu a stres a starosti chudých o přežití je vedou k zanedbávání ostatních věcí. Pozornost připoutaná k otázkám zajištění jídla může snižovat pozornost věnovanou nájmu či jiným důležitým aspektům života. Nevýhodná půjčka na řešení akutních potřeb může být motivována sníženou pozorností věnovanou jejím rizikům. Přirovnávají jejich situaci k letovému dispečerovi, který může při soustředění na kolizní letový kurz zanedbat ostatní letadla ve vzduchu. Vztah mezi chudobou a mentálními funkcemi nevnímají pouze jako korelační, ale dokonce jako kauzální. Autoři k tomu došli komparací způsobu přemýšlení dvou skupin (bohatších a chudších), přičemž zjistili, že díky rozdílným dopadům rozhodnutí na chudé a na bohaté byli chudí více blokováni učinit dobré rozhodnutí. Stres z finančních starostí jim ubíral mentální kapacitu (doslova snižoval IQ o 13 až 14 bodů). Platnost jejich studie byla potvrzena jak v tzv. rozvinutých, tak rozvojových zemích. Na závěr své studie autoři zdůrazňují, že je třeba zaujmout odlišný pohled na chudé. Tzv. nezodpovědnost chudých nemusí být důsledkem jejich přirozených rysů (jak tvrdí neoliberálové), ale vyústěním snížených mentálních funkcí zapříčiněných samotnou chudobou. Autoři na základě těchto zjištění navrhuji tvůrcům sociálních politik, aby tento fakt zohlednili v požadavcích na chudé při vyplňování nejrůznějších administrativních

formulářů (např. žádostí o dávky) nebo alespoň finančně podporovali poradenství pro chudé v této oblasti.

Výzkumy kritické psychologie mohou také napomoci porozumět rozhodování Sandy, které se může z perspektivy středních vrstev jevit jako krátkozraké. Sandy se nepotýká pouze z omezením voleb a svobodou volby, ale možná i se sníženou kompetencí kontrolovat situaci v důsledku přítomného stresu a krize.

DVA PŘÍSTUPY K ODPOVĚDNOSTI KIENTŮ: INDIVIDUÁLNÍ MOBILIZACE K ODPOVĚDNOSTI VS. SPOLEČNÁ ODPOVĚDNOST IRIS MARION YOUNG

Níže budou popsány a porovnány dva možné přístupy sociální práce k ne/zodpovědnosti klientů. První bude vycházet z neoliberálního diskursu a bude založen na individuální mobilizaci klientů k odpovědnosti, zatímco druhý bude vycházet z kritické perspektivy Iris Marion Young (2011) založené na modelu společné kolektivní odpovědnosti.

Responsibilization – individuální mobilizace k odpovědnosti

Jednou z možností, jak pracovat s klientem, který se jeví jako nezodpovědný, je mobilizovat ho k tomu, aby problém vyřešil odpovědně sám. V angličtině je pro takový postup užíván termín *responsibilization*. V textu ho překládám jako „individuální mobilizace k odpovědnosti“ nebo počestuji jako *responsibilizaci*. V odborné literatuře se tento pojem objevuje od poloviny 90. let, ale v předních anglicky psaných slovnících (např. *Merriam-Webster, Cambridge Dictionary, Oxford Advanced Learner's Dictionary*) se zatím nevyskytuje. Obecnou definici lze nalézt v *WordSense.eu Dictionary* (2020), kde je vysvětlován jako přenos odpovědnosti z vyšších instancí na komunitu nebo jednotlivce, kteří jsou pak vyzýváni, aby se aktivně zapojili do řešení vlastních problémů. Specificky v rámci sociální práce je definován například v *A Dictionary of Social Work and Social Care* (Harris, White, 2018) jako činění jednotlivců zodpovědných za vlastní fungování a za řešení rizik dříve ošetřených státem.

Jedná se o metodu typickou pro sociální práci ukotvenou v neoliberálním diskursu. V jeho rámci je vnímána pozitivně, je oceňována a vyžadována. Je součástí tzv. politiky odpovědnosti (Hysing, 2019) spojené s předpokladem, že lidé a komunity byli pod vlivem sociálního státu zbaveni odpovědnosti za sebe a za pomoc druhým, kteří jsou na nich závislí. Cílem této politiky je **vrátit odpovědnost zpátky k lidem a komunitám**. Má vytvářet občana, který se osvobodí od péče státu a sám přebírá odpovědnost za takové oblasti, jako jsou zaměstnání, vzdělání, bydlení, finance či zdraví (Hoffmann Birk, 2017). Je považována za nástroj, jak učinit zodpovědnými ty, kteří se zodpovědnosti vyhýbají, či jak přesunout odpovědnost ze sociálního státu a expertů zpátky k jednotlivým lidem (Wakefield, Fleming, 2009:276). Bývá postavena na sloganu „žádná práva bez odpovědnosti“ (Giddens in Shamir, 2008). Některým skupinám bývá ale oprávnění k pomoci přiznáváno, a to zpravidla na základě **rozlišení mezi zasluhujícími a nezasluhujícími chudými** (Howard, Agllias, 2016).

Mobilizace klientů k odpovědnosti je postavena na „**manažerizaci sebe sama**“ (Harris, White, 2018). Lidé jsou vyzýváni, aby se stali zodpovědnými prostřednictvím sebe-péče a sebe-rozvoje. Je od nich očekáváno, že budou sami od sebe naplňovat společenská očekávání a kontrolovat sami sebe (Brown, MacDonald, 2020). Mají manažovat vlastní rizika, a v případě, že selžou, musí jako každý neúspěšný podnikatel počítat s tím, že následky ponesou sami (Liebenberg, Ungar, Ikeda, 2015). A lidé na tyto apely slyší, protože jsou postaveny jak na pozitivně vnímaných hodnotách autonomie a svobody, tak na strachu ze ztráty kontroly nad situací a následnými sankcemi (Pyysiäinen, Halpin, Guilfoyle, 2017). Tento přístup pracuje s pojmy jako individuální volba, silné stránky klienta, zplnomocnění či resilience, z nichž některé byly původně součástí kritických přístupů v sociální práci, ale byly kooptovány neoliberálním diskursem. Příkladem může být pojetí *zplnomocnění* v knize Ivana Úlehly *Umění pomáhat* (1999:89), které je zde chápáno jako podpora klienta v tom, aby si sám stanovil cíle, sám hledal vhodná řešení a sám je realizoval. Práce s klientem stojí na předpokladu, že klient by měl být schopen problém vyřešit sám bez ohledu na kontexty, v nichž vzniká.

Pro tento způsob práce je typické, že je postaven na **smluvních kontraktech** mezi pracovníci a klientem. Tyto smlouvy mají snižovat mocenskou asymetrii mezi pracovníkem a klientem, a tím ho zplnomocňovat, protože posilují samostatnost lidí, jejich zájmy a napomáhají cílenému poskytování služeb. Principem kontraktů je předpokládaná reciprocita, kdy má být individualizovaná podpora klientem oplácena naplňováním stanovených požadavků – např. poskytnutí sociálních dávek je podmíněno prací (Solvang, Juritzen, 2020).

V následujících pasážích budou uvedeny klíčové protiargumenty vůči hlavním tezím přístupu postaveného na mobilizaci odpovědnosti.

Kritika modelu „individuální mobilizace k odpovědnosti“

Z kritické perspektivy sociální práce je metoda *responsibilizace* vnímána spíše negativně. Je považována za jednu z technik ovládání lidí v rámci moderního způsobu vládnutí (*governmentality*). Koncept *governmentality* rozvinul Michel Foucault (1997), který upozornil, že k ovládání lidí již není třeba užívat restriktivní prostředky moci, ale mnohem efektivněji probíhá formováním jejich mentality v každodenním fungování (např. formou terapie či motivačních rozhovorů). *Responsibilizace* má z tohoto pohledu sloužit k formování subjektivity lidí jako odpovědných aktérů, kteří mají za vznik vlastních problémů cítit osobní vinu a také mají tyto problémy sami řešit. Principem je přesvědčování lidí až intenzivní nátlak na ně, aby převzali odpovědnost za veřejné problémy, podporovali veřejné cíle a hodnoty a dobrovolně je zahrnuli do vlastních aktivit (Hysing, 2019). V neoliberálním diskursu mají převzít odpovědnost i za problémy, které vznikají mimo jejich kontrolu, a mají se ztotožnit s hodnotami, které nejsou v jejich zájmu nebo jsou k nim vyložené nespravedlivé.

Neoliberalismus tak zbavuje odpovědnosti za řešení sociálních problémů vlády a další instituce, čímž usiluje o **depolitizaci sociálních problémů** (Etherington, Jones, 2018). Jinak řečeno – ti, kteří jsou u moci, se snaží přesvědčovat veřejnost, že již nemohou být zodpovědní za určitá témata, politické oblasti či rozhodování, a přenášejí tuto odpovědnost na nižší instance, které ale nemají nástroje k jejich řešení. Těmito nižšími instancemi mohou být samospráva, která má řešit problémy, na něž nedostala odpovídající finance, či neziskové organizace, které nedisponují nástroji k řešení daných problémů. Vzpomeňme, jak měly neziskové organizace v Ústí nad Labem v roce 2018 řešit urgentní situaci tří stovek vystěhovaných lidí poradenstvím, a když protestovaly, že bez nabídky bydlení zajištěné městem nemají nástroje k řešení dané situace, bylo jim ze strany města vyhrožováno, že nedostanou dotace. Protože bez financí a nástrojů řešení sociální práce realizovaná v obcích i neziskových organizacích selhává, sociální pracovníci mohou přenášet odpovědnost za řešení či případné neúspěchy na samotné klienty (Etherington, Jones, 2018). Cradock (in Liebenberg, Ungar, Ikeda, 2015) nazývá tento přesun odpovědnosti ze státu na jednotlivce „sestupnou spirálou neoliberálního vládnutí“.

Takovou praxi popisují například v australském prostředí Howard a Agllias (2016), které zjistily, že sociální pracovníci měli tendenci nezaměstnanost vnímat jako individuální volbu klienta vyplývající z jeho psychické charakteristiky, více než jako důsledek socio-ekonomické situace v lokalitě. Potřeby nezaměstnaných byly redukovány na nalezení práce bez ohledu na další aspekty jejich situace a také byli tito lidé nálepkováni neochotou nebo neschopností vstoupit na trh práce bez nátlaku nebo donucení. Navrhovaná řešení byla naivní a postavená na odstraňování individuálních bariér na straně klientů a zcela ignorovala komplikované okolnosti jejich situací. Aby autorky sociálním pracovnícům nekřivdily, tak dodávají, že tento elementarizující pohled byl do značné míry dán systémovým tlakem umístit klienta co nejdříve na trh práce a obavou pracovníků, aby se v případech nízké efektivity samy nestaly klientkami systému. Podobně Liebenberg, Ungar a Ikeda (2015) zjistili, že v sociální práci s mládeží byly cíle orientovány spíše na řízení rizik a důsledky situací než na podporu silných stránek a příčiny sociálních problémů ukotvené v sociálních strukturách. V českém kontextu lze uvést jako příklad výzkum Knausové (2011) z oblasti sanace rodiny, která zjistila, že pokud rodiče nepořídili dětem léky, bylo to ze strany sociálních pracovníků interpretováno jako nezodpovědnost rodičů, bez reflexe, že příčinou může být nedostatek finančních prostředků, které matky prioritně směřovaly na platby za nájem a služby.

Bezmocná sociální práce, jak situaci českých sociálních pracovníků výstižně označily Gojová a Glumbíková (2015), se může při nedostatku jiných řešení jednostranně orientovat na mobilizaci odpovědnosti klientů. Může se stávat jedním z významných nástrojů formování mentality lidí, aby převzali odpovědnost za řešení všech problémů bez ohledu na to, že vznik řady z nich může být podmíněn strukturálně. Může být nástrojem nátlaku na chudé a znevýhodněné, aby se adaptovali na nespravedlivé požadavky prostředí, a naopak **rezignuje na iniciaci sociálních změn**. Tyto tlaky mohou reprezentovat výroky jako „měl/a byste se více snažil/a“, „odpovědnost je jen na vás“, „když zaberete, tak se to vyřeší“ apod.

Model *responsibilizace* může vést k **odklonu od komplexně pojaté sociální práce**, která pohlíží na člověka v kontextu jeho širšího sociálního prostředí, k paternalistické práci postavené na instrukcích, co mají klienti dělat, aniž by byla brána do úvahy reálná proveditelnost daných doporučení (Liebenberg, Ungar, Ikeda, 2015). V případech, že klienti odmítají doporučené instrukce plnit nebo jsou při jejich plnění neúspěšní (což může vyplývat z toho, že nemají nad podmínkami jejich životů kontrolu), mohou být terčem morálního odsouzení a obviňování z nezodpovědnosti prostřednictvím výroků jako „můžete si za to sama/sám“, „málo jste se snažil/a“, „jen se vymlouváte“, „nechováte se zodpovědně“ apod. Někdy ale může být klientem zvolené řešení jediným reálným z hlediska nabízených možností a dostupných zdrojů. Z výzkumů Ungara či Saewyc a Edinburgh (in Liebenberg, Ungar, Ikeda, 2015) vyplynulo, že v případech, kdy byla sociální práce zaměřena na zprostředkování potřebných zdrojů na úrovni sociálního prostředí, zvyšovala se motivace klientů a jejich úspěšnost při řešení nepříznivých situací. Oproti tomu přístupy postavené čistě na individuální mobilizaci odpovědnosti omezovaly potenciál klientů.

Praktickými důsledky klientského neúspěchu může být přechod sociální práce od jemných mechanismů moci k **uplatňování represivnějších technik kontroly**. Profese se pak může stávat nástrojem dohledu, kontroly nebo sankcí nad těmi, kteří nebyli schopni společenským očekáváním vyhovět (Midgley, 2016; Levin, Liberman, 2019; Janebová, 2020). Solvang a Juritzen (2020) v této souvislosti upozorňují, že očekávání neoliberální manažerizace sebe sama stojící na ideálu autonomního občana v podstatě předpokládá, že klienti jsou již zplnomocnění. Pokud klienti tento ideál neaplní, může být mobilizace k odpovědnosti nahrazována kontrolními praktikami či sankcemi namísto podpory při zplnomocnění. Někdy může být u určitých skupin klientů vnímána taková sebe-mobilizace jako nereálná, takže může být nahrazena represivními způsoby práce *a priori*. Midgley (2016) a DeVerteuil (2014) ale zjistili, že práce postavená pouze na represivním přístupu vůči lidem na ulici bez podpůrných služeb není příliš efektivní. Naopak jako nejúčinnější jim vyšel přístup, který vytváří lidem podmínky, aby mohli činit odpovědná rozhodnutí. Nalezená souvislost mezi účinností služeb a poskytováním dalších podpůrných opatření (např. poskytnutí potravinové pomoci) ukázala, že poskytnutí zdrojů zvyšuje odpovědnost klientů.

Důsledky sankcí za „neposlušnost“ jsou zpravidla materiálního rázu a mohou ohrozit základní potřeby nejvíce zranitelných klientů. Navíc může být takovým klientům dávana ze strany pracovníků nižší priorita, protože pro nižší kompetence méně dosahují smluvních cílů a tím klesá i nadřazenými sledovaná efektivita daných pracovníků (Solvang, Juritzen, 2020). Rozlišováním klientů na odpovědné a nezodpovědné a návazně na zasluhující či nezasluhující se může sociální práce stávat nástrojem jejich zjednodušeného **binárního třídění**. Realita klientských životů ale bývá mnohem složitější, než aby bylo možno vyznačit ostrou hranici mezi uvedenými kategoriemi. Jako nezasluhující mohou být označeni nejen ti, kteří se z perspektivy sociálních pracovníků málo snaží, ale i ti, kteří nemají požadované výsledky (např. nezískali práci), přestože příčinou neúspěchu mohou být špatně nastavené služby ignorující individuální potřeby klientů. To se stává například u lidí bez domova žijících na ulici, jejichž specifické potřeby nejsou noclehárny či azylové domy schopny či ochotny respektovat (např. citovou vazbu na psa). Rozhodnutí „spát na ulici“ pak může být onálepkováno jako nezodpovědná neochota přizpůsobit se normám (Midgley, 2016).

Označení nezasluhujícího klienta mohou získat i ti, kteří nejsou schopni formulovat zakázku či plnit požadavky vyplývající ze **smluvně dojednaného** poskytování služby. V řadě segmentů sociální práce je očekáváno nebo dokonce požadováno, aby klient formuloval svůj osobní cíl. Někteří klienti ale nemusí být schopni vyjádřit vlastní cíle, protože v důsledku špatných životních zkušeností nevěří, že by mohli sami ovlivnit vlastní budoucnost (Solvang, Juritzen, 2020). Jak zdůrazňoval již Paulo Freire (2005), tak

dlouhodobá zkušenost oprese může formovat psychiku utlačovaných k fatalismu, sebe-pochybování a sebe-nenávisti. Takový klient nemusí naplňovat podmínku autonomního kompetentního subjektu, který vstupuje dle představ neoliberalů do smluvního kontraktu jako rovnocenný partner. Smluvní kontrakty mezi pracovníkem a klientem pak mohou zakrývat přítomnou mocenskou asymetrii a zvyšovat potenciál zneužití moci obzvláště vůči nejvíce zranitelným klientům. V praxi se například setkávám s tím, že pracovnice OSPOD přinese klientce vyplněný IPOD, který sepsala bez jakékoliv diskuse s klientkou, a ta je nucena k jeho podepsání. Takový plán intervence ale nemusí být bez participace klientky realistický. Jeden z takových paternalisticky tvořených plánů například zavazoval klientku k využívání čtyř návazných služeb, z nichž jedna byla ambulantní. Klientka ale měla dvě malé děti (jedno z nich autistické) a při tvorbě plánu pracovnice vůbec nezohlednila, kdo bude hlídat malé děti (daná ambulantní služba konzultace s dětmi odmítala). Ne vždy musí probíhat tvorba kontraktu takto jednostranně. Solvang a Juritzen (2020) upozorňují, že i dialogická tvorba smlouvy může zahrnovat aspekty ovládání klientů. Domnívají se, že neoliberalismem proklamovaná autonomie a svoboda klienta reálně znamenají očekávání, že klient bude prosazovat svobodu pouze konkrétním způsobem. Neboli svoboda spočívá jen ve volbě možností, jak se přizpůsobit stanoveným podmínkám, nikoliv v ovlivňování samotných podmínek života.

Kritika mobilizace klientů k odpovědnosti neznámá, že by jedinec neměl mít žádnou odpovědnost. Young (2011:17) naopak přiznává, že všichni lidé mají nějakou osobní odpovědnost za vlastní činy a jejich následky. Jako problém ale vnímá, že se v posledních několika dekadách balanc odpovědnosti stále více přesouvá od kolektivit k jednotlivci. Jak jsou tito jednotlivci schopni si s přidělenou odpovědností poradit, může determinovat řada znaků určujících jejich sociální pozici. Také očekávaná odpovědnost se může lišit dle příslušné sociální pozice, takže na některé aktéry může dopadat hůře než na jiné (např. pečovatelská role na ženy), a naopak někteří mohou být z některých odpovědností osvobozeni (třeba proto, že dělají jiné věci, které se zdají důležitější – např. jsou společensky vnímáni jako živitelé rodiny). Tato situace bývá někdy označována jako „privilegovaná nezodpovědnost“ (Pease, Vreugdenhil, Stanford, 2018). Očekávané odpovědnosti se také mohou dostávat do vzájemných kolizí. To je typické u žen, od nichž se na jedné straně čeká, že budou pečovat o malé děti dle norem středních tříd (ideálně budou s dětmi doma do tří let jejich věku), a zároveň, že budou mít zaměstnání, budou ekonomicky aktivní a nebudou čerpat sociální dávky (Hoffmann Birk, 2017). Odpovědnost je tedy třeba ve světle výše uvedené kritiky chápat jako mnohem komplexnější a komplikovanější jev, než jak ho vnímají neoliberalové.

Tato kritika by také měla v kontextu rostoucích sociálních nerovností, chudoby a osekávání sociálního státu vést k výzvám k přehodnocení sociální práce s chudými, utlačovanými a sociálně vyloučenými lidmi. Tyto hlasy jsou slyšet zejména ze strany kritické sociální práce. Jedním z hlavních úkolů sociální práce by se mělo stát znovunalezení důvěry mezi sociálními pracovníky a klienty. Shamai a Sharlin (1996:65) označili vztah mezi pracovníky a klienty jako „koalici zoufalství“ (*coalition of despair*), která se vyznačuje na jedné straně bezmocí sociálních pracovníků v důsledku chybějících nástrojů pomoci a na druhé straně vysokým stresem klientů, kteří nejsou schopni vyhovět nárokům bezmocných pracovníků. Podle Strier (2008) je jednou z překážek pro tvorbu spojenectví mezi klienty a pracovníky rozdílný pohled na příčiny vzniku sociálních problémů. Zatímco sociální pracovníci zdůrazňují individuální příčiny těchto problémů a jejich terapeutická řešení, klienti mají širší strukturální pohled, jak z pohledu příčin, tak očekávaných řešení. To podle ní může souviset i se sociální pozicí, kdy střední vrstvy, ke kterým patří i sociální pracovníci, více internalizovaly neoliberalní koncept individuální odpovědnosti. Strier proto považuje za nezbytný předpoklad obnovení spojenectví a společné porozumění podstatě sociálních problémů. Toto porozumění by mělo brát do úvahy širší kontexty sociálních problémů, ale současně i institucionální limity organizací sociální práce. Nelze si ho představit bez společné aktivní participace ve veřejné i politické sféře. Jednu z cest k obnově spojenectví mezi klienty a sociálními pracovníky lze nalézt v modelu *společné odpovědnosti* Iris Marion Young (2011).

Model „společné odpovědnosti“ Iris Marion Young

Young (2011:96–122) nazývá její pojetí odpovědnosti jako *social connection model*. Domnívám se, že v kontextu sociální práce a tohoto článku bude vhodnější neužívat doslovný překlad (model sociálního

spojení). Jako adekvátnější se mi jeví pracovat s termínem model *společné odpovědnosti*. Ten podle mého názoru jasněji vyjadřuje kontrast vůči běžnému modelu *individuální mobilizace odpovědnosti*. Young odpovědnost nechápe jako pojem charakterizující jednotlivce, ale ve smyslu sounáležitosti s ostatními lidmi, s nimiž jsme v interakci v systému vzájemně provázaných vztahů. Tato kolektivní odpovědnost se váže k budoucnosti, nikoliv k obviňování za nezodpovědnost, která se udála v minulosti. Povinnosti aktérů je zapojit se do kolektivních akcí s cílem napravit nespravedlivé strukturální procesy. I v modelu sociálního propojení lze shledat, že klient je za nějakou situaci odpovědný, ale je třeba tuto nezodpovědnost zkoumat v širším kontextu. Níže tento model představím podrobněji.

Pojetí společné odpovědnosti Young (2011) míří do **budoucna**. Vyzývá aktéry, aby převzali odpovědnost za budoucí změnu strukturálních procesů způsobujících nespravedlnost. Oproti tomu model individuální odpovědnosti je orientován na identifikaci konkrétního viníka, který nese vinu za události, které se odehrály v minulosti. Viníka je třeba symbolicky izolovat od těch, kteří odpovědnost nenesou. Vztah mezi viníkem a problémem je považován za kauzální. U viníka se předpokládá, že měl všechny podstatné informace o situaci a možných důsledcích, a zároveň, že jednal dobrovolně způsobem odchylicím se od běžně očekávaného jednání. Identifikovaný viník by také měl nést odpovědnost za způsobenou škodu. Tento obecný model odpovědnosti je ale nevhodný v situacích, kdy se děje strukturální nespravedlnost. Má totiž tendenci vytrhávat jednání viníka z kontextu toku interakcí, zjednodušovat situaci na binární rozlišení viníka a oběti a rozdělovat lidi, kteří by spolu mohli potenciálně spolupracovat. Jazyk postavený na vině také brání diskusi a následné akci, protože má sklon se uchýlovat k zášti, defenzivnosti a sobectví více než k potřebě něco měnit.

Young (2011) se domnívá, že obviňování má i latentní cíl pacifikovat ty, kteří selhali. Internalizovaná vina jim brání v tom, aby usilovali o širší změnu systému. Proto považuje za nezbytné, aby byla situace odpovědnosti **kontextualizována**. Danou nepříznivou situaci je třeba chápat jako důsledek celé řady vzájemně se ovlivňujících interakcí mezi klientem a jeho prostředím na mikro-, mezo- i makroúrovni. Aby bylo možno někomu přičíst vinu, tak musí být možné přímo propojit jeho skutky s újmou, kterou způsobil. V případě strukturálních nespravedlností ale takové přímé spojení nedohledáme (tyto nespravedlnosti mohou být mnohdy nezamýšlenými důsledky kombinace řady interakcí). Například vysoké kauce na bydlení nelze spojovat pouze s chamtivostí majitelů bytů, ale jsou důsledkem situace na trhu s byty, kterou ovlivňují lokální i národní politika bydlení, realitní kanceláře, zákony vztahující se k bydlení a celá řada dalších institucionálních aspektů.

K nedostupnosti bydlení pro chudé můžeme přispívat i my sami nejenom jako sociální pracovnice, ale i jako soukromé osoby (jako aktéři na trhu s byty, kteří tržní principy vnímají jako adekvátní nástroj regulace cen, jako ti, kteří investují do nemovitostí, obávají se pronajmout byt samoživitelkám, protože je z hlediska finančního zajištění považují za rizikové nájemkyně, pronajímají byty za vysoké ceny, anebo je naopak nechávají prázdné). Přesto nás všechny nelze obvinít z odpovědnosti za tuto situaci, protože neneseme přímou kauzální vinu za vznik problému. Z toho důvodu Young (2011) nabízí alternativu k modelu individuální odpovědnosti, který ji přesouvá od jednotlivců na **všechny aktéry** účastnící se společenských interakcí. Vyzývá čtenáře, aby přenesli břemeno odpovědnosti z identifikovaných viníků na nás všechny ve společnosti. Apeluje na nás, abychom přemýšleli o vlastních zvýhodněních, vyplývajících z naší sociální pozice, o tom, jaké nám tato pozice dává možnosti či privilegia, která mnozí jiní nemají, i o našem vlastním podílu na reprodukci sociálních nespravedlností. Být odpovědný z pohledu Young znamená, že člověk má povinnost spojit se s ostatními, kteří sdílejí odpovědnost, aby transformovali strukturální procesy tak, aby jejich výsledky byly méně nespravedlivé. Toto spojení by mělo být postaveno na „politickém přátelství“ a vzájemné solidaritě (svobodném rozhodnutí zůstat spolu a jeden pro druhého). Ti, kteří jsou postiženi sociálními nespravedlnostmi, mají někdy tendenci uchýlovat se k pasivnímu hledání viníka (na straně společnosti). Pomáhá jim to mimo jiné utišit bolest z prožívané oprese. Takový nihilismus ale Young (2011) odmítá, protože nebývá z hlediska budoucí strukturální změny příliš produktivní. Zjednodušuje příčiny sociálních nespravedlností a vede k pasivitě těch, kteří se cítí být obětmi. Podle Young má každý člověk odpovědnost za změnu sám za sebe i spolu s ostatními. Sdílená odpovědnost tak předpokládá i **zapojení klientů**. Nikoliv ale proto, že by byli obviňováni za vznik

problémů, ale proto, že je v jejich zájmu nespravedlivé struktury měnit. Klienti znají nejlépe, jak sociální nespravedlnosti ovlivňují jejich životy, a měli by to být i oni sami, kdo uzná, že tato situace je nespravedlivá. Také nemohou očekávat, že přijede nějaký zachránce, který situaci bez jejich přičinění změní.

Z hlediska sociální práce je podstatné, že aktéři by měli jednat **kolektivně** – společně s ostatními. Měli bychom svou odpovědnost uznat a společně s ostatními se účastnit sociálních změn. K tomu je třeba veřejně komunikovat o potřebě sociálních změn, abychom společně organizovali kolektivní akce (Young, 2011). Například jako sociální pracovníci a pracovnice či vyučující sociální práce bychom mohli odmítnout myšlenku apolitičnosti sociální práce, veřejně upozorňovat na strukturální příčiny sociálních problémů, a pak se spolu s ostatními účastnit sociálních změn. Nelze se spoléhat na to, že změny lze dosahovat pouze skrze státní instituce. Ty se mnohdy mohou na vzniku sociálních nespravedlností podílet. Měli bychom využívat zavedené zdroje a nástroje nejen sociální práce samotné, ale dalších již organizovaných subjektů jako odbory, neziskové organizace, aktivistické skupiny, církve apod.

Návrh práce s odpovědností v sociální práci s využitím modelu „společné odpovědnosti“

Model „společné odpovědnosti“ poskytuje celou řadu podnětů, jak pracovat s tzv. klientskou ne/zodpovědností. Z hlediska potřeb sociální práce lze tyto podněty analogicky rozčlenit dle etap sociální práce do fáze posouzení nepříznivé situace a fáze návrhu řešení. V první jmenované je třeba posoudit odpovědnost všech aktérů, mezi něž patří nejen klient, ale také sociální pracovnice a další subjekty na úrovni mikro-, mezo- a makrosystémů. Interakce mezi aktéry nestačí pouze popsat, ale je třeba analyzovat, jak mohou limitovat volby klientů a někdy vést k rozhodnutí klienta, které není společensky považováno za odpovědné. Takové posouzení může pomoci porozumět chování klienta v kontextu jeho sociální pozice a může odhalit, že nejsou naplněny základní podmínky odpovědnosti spočívající v možnostech volby, svobodě volby a kontrolou nad vlastním jednáním. Součástí posouzení situace by měla být i sebereflexe vlastní odpovědnosti sociálních pracovníků. Druhá část modelu se orientuje na návrh řešení, v němž je třeba zkoumat, jak mohou v budoucnu všichni relevantní aktéři situace přispět nejenom ke změně konkrétní situace klienta, ale také ke snížení sociální nespravedlnosti, která zasahuje skupinu na podobné sociální pozici, jako je klient. V navrženém modelu (schéma č. 1) jsou šedou barvou vyznačeny oblasti vytýčující základní rámce modelu a bílou barvou buňky s otázkami, které by si mohli klást sociální pracovníci v procesu práce s klientem. Prvním krokem je reflexe konkrétní nepříznivé situace, v níž se klient jeví jako nezodpovědný.

Schéma č. 1: Rámec pro posuzování „společné odpovědnosti“ v sociální práci a návrh řešení

	Analyzá mikro-systému	Analyzá mezo-systému	Analyzá makro-systému
POSOUZENÍ SITUACE			
<i>Posouzení příčin situace z hlediska aktérů a jejich interakcí</i>			
Identifikace odpovědných aktérů a jejich vlivu na vznik nepříznivé situace	<i>Které mikro-systémy a jak přispěly ke vzniku nepříznivé situace (či brání jejímu vyřešení)?</i>	<i>Které mezo-systémy a jak přispěly ke vzniku nepříznivé situace (či brání jejímu vyřešení)?</i>	<i>Které makro-systémy a jak přispěly ke vzniku nepříznivé situace (či brání jejímu vyřešení)?</i>
Popis individuální reakce klienta	<i>Jak reagoval klient na akce relevantních mikro-systémů v rámci dané nepříznivé situace?</i>	<i>Jak reagoval klient na akce relevantních mezo-systémů v rámci dané nepříznivé situace?</i>	<i>Jak reagoval klient na akce relevantních makro-systémů v rámci dané nepříznivé situace?</i>
Posouzení příčin situace z hlediska odpovědnosti klienta			
Identifikace všech možností reakce klienta	<i>Jaké možnosti jak reagovat na situaci klient měl?</i>		

Posouzení odpovědnosti klienta z hlediska: • reálnosti voleb • svobody volit • mentální kapacity	<i>Které volby byly z hlediska klientovy sociální pozice reálné a které nikoliv? Jak byl klient v jednotlivých volbách omezován nějakým subjektem či kontextem situace? Jakou měl klient u jednotlivých voleb mentální kapacitu rozhodovat?</i>		
Reflexe odpovědnosti klienta	<i>Jak lze po zasazení chování klienta do kontextu hodnotit jeho odpovědnost za situaci?</i>		
Sebereflexe vlastní odpovědnosti sociálního pracovníka			
Sebereflexe výhod vlastní sociální pozice	<i>Jaká řešení, která klient nemůže z důvodu jeho sociální pozice využít, bych mohl/a volit já? Co mě v rámci mé sociální pozice oproti klientovi zvyšhodňuje?</i>		
Sebereflexe vlastního podílu na reprodukci sociálních nespravedlností	<i>Jak se já sama/sám podílím na reprodukci sociálních nespravedlností, které ovlivňují klientovu situaci?</i>		
NÁVRH ŘEŠENÍ DLE MODELU „SPOLEČNÉ ODPOVĚDNOSTI“			
Účast sociálního pracovníka na iniciaci sociální změny	<i>Jak mohu já iniciovat sociální změnu u mikrosystémů ovlivňujících klientovu situaci?</i>	<i>Jak mohu já iniciovat sociální změnu u mezosystémů ovlivňujících klientovu situaci?</i>	<i>Jak mohu já iniciovat sociální změnu u makrosystémů ovlivňujících klientovu situaci?</i>
Zapojení klienta při iniciaci sociální změny	<i>Jak může klient přispět k iniciaci sociální změny na úrovni mikrosystému?</i>	<i>Jak může klient přispět k iniciaci sociální změny na úrovni mezosystému?</i>	<i>Jak může klient přispět k iniciaci sociální změny na úrovni makrosystému?</i>
Individuální změny na úrovni klienta	<i>Jak může klient individuálně přispět k řešení nepříznivé situace v interakci s mikrosystémem?</i>	<i>Jak může klient individuálně přispět k řešení nepříznivé situace v interakci s mezosystémem?</i>	<i>Jak může klient individuálně přispět k řešení nepříznivé situace v interakci s makrosystémem?</i>
Změny na úrovni sociálních struktur	<i>Jak mohou relevantní mikrosystémy přispět k řešení nepříznivé situace?</i>	<i>Jak mohou relevantní mezosystémy přispět k řešení nepříznivé situace?</i>	<i>Jak mohou relevantní makrosystémy přispět k řešení nepříznivé situace?</i>
Společné akce	<i>Jak mohou všichni relevantní aktéři společně iniciovat sociální změny? Které další aktéry lze do kolektivních akcí zapojit a jak?</i>		

Navržený rámec je třeba chápat jen jako hrubou osnovu pro reflexi nepříznivých sociálních situací. Některé otázky nemusí být v dané konkrétní situaci relevantní, protože do situace nemusí vstupovat aktéři z některých úrovní systémů. Zároveň jsou formulované otázky v kurzívě jen zjednodušenými formulacemi, které nemohou vystihnout komplexní způsob uvažování, který je vhodné při analýze situací uplatňovat.

ZÁVĚR

V textu bylo pracováno s předpokladem, že dominující diskurs sociální práce se stále více neoliberalizuje, z čehož může vyplývat preference modelu individuální mobilizace klientů k odpovědnosti. Tento předpoklad je ale neověřený, z čehož vyplývá potřeba realizovat v rámci profese kvantitativní výzkumy zaměřené na hodnotové orientace sociálních pracovníků. Jako relevantní se jeví zejména otázky ohledně postojů k sociální spravedlnosti, rovnosti, solidaritě a svobodě. Určitě by o dominujícím oborovém diskursu více vypovědělo zodpovězení otázky, do jaké míry sociální pracovnice internalizovaly neoliberální hodnoty radikálního individualismu a zásluhovosti, a naopak jaká část se přiklání k hodnotám solidarity a potřebnosti.

Teoretické pojednání o dvou rozdílných přístupech k odpovědnosti v sociální práci bylo završeno návrhem praktického modelu, jak pracovat s odpovědností dle kritické filosofky Iris Marion Young. Kritika modelu „individuální odpovědnosti“ může sloužit jako varování sociálních pracovníků a pracovníků před nereflektovaným užíváním ideje individuální odpovědnosti, která může být zdrojem útlaku klientů. Předložený návrh vycházející

z modelu „společné odpovědnosti“ je postaven na principech kontextualizace situace, zaměření na budoucnost, odpovědnosti všech aktérů situace a požadavku společných kolektivních akcí.

Je vcelku logické, že z neoliberálních pozic zaznívá vůči modelu Young kritika za zbavování jednotlivců jejich odpovědnosti. Model se nevyhnul ani kritice z opačné strany politického spektra zejména kvůli limitům praktické aplikace. V praxi totiž není jasné, který z aktérů by měl rozhodovat o tom, zda se jedná o situaci sociální nespravedlnosti a co by mělo následovat, pokud to nějaký z aktérů neuzná (Godoy, 2013). Proto je kritizována nevyhmatelnost zapojení kolektivních aktérů do prosazování společné odpovědnosti (Langlois, 2014) a jejich zbavování viny (Nussbaum, 2011). Podle Nussbaum může být vina naopak implicitně přisouvána obětem strukturálních nespravedlností, pokud nenajdou sílu měnit tyto struktury. Model také nepočítá se zahrnutím všech relevantních aktérů, ale pouze s těmi, kteří se podílí na tvorbě dané strukturální nespravedlnosti (Gunnemyr, 2020). Všechny tyto výhrady lze vztáhnout i na navržený model pro sociální práci. Bezesporu je idealistický až utopický, což ale nemusí bránit jeho testování a dalšímu rozvoji dle připomínek a návrhů výše zmíněných kritiků.

POUŽITÉ ZDROJE

- BECK, U. 2004. *Riziková společnost: Na cestě k jiné moderně*. Praha: SLON.
- BROWN, W. 2006. American Nightmare Neoliberalism, Neoconservatism, and De-Democratization. *Political Theory*, 34(6), 690–714.
- BROWN, C., MACDONALD, J. E. 2020. Introduction. In: BROWN, C., MACDONALD, J. E. (Eds.). *Critical Clinical Social Work: Counterstorying for Social Justice*. Ontario: Canadian Scholars.
- CAMBRIDGE DICTIONARY. 2020. *Responsibility* [online]. Cambridge: Cambridge University Press. [25. 9. 2020]. Dostupné z: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/responsibility>
- CENTRUM PRO VÝZKUM VEŘEJNÉHO MÍNĚNÍ. 2019. *Tisková zpráva. Politická orientace českých občanů – září 2019* [online]. Praha: SÚ AV ČR. [28. 9. 2020]. Dostupné z: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a5021/f9/po191024.pdf
- CVRČEK, M. 2008. Rozhodnuto: Němci schválili podporu bank za 500 miliard eur [online]. *Hospodářské noviny*. [25. 2. 2018]. Dostupné z: <https://byznys.ihned.cz/zpravodajstvi-krize/c1-29087640-rozhodnuto-nemci-schvalili-podporu-bank-za-500-miliard-eur>
- ČADA, K. 2013. Věda o chudých, aneb Kdo ztrácí pevnou půdu pod nohama [online]. *Deník Referendum*. [30. 9. 2020]. Dostupné z: <https://denikreferendum.cz/clanek/15332-veda-o-chudych-aneb-kdo-ztraci-pevnou-pudu-pod-nohama>
- DEVERTEUIL, G. 2014. Does the Punitive Need the Supportive? A Sympathetic Critique of Current Grammars of Urban Injustice. *Antipode*, 46(4), 874–893.
- DZIAKOVÁ TUROŇOVÁ, M. M. 2020. Pojem „marnost“ v sociální práci [online]. *Sociální práce / Sociálna práca*. [1. 10. 2020]. Dostupné z: <http://www.socialniprace.cz/zpravy.php?oblast=1&clanek=1308>
- ETHERINGTON, D., JONES, M. 2018. Re-stating the Post-political: Depoliticization, Social Inequalities, and City-region Growth. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 50(1), 51–72.
- FOUCAULT, M. 1997. *Ethics: Subjectivity and Truth*. New York: The New Press.
- FREIRE, P. 2005. *Pedagogy of the Oppressed (30th anniversary edition)*. New York, London: Continuum.
- FROMM, E. 1969. *Liáské srdce – jeho nadání k dobru a zlu*. Praha: Mladá fronta.
- GIDDENS, A. 1999. Risk and Responsibility. *Modern Law Review*, 62(1), 1–10.
- GODOY, E. S. 2013. Reconceiving Responsibility: A Review of Iris Marion Young's Responsibility for Justice. *Philosophy & Social Criticism*. 39(6), 591–595.
- GOJOVÁ, A., GLUMBÍKOVÁ, K. 2015. (Bez)mocná sociální práce jako zdroj zplnomocnění? *Sociální práce / Sociálna práca*, 15(5), 52–63.
- GUNNEMYR, M. 2020. Why the Social Connection Model Fails: Participation is Neither Necessary nor Sufficient for Political Responsibility. *Hypatia*, 35(4), 567–586.

- HAMPL, P. 2013. USA: Jak ožebračit chudé [online]. *Neviditelný pes*. [30. 9. 2020]. Dostupné z: https://neviditelnypes.lidovky.cz/zahranici/usa-jak-ozebracit-chude.A130412_212323_p_zahranici_wag
- HARRIS, J., WHITE, V. 2018. *A Dictionary of Social Work and Social Care*. Oxford: Oxford University Press.
- HARVEY, D. 2005. *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- HOFFMANN BIRK, R. 2017. Making Responsible Residents: On 'Responsibilization' within Local Community Work in Marginalized Residential Areas in Denmark. *The Sociological Review*, 66(3), 608–622.
- HOWARD, A., AGLLIAS, K. 2016. Hovering above the Stream: Perception, Experience and Identity at the Frontline of Work with Australian Unemployed Clients. *International Social Work*, 61(2), 219–233.
- HYSING, E. 2019. Responsibilization: The Case of Road Safety Governance [online]. *Regulation & Governance*. [10. 8. 2020]. Dostupné z: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/rego.12288>
- HYSLOP, I. 2018. Neoliberalism and Social Work Identity. *European Journal of Social Work*, 21(1), 20–31.
- IDNES.CZ. 2008. *Británie má svůj záchranný plán pro banky. Stojí 250 miliard liber* [online]. Praha: iDnes.cz. [25. 2. 2018]. Dostupné z: https://ekonomika.idnes.cz/britanie-ma-svuj-zachranny-plan-pro-banky-stoji-250-miliard-liber-ps3-/eko-zahranicni.aspx?c=A081008_091045_eko-zahranicni_fih
- INTERNETOVÁ JAZYKOVÁ PŘÍRUČKA. 2020. *Zodpovědnost* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR. [11. 8. 2020]. Dostupné z: <https://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=odpov%C4%9Bdnost>
- JANEBOVÁ, R. 2020. Role sociální práce v opresi matek samoživitelek ze strany kulturní politiky neoliberálního státu. *Gender a výzkum*, 21(1), 154–181.
- JANEBOVÁ, R. 2019. Sociální práce, nebo sociální policie? Pronikání disciplinárních principů do sociální politiky a sociální práce. *Sociální práce / Sociálna práca*, 19(3), 5–22.
- KELLER, J. 2011. *Nová sociální rizika a proč se jim nevyhne*. Praha: SLON.
- KELLER, J. 2010a. Na pokraji trhu práce – ke sporům o příčinách chudoby. *Sociální práce / Sociálna práca*, 10(1), 57–63.
- KELLER, J. 2010b. *Tři sociální světy. Sociální struktura postindustriální společnosti*. Praha: SLON.
- KNAUSOVÁ, I. 2011. Teorie a praxe sanace rodiny v českém prostředí – kvalitativní sonda do terénní práce s ohroženou rodinou v současnosti. *Sociální práce / Sociálna práca*, 11(1), 68–73.
- LANGLOIS, A. J. 2014. Social Connection & Political Responsibility: An Engagement with Iris Marion Young. *St Antony's International Review*, 10(1), 43–63.
- LEVIN, L., LIBERMAN, A. 2019. A Case for Critical Social Work Action. Families in Society. *The Journal of Contemporary Social Services*, 100(3), 248–259.
- LIEBENBERG, L., UNGAR, M., IKEDA, J. 2015. Neo-Liberalism and Responsibilisation in the Discourse of Social Service Workers. *British Journal of Social Work*, 45(3), 1006–1021.
- LIPOVETSKY, G. 2013. *Hypermoderní doba. Od požitku k úzkosti*. Praha: Prostor.
- MANI, A., MULLAINATHAN, S., SHAFIR, E., ZHAO, J. 2013. Poverty Impedes Cognitive Function. *Science*, 341(6149), 976–980.
- MERTL, J. 2017. *Prerozdělování welfare. Nástroj pomoci, nebo kontroly?* Brno: Doplněk.
- MIDGLEY, J. 2016. Perspectives on Responsibility in Practice as Revealed through Food Provisioning offers for Rough Sleepers. *Critical Social Policy*, 36(4), 610–629.
- MURRAY, Ch. 1998. *Práhlí mnoho dobra. Americká sociální politika 1950–1980*. Praha: SLON.
- NAVRÁTIL, P. 2013. Teorie osobní identity v pozdně moderní době. In: MATOUŠEK, O. a kol. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál.
- NEPUŠTIL, P., GEREGOVÁ, M. a kol. 2020. *Bez podmínek. Metody psychosociální podpory pro lidi užívající drogy*. Brno: Masarykova univerzita.
- NUSSBAUM, M. 2011. Foreword. In: YOUNG, I. M. *Responsibility for Justice*. New York: Oxford University Press.

- OKAMURA, T. 2013. Okamura: Sociální programy vyrábí podvodníky a lenochy [online]. *Parlamentní listy.cz*. [30. 9. 2020]. Dostupné z: <https://www.parlamentnilisty.cz/zpravy/Okamura-Socialni-programy-vyrabi-podvodniky-a-lenochy-267730>
- OXFORD LEARNER'S DICTIONARY. 2020. *Responsibility* [online]. Oxford: Oxford University Press. [25. 9. 2020]. Dostupné z: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/responsibility?q=responsibility>
- PEASE, B., VREUGDENHIL, A., STANFORD, S. 2018. Towards a Critical Ethic of Care in Social Work. In: PEASE, B., VREUGDENHIL, A., STANFORD, S. (Eds.). *Critical Ethics of Care in Social Work: Transforming the Politics and Practices of Caring*. London: Routledge.
- PĚNKAVA, P. 2013. Bezdomovectví. In: MATOUŠEK, O. a kol. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál.
- PROFESNÍ SVAZ SOCIÁLNÍCH PRACOVNÍKŮ V SOCIÁLNÍCH SLUŽBÁCH. 2017. *Etický kodex sociálního pracovníka České republiky* [online]. [15. 3. 2021]. Dostupné z: https://www.apssc.cz/ckfinder/userfiles/files/Etick%C3%BD%20kodex_Profesn%C3%AD%20svaz_verII.pdf
- PROKOP, D. 2013. Okamura se ve své analýze chudoby mylí skoro ve všem [online]. *Aktuálně.cz*. [30. 9. 2020]. Dostupné z: <https://nazory.aktualne.cz/komentare/okamura-se-ve-sve-analyze-chudoby-myli-skoro-ve-vsem/r~i:article:777437/>
- PYYSIÄINEN, J., HALPIN, D., GUILFOYLE, A. 2017. Neoliberal Governance and 'Responsibilization' of Agents: Reassessing the Mechanisms of Responsibility-shift in Neoliberal Discursive Environments. *Distinction: Journal of Social Theory*, 18(2), 215–235.
- SHAH, A. K., MULLAINATHAN, S., SHAFIR, E. 2012. Some Consequences of Having Too Little. *Science*, 338(6107), 682–685.
- SHAMAI, M., SHARLIN, S. 1996. Who Writes the "Therapeutic Story" of Families in Extreme Distress: Overcoming the Coalition of Despair. *Journal of Family Social Work*, 1(4), 65–82.
- SHAMIR, R. 2008. The Age of Responsibilization: On Market-Embedded Morality. *Economy and Society*, 37(1), 1–19.
- SLOVNÍK SPISOVNÉHO JAZYKA ČESKÉHO. 2011. *Zodpovědnost* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR. [11. 8. 2020]. Dostupné z: <https://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=zodpov%C4%9Bdnost&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no>
- SOKOL, J. 2010. *Etika a život*. Praha: Vyšehrad.
- SOLVANG, I. M., JURITZEN, T. I. 2020. Between Empowerment and Discipline: Practicing Contractualism in Social Work. *Journal of Social Work*, 20(3), 321–339.
- SPOLEČNOST SOCIÁLNÍCH PRACOVNÍKŮ. 2006. *Etický kodex sociálních pracovníků České republiky* [online]. Praha: SSP ČR. [10. 12. 2020]. Dostupné z: http://socialnipracovnici.cz/public/upload/image/eticky_kodex_sspcr.pdf
- STRIER, R. 2008. Client and Worker Perceptions of Poverty: Implications for Practice and Research. Families in Society. *The Journal of Contemporary Social Services*, 89(3), 466–475.
- ÚLEHLA, I. 1999. *Umění pomáhat*. Praha: SLON.
- VAINERT, L. 2010. Státní záchrana USA před krizí skončila. Pomoc bankám se překvapivě vyplatila [online]. *Hospodářské noviny*. [25. 2. 2018]. Dostupné z: <https://byznys.ihned.cz/c1-46796180-usa-vydelaji-na-zachrane-bank-10-miliard>
- WACQUANT, L. 2012. Three Steps to a Historical Anthropology of Actually Existing Neoliberalism. *Social Anthropology / Anthropologie Sociale*, 20(1), 66–79.
- WAKEFIELD, A., FLEMING, J. 2009. *The SAGE Dictionary of Policing*. London: SAGE Publications Ltd.
- WORDSENSE.EU DICTIONARY. 2020. *Responsibilization* [online]. Dubai: Wordsense Dictionary. [11. 8. 2020]. Dostupné z: <https://www.wordsense.eu/responsibilization/>
- YOUNG, I. M. 2011. *Responsibility for Justice*. New York: Oxford University Press.
- YOUNG, I. M. 2010. *Proti útlaku a nadvládě. Transnacionální výzvy politické a feministické teorii* (ed. Zuzana Uhde). Praha: Filosofia.

Hradecké dny sociální práce

21

Ústav sociální práce FF UHK
zve na XVIII. ročník mezinárodní
vědecké konference

POLITICKÉ, EKONOMICKÉ, SOCIÁLNÍ A TECHNOLOGICKÉ VÝZVY PRO SOCIÁLNÍ PRÁCI

23. 9. 2021 **ONLINE**

Více informací na www.uhk.cz/hdsp

asvsp
asociace vzdělavatelů
v sociální práci

HRADEC KRÁLOVÉ

Univerzita
Hradec Králové
Filozofická
fakulta

sociální práce
sociálna práca

Mediálním partnerem konference
je časopis **Sociální práce/Sociálna práca**

Marie Vágnerová: Současná psychopatologie pro pomáhající profese. Praha: Portál, 2014

Psychopatologie jakožto jedna ze základních disciplín psychologie zabývající se studiem duševních poruch, psychické tísně či abnormálního a maladaptivního chování, se v současném odborném diskurzu těší nemalé pozornosti. Svědčí o tom i narůstající knižní produkce z této oblasti. Co však zůstává neměnné, je, že takto koncipovaným publikacím tuzemské provenience už více jak dvě dekády dominují knihy z pera autority naší psychologické vědy – prof. Marie Vágnerové. Dokladuje to mimo jiné kniha *Psychopatologie pro pomáhající profese*, která se od roku 2004, kdy pod hlavičkou nakladatelství Portál vyšlo její první vydání, dočkala hned dvou aktualizovaných verzí (2008; 2012). Na tuto čtenářsky úspěšnou publikaci autorka po deseti letech navazuje recenzovaným počinem *Současná psychopatologie pro pomáhající profese*, jež si klade za cíl rozvinout, doplnit a aktualizovat původní dílo, a to s ohledem na současný stav oboru.

Těmto deklarovaným intencím odpovídá jak stavba knihy, jež je vnitřně diferencována do čtyř tematických celků, tak i širší diskutovaných témat ukotvených v 35 tematicky nosných kapitolách pokrývajících 815 stran textu. Již tyto základní parametry monografie dávají tušit, že čtenář má co do činění s komplexním dílem, které i navzdory aktuálnímu rozmachu odborných publikací v oblasti psychopatologie jen stěží hledá konkurenci.

Podíváme-li se na obsah recenzovaného počinu detailněji, první část knihy nazvaná *Základní okruhy obecné psychopatologie* se prostřednictvím čtyř podkapitol vtěsnaných na 44 stranách textu zaměřuje na vymezení normy, mechanismů vývoje psychických odchylek a poruch i stručný přehled poruch psychických funkcí. Tento obecněji koncipovaný vstup do tématu, v rámci

něž oceňuji zejména rozpracování vlivu dědičnosti na vývoj psychických odchylek a poruch (str. 25–37) či copingu jako mechanismu zvládání zátěžových situací (str. 45–46), se jeví jako logický a správný, neboť vytváří dobré východisko pro zbývající tři specifičtější zaměřené části monografie.

První z nich – *Psychologická problematika nemocných a zdravotně postižených* – nabízí skrze sedm dílčích podkapitol, z nichž první dvě jsou věnovány osobám s nemocí, resp. chronickým somatickým onemocněním, a zbylých pět pak vybraným skupinám osob se zdravotním (smyslovým, tělesným postižením a jedincům s narušenou komunikační schopností), zdařilý náhled na toto aktuální, avšak v českém prostředí spíše opomíjené subtéma. V tomto ohledu je proto třeba ocenit snahu autorky o holistickou analýzu daného fenoménu prezentovanou na 188 stranách textu. Přestože je tato část monografie silně informačně nasycena, díky srozumitelnému a erudovanému výkladu se čtenáři daří v jednotlivých kapitolách dobře orientovat, což lze bezesporu přičíst i bohatému doprovodnému obrázkovému materiálu či připojeným rozšiřujícím informacím a kazuistikám. Oproti předcházejícím vydáním je třeba kvitovat i větší důraz na sociální aspekty nemoci (např. str. 59–78) a zdravotního postižení (str. 195, 214 aj.), což lze vzhledem k aktuálně dominující *Mezinárodní klasifikaci funkčních schopností, disability a zdraví* (viz WHO, 2001) považovat za nanejvýš potřebné a důležité. Na druhou stranu je na škodu, že takto nastolený úhel pohledu nebyl důkladněji dodržen i v některých jiných dílčích subkapitolách (např. 5.5 a 5.6), čímž by došlo k vyvážení, resp. adekvátnímu doplnění dominujícího medicínsko-psychologického hlediska. Drobnou výtku lze v neposlední řadě

směřovat k tomu, že v jinak velmi zdařilé 7. až 11. kapitole není ani po provedených revizích důsledněji dodržován tzv. *people first language* (např. *sluchově postižení*, *pohybově postižené dítě*) a aktuálně užívaná terminologie (např. *trpí* či *zdraví lidé*).

Další tematický celek, tvořící pomyslnou třetí část knihy, se zaměřuje na *duševní a behaviorální choroby*. Jelikož by nebylo v rozsahových možnostech monografie postihnout všechny choroby spadající do této kategorie, oceňuji, že autorka ve dvanácti kapitolách rozpracovává ty, s nimiž se pracovníci pomáhajících profesí, sociální pracovníci, ale i speciální či sociální pedagogové mohou setkat při výkonu své profese. Jakkoliv všechny předložené kapitoly představují vyváženou a informačně hutnou sondu do nastolených subtémat, za obzvláště zdařilé považuji pojednání o mentálním postižení, zejména pak jeho zevrubnou psychologickou charakteristiku (str. 276–284) a reflexi otázky partnerství a rodičovství těchto osob (str. 298–300). Stejně tak kladně hodnotím detailní explanaci suicidálního syndromu a nově zakomponovanou stať o sebepoškození, neboť se jedná o aktuální otázky s potenciálním přesahem do praxe sociální práce.

Knihu uzavírá čtvrtá část nazvaná *Psychologická problematika odlišného životního stylu a sociální patologie*, rámovaná dvanácti relevantně informačně nasycenými kapitolami. Autorka se na bezmála třech stech stranách zaměřuje na vybrané cílové skupiny ohrožené násilím, užíváním návykových látek, ztrátou zaměstnání anebo domova generující zvýšené riziko jejich sociální exkluze. Oceňuji, že se tato část knihy nezaměřuje pouze na dospělé osoby, ale reflektuje i témata dotýkající se dětské populace (viz např. podkap. 26.1 či podkap. 33), čímž otevírá aktuální, avšak mnohdy tabuizovanou společenskou témata. I vzhledem k uvedenému lze předpokládat, že si tato část hodnocené knihy najde bohatou čtenářskou základnu zejména mezi studenty, pracovníky a akademiky z oblasti sociální práce.

Jak lze tedy knihu zhodnotit jako celek? Jakkoliv by čtenář mohl snadno podlehnout dojmu, že kniha po několika revizích a aktualizacích už nemůže nabídnout mnoho nového, opak je pravdou. V kapitolách lze totiž nalézt řadu

inovací a rozšiřujících pasáží. Čtenářům, jimž se do rukou dostala i předešlá vydání tohoto titulu, jistě neuniklo, že v recenzovaném díle se mimo jiné nově objevují pojednání o genetickém přenosu dispozic k rozvoji psychických obtíží, informační toky o psychosomatických onemocněních či zcela nová kapitola věnovaná tématu sebepoškození. Ve světle výše nastíněných superlativů je rovněž nutno kriticky reflektovat, že kniha má několik drobných rezerv, jež se dotýkají zejména práce s odbornou literaturou (volné citace, chudší práce s aktuální zahraniční literaturou) a vzhledem k převažujícím terminologickým trendům na bázi sociálního

Inzerce

Huntingtonova choroba A PÉČE O PACIENTA

Zajistíme pro poskytovatele
pobytových sociálních služeb
**odbornou přednášku o Huntingtonově
chorobě a specifikách péče o pacienty
s touto diagnózou.**

**O Přednáška je přímo ve vašem
zařízení**

O Přednáška je zcela zdarma

V případě zájmu nás co nejdříve
kontaktujte, počet přednášek je omezen.

**Společnost pro pomoc
při Huntingtonově chorobě, z.s.**
Velké náměstí 37, Hradec Králové
Tel.: +420 775 321 784
E-mail: office@huntington.cz

Podpořeno z dotačního programu
Ministerstva zdravotnictví ČR

MINISTERSTVO ZDRAVOTNICTVÍ
ČESKÉ REPUBLIKY

www.huntington.cz

modelu postižení i místy méně obratné práce se současnou terminologií.

Přes tyto „drobné vady na kráse“ nadále platí, že autorka erudovaným, přesto však čtivým způsobem propojuje teorii s praxí, stejně jako se snaží nabídnout čtenářům integrující pohled na vybraná sub témata. Protože drží pisatelka takto nastolenou linii textu napříč celou monografií, hodnocené dílo má značný potenciál zasáhnout širší spektrum čtenářů, a to nejen z řad odborné (sociální pracovníci, speciální pedagogové, psychologové, sociální pedagogové), ale i laické veřejnosti (osoby s postižením a jejich rodinní příslušníci, studenti pomáhajících profesí atd.). V kontextu celkového vyznění monografie lze tedy závěrem konstatovat, že recenzovaný počín by neměl scházet v knihovně žádného sociálního pracovníka.

Magdalena Hanková,

*Centrum výzkumu FHS, Univerzita
Tomáše Bati ve Zlíně*

POUŽITÉ ZDROJE

VÁGNEROVÁ, M. 2008. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Vyd. 4., rozš. a přeprac. Praha: Portál.

VÁGNEROVÁ, M. 2012. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Vyd. 5. Praha: Portál.

WHO (WORLD HEALTH ORGANIZATION). 2001. *International Classification of Functioning, Disability and Health: ICF Short Version*. Geneva: WHO Library Cataloguing-in-Publication Data.

Online prakticko-publicistická část časopisu na www.socialniprace.cz

Online publicisticko-praktická část časopisu je dostupná **předplatitelům časopisu jako celku** (akademické recenzované texty + online prakticko-publicistické texty). Ostatním čtenářům budou texty zpřístupněny s **časovým odstupem** přibližně jednoho roku.

Přístupy do online publicistiky zřizujeme v měsíčních intervalech, a to na základě uhrazeného předplatného. V případě, že jste časopis zakoupili mimo distribuční firmu SEND Předplatné a máte zájem o přístup k publicistice časopisu, kontaktujte, prosím, paní Olgu Cídlou (olga.cidlova@socialniprace.cz), která vám online přístup zřídí.

Obsah prakticko-publicistické části čísla 3/2021

O ČEM SE MLUVÍ

Téma

Marek Háša, Michal Režný: Nová česká studie o virtuální realitě pro seniory: Nevhodná technologie, nebo budoucnost aktivizace?

Apel

Lenka Máchová: Existuje imunita proti chudobě?

Kritická úvaha

Hana Šimáčková, Petr Eisner: Standardizace práce se sexualitou v sociálních službách

Reflexe praxe

Monika Skopalová: Veřejně prospěšné práce jako odrazový můstek na pracovní trh? Výzvy a potřeby spojené s týmovým vedením dlouhodobě nezaměstnaných lidí

FAKTA, LEGISLATIVA, DOKUMENTY

Téma

Karel Nešpor: Anonymní alkoholici a podobné organizace prakticky

Esej

Iveta Šípošová: Uplatnenie sociálneho pracovníka pri práci s obeťou mobbingu

Zpráva z projektu

Hana Kušnířová, Zdeněk Moldrzyk, Libor Škoda: Jaké potřeby mají příbuzenští pěstouni?

INSPIRACE PRO PRAXI

Téma

Tomáš Banás, Martin Lulei: Význam konceptu dynamickej bezpečnosti vo väzenských zariadeniach

Program

Marie Novotná: Peer-konzultanství a jeho výhody v praxi

Reflexe praxe

Anna Krchňavá, Zdeněk Trávníček, Jiří Renza: Motivace klientů v resocializačním a preventivním programu

Online publicistika bude **postupně zveřejňována od července do září 2021**.

Anotace čísla 4/2021

Social Work History

Social work practice has a rich history both in Europe and in the world. In Czechoslovakia, its professional background dates back to 1918, when the existence of the first social work school, the Women's Higher School of Social Care, Prague, was documented in expert sources. Available sources such as publications, journals, archival materials, and memories of direct participants of past events help us understand social work history. Unfortunately, there is still a lack of knowledge based on scientific grounds (i.e. with the described methodology of its acquisition and with a specified bibliography of sources) in social work. Broadly speaking, the issue of history is neglected groundlessly by the expert community.

How has social work developed in Europe and beyond? What spheres have social workers been active in? What has their everyday intervention been? What problems have they coped with? How have they been trained? How has social work practice developed in various regions and in different time periods? What has influenced social work intervention methods and how? Who namely has contributed to the development of social work? What theoretical grounds have been in place in practice? These are random questions that we can – due to the missing relevant sources – answer only in a short, insufficient and vague manner, if at all.

The upcoming issue of the Journal aims at increasing scientific knowledge of social work history in the European as well as wider context, and at enriching the professional discourse with new data. Let us try to answer both the aforementioned questions and others in order to fill the gaps in this field's history and to promote discussion on the existence of social work as a science. Expert sources presenting the findings of scientific research can enhance social work.

Knowledge of the history of the science should form an integral part of the theoretical education of all professionals. History can teach us, inspire us, offer us examples of best practice and warn us about putting effort into activities that were unsuccessful in the past. Knowledge of history can provide prestige to science, bring professional self-identity, make social work history visible in the media or „simply“ map the missing parts of its development.

Let us create the mosaic of social work history together.

*Marie Špiláčková,
editorka*

Veřejný závazek časopisu

Časopis pro teorii, praxi a vzdělávání v sociální práci

Časopis pre teóriu, prax a vzdelávanie v sociálnej práci

Posláním časopisu Sociální práce / Sociálna práca je:

- podporovat schopnost české a slovenské společnosti řešit životní problémy lidí prostřednictvím sociální práce;
- podporovat kvalitu sociální práce a profesionalizaci praxe sociální práce;
- přispívat k rozvoji sociální práce jako vědní disciplíny a ke zkvalitnění vzdělávání v sociální práci;
- podporovat zájmy poskytovatelů a uživatelů sociálních služeb.

V zájmu dosažení těchto cílů bude časopis v rámci obce sociálních pracovníků a s nimi spolupracujících a pomáhajících pracovníků jiných oborů podporovat:

- postoje, které považují odbornost a lidskost za rovnocenná kritéria kvality sociální práce;
- postoje, které kladou důraz na propojení teoretického zdůvodnění postupů sociální práce s její praktickou orientací na problémy klientů a jejich reálné možnosti;
- soudržnost všech, kteří se angažují ve prospěch řešení problémů klientů prostřednictvím sociální práce;
- otevřenou, odlišnosti chápající, poučenou a věcnou diskusi v rámci obce sociálních pracovníků;
- chuť a zájem sociálních pracovníků vidět sebe samé očima jiných.

Posláním časopisu Sociální práce / Sociálna práca je:

- podporovať schopnosť českej a slovenskej spoločnosti riešiť životné problémy ľudí prostredníctvom sociálnej práce;
- podporovať kvalitu sociálnej práce a profesionalizáciu praxe sociálnej práce;
- prispievať k rozvoju sociálnej práce ako vedeckej disciplíny a k skvalitneniu vzdelávania v sociálnej práci;
- podporovať záujmy poskytovateľov a užívateľov sociálnych služieb.

V záujme dosiahnutia týchto cieľov bude časopis v rámci obce sociálnych pracovníkov a s nimi spolupracujúcich a pomáhajúcich pracovníkov iných odborov podporovať:

- postoje, ktoré považujú odbornosť a ľudskosť za rovnocenné kritériá kvality sociálnej práce;
- postoje, ktoré kladú dôraz na prepojenie teoretického zdôvodnenia postupov sociálnej práce s jej praktickou orientáciou na problémy klientov a ich reálne možnosti;
- súdržnosť všetkých, ktorí sa angažujú v prospech riešenia problémov klientov prostredníctvom sociálnej práce;
- otvorenú, odlišnosti chápajúcu, poučenú a vecnú diskusiu v rámci obce sociálnych pracovníkov;
- chuť a záujem sociálnych pracovníkov vidieť samých seba očami iných.

Pokyny pro autory

(zkrácená verze, plný text je dostupný na www.socialniprace.cz)

Časopis vychází čtyřikrát ročně v českém a slovenském a dvakrát ročně v anglickém jazyce a publikuje co nejširší spektrum článků relevantních pro sociální práci. Články mohou být zaměřeny na jakýkoliv aspekt praxe, výzkumu, teorie či vzdělávání. Časopis je rozdělen na tištěnou akademickou část a online publicistiku dostupnou na www.socialniprace.cz. Zatímco akademická část referuje o výzkumu a informuje o zajímavých knihách, online publicistická část je určena pro publikaci tematicky atraktivních námětů z praxe zpracovaných různorodými publicistickými žánry. Tištěná část časopisu má následující strukturu:

1. Editoriál
2. Studie, výzkumy, analýzy
3. Recenze knih

1. Pokyny autorům studií, výzkumů a analýz

Redakce přijímá příspěvky, které odpovídají profilu časopisu. Zasláný příspěvek musí být určen výhradně pro publikaci v časopise Sociální práce / Sociální práce. Počet příspěvků od jednoho autora je omezen na dva za jeden rok.

Nabídka rukopisů a recenzní řízení

Akademickým textem se pro účely našeho časopisu rozumí výzkumná, popř. přehledová stať (teoretická, historizující aj.). Předpokladem zařazení příspěvku do recenzního řízení je skutečnost, že v textu autor systematicky pracuje s relevantními prameny, objasňuje výzkumnou metodologii a s ohledem na svůj výzkumný cíl prezentuje také zjištění. Vzhledem k profesnímu charakteru časopisu preferujeme texty, které obsahují vedle zmíněných aspektů také aplikační dimenzi, v níž autor objasňuje relevanci svých zjištění v kontextu sociální práce.

Recenzní řízení je oboustranně anonymní a je prováděno dvěma na sobě nezávislými recenzenty. Práce jsou posuzovány po stránce obsahové i formální. V případě potřeby může být práce vrácena autorům k doplnění či k přepracování. Na základě posudků bude rozhodnuto o jejich přijetí či odmítnutí. Ve sporných případech rozhoduje editor čísla. Redakci se prostřednictvím e-mailové komunikace zasílají dvě provedení rukopisu. Jedno z nich nesmí obsahovat žádné údaje, které by mohly vést k identifikaci autora. Druhé provedení příspěvatele odešle v kompletní verzi.

Redakce si vyhrazuje právo provádět drobné stylistické úpravy. Nevyžádané rukopisy a přílohy se nevracejí.

Rozhodnutí o vydání

O výsledku recenzního řízení je autor vyzooměn nejpozději do osmi měsíců od data obdržení stať.

Náležitosti rukopisu

Text musí být napsán v souladu s platnými jazykovými normami (viz plná verze Pokynů autorům na www.socialniprace.cz).

- I. Titulní strana** obsahuje výstižný a stručný název práce v češtině – nebo slovenský ekvivalent – a v angličtině, jména všech autorů, biografickou charakteristiku a v poznámce pod čarou také afilaci autora.
- II. Český nebo slovenský abstrakt** v rozsahu maximálně 200 slov.
- III. Klíčová slova** v češtině (slovenštině).
- IV. Abstrakt** v angličtině v rozsahu maximálně 200 slov.
- V. Klíčová slova** v angličtině. Používejte prosím max. dvouvýrazová slovní spojení.
- VI. Vlastní text** (rozah celého textu včetně názvu, medailonu autora, abstraktů, klíčových slov, textu stať a poznámek pod čarou je max. 10 000 slov).
- VII. Seznam citované literatury:** Autory žádáme, aby zvýšenou pozornost věnovali přesnému a korektnímu odkazování (viz plná verze Pokynů autorům na www.socialniprace.cz).
- VIII. Tabulky a grafy:** Tabulka nesmí být širší než 14 cm. Výška písma alespoň 8–10. Při grafech používejte laskavě výrazné kontrastní barvy (upozorňujeme, že časopis je černobílý).

2. Publikáční etika a jiné informace

Rukopisy jsou posuzovány v publikačním řízení sestávajícím z posouzení 1. oborové přiměřenosti článku jedním členem redakční rady a 2. oboustranně anonymního recenzního řízení dvěma odborníky z veřejného seznamu recenzentů umístěného na našich webových stránkách.

Texty jsou posuzovány výhradně na základě jejich intelektuální hodnoty bez ohledu na autorovu rasu, pohlaví, sexuální orientaci, vyznání, etnický původ, občanství nebo politické názory.

Redakce časopisu SP/SP vynaloží veškeré úsilí k zachování nestrannosti recenzního řízení, aby nedošlo k odhalení identit aktérů recenzního řízení.

Autor, u něhož byl prokázán plagiát nebo falšování dat, ztrácí možnost v časopise SP/SP publikovat.

Autor zasláním příspěvku uděluje souhlas k užití svého příspěvku v elektronických databázích, ve kterých je časopis SP/SP indexován. Časopis je též volně dostupný na webových stránkách www.socialniprace.cz.

Pretisknout část uveřejněného textu nebo jeho užití v jiné publikaci lze jen s citací původu textu.

Notice to Contributors

(short version, full text is available at www.socialniprace.cz)

The journal Czech and Slovak Social Work is published four times in the Czech and Slovak language and twice in the English language each year. The journal publishes the widest range of articles relevant to social work. The articles can discuss on any aspect of practice, research, theory or education. Our journal has the following structure:

- Editoriál
- Articles (academic part)
- Book reviews

1. Instructions to authors of academic articles

Editors accept contributions that correspond to the profile of the journal (see "Our mission"). The contribution has to be designated only for publishing in the journal Czech and Slovak Social Work. It can also be a contribution which has already been published in another journal, after being reviewed and supplemented.

The offer of manuscript receipt and review procedure

The academic text intended for publishing in the journal should be a research or overview essay (theoretical, historical, etc.). For the article to be accepted to the review procedure, the author of the text must work systematically with the relevant sources, explain the research methodology and present a conclusion with regard to the research goal. Because the journal has a specific professional nature, texts are preferred which also contain application aspects where the author explains the relevance of their conclusions in the context of social work.

The review process is reciprocally anonymous and is carried out by two independent reviewers. Academic and student Works are judged in terms of content and form. If necessary, a work may be returned to the authors for supplementation or rewriting. Based on the assessments of the review process a decision will be made to either accept and publish the article in our journal or to reject it. The Chairman of the Editorial Board will decide in questionable cases. Please send two versions of the article to the editor via e-mail. The first one may contain information which could reveal the identity of the author. The second version should be the complete and final text.

Decision to publish

Authors are informed about the result of the review process within eight months from the date of receipt of the text/manuscript.

Manuscript requirements

The text must be written in accordance with applicable language standards.

- I. Front page** contains a descriptive and brief title of the article in English; the names of all authors, biographical characteristics and also contact afiliation of all authors in the footnote.
- II. Abstract** in English with a maximum of 200 words.
- III. Keywords** in English.
- IV. The text of the article** (maximum of 10,000 words).
- V. List of references:** Authors are requested to pay attention to correct and accurate referencing (see full Notice to Contributors on www.socialniprace.cz).
- VI. Tables and charts:** tables must not be wider than 14 cm. Font size is to be at least 8 to 10 points. In the charts, please use contrasting colours (mind the journal is black-and-white only).

2. Ethics and other information

Manuscripts are assessed in the review proceedings which comprise 1. the assessment of professional appropriateness by one member of the Editorial Board, and 2. bilaterally anonymous review by two experts from the list of reviewers posted on our website.

The text is assessed exclusively on the basis of its intellectual value, irrespective of the author's race, gender, sexual orientation, religion, ethnic origin, citizenship or political views.

The editors of the journal make every effort to maintain impartiality of the review proceedings not to disclose the identity of the reviewers and other participants in the proceedings. The author whose work was demonstrably proved to contain plagiarisms or forged data shall lose an opportunity of publishing in the Journal.

By sending the article, the authors give their consent to its use in the electronic databases where the Journal is indexed. The Journal is freely available at HYPERLINK "<https://www.socialniprace.cz>".

SENI CARE, KOMPLEXNÍ PÉČE O SUCHOU A CITLIVOU POKOŽKU

seni

AKTIVACE

ÚČINNÁ OCHRANA

JEMNÉ ČIŠTĚNÍ

KOMFORTNÍ PÉČE

REGENERACE

SENI, INKONTINENCE POD KONTROLOU

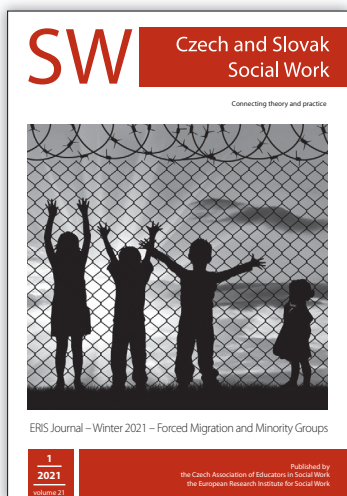
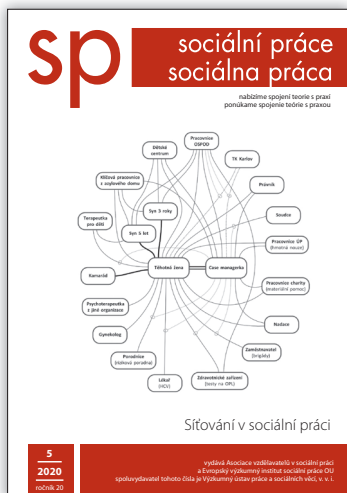

LEHKÁ INKONTINENCE

STŘEDNÍ INKONTINENCE

TEŽKÁ INKONTINENCE

Poslední vydaná čísla

ISSN 1213-6204 (Print)
ISSN 1805-885X (Online)

www.socialniprace.cz